

EMRIS HIUZAS

BERNARDAS ŠO

EMRIS HIUZAS

BERNARDAS ŠO

EMRIS HIUZAS

BERNARDAS ŠO

Iš rusų kalbos vertė
JERONIMAS ŠALČIŪNAS

VILNIUS 1973

Э. ХЬЮЗ
БЕРНАРД ШОУ
М., «Молодая гвардия», 1968

TARYBINIAM SKAITYTOJUI

Prieš dešimt metų, poilsiaudamas Suchumyje, mačiau abchazų kalba pastatytą B. Šo pjesę „Pigmalionas". Teatras buvo pilnutėlis, ir nors nė žodžio neįstengiau suprasti, spektaklis suteikė man didžiulį pasitenkinimą. Aš nepastebėjau, kad aktoriai jaudinasi — apie tai man papasakojo vėliau. O jaudinosi jie ne tik dėl to, kad tai buvo premjera, bet ir dėl to, kad jiems kažkas prasitarė, esą iš Londono specialiai į spektaklį atvažiavęs „žinomas teatro kritikas" sėdintis pirmojoje eilėje. Jie vaidino puikiai, ir aš, mokėdamas pjesę kone mintinai, galėjau sekti, kaip reaguoja žiūrovai, kurie juokėsi visada ten, kur reikia. Anaiptol nebūdamas tuo, kuo mane palaikė, susidariau visiškai aiškią nuomonę: pjesė puikiai „pasiekė" žiūrovus ir jeigu vietoj manęs būtų stebėjęs tikras teatro kritikas, netgi toks griežtas, kaip pats Šo, jis būtų buvęs patenkintas ir abchazų Eliza Dulitl, ir jos tėvu, ir kitais atlikėjais, vaidinusiais mums abiem nesuprantama kalba šiame mažame kurortiniame miestelyje, apie kurį Šo, tikriausiai, net nebuvo girdėjęs.

Po spektaklio nuėjau už kulisų pasveikinti aktorių bei režisieriaus su tokiu dideliu pasisekimu. Ir čia man pasipylė klausimai: nežinia iš kur paaiškėjo, kad aš gerai pažinojau Šo. Tada pirmąkart supratau, koks didžiulis susidomėjimas šiuo įžymiu žmogumi visuose Tarybų Sąjungos kampeliuose.

Apie tai po kelių dienų kalbėjau su savo geru bičiuliu — S. Maršaku Jaltos rašytojų namuose. Samuilas Jakovlevičius čia pat įkalbėjo mane parašyti nedidelės apimties atsiminimus apie Šo, skirtus žurnalui „Inostranaja literatūra", ir aš tai padariau. Man tuomet nė į galvą neatėjo rašyti knygą apie Šo, be to, buvau pernelyg užsiėmęs kova britų parlamento Bendruomenių rūmuose.

Bet netrukus aš gavau knygą apie Robertą Bernsą iš serijos „ĮŽG" ir, pasitaikius progai, paklausiau knygos autorę R. Rait-Kovaliovą — ar nevertėtų išleisti šioje serijoje Šo biografijos.

— O ar nevertėtų jums parašyti šios biografijos? — atsakė pašnekovė.

Aš priminiau jai keletą Šo biografijų, kurias išleido anglai ir amerikiečiai, bet pagalvojau, kad, nors ir labai geros būtų šios knygos, jas rašė žmonės, nepažįstantys tarybinio skaitytojo, be to, Šo jose parodytas tik kaip dramaturgas ir rašytojas, o visuomeninė jo veikla, kur jis pasireiškė kaip karštas socializmo ir komunizmo skelbėjas, visiškai nepaliesta. Biografijų autoriai aiškiai nepritarė šiai veiklai — viso jo gyvenimo veiklai — ir apie tai nutylėjo.

Ilgai svyravau, prieš pradėdamas Šo biografiją. Bet mano tarybiniai bičiuliai ir toliau atkakliai reikalavo. Maršakas pasakė: „Jūs parašėte Vinstono Čerčilio biografiją, o juk Šo buvo už jį kur kas žymesnis ir padarė žmonijos labui kur kas daugiau."

Ir aš pasidaviau. Mano darbo rezultatas prieš jus.

Teko perskaityti beveik viską, ką parašė pats Šo, ir begalę laikraščių straipsnių bei ataskaitų, kur atsispindi jo kalbos bei pasisakymai per daugelį metų, po to atrinkti tą medžiagą, kuri sudaro šios knygos pagrindą.

Toli gražu nelaikau šitos biografijos išsamia, nušviečiančia visą Šo kūrybą, pilnai išnagrinėjančia jo veikalus. Apie kiekvieną jo kūrybos aspektą galima parašyti ištisus tomus, ir esu tikras, kad tiek TSRS, tiek ir kitose šalyse šie tomai bus parašyti. Norėčiau tikėtis, kad ir mano kuklus darbas šiek tiek padės būsimiesiems autoriams

Iš esmės čia tik Šo biografijos įvadas, kuris turi palengvinti skaitytojui susipažinti su neaprėpiamu jo literatūriniu palikimu.

Šią knygą galima laikyti pratarme — juk pats Šo taip mėgo rašyti pratarmes! Joje dažniausiai girdėti paties Šo balsas: aš plačiai citavau jo veikalus, ir kritikams, kurie priekaištaus: „Ar ne per daug citatų?", iš anksto atsakysiu: „O kuo jos blogos?" Daug kas buvo žinoma tiems, kurie jau skaitė Šo, bet aš suieškojau aibę medžiagos, kurią primiršo net anglų skaitytojai — tai itin pasakytina apie laikraščių straipsnius ir visas Šo kalbas.

Beveik visą knygą rašiau Bendruomenių rūmų bibliotekoje, ir norėtųsi padėkoti visiems, padėjusiems man ten, bei Britų muziejaus bibliotekoje, kuriai už daug ką dėkingi ir Marksas, ir Engelsas, ir Leninas ir daugelis kitų, neišskiriant nė paties Šo.

Labai didelę paramą man suteikė tarybiniai mano bičiuliai, jų tarpe S. Maršakas, kuris Leningrade buvo susitikęs su Šo garsaus jo vizito metu.

Reiškiu padėką knygos parengėjams už triūsą ir mano neretai sunkiai įskaitomo rankraščio iššifravimą, o taip pat už daugelį vertingų patarimų.

Esu labai dėkingas leidyklai „Molodaja gvardija", o ypač serijos „Įžymiųjų žmonių gyvenimas" dailininkams bei vyriausiajam redaktoriui už puikų knygos apipavidalinimą.

Dabar, žiūrėdamas į mūsų bendro darbo rezultatą ir prisimindamas, kaip kritiškai pats Šo vertino visus savo biografus, galiu tik puoselėti viltį, kad jis būtų pritaręs mano ketinimui — supažindinti jauną tarybinį skaitytoją su jo gyvenimu kiek savotišku aspektu.

Gal būt, į knygą įsibrovė kokių netikslumų, gal joje yra Šo minčių, su kuriomis nesutiks šių dienų tarybiniai skaitytojai. Aš ir pats ne visais atžvilgiais ir ne visuomet sutikau su Dži-Bi-Es[1], kaip jį praminėme. Bet paprastai šitaip atsitikdavo

[1] Angliškos abėcėlės raidės, kuriomis prasideda Šo vardas ir pavardė. Šis sutrumpinimas, labai būdingas anglų spaudai, buvo plačiai paplitęs, ir pats Šo naudojo jį pasirašydamas, tikriausiai, ne rečiau, negu pilną vardą — Džordžas Bernardas Šo.

dėl to, kad jis labai mėgo viską perdėti, norėdamas apstulbinti pašnekovą, priversti jį intensyviau galvoti.

Tikiuosi, kad ši knyga taip pat privers skaitytoją apie daug ką pamąstyti, o mokėjimas mąstyti — laidas klestėti ir augti visai jaunajai rašytojų kartai. Šito augimo ir klestėjimo jiems nuoširdžiai linki vienas iš tos „senosios gvardijos", kuriai priklausė ir Džordžas Bernardas Šo.

Emris Hiuzas

PIRMAS SKYRIUS

Tiesa ir biografija.
Rizikingos vedybos.
Šekspyriškoji kilmė ir „prakeiktoji vaikystė".
Trijų tėvų sūnus.

Rašyti apie Šo sunku. Rodos, taip ir girdi prie pat ausies pašaipų rudabarzdžio airių Mefistofelio balsą: „Skaitydami biografiją, prisiminkite, kad tiesos niekuomet nedera skelbti."

O norisi papasakoti tiesą.

Sunku ir dėl kitos priežasties. Šo pats yra nurodęs šį keblumą, tvirtindamas, kad „jam niekuomet nieko neatsitikdavo", kad jis „nepatyrė jokių įvykių", tiksliau sakant, jis „pats buvo įvykis". Šie įvykiai įgaudavo knygų, straipsnių, politinių pamfletų, kalbų, interviu, pokalbių prie pietų stalo formą. Kartais netgi laiškų formą. Todėl užvis geriausia pasakoti apie Šo jo paties žodžiais. Tai labai gerai suprato vienas dabartinių dramaturgų, palyginti neseniai parašęs pjesę, kurios pagrindą sudaro Šo laiškai. Mes taip pat stengėmės kiek įmanoma laikytis šio principo.

Jausdamiesi bejėgiai rasti visiškai originalią formą pasakoti apie žmogų, kuriam originalumas tapo antrąja prigimtimi, nusprendėme panaudoti tradicinę, laiko išmėgintą senos geros biografinės apysakos formą. Pradėti tokią apysaką, žinoma, reikia nuo tėvų, o dar geriau — nuo protėvių.

Įsivaizduokite, kaip nusivilia energinga dvidešimt trejų metų mergina, ištekėjusi už ramaus ir savimi nepasitikinčio keturiasdešimtmečio vyriškio. O nusivilia ji labai greitai ir, be to, galutinai.

Tetulė, su kuria ji iki santuokos gyveno Dubline, buvo ryžtingai nusiteikusi prieš šias vedybas, grasino išbrauksianti dukterėčios vardą iš testamento, jeigu ši nepaklausys, ir pagaliau, kaip paskutinį argumentą, pareiškė, kad jis geriąs. Liusinda nepatikėjo, nes nenorėjo patikėti, o kai ji apie tai paklausė paties sužadėtinio, Džordžo Karo Šo, jis pasipiktinęs atmetė tokį kaltinimą, pareikšdamas, kad esąs blaivininkas ir geriąs tik arbatą.

Liusinda ryžosi surizikuoti. Juodu susituokė ir išvyko į Liverpulį leisti medaus mėnesio. Kartą vakare viešbutyje ji atsitiktinai atidarė bufeto dureles ir ten rado keletą butelių viskio ir stiklinę. Vyras sutriko ir nebežinojo, ką sakyti... Skubiu žingsniu jinai išėjo iš viešbučio, paskui su širdgėla nudūlino gatve į prieplauką. Galvoje šmėžavo mintys, ieškodamos išeities. Nuspręsta: ji stos tarnauti stiuardese į laivą, plaukiantį Amerikon, ir viskam bus galas. Uoste kažkokie du dokininkai ėmė kibti prie jos. Matyt, šie vyrukai taip pat girti? Iš lėto, slopindama slegiantį jausmą, nukiūtino atgal į viešbutį. Įsėlino į savo kambarį ir šmurkštelėjo į lovą. Mieguistas vyras ją apkabino, ir ji pajuto apysaldį, šleikštoką viskio kvapą. Jis reiškė pasigėrusio švelnumą ir pavėluotą apgailestavimą, prašė dovanoti, prisiekinėjo, kad tai paskutinis kartas. Ji paverkė, įsikniaubusi į pagalvę, ir užmigo. Taigi ji nusprendė pasilikti. Liusinda pati pasirinko savo dalią ir dabar turi kentėti viską, kas tik nutiktų.

Sutuoktiniai Šo grįžo į Dubliną, į savo dviaukštį namelį Sing-strite, kur nori nenori reikėjo gyventi drauge. Per kelerius metus jiems gimė trejetas vaikų — Liusė, Elinora ir Egnesa, o 1856 metų liepos 26 dieną — sūnus, kurį pagal tėvą pavadino Džordžu, o pagal senelį Bernardu. Į pasaulį atėjo Džordžas Bernardas Šo, būsimasis dramaturgas.

Šo priklausė prie oriausių ir labai gerbiamų Dublino šeimų. Iš artimiausių jų protėvių buvo žinomas seras Džordžas Šo, baronas, kiti protėviai buvo dvasininkai, advokatai, bankininkai. Dramaturgo senelis, Bernardas Šo, buvo šerifas ir neteko viso savo turto, po mirties palikdamas žmonai tiktai gražų būrį įpėdinių — trylika dukterų ir sūnų (dramaturgo tėvas buvo vienuoliktas).

Šo kildino savo giminę iš kapitono Viljamo Šo, kuris išsilaipino Airijoje kartu su Vilhelmu Oraniečiu. Kapitonas buvo pusiau anglas, pusiau škotas, ir, sprendžiant iš vieno jo apsišvietusių palikuonių raštų, atrodo, kad jis kilęs tiesiog iš Makdufo, Taifo tano, kuris Šekspyro pjesėje nužudo Makbetą.

Vėliau Šo su dideliu pasitenkinimu ne kartą prisimindavo Makdufo istoriją, pabrėždamas, kad „tai nė kiek ne blogiau, negu būti kilusiam iš paties Šekspyro".

Šo tėvas, Džordžas Karas, buvo nevykėlis. Dar prieš sūnaus gimimą jis įdėjo visas savo lėšas į prekybą miltais; prekiavo jis kartu su tokiu pat neprityrusiu ir nevykusiu kompanionu, kaip ir jis pats. Jo reikalai pašlijo, nemažai prie to prisidėjo girtuokliavimas. Jo palinkimas į svaigalus negalėjo nepalikti liūdno pėdsako dramaturgo vaikystėje.

Vieną vakarą tėvas išsivedė sūnų pasivaikščioti kanalo pakrante. Pakeliui porą kartų užsuko „suvilgyti gerklės" ir, jau smagiai nusiteikęs, pagrasino berniukui įmesiąs jį į vandenį. Sugrįžęs namo, mažasis Džordžas Bernardas pasakė motinai: „Mama, man atrodo, kad tėtė girtas", ir išgirdo: „O kada jis būna kitoks?"

Prisimindamas šį ir kitus panašius epizodus, Šo vėliau rašė:

„Būtų perdėm retoriška sakyti, kad nuo to laiko aš netikėjau nieku; vis dėlto vaikiškai tikint tėvu, kaip tobula ir viską žinančia būtybe, staiga suprasti, kad jis tėra tik veidmainys ir alkoholikas, buvo taip nelaukta, jog tai neišvengiamai turėjo palikti manyje kažkokių pėdsakų."

Tėvas nebuvo nei piktas, nei žiaurus. Tomis dienomis, kada negerdavo, būdavo gana švelnus, silpnavalis ir net, galima sakyti, geras žmogus, turįs savito humoro. Labai būdingas šiam humorui pamėgimas netikėtai „sumenkinti", padaryti nelauktą minties posūkį. Sūnus, paveldėjęs šį pomėgį, prisimindavo:

„Kai buvau vaikas, tėvas kartą mokė mane plaukti Kilini Bėjuje. Pirmiausia jis pasakė man labai rimtą pamokslą, kaip esą svarbu išmokti plaukti. Pamokslas baigėsi žodžiais: „Man tebuvo vos keturiolika metų, kai, mokėdamas plaukti, išgelbėjau tavo dėdei Robertui gyvybę." Tačiau pastebėjęs, kokį įspūdį man padarė jo žodžiai, jis nutilo, o po to pridūrė, paslaptingai pasilenkęs man prie ausies: „Ir, atvirai sakant, paskui visą savo gyvenimą dėl nieko taip neapgailestavau." Ir jis puolė į vandenyno bangas, su didžiausiu pasitenkinimu teškenosi ir plaukiojo, o mums grįžtant, juokavo visą kelią lig pat namų. Taigi, aš niekuomet sąmoningai nesiekiau šių netikėtų „sumenkinimų" ir atomazgų savo kūri-

niuose; visa tai man išeidavo natūraliai, ir, be abejo, kažką bendro turi smagus tėvo kikenimas ir pasitenkinimas, kurį man pavyksta išgauti teatre, panaudojant visokias komedijos gudrybes."

„Jeigu jums būtų tekę kartu su manimi pergyventi tuos laikus,— kartą rašė Šo vienam giminaičiui,— nebūtumėt pastebėję čia nieko juokingo. Jis (tėvas — vert. past.) nebuvo linksmas išgertuvių draugas; tai buvo vienišas nuolatinis alinių lankytojas. Jis niekuomet „mirtinai" nenusigerdavo; svaigalai jo tiek neveikė, nepasitaikė ir taip, kad jis būtų nepastovėjęs ant kojų. Tačiau nebūdavo jokių abejonių, kad jis girtas, apsvaigęs ir, iš visko matyti, eina tarytum sapnuodamas; o jeigu jam imdavai už tai priekaištauti, jis galėjo, netikėto įtūžio pagautas, nutverti kas paklius po ranka ir tėkšti ant grindų. Šitoks girtuokliavimas taip žemina žmogų, kad jį ištverti būtų buvę neįmanoma, jei tėvas nebūtų gelbėjęsis juokais. Visa tai turėjo tapti arba šeimos tragedija, arba šeimos pokštu, ir sveikas instinktas sakė mums, kad čia reikia ieškoti humoro, nors ir šiurkštoko, bet ir jo, žinoma, buvo ne taip daug...

Jeigu berniukas mato, kaip tas, kuris yra jam „pavyzdys", pasikišęs po pažastimi šiaip taip suvyniotą žąsį ir taip pat nerūpestingai suvyniotą kumpį (ir viena, ir kita pirkta prieš dievai žino kokią šventę) baksi galva į sodo tvorą, išmūrytą aplink namelį Dokio priemiestyje, tvirtai įsitikinęs, kad veria vartelius, o tuo pačiu maigo savo cilindrą nelyginant armoniką, ir jeigu berniukas, tai matydamas, kvatoja iki ašarų, o kartu su juo kvatoja ir jo motinos brolis... be abejo, šitas berniukas neims kurti iš mažmožių tragedijos, o verčiau pavers tragediją mažmožiu."

Nors Šo vėliau rašė apie tai su humoru, neblaivaus tėvo išsišokimai, be abejo, blogai veikė šeimos gyvenimą ir liūdino jautrų berniuką, kuris visam laikui išsaugojo fanatišką neapykantą alkoholiui ir užaugo blaivininkas. Ir Šo, be abejo, nemažai prisikentėjo vaikystėje, nes vėliau, pajutęs nepaprastą kartėlį, kartą pasakė apie save, kad jis pradėtas po išgertuvių, kai tėvas buvo girtas. O jeigu taip, tai nesunku įsivaizduoti, kokį pažeminimą teko pergyventi jo puikuolei motinai ir ką

jinai jautė vėliau, žiūrėdama į sūnų, kuris buvo taip panašus į tėvą. Nejaugi ir jo laukia toks pat likimas?

Dėl apgailėtino tėvo silpnavališkumo Šo gimdytojams teko vis rečiau rodytis visuomenėje:

„Visos durys užsivėrė prieš tėvą, o tuo pačiu ir prieš mano motiną, kurios vienos be jo negalėjo kviestis. Jeigu jį kas kviesdavo pietų arba į pobūvį, jis atvykdavo ten ne visuomet blaivus, bet už tai visada išvykdavo skandalingai pasigėręs... Jeigu juos — tėvą ir motiną — dabar būtų pakvietę kur pietų arba tiesiog į svečius, vaikai būtų nustebę labiau, negu matydami, kad namas staiga užsidegė."

Tėvas nejautė didelio potraukio į literatūrą. Sūnus niekuomet nematė, kad jis ką skaitytų, nebent tik laikraščius, tiesa, kažkada tėvui teko perskaityti Valterio Skoto romanus. Tėvas iš prigimties buvo muzikalus ir grojo trombonu nedideliame šeimos orkestre dar anksčiau, kai girtavimas nebuvo atitolinęs jo nuo giminių.

Vaikams Šo šeimoje buvo suteikta visiška laisvė, ir gyveno jie pirmame aukšte drauge su tarnais, kurie amžinai skundėsi mažu atlyginimu ir sunkiu darbu. Vaikai gaudavo gana blogą maistą. Motina nemokėjo šeimininkauti, į savo vyrą žiūrėjo su panieka, o į vaikus abejingai.

„Tiesą sakant, prastesnę motiną už ją tiesiog sunku įsivaizduoti, tačiau nereikia pamiršti, kad ji tiesiog negalėjo būti niekam žiauri — nei vaikui, nei gyvuliui ar gėlei, nei žmogui ar negyvam daiktui."

Jos abejingumas, tur būt, nejaudino sūnaus, kadangi ir jis pats nebuvo linkęs į sentimentalumą. Nenuostabu, kad jis negalėjo pakęsti, kai kas, jam girdint, dainuodavo žinomą Peino dainą „Mano gimtieji namai..." Beje, jis ir apie save galvoja taip pat visiškai blaiviai:

„Manęs negadino, bet ir netaisė. Niekieno žiaurumas nedarė man šio pasaulio baisesnio, negu jis buvo... Aš visiems, o taip pat ir pačiam sau atrodžiau toks, koks iš tikrųjų buvau:

gana nemalonus žvėriukas... Stačiai neįtikėtina, koks buvau užsidaręs ir baikštus."

Netgi sulaukęs 86 metų amžiaus, jis prisimindavo savo vaikystę su kartėliu.

„Aš nebuvau laimingas Dubline, ir kai ima vaidentis praeities šmėklos, man kyla noras žarstekliu jas išvaikyti."

Sykį jis išliejo kartėlį laiške Elenai Teri:

„O prakeiktoji vaikystė, Elena, kupina svajonių, bet iš tikrųjų baisi ir be meilės."

Šiuose namuose be meilės vis dėlto kažkas teikė vaikams paguodos. Tai buvo muzika. Motina turėjo neblogą mecosopraną ir mokėsi muzikos pas Vandelerį Li. Kartą Šo pareiškė, kad jis turėjęs tris tėtes: „Mano oficialusis tėvas, vienas muzikantas ir dėdė iš motinos pusės." „Vienas muzikantas" — tai ir buvo Vandeleris Li, muzikos mokytojas, kuris, susižavėjęs misis Šo, perkėlė Šo šeimą į keturių aukštų namą Heč-strite. Šiam muzikantui Šo turi būti dėkingas už daug ką, taip pat ir už išlavintą balsą, kuris gerai pasitarnavo būsimajam oratoriui bei režisieriui. Vėliau Li atidavė misis Šo ir jos šeimai vilą Torka Hile, Dublino priemiestyje Dokyje, prie Kilini Bėjaus. Tur būt, čia pirmą kartą nubudo berniuko meilė gamtai.

Šo motina muzikoje rado prieglobstį savo jausmams. Ji perrašinėjo partijas savo muzikos mokytojui Li, dirigavo chorui, dainavo jo pastatytose operose. Ji dainavo pagrindines partijas „Fauste", „Don Žuane" ir daugelyje kitų operų, ir, kaip sakoma Šo atsiminimuose, kai namuose repetuodavo šias operas, jis „dar vaikas švilpavo ir dainuodavo jas nuo pirmos iki paskutinės natos". Jis galėjo pasigirti tuo, kad, dar neturėdamas penkiolikos metų, žinojo svarbiausius Hendelio, Mocarto, Bethoveno, Mendelsono, Rosinio, Belinio, Donicečio, Verdžio ir Guno kūrinius beveik mintinai.

Reguliarus mokymas, neskaitant lotynų kalbos pamokų, kurias jam davė jau minėtas dėdė dvasininkas, buvo, pasak Šo, visiškai nenaudingas.

Vienuolikos metų Bernardą Šo atidavė į protestantišką mokyklą, kur, anot jo paties, jis buvo paskutinis ar beveik paskutinis mokinys. Mokyklą jis vadino pačiu žalingiausiu savo lavinimosi laikotarpiu.

„Man nė į galvą neateidavo ruošti pamokas arba sakyti tiesą šitam visų priešui ir budeliui — mokytojui."

Jis taip neapkentė šios mokyklos, kad, praleidęs joje vienuolika mėnesių, atsisakė lankyti užsiėmimus, ir tėvai pasiuntė jį į Dublino „Angliškąją mokslinę ir komercinę dieninę mokyklą", kurioje jis išbuvo iki penkiolikos metų. Antroji mokykla jam labiau patiko, tačiau šios knygos puslapiuose jūs dar ne kartą susidursite su triuškinančiomis charakteristikomis, kurias Šo skyrė mokyklai ir šeimai aplamai,— neapykantą šeimai ir mokyklai jis jautė visą gyvenimą.

Sulaukęs penkiolikos metų, jis tapo klerku. Šeima neturėjo iš ko leisti jo į universitetą, tačiau dėdės pažintys padėjo jam susirasti tarnybą plačiai žinomoje Taunsendo agentūroje nekilnojamam turtui pardavinėti. Viena Šo pareigų buvo rinkti butų nuomą iš Dublino lūšnų gyventojų, ir liūdni tų metų įspūdžiai vėliau įsikūnijo veikale „Našlių namai". Tur būt, jis buvo gana gabus klerkas, nors šis monotoniškas darbas jam įgrisdavo. Jis išmoko tvarkingai pildyti apskaitos knygas, o taip pat labai aiškiai rašyti. Šios knygos autorius gali paliudyti, kad visa, ką buvo parašiusi Šo ranka (net ir senatvėje), galėjai lengvai ir su malonumu skaityti. Tai pravertė Šo vėliau, kai jis tapo profesionaliu rašytoju: raidžių rinkėjai neturėjo vargo su jo rankraščiais.

Metus ištarnavus agentūroje, jam padvigubino algą. Jis be jokio vargo įgudo tvarkyti reikalus, tačiau komercine dvasia nepersiėmė. Tuo metu, kai jo mėnesinis atlyginimas jau siekė trisdešimt šilingų, staiga dingo firmos kasininkas. Jį pakeisti nebuvo kam, į šią vietą paskubomis paskyrė Šo, ir jis net pats nustebo, kad pasirodė besąs toks neblogas kasininkas:

„Algą man pakėlė iki 48 svarų per metus, o tai buvo gana daug šešiolikmečiui, bet mažiau, negu būtų tekę mokėti suaugusiam specialistui; žodžiu, nors ir labai svetimas buvo šis

darbas mano charakteriui, aš dariau pažangą ir tuo pat metu nusiminęs mačiau, kaip biznio pasaulis, užuot išmetęs mane už tai, jog buvau apsišaukėlis, vis labiau klampina ir visai nemano paleisti iš savo nagų."

Iki dvidešimties metų Šo stropiai darbavosi Taunsendo agentūroje. Ir kuo toliau, tuo mažiau jis tesiskyrė savo „išore" nuo Dublino klerkų, apsirengusių juodu surdutu.

Vis dėlto laisvalaikiu pasireikšdavo jo tikrasis „aš". Jis skaitė, kas tik pakliuvo po ranka — knygas ir laikraščius; kai atsirasdavo galimybė, eidavo į koncertus ir į operą, jis dūlinėdavo po Dublino nacionalinės galerijos sales, studijuodamas jos kolekcijas.

Jis dar buvo vaikas, kai jo tėvai liovėsi ėję į bažnyčią. Dabar jį ėmė vis labiau dominti ginčai religinėmis temomis, ir pirmutinis dalykas, pasirodęs spaudoje su jo parašu, buvo laiškas, kritikuojantis Dubline pasisakiusius du evangelikų pamokslininkus. Laiškas buvo atspausdintas savaitraštyje „Viešoji nuomonė" ir bylojo apie besiformuojančias atskalūniškas jaunojo Šo pažiūras.

1872 metais Vandeleris Li nusprendė paieškoti laimės Anglijoje, ir jam išvykus, Šo šeima pakriko. Išlaikyti namą be muzikanto paramos pasirodė gana sunku. Misis Šo nusprendė išvykti į Londoną ir pasiėmė dvi dukteris. Tėvas su sūnumi persikėlė į pensioną. Jie visai nebendravo ir matydavosi tik per pietus.

Jaunasis Šo dabar buvo paliktas savo valiai ir taip pat ėmė galvoti apie Londoną. Vis dėlto praėjo dar keletas metų, kol misis Šo galutinai įsikūrė Londone, įsitaisė namą ir galėjo pasiųsti jam pinigų bilietui.

1876 metų vasario 26 dieną Šo padavė pareiškimą, kad išeina iš agentūros. Šeimininkai mėgino jį atkalbėti, siūlė pakelti algą. Bet jam šitas darbas jau buvo įsiėdęs iki gyvo kaulo. Su nedideliu sakvojažu rankoje jis įlipo į garlaivį, plaukiantį iš Dublino į Holihedą Kaip ir daugelis Šo didžiųjų tėvynainių, jis nukratė Airijos dulkes nuo kojų. Ir visai neapgailestavo. Tiktai po trisdešimties metų Šo vėl pamatys Dubliną ir aplankys jį, savo žmonai primygtinai prašant. Jis neapkentė šito miesto taip stipriai, kaip neapkentė savo šeimos ir savo mokyklos:

„Išvykdamas iš Dublino, aš ten nepalikau nieko (gal tik keletą draugų), kas man nekeltų pasibiaurėjimo. Iki šios dienos mano geri jausmai Airijai Dublino neliečia. Aš niekaip negaliu toleruoti nesėkmių, skurdo, nežinios, o taip pat ostrakizmo ir paniekos, kurie yra pirmųjų pasekmė: o juk tik tuo ir mokėjo Dublinas už daugybę mano nesaikingų pretenzijų."

ANTRAS SKYRIUS

Londonas.
Išrankus bedarbis.
Menininkas ir tarnyba.
Darbštus romanistas.
Haid Parke lyjant.
Kas skaitė Marksą?
Prie muziejaus židinio.
Šo ir Vebai.
Visą savo alkaną vaikystę...

Jaunasis Bernardas Šo atvyko į Londoną 1876 metų balandžio mėnesį. Jis išlipo iš traukinio, nešinas savo vieninteliu sakvojažu, nusisamdė kebą ir nuvažiavo į Viktorria Grouvą, kur jo motina ir vyresnioji sesuo nuomojo pusę namo. Jaunesnioji sesuo buvo mirusi Vaito saloje prieš mėnesį.

Šo buvo pirmą kartą išvykęs už Airijos ribų. Vežėjas kalbėjo priemiesčių žargonu, ir Šo, kuris vėliau atvėrė Londono tarmybėms pasaulinę sceną, vargiai pajėgė jį suprasti. Užtat daugelio gatvių pavadinimai buvo jam žinomi iš Dikenso romanų. Jis labai mėgo Dikensą ir gerai pažinojo jo Pikviką ir Senią Velerį, Deividą Koperfildą ir Oliverį Tvistą, misis Hemp ir mažąją Nelę, Martyną Čazlvitą ir misterį Makoberį.

Nors praėjo šešeri metai nuo Dikenso mirties, Londonas per šiuos metus mažai tepasikeitė — lūšnos, bedarbių armija, minios žmonių, vos-ne-vos suduriančių galą su galu,— viskas lygiai taip, kaip Dikenso laikais. Ir lygiai taip, kaip Dikenso laikais londoniečiai tebebuvo linksmi ir mokėjo džiaugtis. Londonas pasirodė besąs kaip tik toks, kokį jį pavaizdavo Dikensas savo puikiuose romanuose, demaskuojančiuose žiaurius, neteisingus ir nežmoniškus socialinius santykius, susiformavusius Anglijoje po pramonės revoliucijos.

Beje, Šo motina ir sesuo per daug neskurdo: jos įstengė užsimokėti už gana padorų butą ir toli gražu nebadavo. Misis Šo gaudavo lėšų pragyvenimui iš muzikos pamokų, jos duktė uždarbiavo dainuodama. Svarą per savaitę joms atsiųsdavo tėvas, o misis Šo dar gaudavo procentus nuo nedidelės pinigų sumos, kurią jai buvo palikęs senelis.

Jos nematė Šo beveik penkerius metus ir, tur būt, dažnai spėliojo, kaip jis per tą laiką bus pasikeitęs. Dubline jis turėjo gerą vardą — motina tai žinojo, o kai ji pati įsitikino, kad jis dar ir negeria, su palengvėjimu atsiduso: „Į tėvą nepanašus, o tai jau neblogai." Nors ypatingos meilės sūnui nejautė, jai atrodė, kad su juo galima sugyventi. Jis gali stoti klerku į banką, nusprendė motina,— į kokią kontorą, skirtą nekilnojamam turtui pardavinėti, arba dar kur nors, ir jo alga bus paspirtis namuose. Bet staiga paaiškėjo, kad Šo nė nepagalvojo pasiimti rekomendacijas iš savo šeimininkų Dubline. Po kurio laiko tėvas (matyt, paprašius misis Šo, ir dideliam jo nepasitenkinimui) gavo kreiptis į Taunsendus ir paimti iš firmos rekomendacinį laišką. Jame buvo rašoma:

„Misteris Džordžas Šo tarnavo mūsų kontoroje nuo 1871 metų lapkričio 1 dienos iki 1876 metų kovo 31 dienos. Jis išėjo iš mūsų savo noru. Pas mus stojo dirbti pasiuntiniu, o išeidamas iš mūsų buvo kasininkas. Šis jaunas žmogus pasižymi neeilinėmis komercinės veiklos savybėmis, jis nepriekaištingai stropus ir turi labai stiprų atsakomybės jausmą, juo visada galima pasitikėti. Visus pavestus reikalus atlikdavo sąžiningai ir laiku. Mes apgailestaudami išsiskyrėme su juo ir džiaugsimės, išgirdę apie jo pasisekimus.

Taunsendas ir K°
nekilnojamojo turto pardavimo agentai,
Dublinas, Moulsvors-stritas, 15."

Su tokia rekomendacija Šo, tikriausiai, būtų priėmę į bet kurią kontorą, bet kontorinis darbas jam buvo įkyrėjęs. Vėliau savo pirmojo romano „Nesubrendimas" pratarmėje jis rašė:

„Turiu prisipažinti, kad aš visai nepaisiau tų negausių kvietimų, kuriuos gaudavau, ne tik dėl to, jog buvau tikras, kad jie nepriartins manęs prie geidžiamo tikslo, bet ir iš slaptos baimės, kad jie atves į tai, kas man visiškai ne prie širdies, būtent į komercinį darbą. Komercija man buvo įsiėdusi iki gyvo kaulo. Be abejo, mano motinai būtų buvęs didelis palengvinimas, jeigu bent kiek būčiau užsidirbęs. Be abejo, būčiau galėjęs uždarbiauti, reikėjo tik iš tikrųjų panorėti. Netenka abejoti ir tuo, kad jeigu mano tėvas būtų numiręs,

o motina apkurtusi ir apakusi, man būtų tekę grįžti į kokią kontorėlę (toks nuskurdusios aristokratijos likimas), visiems laikams nustojus vilties įsigyti kokią nors profesiją, kadangi net ir literato profesija, nors jai ir nereikia specialaus akademinio išsilavinimo ir brangiai atsieinančių įrengimų, vis dėlto pasiglemžia visą tavo laiką ir jėgas. Taigi aš instinktyviai stengiausi išsisukti nuo bet kokio pasiūlymo. Todėl, nepaisant puikios rekomendacijos ir nepriekaištingos reputacijos, aš pasilikau amžinas bedarbis. Kurį laiką aš tai dar slėpiau (ir pats nuo savęs, ir nuo kitų). Pasiūlymų atsisakinėjau gana švelniai. Aš netgi apsiėmiau dirbti vienoje telefono kompanijoje (tada telefonai ką tik pasirodė ir dar buvo sensacija) ir vos-ne-vos pasprukau iš šitos vietos, kai tą firmą perpirko kita. Prisimenu pokalbį su vienu Onslou Gardens banko direktoriumi (mane su juo, didžiausiam mano sielvartui, suvedė vienas įkyrus bičiulis, su kuriuo kartą pietavau, norėdamas gauti tarnybą šiame banke). Aš taip puikiai (jei man bus leista panaudoti šitą prieveiksmį, kuriuo man tiek įkyrėjo palankūs kritikai) jį palinksminau, kad mes išsiskyrėme kaip geri draugai, o atsisveikindamas jis pareiškė, kad, nors aš, žinoma, be jokio vargo galėčiau gauti vietą, jis manąs, jog tarnyba banke man jokiu būdu netinkanti."

Šo tvirtai nusprendė tapti rašytoju ir neturėjo nė mažiausio noro varžyti savęs darbu, nes jam būtų reikėję kasdien sėdėti kontoroje.

Vis dėlto sesuo (o gal ir motina) stengėsi tuo metu jį paveikti, ir jos požiūrį visiškai galima suprasti. Ji buvo įsitikinusi, kad už maistą ir butą brolis turėtų įnešti savo dalį į šeimos biudžetą.

Šiame konflikte neskubėkite smerkti nei vienos, nei kitos pusės. Šo ne pirmutinis ir ne paskutinis menininkas, patekęs į tokią padėtį. Reti atvejai, kai šeima ir visuomenė pripažįsta menininko teisę į tą jų požiūriu nenaudingą užsiėmimą, į jo sekinantį darbą, jei šis darbas, šis pasiaukojantis jėgų, proto ir talento eikvojimas šiandien pat neduoda apčiuopiamų rezultatų — neužtikrina pripažinimo visuomenėje ir uždarbio. Retai kada pasitaiko koks geraširdis miesčionis, kuris atlaidžiai žiūri į kito žmogaus keistybes ir jam nekyla pašėlusio noro „padėti" tam keistuoliui, „atvesti į tiesos kelią".

Šiam konfliktui nebuvo, nėra, o gal ir nebus galo. Laimi tik galingi, stiprūs ir tvirtai pasitikintys savo jėgomis.

Šo, matyt, sugebėjo susitaupyti truputį pinigų paskutiniais gyvenimo Dubline metais, ir pirmuosius tris mėnesius Londone jis tik dairėsi, visai nemėgindamas susirasti darbo. Daug jaunuolių atvažiuodavo į Londoną sukaupti turto ir prasimušti į žmones. Šo visa tai nedomino.

Jau minėtoje pratarmėje romanui „Nesubrendimas", kuris buvo išleistas tik po keturiasdešimt su viršum metų nuo sukūrimo, kai autorius jau buvo pasiekęs šlovės zenitą, Šo triskart pakartoja, kad jis „apsigimęs komunistas" ir kad būtent tuo ir paaiškinamas jo nenoras pasidaryti kapitalistinės visuomenės mašinos sraigteliu.

Tačiau jis vis dėlto įstojo tarnauti į Edisono telefono kompaniją. Jo priedermė buvo įkalbinėti užsispyrusius Ist Endo gyventojus, kad jie leistų statyti telefono stulpus jiems priklausančioje žemėje.

Šis darbas Šo buvo labai nemalonus, kadangi jis buvo nedrąsus ir skrupulingas. Mokėjo vienetinį atlyginimą, todėl jis galėjo dirbti, kiek nori. Po šešių mėnesių jis parašė laišką firmos savininkams ir pranešė apie savo ketinimą išeiti iš tarnybos, kadangi procentai, kuriuos jis gaunąs iš sandėrių, neužtikriną jam pragyvenimo minimumo. Firmos savininkai padidino komisinių operacijų priemoką, ir Šo ten dirbo dar kurį laiką, kol susijungė Edisono ir Belo kompanijos. Šo buvo pasiūlyta pasilikti susijungusioje kompanijoje, bet jis atsisakė. Šis susivienijimas jam buvo puiki dingstis išeiti iš darbo. „Taip baigėsi mano kaip valdininko karjera,— rašė jis.— O netrukus aš net lioviausi apsimetinėjęs, kad ieškau darbo. Taigi, išskyrus vieną kitą dieną 1881 metais, kai uždirbau keletą svarų, skaičiuodamas balsus rinkimų metu Leitone, aš buvau bedarbis, kitaip sakant, faktiškai, o gal ir juridiškai darbingas vargeta. Taip truko ligi pat 1885 metų, kai aš pirmą kartą literatūriniu darbu užsidirbau pakankamai pinigų ir galėjau savarankiškai verstis."

Negali pasakyti, kad visą šį laiką jis dykinėjo. Šo užsibrėžė tikslą parašyti romaną ir visu ryžtingumu ėmėsi darbo:

„Telefono epopėja baigėsi 1879 metais, ir tais pat metais aš pradėjau nuo to, nuo ko tais laikais pradėdavo bet kuris

literatûros avantiūristas, o daugelis ir šiandien nuo to pradeda. Aš parašiau romaną. Ilgai tarnaudamas kontoroje, įpratau dirbti kasdien, o tatai, mano supratimu, pagrindinis darbo ir dykinėjimo skirtumas. Įsigijau daug balto popieriaus, kurio pakas tuomet kainavo šešis pensus, perlenkiau lapus pusiau ir prisiekiau prirašyti penketą tokių puslapių per dieną, nesvarbu ar lis, ar snigs, bus įkvėpimas ar ne. Aš dar tiek daug turėjau mokinuko ir klerko įpročių, kad jeigu sakinys nutrūkdavo penktojo puslapio gale, mesdavau darbą ir grįždavau prie jo tik rytojaus dieną. Kita vertus, praleidęs dieną, sekančią stropiai atlikdavau dvigubą darbą. Tuo būdu per penketą metų parašiau penkis romanus. Tada dar tik mokiausi ir dirbau užsispyręs kaip nedrąsus ir savimi nepatenkintas mokinys, kuris turi griežtą mokytoją (o tas mokytojas buvau aš pats) — tokį mokytoją, kuriam neįsiteiksi ir kurio neapgausi. Stengdamasis neprarasti savigarbos, aš vis dirbau ir dirbau, nepaisydamas, kad visiškai nėra pinigų, o šis pinigų stiglius (aš ir dabar krūpteliu, kada prisimenu tuos kritiškus momentus) dukart reiškė ir suplyšusius batus, ir nudriskusius rankogalius (atskarus nulygindavau žirklėmis), ir nuo senumo beformį cilindrą..."

Šo romanai neturėjo pasisekimo, bet jis atkakliai siuntinėjo juos į visas Londono ir net į kai kurias Amerikos leidyklas, kurios savo ruožtu atkakliai nenorėjo jų priimti. Kai stalčiuje susikaupė apie penkiasdešimt — šešiasdešimt neigiamų atsakymų, Šo, kaip jis pats aiškino, užėmė „įnirtingo stoiko" poziciją. Jis tapo „antžmogiškai nejautrus tiek gyrimui, tiek peikimui". Tačiau buvo dar „jaunas ir neprityręs" ir dėl to, kaip vėliau pats rašė, nenuvokė, jog nesėkmes reikėjo aiškinti visai ne talento stoka, o tuo, kad jo „priešiškumas garbingajai Viktorijos laikų visuomenei ir jos galvosenai" žadino leidėjų antagonizmą.

Kurį laiką jis padėjo Vandeleriui Li leisti savaitinį muzikos laikraštį „Hornet". Šo pats rašė daugumą straipsnių šiam laikraščiui, kur ėjo reklamos agento pareigas, o vėliau net padėjo Li parašyti brošiūrą, pavadintą „Kaip išgydyti gerklę dvasininkui?" Li tuo laiku jau buvo tapęs lyg ir kokiu šarlatanu, ir Šo motina nutraukė su juo visus santykius. „Hornet" laimingai baigė savo egzistavimą 1877 metų spalio mė-

nesį, tai yra praėjus pusantrų metų po to, kai So atvyko į Londoną. Taip neliko netgi tų menkų pajamų, kurias teikė darbas redakcijoje.

Užtat jis ėmė daug rimčiau domėtis muzika, o ši aplinkybė kaip ir anksčiau artino jį su motina. Jis eidavo į visus koncertus, į kuriuos pavykdavo pakliūti. Lankė ir Londono muziejus, o ypač dažnai užeidinėjo į nacionalinę galeriją Trafalgaro aikštėje, kur įleisdavo nemokamai. Taigi skurdas ir pinigų stoka nė kiek netrukdė jam susipažinti su didžiaisiais pasaulio menininkais. Kaip tik tada jis pradėjo dirbti Britų muziejaus skaitykloje, toje pačioje, kur Marksas parašė didesniąją „Kapitalo" dalį.

Šo ateidavo į muziejų ne tik skaityti, bet ir pasišildyti. Čia, matyt, buvo jaukiau, negu prie šeimos židinio. Tuo metu jis buvo užsiauginęs siauručius ryškiai rudus ūsiukus ir barzdelę. Tai jam teikė panašumo į Mefistofelį, o tuo jis labai didžiavosi. Vienu jo dievaičiu tapo Šelis, kurio veikalus jis perskaitė nuo pradžios iki galo. Šo visada didžiavosi, kad, kaip ir Šelis, jis respublikonas, vegetaras ir ateistas. Jis neragavo mėsos nuo dvidešimt penkerių metų, kai, sekdamas Šelio pavyzdžiu, nusprendė atsisakyti „gyvulių mėsos".

1879 metų žiemą Šo bičiulis, airis Džeimsas Lekis, klerkas, besižavintis fonetika, muzika ir keltų kalba, nusivedė Šo į diskusijų draugijos „Zetetikel" susirinkimą: „Zetetikel" buvo panaši į garsiąją „Dialektikos draugiją", kurią prieš keletą metų buvo įkūrę Džono Stiuarto Milio pasekėjai politinėms, religinėms ir filosofinėms problemoms svarstyti.

Iki tol Šo nebuvo viešai kalbėjęs, bet čia pagunda buvo per didelė — jis atsistojo ir įsijungė į ginčą. Kalbėjo, kaip jam pačiam pasirodė, taip kvailai, kad iškart nusprendė žūt būt pasimokyti retorikos meno — kiekvieną savaitę eiti į „Zetetikel" draugiją ir dalyvauti diskusijose. Šo pasiryžo įveikti drovumą ir su neįtikėtinu užsispyrimu ėmėsi įgyvendinti savo planą. Pradėjo lankytis visose paskaitose, po kurių buvo rengiami aptarimai. Netrukus jis pastebėjo, kad jo drovumas pamažu nyksta.

Vieną 1884 metų vakarą Šo nuėjo į Henrio Džordžo paskaitą. Jis buvo knygos „Pažanga ir skurdas" autorius, aistringas kovotojas už žemės nuosavybės apdėjimą mokesčiais. Paskaita sudomino Šo, jos paveiktas, jis kibo į ekonomikos

problemas. Netrukus jis pateko į Marksistinės Demokratinės federacijos susirinkimą (jos vadovas buvo Henris Haindmanas). Ten jis kalbėjo, karštai propaguodamas Henrio Džordžo pažiūras, tačiau susilaukė paniekos šūksnių už tai, kad nebuvo perskaitęs Markso „Kapitalo" garsiojo pirmo tomo.

Jis tuoj leidosi į kasdieninę savo prieglobą — Britų muziejaus skaityklą, ten perskaitė Markso veikalą, prancūziškąjį Devilio leidimą, o paskui, vėl pasirodęs federacijos susirinkime, įvarė šiurpo Haindmano mokiniams, kurie patys, pasirodo, dar nebuvo radę progos perskaityti Marksą. Šo čia pat padavė pareiškimą, prašydamas priimti jį federacijos nariu, bet vėliau pareiškimą atsiėmė, nes išgirdo apie Fabianininkų draugiją, kur jis būtų tarp savo klasės žmonių —apsišvietusių buržuazinės inteligentijos atstovų. „Haidmano brolija, kuriai priklausė pseudomarksistai iš paprastų darbininkų, man būtų ir trukdžiusi." Gal būt, čia iš dalies atsiliepė ir Šo dubliniškės šeimos snobizmas.

Netrukus po to, kai Šo susižavėjo socializmu, jis tapo toks žinomas oratorius, kad jau nebereikėjo ieškotis, kur būtų galima kalbėti. „Ieškoti ėmė manęs",— prisimena jis. Sąmojingas rudabarzdis airis mokėjo patraukti minią. Tiesa, minią ne visuomet pavykdavo surinkti.

„Vieną geriausių savo kalbų,— rašė vėliau Šo,— aš pasakiau pliaupiant lietui Haid-parke šešiems policininkams, atsiųstiems sekti mane, ir draugijos sekretoriui, kurio prašymu kaip tik ir kalbėjau, jis laikė virš manęs skėtį. Aš nusprendžiau trūks pliš sudominti policininkus, nors jie manęs klausėsi, tik atlikdami tarnybinę pareigą,— paprastai, vos tik jie įsitikindavo, kad oratorius nekenksmingas, tuoj pat jį užmiršdavo. Linksminau juos daugiau kaip valandą. Ir iki šiol vos tik užsimerkiu, vėl matau tviskančius nuo lietaus jų makintošus."

Jam, tikriausiai, buvo malonu kalbėti, įsiklausyti į savo paties balsą, mėgautis savo argumentais. „Pati ilgiausia mano kalba,— pasakojo jis,— truko keturias valandas. Aš ją pasakiau sekmadienio rytą miniai, susirinkusiai ant Trefordo tilto Mančesteryje." Tarp kita ko, Šo niekuomet nekalbėdavo už atlyginimą, ir pinigų jis imdavo tik nuvažiuoti į tą vietą,

kur reikėjo kalbėti, ir visada trečios klasės vagone. 1884 metų gegužės 16 dieną Šo pirmą kartą apsilankė Fabianininkų draugijos susirinkime, o rudenį į ją įstojo.

Fabianininkų tikslai tuo metu dar buvo gana migloti: „pertvarkyti visuomenę pagal aukščiausius moralinius principus, pakreipti ją socializmo linkme." Fabianininkų draugijoje Šo susipažino su Sidniu Vebu ir susidraugavo visam gyvenimui. Sunku įsivaizduoti du žmones, kurie būtų taip nepanašūs charakteriais. Vebas — Kolonijų ministerijos valdininkas. Jo specialybė — statistika, ir jo viešos kalbos visuomet remdavosi kruopščiai paremtais argumentais; jis buvo protingas ir turėjo nepaprastai gerą atmintį. Vėliau jis parašė daug socializmo istorijos ir teorijos knygų, kurios Anglijoje laikomos klasikinėmis. Ištisas dvi kartas Vebo pažiūros formavo Anglijos socialistinę mintį. Jo veikalai išversti į daugybę kalbų. Leninas vertino jo indėlį į socializmo teoriją ir išvertė į rusų kalbą Vebo knygą „Industrinė demokratija". Haindmanas, laikęs save vieninteliu Karlo Markso įpėdiniu Anglijoje, nuo pat pradžios pradėjo neapkęsti fabianininkų. Anot jo, tai smulkiaburžuaziniai teoretikai ir diletantai. Jis netgi nevadino jų socialistais. Socialdemokratų federacijos doktrinierių atakos prieš fabianininkus nesiliovė iki pat pirmojo pasaulinio karo.

Ir vis dėlto kaip tik Sidnis ir Beatričė Vebai apvainikavo savo ilgo gyvenimo darbą monumentalia, palankumo kupina knyga, pavadinta „Tarybų Rusija — nauja civilizacija".

„Kada Šo skaitė „Kapitalą",— rašė Šo biografas amerikietis profesorius Arčibaldas Hendersonas,— ypatingą įspūdį jam padarė tai, kad Marksas plačiai naudojo dokumentus, atskleidusius tikrąją Anglijos ekonomikos suklestėjimų ir smukimų istoriją." Tai įtikino Šo, jog pribrendo reikalas sukurti kaip tik tokį traktatą, paremtą faktais ir skaičiais bei tiksliomis nuorodomis į oficialius šaltinius. Parašyti panašų traktatą be pašalinės pagalbos Šo negalėjo ir tuomet pirmiausia prisiminė Sidnį Vebą. Šo suprato, kad tokį veikalą galėtų sukurti tik Vebas, tikra vaikščiojanti enciklopedija, žmogus, kuris viską žinojo ir nieko neužmiršdavo.

Taigi, Šo pasiūlius, Vebas paruošė veikalą, pavadintą „Faktai socialistams",— puikų savo erudicijos ir mokytumo įrodymą.

Vebas sugebėjo rasti medžiagos, parinkti faktus ir skaičius, o Šo — įdomiai juos išdėstyti.

Būtent tokio tyrinėjančio, didžiulę faktinę medžiagą sukaupusio veikalo reikėjo ką tik prasidėjusiam 1880 metų Britanijos socialistų judėjimui,— knyga davė faktų ir skaičių, būtinų teorijoms ir diskusijoms; šį veikalą pripažino netgi tie socialistai, kurie laikė fabianininkus perdėm respektabiliais ir smulkiaburžuaziniais diletantais. Net jie buvo dėkingi fabianininkams už kūrinį, apginklavusį juos kovai su klasiniu priešu.

Šo visuomet pripažindavo, kad jis daug skolingas Vebui. „Matote,— sako Šo Hendersonui,— Vebas ir aš — vienas kitam labai naudingi. Mes visiškai nepanašūs, ir dėl to kiekvienas mūsų papildo tai, ko trūksta kitam."

* * *

Tais metais Šo rašė dienoraštį, kuris buvo rastas po mirties tarp jo popierių. Iš dienoraščio matyti, kad, nepaisant linksmumo kaukės, kuria Šo buvo prisidengęs netgi nuo draugų, jį visą laiką slėgė labai sunkios sąlygos. Sent Džonas Ervinas, skaitęs šį dienoraštį, rašo: „Dažnai Šo neturėjo pinigų papietauti. Neretai pasitaiko įrašas, liudijantis, kad jis negalėjo pavalgyti pietų vegetariniame restorane, kadangi neturėjo nė sulūžusio skatiko. Dėl to jis būdavo namie ir užkąsdavo obuolių su duona. O kartą, pirkdamas bilietą į teatrą, Šo staiga pastebėjo, jog trūksta vieno penso. Teko pasitraukti nuo langelio, nieko nepešus, nors kasininkas, tikriausiai, ir taip būtų davęs jam bilietą, jei tik Šo būtų pasisakęs savo bėdą. Vis dėlto Dži-Bi-Es neužsimindavo apie savo neturtą, net kalbėdamas su draugais.

1885 metų balandžio mėnesio įraše — tuoj po tėvo mirties — jau galima justi kartėlį. Iki tolei šeima tvarkingai gaudavo iš Dublino po svarą sterlingų per savaitę, bet dabar šios įplaukos nutrūko. Pagal vyro draudimo polisą našlei buvo sumokėta mažiau nei 100 frankų. O kai ji atsiskaitė su Dublino juristais, kurie tvarkė velionio reikalus, likusių pinigų jai užteko tik skoloms apmokėti.

Vis dėlto chroniško neturto periodui atėjo galas. Draugų

ratas išsiplėtė: su vienais Šo susipažindavo politiniuose susirinkimuose, su kitais — muzikiniuose koncertuose, su trečiais — Britų muziejaus skaitykloje.

Ten, pavyzdžiui, jis susipažino su Viljamu Arčeriu. Pastarąjį sudomino rudabarzdis skaitytojas, kuris tuo pat metu gilinosi į didįjį Markso veikalą, išleistą prancūzų kalba, ir Vagnerio operos „Tristanas ir Izolda" partitūrą. Tuo laiku Arčeris jau buvo žinomas kaip žurnalistas ir kritikas, jis sugebėjo įžvelgti neeilinius jaunojo airio gabumus ir įtaisė jį muzikos kritiku laikraštyje „Teatro apžvalga". Tuo metu leisti savaitraštį Londone atsiėjo, palyginti, nebrangiai: dienos šviesą išvysdavo daugybė laikraščių, kurie, vos spėję pasirodyti, greit nustodavo ėję.

Pirmasis Šo straipsnis pasirodė 1885 metų vasario 8 dieną antrajame „Teatro apžvalgos" numeryje. Pradžioje Šo duodavo laikraščiui tik pasirašytus straipsnius, bet paskui ėmė teikti muzikos skyriui nedidelius straipsnelius be parašo. Rudeniop finansiniai laikraščio reikalai pablogėjo — kai kuriems autoriams dar buvo mokama, tačiau Šo dažniausiai rašė veltui. Vėliau Arčeris suieškojo jam etatinę recenzento vietą „Pel Mel Gezet" laikraštyje, kurį tada leido labai populiarus ir mėgstantis sensacijas žurnalistas V. Stedas. Šo taip pat rašė knygų recenzijas, gaudamas po dvi ginėjas už tūkstantį žodžių. Tai atvėrė jam kelią prie tokių leidinių, kaip „Muzikos žurnalas", kur jis buvo neetatinis darbuotojas. 1885 metais Šo uždirbo jau 117 svarų. Jam dar ilgai teko kovoti, norint pasiekti pripažinimo, tačiau jis ėmė po truputį garsėti žurnalistų sluoksniuose ir tarp skaitytojų. Praėjo dar penkeri metai, kol jis įstengė uždirbti 250 svarų 13 šilingų 2 pensus per metus.

Šo paprastai sakydavo, kad visą savo alkaną jaunystę jis prasėdėjo tėvams ant sprando.

„Aš buvau sveikas kūnu ir siela, pačiame jaunystės žydėjime; o mūsų šeimai, tuo metu patekusiai į labai sunkią padėtį, nepaprastai reikėjo mano pagalbos. Vis dėlto aš panorau būti jai sunkenybe, o tai, pagal visų priimtas moralės normas, kiekvienam valstiečiui vaikinui būtų atrodę neišpasakyta gėda. Bet aš visai nerausdamas pasukau šiuo negarbingu keliu. Aš nesipuoliau kovoti už duonos kąsnį. Šion kovon pa-

stūmėjau savo motiną. Netapau ramsčiu senam tėvui; pats kabinausi į jo surduto skvernus... Ir aš nepakęsiu, kad koks romantikas vaizduotų mane kaip dorybingą valstietį vaikiną, pavyzdingą sūnų ir bejėgės motinos ramstį, vertą specialaus skyrelio Smailso „Saviaukloje", kai tuo tarpu iš tikrųjų buvau baisiai egoistiškas menininkas, tvirtai sėdintis ant sprando energingai ir veikliai moteriškei, juoba, kad buvau alkanas ir todėl gan didelė našta... Mano motina dirbo sūnaus labui, užuot sakiusi pamokslus, kad mano pareiga dirbti jos labui."

Nėra abejonės, kad taip sakydamas Šo kiek braviravo, ir Šo biografas Sent Džonas Ervinas mėgino šį įspūdį sušvelninti. Tačiau tikra ir tai, kad praėjo devyneri metai, kol Šo užsikariavo kuklią vietą literatūriniame pasaulyje. Ir tik jau persiritęs per tris dešimtis, po dešimt metų atkaklaus ir sunkaus darbo, Šo buvo pripažintas. Nepaisant visų sunkumų ir pažeminimų, patirtų per tuos metus, jam vis dėlto pavyko išsaugoti savigarbos jausmą, vientisą charakterį, dorumą ir įsitikinimą, kad jis turi ką pasakyti savo kartai ir visam pasauliui.

TREČIAS SKYRIUS

Moriso namuose.
Mistinės sužadėtuvės.
Ryžtinga našlė.
Nusidėjimas.
Jokių romanų, jokios pornografijos.
Kas pirmas pabėgo iš
Trafalgaro aikštės?
Šo, Haimdmanas, Hardis.

Viljamas Morisas, tapytojas, amatininkas ir poetas, buvo vienas tų socialistų, į kuriuos Šo žiūrėjo su pagarba. Jo utopijoje „Žinios iš niekur" ir eilėraščiuose slypėjo protestas prieš Viktorijos laikų ir pramoninės revoliucijos epochos skurdą bei menkystę. Morisas laikė save komunistu, nors ne Marksas buvo jo įkvėpėjas. Jis tapo Socialdemokratų federacijos nariu, bet negalėjo sugyventi su Haindmanu ir, išstojęs iš federacijos, įkūrė Socialistų lygą. Jis labai mėgo rankų darbą. Su malonumu pats darė įvairiausius gražius daiktus — baldus, sienų apmušalus, gobelenus, rišo knygas.

Morisas perskaitė ištraukas iš Šo romano „Socialistas individualistas", kuris buvo spausdinamas dalimis socialistų savaitraštyje „Dabartis", ir pritarė jaunajam airiui. Jis pakvietė Šo į savo namus, ir netrukus pastarasis ten pasidarė savas žmogus.

Beje, misis Moris anaiptol nesidžiaugė naujuoju pažįstamu. Ji nejautė ypatingos simpatijos šitiems keistuoliams ir darbštuoliams, kuriuos jos vyras taip mėgo kviestis pas save vakaroti. Šo buvo prastai apsirengęs ir dar nevalgė mėsos. Aplamai tai buvo bene didžiausias keistuolis iš visų, kokie tik pas juos užeidavo. Ir pradžių Šo Morisų namuose jautės' taip pat labai nejaukiai.

„Kai pietavau Klenskot Hauze,— rašė jis,— mano padėtis buvo tikrai kebli: valgiai Morisų namuose buvo laikomi tokiais pat meno kūriniais, kaip ir baldai.

Atsisakyti misterio Moriso vyno arba misis Moris patiekalų buvo tas pat, kaip mindžioti jų kilimus purvinais batais.

Morisas nebuvo nusistatęs prieš vegetarizmą: jis sakydavo, kad gabaliukas duonos ir agurkas — visai tinkamas patiekalas bet kuriam vyriškiui, tačiau jis atkakliai laikėsi nuomonės, jog po tokio valgio butelis vyno praplauti gerklei yra būtinas. Misis Moris buvo visai tas pat, ką gersiu — vyną ar vandenį, bet susilaikymas nuo mėsos jos akimis buvo žalingas užgaidas. Patekau tarp dviejų ugnių; o misis Moris žiūrėjo į mano kvailystę su neslepiama panieka. Pagaliau ant stalo padėjo pudingą, o kadangi tai buvo puikus pudingas, mano susilaikymo principai išgaravo, ir su didžiausiu apetitu įnikau valgyti. Misis Moris atkakliai prašė, kad paimčiau dar vieną porciją, kurią visiškam jos pasitenkinimui iš tiesų sušveičiau. Paskui ji pasakė: „Jums bus naudinga, nes šitas pudingas su riebiais inkstais". Tai, kiek prisimenu, buvo vienintelė frazė, man pasakyta šios puikios ir iškilnios moters, kurią paeiliui apdainavo Lyga ir Rosetis."

Viljamo Moriso duktė, Mei Moris, paveldėjo tėvo ir motinos grožį. Šo ją įsimylėjo iš pirmo žvilgsnio, bet iš karto suprato, kad tokiam neturtėliui, kaip jis, maža vilčių ją vesti. Jis pasakojo:

„Vieną sekmadienio vakarą, kai aš po paskaitos ir vakarienės jau stovėjau prie jų namų slenksčio Hemersmite ir atsigręžiau atsisveikinti, ji staiga išėjo iš valgomojo į vestibiulį. Aš žiūrėjau į ją, gėrėdamasis jos grožiu, jos suknele, visa jos puikia išvaizda; ji taip pat žiūrėjo į mane labai atidžiai, skvarbiu žvilgsniu, ir jos akyse aš mačiau palankumą. Čia pat pajutau, kad danguje įvyko Mistinės Sužadėtuvės ir kad jos taps realybe, kai dings iš kelio materialinės kliūtys ir kai aš pats išsivaduosiu iš baisaus skurdo ir nesėkmių naštos; pasąmonėj aš niekada neabejojau, kad mano vieta tarp genijų... Maniau, kad neverta jai ką nors sakyti... Net nepagalvojau, kad ištikimybė Mistinėms Sužadėtuvėms gali kaip nors trukdyti mano įprastiniams santykiams su kitomis moterimis. Aš iš viso nedaviau jokio ženklo. Neabejojau, kad likimo skirta mums būti drauge."

Šo, o taip pat ir Morisui, buvo didelis netikėtumas, kada Mei Moris staiga ištekėjo už gana vidutiniško žmogelio, pa-

varde Sperlingas, beveik tokio pat neturtingo, kaip ir pats Šo. Aplamai šis romanas yra vienas ryškiausių Šo prisiminimų.

Kaip tik tuo laikotarpiu prasidėjo jo romanas, toli gražu ne toks mistiškas.

Vėliau Šo rašė, kad pirmoji jo meilės istorija buvo su našle, vyresne už jį penkiolika metų,— jo motinos mokine. Tada Šo buvo 29 metų. Dženė Peterson buvo atkakli moteris, ir Šo, sprendžiant iš jo dienoraščių, pradžioje priešinosi jos ryžtingam spaudimui. 1885 metų balandžio 20 dieną jis sutiko Dženę pas motiną ir, pasak jo paties, „sugaišo veltui visą vakarą".

Sekantį pirmadienį jis nuėjo į koncertą, bet, nesulaukęs, kol bus atlikta simfonija, nuvyko pas misis Peterson. „Ji buvo viena, ir aš išbuvau pas ją iki pusiaunakčio."

Jie susitikinėjo reguliariai iki birželio mėnesio. „Jis ja domėjosi, bet nebuvo jos įsimylėjęs,— rašo Ervinas,— jį nesulaikomai traukė prie jos, nors jų santykiai dar nebuvo intymūs."

Po savaitės jis susitiko su Peterson pas motiną, „palydėjau ją iki namų per parką. Vakarienė, muzika, įdomus pokalbis, meilės prisipažinimai. Išėjau trečią valandą". *„Virgo* vis dar *intacta",*— su humoru baigia jis, tai yra nekaltybė išsaugota."

„Šis romanas,— rašo Ervinas,— pernelyg užsitęsęs ir vienpusiškas, statė Šo į keblią padėtį. Jis visiškai nebuvo linkęs pasiduoti aistringos našlelės spaudimui, ir neįmanoma apsakyti jo džiūgavimo, kad jam pavyko ištrūkti iš jos trečią valandą ryto, nepraradus nekaltybės...

Nedidelis intarpas, kurį jis įrašė vėliau, ankstyvuose savo dienoraščio užrašuose, baigiasi pareiškimu, kad liepos 26-ją jis pažymėjo savo 29-tąsias gimimo metines, „suartėdamas su viena pažįstama dama". „Aš tuomet buvau visiškas naujokas. Iniciatyva priklausė ne man."

Štai liepos 26 dienos įrašas: „Grįžau į Brompton Skverą ir ten pasilikau iki trečios valandos ryto, atšvęsdamas šį užsibuvimą nauju patyrimu."

Taigi Dženei Peterson pagaliau pavyko jį suvilioti. Jis šito gėdijosi ir apie tai parašė savo draugui, airiui Meknalčiui.

Hesketui Pirsonui, garsiausiam jo biografui, jis pasakojo: „Tik du kartus gyvenime moterys mane jaudino fiziškai — pirmąjį kartą jaunystėje, antrąjį — subrendus."

Iki pat dvidešimt devynerių metų Šo išsaugojo „visišką skaistybę, neskaitant nedidelių žygių svajonių valdose..."

Tokia skaistybė neturi nieko bendro su moralės sumetimais. Jis pats sakė, kad buvo perdaug įnoringas ieškoti ryšių su gatvės mergšėmis ir perdaug apiplyšęs tikėtis geresnės lemties.

Praėjus porai metų po pažinties su misis Peterson, Šo parašė apsakymą, kuriame taip atsiliepė apie jos atakas: „Aš niekuomet nelaikiau savęs patraukliu vyriškiu, todėl gerokai dėl to nustebau, tačiau apsimetinėjau labai sėkmingai. Nuo to laiko užtekdavo tik pasilikti dviese su šia jausminga moterimi, ir jinai imdavo be paliovos glamonėti mane, sakydama, kad mane dievina." O kadangi Šo manė fizinį suartėjimą esant reikalingu jam galutinai subręsti, norėjo verčiau gauti šią pamoką iš pakankamai prityrusios moters.

Hesketas Pirsonas savo knygoje sumini dar keletą įdomių smulkmenų apie šį pirmąjį Šo romaną:

„Dženė Peterson buvo beprotiškai pavydi, ir kadangi Šo tebeflirtavo su kitomis moterimis, ji teikė jam tiek medžiagos „audringoms scenoms", kad jis būtų galėjęs iš to smarkiai praturtėti. Iš esmės ji tebuvo tik prototipas mažiausiai pasisekusios jo pjesės herojei."

„Misis Peterson buvo Julijos prototipas,— rašė Šo. „Merginininko" pirmasis veiksmas — paremtas baisia scena, kuri įvyko tarp jos ir Florensos Far, aktorės, su kuria draugavau. Šį kartą nepraradau savitvardos. Tvirtai laikiausi keletą valandų, tačiau niekuomet negalėsiu pamiršti, kiek man tai kainavo: po to misis Peterson daugiau nebemačiau, o srautas telegramų bei laiškų, kuriais ji mane berte bėrė keletą paskutiniųjų mėnesių, liko be atsako. Ji man taip ir neatleido. Tačiau aš nė neketinau jai keršyti. Aš netgi palikau jai pagal testamentą šimtą svarų, atmindamas jos gerumą mūsų suartėjimo metais, bet ji taip ir negaus šitų pinigų, nes labai seniai mirė. Vis dėlto man buvo tikrai aišku, kad negalėsiu gyventi kartu su šia nesantūria pavydžia moterimi, keliančia klaikiausias scenas, vos tik užkalbindavau kitą. Jinai buvo be galo pavydi ne tik dėl meilės, bet netgi dėl tokių dalykų, kurie ne-

turėjo nieko bendro su mudviejų romanu. Aš puikiausiai galiu susitvardyti, kai mane įžeidinėja normos ribose, bet vargas tam, kas, panašiai kaip Dženė Peterson, peržengs šią ribą."

Šo aprašė savo ankstyvuosius romanus „Seksualiniame kredo", kuris Frenko Hario knygoje buvo atspausdintas atskiru skyriumi. Tai jis padarė grynai savigynos tikslais: Haris, kurio paties autobiografija buvo pavadinta „Mano gyvenimas ir romanai" (misis Šo atsisakė laikyti šią knygą namie, nes bijojo, kad tarnai ją gali perskaityti), pareiškė Šo ketinąs apie jį parašyti biografinę knygą. Žinodamas, kokia laki draugo vaizduotė, Šo nusprendė ataušinti jo įkarštį ir duoti jam visa, ko reikia knygai.

1930 metų birželio 29 dieną Šo parašė Hariui iš Londono:

„Brangusis Frenkai Hari, visų pirma, didžiai gerbiamas biografe, meskite iš galvos mintį, kad jūs galite ką nors sužinoti apie herojų iš paprasčiausio jo nuotykių aprašymo. Jūs nerasite panašių duomenų Šekspyro veikloje, bet užtai rasite ir, be to, labai smulkiai Pepio biografijoje; ir vis dėlto jūs žymiai daugiau žinote apie Šekspyrą, negu apie Pepį. Meilės intrigose santykiai tarp skirtingų pusių nepaliečia pačios asmenybės. Jeigu aš papasakočiau jums apie visus savo nuotykius, jūs, kaip ir anksčiau, nieko nežinotumėte ne tik apie mano asmenybę, bet ir apie lytinį mano gyvenimą. Jūs sužinotumėte tik tai, ką ir taip žinote: kad aš — žmogus. Jeigu jūs turite kokių nors abejonių dėl to, ar aš normalus vyriškis, pasistenkite jas atmesti. Aš dažnai įsimylėdavau, nors ir buvau išrankus...

Kaip ir visi jaunuoliai, aš buvau Veneros-Uranijos pasekėjas. Nuo pat vaikystės žavėjausi romantine muzika. Mintinai pažinojau visus paveikslus ir statulas Airijos Nacionalinėje galerijoje, o ši galerija labai gera. Skaičiau viską, kas tik pakliūdavo po ranka. Diuma — tėvas, kaip ir Mejerberio operos, man atskleidė Prancūzijos istoriją. Gyvendamas Dokihilo kotedže, visai kaip Šelis galėjau netrukdomas stebėti amžinąją gamtą — jūrą, dangų, kalnus. Realus gyvenimas atrodė tik niūri ir skurdi intermedija, įsibrovusi į vaizduotės sukurtą rojų. Aš godžiai gėriau laimę teikiantį nektarą. Venera-Uranija buvo puiki.

Tačiau Veneros-Uranijos garbinime slypi pavojus, nors jinai ir gelbsti nuo biauraus pasileidimo, suteikdama jėgų subrendusiam žmogui dar ilgam išsaugoti nekaltybę: ji tarsi sterilizuoja, paversdama savo garbintoją įsivaizduojamų dangiškų romanų herojumi. Deivės ir angelai, o, ko gero, ir velniai gundo taip stipriai, kad nebelieka jokio potraukio realioms moterims, o moteriai — realiems vyrams. Persisotinęs grožiu arba aistra, jūs prarandate žmogiškumą ir baigiate dienas kaip asketas, šventasis, senbernis arba senmergė (trumpiau sakant, nesusituokęs), nes negalite kaip Heinė mylėtis su Miloso Venera arba Praksitelio Hermiu. O jūsų meilės poemos, kaip ir Šelio „Epipsichidionas", gali tik supykdyti žemiškąsias pilnakraujes moteris, kurioms tuoj pat paaiškėja, kad jas pripažįstate, tik laikydami kažkuo kitu, kuo jos negali būti ir kam negali prilygti.

Dabar jūs žinote, kodėl aš, kaip visiškas naivuolis, išgyvenau iki dvidešimt devynerių metų ir leidausi bėgti, vos tik man buvo mestas iššūkis.

Nuo to laiko iki pat mano vedybų vis atsirasdavo kokia geraširdė moteris, ir aš susitikdavau su įvairiomis moterimis ir sužinojau viską ką iš jų galima sužinoti. Tarp kita ko, visa tai vadinosi „meile", kadangi atliekamų pinigų neturėjau. Aš uždirbdavau tik tiek, kad šiaip taip galėčiau verstis, o likusius pinigus leidau ne moterims, o socializmo propagandai. Kada pagaliau pradėjau uždirbti pakankamai ir galėjau padoriai apsirengti, greitai apsipratau su tuo, kad moterys mane įsimyli. Man neteko persekioti moterų — jos mane persekiojo. Tik čia prašau per anksti nedaryti išvadų. Toli gražu ne visos mane persekiojusios moterys norėjo turėti su manimi intymių santykių. Kai kurių iš jų vedybinis gyvenimas buvo visiškai laimingas, ir jos man buvo didžiai dėkingos, kad taip gerai supratau, jog intymi mūsų draugystė neįmanoma. Kitos mielai už draugystę būtų teikusios malonumus, nes jau seniai buvo nusprendusios, kad visi vyrai taip surėdyti. Dar kitos buvo tikri meilės genijai, bet šiaip visur kur stačiai nepakenčiamos. Nebuvo dviejų panašių moterų, tad Moriso tezė „Visos jos tokios" buvo pasakyta, anot Longfelo, „ne iš širdies".

Aš pastebėjau, kad meilės ryšiai jokiu būdu nėra nuolatinių tarpusavio santykių garantija ir niekuomet nemaniau,

kad būtent tai yra vedybų pagrindas. Man lyties klausimai užvis mažiausiai rūpi. O meilės pasimatymas niekuomet nesukliudė, jei reikėdavo pasakyti kalbą socializmui apginti...

Nepamirškite, kad santuokos nevienodos ir kad jaunų žmonių šeima, kurią lydi vaikų gimimas, negali būti lyginama su bevaike sąjunga pagyvenusių žmonių, seniai sulaukusių to amžiaus, kai jau nėra pavojaus turėti kūdikį.

Taigi jokių romanų ir svarbiausia — jokios pornografijos."

Nėra jokio pagrindo abejoti Šo pasakojimu apie jo santykius su moterimis. Jis nebuvo nei Kazanova, nei Don Žuanas. Jis vedė sulaukęs keturiasdešimt metų ir, nors rašinėdavo ilgus meilės laiškus įžymioms aktorėms, kaip kad Elenai Teri, niekuomet nebuvo įpainiotas nė į vieną šeimyninį skandalą. Apie tai norime pasakyti iš karto, pačioje knygos pradžioje. „Jokių romanų",— perspėjo Šo Harį. Beje, romanai laiškuose vis tiek lieka romanais...

Aukščiau aprašytieji įvykiai, kaip jau minėta, buvo toli gražu ne tokie svarbūs jaunojo Šo gyvenime. Jį žymiai daugiau jaudino politika ir ekonomika. Ir reikia pasakyti, šiose sferose jis surado tuometiniame Londone plačią veiklos dirvą.

Praėjusio amžiaus devintajam dešimtmečiui buvo būdingas prekybos ir pramonės sustingimas, nedarbo augimas. Dabar Anglijos sostinės ramybę ėmė drumsti bedarbių demonstracijos.

Socialdemokratų federacija ėmė aktyviai dalyvauti šiose demonstracijose ir vieną 1886 metų vasario mėnesio dieną pražygiavo kartu su demonstrantų kolona nuo Trafalgaro aikštės ligi Haid-parko.

Policija nenuspėjo demonstrantų ketinimo pražygiuoti Pel Melu, kuris tais metais buvo Londono klubų centras. Policijos pajėgos buvo sutelktos kitose gatvėse, ir dėl šios klaidos policijos viršininkas neteko savo posto. Matydami, kaip nuolatiniai ištaigingų klubų lankytojai spokso pro langus ir šaiposi iš minios, bedarbiai pradėjo mėtyti į juos akmenimis. Paskui kolonos nužygiavo toliau prie parko, kur vyko mitingai; pakeliui minia sulaikė kažkokios damos ekipažą, o valkatos prisiplakę prie demonstrantų, apiplėšė keletą krautuvėlių.

Džonas Bernsas, Henris Haindmanas ir du kiti socialdemokratai buvo areštuoti kaip iniciatoriai ir atiduoti teismui už netvarkos kurstymą, tačiau, jų laimei, prisiekusiųjų galva teisme buvo krikščionis-socialistas, sugebėjęs sušvelninti savo kolegų sprendimą, ir dėl to visi keturi areštuotieji buvo išlaisvinti.

Viena pjesės „Majoras Barbara" herojė — šią pjesę Šo parašė vėliau — taip prisimena šiuos įvykius:

„Prisimenu tūkstantis aštuoni šimtai aštuoniasdešimt šeštuosius metus, kada štai tokie turtuoliai, kaip jūs, įniršo ant vargšų. Tada Pel Mele daužė klubų langus."

Tuo tarpu padėtis sostinėje dar labiau paaštrėjo, ir lapkričio tryliktąją, sekmadienį, buvo paskirta nauja demonstracija Trafalgaro aikštėje. Policijos viršininkas šią demonstraciją uždraudė, remdamasis specialiu parlamento aktu, suteikiančiu jam įgaliojimus „reguliuoti" gatvių eitynes.

Šo išstudijavo šį aktą ir nurodė, kad jis leidžia policijai tik reguliuoti, o ne uždrausti mitingus. Buvo nuspręsta demonstracijos neatšaukti.

Šo kartu su kitais oratoriais sakė kalbą Klerken Vel Grine, kur rinkdavosi demonstrantai iš šiaurinių miesto rajonų. Ten buvo taip pat Viljamas Morisas ir mis Anė Bezant, kurią ne kartą galėjai pamatyti mitingų tribūnose ir kurią Šo įtikino stoti į Fabianininkų draugiją.

Šo savo kalboje pacitavo Šelį. „Mūsų daug, o jų mažai." Paskui jie leidosi centro link. Morisas ėjo demonstrantų priešakyje, o Šo žingsniavo greta Anės Bezant. Blumbsberyje jie staiga nustebę pamatė, kad pirmosios demonstrantų eilės, išsklaidytos saujelės policininkų, leidosi paniškai bėgti. Bezant tikėjosi, kad Šo pasielgs didvyriškai. Tačiau jis tepasakė: „Reikia iš čia nešdintis", ir po to juodu pasimetė. Kažkoks žmogus pribėgo prie Šo ir suriko: „Šo, veskite mus. Sakykite, ką mums daryti?" — „Nieko,— atsakė Šo.— Tegul kiekvienas prasigauna iki aikštės, kaip gali." Vieta, kur įvyko muštynės, buvo apsupta smalsuolių. Prisijungęs prie jų, Šo stebėjo šio susirėmimo pabaigą: pagyvenęs žydas, sugniaužęs kumščius, puolė jauną policininką, o tas parmušė jį savo gumine lazda. Kai susidūrimas šiaurinėje miesto dalyje pasibaigė, Šo sveikutėlis pasiekė aikštę.

Dar prieš tai į aikštę buvo atskubėję du kiti socialistų vadovai, kurie nedelsdami įsijungė į susirėmimą. Tai buvo Džonas Bernsas ir Kaningemas Gremas — tikrai romantiška asmenybė, pusiau ispanas, pusiau škotas, apsigimęs imtynininkas. Gremas gavo smūgį į galvą, buvo areštuotas ir įkalintas pusantro mėnesio, bet didesnę laiko dalį praleido kalėjimo ligoninėje.

Tie, kurie traukė į centrą iš pietinės Londono dalies, gavo patirti žiauresnį susidūrimą. Ši kolona perėjo Vestminsterio tiltą ir šiaip taip atsidūrė prie Vaitholo. Kai Šo pateko į aikštę, ten kaip tik atvyko kavalerija: raitelių priekyje jojo magistrato narys, kuris, kol dar kareiviai nebuvo pradėję savo veiksmų, turėjo paskelbti įstatymą dėl visuotinės rimties ir tvarkos pažeidimo. Tačiau šito jau nebereikėjo. Policija susidorojo pati.

Policijos veiksmai sukėlė anglų visuomenės pasipiktinimą. Buvo sušauktas mitingas apsvarstyti, ką daryti toliau, ir mis Anė Bezant pasiūlė sekantį sekmadienį vėl šturmuoti aikštę. „Laisvamanių" lyderis Dž. V. Futsas paprašė žodžio. „Ką mums siūlo? — paklausė jis.— Vėl eiti į aikštę, kur jūs žiūrėsite į policiją? O policija žiūrės į jus?" Štai kaip aprašo tolesnę įvykių eigą Šo biografas Hesketas Pirsonas:

„Futso kalbą susirinkusieji išklausė, viešpataujant kapų tylai, ji padarė klausytojams slegiantį įspūdį. Šo pakilo iš vietos ir parėmė jo kalbą Juk ne veltui studijavo Paryžiaus komunos istoriją. Šo smulkiai paaiškino, ką reiškia kovoti prieš valdžią. Jie ką tik galėjo brangia kaina įsitikinti, kad ši kova reiškia barikadas. Barikados pačios neišauga. Jas reikia pastatyti, užgriozdinant apverstus autobusus ir krūvas baldų, rekvizuotų iš kaimyninių namų ir krautuvėlių. Ar jie tam rimtai pasiruošę? Ugnis, kurią jie gaus pasitikti krūtine, bus ne šaudymas iš senamadiškų muškietų, užtaisomų per vamzdį, o ugnis iš naujų kulkosvaidžių, kurie pliekia 250 kulkų per minutę greičiu. Jį taip pat išklausė nejaukiai tylėdami. Klausytojams jis paliko labai biaurų įspūdį, tačiau jie suprato, kad šie bailūs kapituliantai teisūs. Kai reikėjo balsuoti, mis Bezant liko visiškai vieniša, nuo jos nusisuko netgi tas vienintelis oratorius, kuris prieš tai ją rėmė."

Po įvykių Trafalgaro aikštėje Kaningemas Gremas nuolatos pristatydavo Šo savo draugams šitaip:

— Tai Bernardas Šo, žmogus, kuris pirmas pabėgo iš Trafalgaro aikštės.

Šo, beje, puikiai žinojo, kad 1887 metų Londonas — tai ne 1793 ar 1871 metų Paryžius. Sėkmingai socialinei revoliucijai Anglijoje tiesiog nėra sąlygų, sakė jis. Nepaisant chroniško skurdo ir nedarbo, Anglijos kapitalizmas dar nepasiekė savo žlugimo išvakarių.

Viljamui Morisui, kaip vėliau nurodo Šo, pralaimėjimas Trafalgaro aikštėje padarė slegiantį įspūdį. Iki tos dienos Morisas buvo tvirtai įsitikinęs, kad kapitalizmą Anglijoje reikia nuversti smurto keliu. Kalbėdamas Oldhemo audėjams, jis įprastine maniera pareiškė, kad „vienintelė viltis — revoliucija" ir kad „revoliucija jam, kaip ir jo herojui Džonui Bolui, yra ginkluotas sukilimas".

Po aprašytųjų įvykių Morisas liovėsi kalbėjęs, kad Anglijoje būtinas sukilimas. Vis dėlto, likdamas, kaip ir anksčiau, komunistu, jis tvirtai pareikšdavo: „Aš tvirtinu, kad bet kuri kita visuomenės santvarka, išskyrus komunizmą, pragaištinga ir gėdinga visiems jos nariams."

Tokios pozicijos laikėsi ir Šo, kuris netikėjo, kad kapitalizmą Anglijoje 1887 metais galima nuversti, pastačius barikadas Trafalgaro aikštėje. Šo nuomone, norint sukurti tvirtą, gyvybingą, tikrai socialistinę visuomenę, būtinai reikėjo paimti valstybės vairą į savo rankas ir toliau šviesti mases. Įvykiai Trafalgaro aikštėje nė kiek nesusilpnino Šo tikėjimo socializmu, bet jis suprato, kad socialistams nereikia apgaudinėti savęs viltimi, jog tikslą galima tuojau pasiekti. Šiam tikslui pasiekti reikia laiko, jėgų ir nepaliaujamos propagandos.

Čia reikia priminti, kad Anglijoje tuo metu buvo dvi pagrindinės politinės partijos. Toriai atstovavo senosios žemvaldžių aristokratijos, armijos ir laivyno viršūnių, stambiųjų savininkų ir iš dalies turtingųjų bankininkų ir pramonininkų interesams. Torių priešininkais parlamente buvo liberalai, kurie laikė save demokratiškesniais, pažangesniais ir radikalesniais; prie liberalų šliejosi kai kurie buvę darbininkų profsąjungų vadovai. Bet iš esmės liberalams turėjo įtakos kapitalistai praturtėjėliai, kurie finansavo rinkiminę kampaniją,

o paskui užkulisyje diktavo atėjusiai į valdžią liberalų vyriausybei sau pageidaujamą politiką.

Savo veiklos pradžioje Fabianininkų draugijos vadovai buvo tos nuomonės, kad jie įstengs prasiskverbti į liberalų partiją ir vairuoti ją iš vidaus. Tikrai, jiems pavyko šio to pasiekti Londone, kur liberalai kalbėdavo publikai, pasivadinę „progresistais", ir kur kai kuriems fabianininkų vadams, pavyzdžiui, Sidniui Vebui, pasisekė patekti į Londono municipalitetą su progresistų vėliava. Prieš tokią taktiką griežtai pasisakė Haindmanas ir socialdemokratų federacija, pareikšdami, kad jie negali veltui gaišti laiko Fabianininkų draugijos veiklai, kuriai nestinga buržuazinio respektabilumo, tačiau kuri tėra tuščia, silpna ir diletantiška. Ši socialdemokratų ir Fabianininkų draugijos polemika, čia labiau įsiliepsnodama, čia priblėsdama, truko iki pat pirmojo pasaulinio karo, kai Haindmanas perėjo į šovinizmo pozicijas ir federacija suskilo.

Škotijoje Keiras Hardis organizavo naują partiją, kuri vadinosi Škotijos darbo partija, o po 1893 metų — Nepriklausomoji darbo partija. Keiras Hardis buvo škotų šachtininkas, dar 1883 metais iškėlęs savo kandidatūrą į parlamentą nuo Lunarko leiboristų.

Šo susiruošė į steigiamąją Nepriklausomosios darbo partijos konferenciją Bredforde, tačiau jo, kaip Fabianininkų draugijos delegato, įgaliojimai nebuvo pripažinti, ir jis dalyvavo ten kaip stebėtojas, klausydamas kalbų iš galerijos. Vėliau Šo pasakodavo, kad jis padėjo Keirui Hardžiui paruošti pirmąjį partijos manifestą. Hardis buvo palankus Šo, ir šią draugystę juodu išsaugojo visą gyvenimą, tačiau fabianininkų „prasiskverbimo politiką" Hardis laikė perdaug lėta. Kai Šo kartą paklausė Hardį, ar jam neteko skaityti fabianininkų manifesto, kritikuojančio Niukaslyje priimtą liberalų partijos programą, Hardis nesitaikstydamas griežtai atsakė jam, kad manifestą skaitęs, bet kad, kritikuodami liberalus, fabianininkai nesugeba savo kritikos iki galo logiškai argumentuoti. Patį Šo Hardis laikė Fabianininkų draugijos kairiojo sparno atstovu.

Patys fabianininkai vėliau, kai atsirado leiboristų partija, atsisakę savo „prasiskverbimo politikos", prisijungė prie šios partijos.

KETVIRTAS SKYRIUS

Muzikos kritikos baruose.
Auksinės Onegino sagos.

Taigi pažintis su Viljamu Arčeriu Britų muziejaus skaitykloje atvedė Šo į Londono spaudos pasaulį. Pradžioje, pasinaudodamas savo įtaka laikraščiams, Arčeris suieškojo jam recenzento vietą savaitraštyje „Pel Mel Gezet", iš anksto numatydamas, kad iš šito rudabarzdžio aštrialiežuvio gali išeiti neeilinis žurnalistas. Po metų Arčeris surado jam apžvalgininko vietą meno klausimais savaitraštyje „Vorld", o dar po dvejų metų Šo ėmė rašyti vedamuosius ir redakcinius straipsnius į „Star". Beje, jo komentarai, patalpinti „Star", ne visiems buvo prie širdies, ir jis buvo pervestas į muzikos kritiko rangą.

Šo pradėjo pasirašinėti Korno di Baseto vardu. Tarp kita ko, šis skambus vardas tereiškė miniatiūrinį muzikos instrumentą.

Dar gyvendamas namie, Dubline, Šo išsiugdė subtilų skonį muzikai ir nuodugniai susipažino su muzikos klasika. Vis dėlto kažkas dar jame slypėjo iš prigimties. Jis mokėjo pasakoti apie muziką, nesigriebdamas perdėm techniškos kalbos, perkrautos muzikiniais terminais, pasakoti vaizdingai, sąmojingai, patraukliai, neužgriozdindamas straipsnių bendrais posakiais, sąlyginiais dalykais ir banaliom panegirikom.

Šo buvo pasiryžęs nuversti nuo pjedestalo ir su žeme sulyginti bet kurį, net geriausią orkestrą, net įžymiausią dirigentą ar kompozitorių, jeigu šie, jo manymu, nusidėdavo muzikai, menui. Šo straipsniai dažnai buvo tokie kandūs ir įžeidžiantys, kad jis ėmė nebegauti netgi tų nemokamų bilietų, kuriuos paprastai išsiuntinėdavo muzikos kritikams. Tačiau tai nieku būdu nepajėgė jo sulaikyti. Jis tebereiškė savo sprendimus tiesiai ir nesitaikstydamas.

Vėliau, po keturiasdešimties metų, kai Šo muzikinės recenzijos buvo surinktos ir išleistos trimis tomais su pavadinimu „Muzika Londone", skaitytojas šiame leidinyje aptiko tokių aktualių kritinių pastabų, tarsi jos tik vakar būtų pasakytos bei išspausdintos.

Aukšto ūgio, prakaulus, ekscentriškas airis ryškiai ruda ševeliūra ir barzda dabar pasidarė lygiai taip įprastas koncertų salėse, operoje ir konservatorijoje, kaip anksčiau mitingų tribūnose Haid Parke arba Tauer Hole. Sprendžiant iš daugybės įvykių, apie kuriuos jis suskubdavo parašyti, jo darbštumas buvo stulbinantis. Jį traukdavo visa, kas bent kiek buvo verta dėmesio muzikos srityje, net ir gatvės muzikantai, grojantieji miniai prie kampinio namo. Sako, kad kartą jis atidžiai išklausė viename Londono kryžgatvyje klajojančio smuikininko muzikos, ir kai tas, atkišęs skrybėlę, pradėjo rinkti pinigus ir prisiartino prie Šo, pastarasis mandagiai pasižiūrėjo į skrybėlę ir pasakė: „Spauda".

Šo atidžiai sekė, pavyzdžiui, pianisto Paderevskio kūrybinę veiklą ir taip rašė apie jo pasirodymą 1890 metų birželio mėnesį:

„Kai praėjusios savaitės trečiadienį atėjau pasiklausyti Paderevskio, koncertas ėjo į pabaigą, auditorija klaikiai džiūgavo, o rojalis atrodė pasigailėtinai.

Paderevskis, jeigu laikysime jį nepaprastai temperamentingu „linksmu kalviu", kuris daužo rojalį lyg priekalą ir iškala garsus, padūkusiai gėrėdamasis savo skambinimo užmoju ir jėga — šiaip ar taip guvina publiką; be to, kūjiškas atlikimas nėra jau toks monotoniškas ir kartais būna lengvas, galima sakyti — švelnus. Tačiau jo tušė — tiek silpnas, tiek stiprus — erzina; ir Paderevskio šlovė panaši į šlovę žmogžudžio, kuris, jausmų viesulo pagautas, padaro sunkų nusikaltimą. Be kita ko, rojalis ne toks instrumentas, su kuriuo galima panašiai elgtis, neužsitraukiant bausmės."

O štai ką rašo Šo apie Paderevskio pasirodymą jo paties sukurtoje „Lenkiškoje fantazijoje":

„Labai pageidautina, kad koks prityręs chirurgas sumaniai atskirtų Paderevskį į dvi asmenybes — kompozitorių Paderevskį ir pianistą Paderevskį. Juk juodu nuolat trukdo vienas kitam. Vos tik orkestras įkvepia pianistą, šis sako kompozitoriui: „Suprantu! Dėl tavęs aš jau pasistengsiu! Palik viską man!" Ir pianistas paleidžia į darbą nekantraujančius pirštus.

Tuomet kompozitorius, jeigu jis jau būtų atskirtas pagal mano sumanymą, galėtų pasakyti: „Nesiautėk taip baisiai!

Nejaugi manai, kad leisiu nustelbti savo geriausius orkestrinius epizodus vardan tavo trankios, bildančios vielų dėžės paroksizmo vien dėl to, kad tu nesugebi nuramdyti savo rankų?"

Svarbiausia, kad Paderevskis rašo orkestrui labai sumaniai, bet vos tik pradeda rašyti rojaliui, jį kaip mat užplūsta nesuvaldoma meilė šiam instrumentui. Jis nepajėgia atsisakyti didžiausios partitūros dalies rojaliui bet kokiame ryškiame epizode, visai nepaisydamas, ar tai tinka, ar ne: o dėl to kulminaciniais momentais kelia tokį griaudėjantį triukšmą, kad jau nebepajėgia išgirsti orkestro, kuris, lygiai taip griaudėdamas, trukdo auditorijai išgirsti pianistą, ir ši tik nustėrusi spokso į svaiginantį reginį, kaip švytruoja kumščiai, kamuodami klaviatūrą.

Geriau jau jis tokiais momentais naudotų didelį būgną: groti juo tiek pat malonu, kaip rojaliu, be to, kur kas lengviau, o salėje viskas būtų girdėti."

1893 metų birželio 7 dieną Šo aprašė savo pirmąjį įspūdį apie Londone atliktą Čaikovskio muziką, išreikšdamas savo susižavėjimą filharmonija, visų pirma, dėl to, kad Londone nuskambėjo įžymaus rusų kompozitoriaus muzika ir dar dėl to, kad filharmonija „ryžtingai ir gana sėkmingai pamėgino sutrumpinti koncertą iki beveik priimtinos trukmės". Šo nuomone, Londono koncertai duoda daugiau muzikos, negu publika pajėgia suvirškinti.

Toje pačioje recenzijoje Šo rašo apie kone populiariausios to meto dainininkės madam Pati (sopranas) pasirodymą Albert Hole:

„Man visuomet įdomu stebėti milžinišką auditoriją žmonių, gyvenančių miesto namuose ir vilose, kurie sudrėkusiomis akimis klausosi, kaip apkūni dama, kilusi iš garsios Velso pilies, aistringai dainuoja: „O grąžinkit šiaudinę mano pastogę." Koncertas turėjo milžinišką pasisekimą: puokštės gėlių, beribio susižavėjimo ir ekstazės protrūkiai, vaikučių bučiavimo ceremonija; artistė kilniaširdiškai dalinosi plojimais ir garbe su pačiais muzikantais; žodžiu, viskas buvo, kaip paprastai: anglų buržuazija vaizdavo Metmenį, o primadona — Titaniją."[1]

[1] Personažai iš Šekspyro komedijos „Vasarvidžio nakties sapnas".

1894 metų kovo 7 dieną Šo rašė:

„Pirmasis sezono koncertas, įvykęs trečiadienį, turėjo didelį pasisekimą, nes ten buvo atliekama paskutinioji Čaikovskio simfonija, kuri buvo labai įdomi ir kartu perdaug nauja ir sudėtinga, tad orkestrui neliko nieko daugiau, kaip tik atlikti ją gerai arba iš viso neatlikti. Čaikovskis, kaip ir Baironas, turi savybę bet kurioje situacijoje išlikti tragiškas, didingas ir romantiškas.

Kaip ir Čaild Haroldas, kuris net tomis akimirkomis, kai jam nieko nenutikdavo, atrodydavo tragiškesnis, negu paprastas anglas savo mirties bausmės išvakarėse, Čaikovskis sugeba priversti būgną prapliupti lemtingu dundesiu, o trombonus — gailiai skelbti likimą netgi tada, kai, regis, tam nėra jokios priežasties."

Toliau pateikiamas didžiai profesionalus ir, reikia pripažinti, labai ginčytinas simfonijos nagrinėjimas.

Šo atsiliepė didele recenzija į pirmąjį „Eugenijaus Onegino" pastatymą Londone 1892 metų spalio mėnesį. Šioje recenzijoje jis apibūdina operą kaip „apskritai vertingą kūrinį, sukurtą nepaprastai talentingo žmogaus, kurį meilė muzikai paskatino rinktis kompozitoriaus profesiją ir kuris, iš dalies turėdamas savo tėvynainio Rubinšteino polinkį kiek galima daugiau išspausti iš pigios, antraeilės muzikinės medžiagos, vis dėlto neturi nei anam būdingo miglotumo, nei kartais pasireiškiančio vulgarumo, nei ano nesugebėjimo deramu metu atsisakyti jau išsemtos temos".

Tačiau dėl dekoracijų ir kostiumų, kurie buvo „dar blogesni, negu reikia", Šo daro keletą kandžių pastabų:

„Net pripažinęs, jog niekas nieko nebūtų galėjęs padaryti, kad šis kupinas pasiryžimo, tačiau bejėgis choras kivirčo scenoje neatrodytų tik juokingas ir kad du pagrindiniai šokiai operoje jau tikrai ne pagal jėgas čionykščiam kolektyvui, aš vis dėlto esu įsitikinęs, kad jeigu džentelmenas, su tokiu įsijautimu užtaisantis pistoletą atitinkamam efektui dvikovos scenoje,— jeigu šis džentelmenas būtų perkeltas į aukštesnį vyriausio apšvietėjo postą, jis būtų sugebėjęs, vikriai manipuliuodamas šviesos šaltiniais laiško scenoje, pereiti nuo nakties tamsos prie aušros gerokai įtikinamiau, negu

tai buvo atlikta pirmojo spektaklio metu. Pagrindinėms scenoms kostiumų pakako, tačiau vis dėlto jautei jų stoką, ir šokėjai baliuje pas kunigaikštį Greminą trečiajame veiksme vilkėjo tais pačiais kostiumais, kaip ir baliuje pas madam Lariną antrajame. Oneginas dalyvavo dvikovoje, apsirengęs juodu surdutu, kuriame blizgėjo dvi eilės auksinių sagų — idealiausias taikinys priešininkui,— jeigu nebūtų šovęs pirmas, jis, be abejo, būtų žuvęs.

Praėjo šitiek metų, o Oneginas, jau pražilęs, atvyko į meilės pasimatymą vis tuo pačiu surdutu.

Iš esmės tai, ką pateikė žiūrovų salei sinjoras Lagas, ištardamas Onegino frazę:

Nors daug ką pakeičiau, kaip žmonės sako,
Pakeisti veltui troškau... —

buvo „įspėk praleistą žodį" tipo viktorina. Praleistas žodis čia — „širdį", bet devyni dešimtadaliai žiūrovų spėja „fraką". Pacituota operos teksto ištrauka man primena, kad misteris Saderlendas Edvardsas, mokėdamas rusų kalbą, viską atpirko šio libreto vertimu, atlikdamas vieną sunkiausiai įvykdomų literatūrinių žygdarbių, kurį jis vis dėlto įvykdė su jam būdingu taktiškumu ir sugebėjimu nepasmerkti savęs pajuokai."

Savo straipsniuose apie kompozitorius ir dirigentus Šo retai jiems pataikavo ar meilikavo.

Jeigu tikėsime pasakojimais, frenologas, apžiūrėjęs Šo galvą, pastebėjo, kad ten, kur žmonėms paprastai būna „pagarbos gumbas", Šo galvoje buvo įdubimas.

Jis nepaprastai mėgo pajuokti entuziastingus muzikos garbintojus, kaip kad vėliau teatro gerbėjus.

Jame tarsi lindėjo kažkoks atkaklus patrakėlis, kuris iššokdavo aikštėn, bet kokia tinkama ar netinkama proga. Šo mėgo šokiruoti auditoriją, statyti skaitytojus į keblią padėtį, gluminti juos, ypač jeigu jis manė, kad tokiu būdu privers juos galvoti. Visa tai iš dalies lėmė jo pasisekimą muzikos kritiko kelyje. Jo pateikiama medžiaga taip skyrėsi nuo kitų dešimtojo dešimtmečio muzikos kritikų recenzijų, kad jo straipsniai pasidarė žymiai populiaresni, negu daugelio kolegų. Skaitytojas ėmė domėtis kiekviena medžiaga, parašyta Korno di Baseto. Čia jis visuomet rasdavo aštrių

kritinių pastabų arba originalių, net įžūliai kiršinančių, ginčytinų ir nepripažįstančių pagarbos autoritetams sprendimų, kuriuos darė išmanantis žmogus, mokąs patraukliai rašyti.

Reikia pasakyti, kad kritiko pareigas jis ėjo labai rimtai, didžiai jas vertindamas. Štai ką jis, be kita ko, rašė 1890 metų rugsėjo mėnesį dėl pasiūlymo įsteigti Londone specialų kritikų klubą:

„...Visiškai aišku, kad kritikas neprivalo priklausyti jokiam klubui. Jis neprivalo būti su nieku asmeniškai pažįstamas: jis turi būti prieš visus, o visi prieš jį. Aktoriai, kuriems per maža net besaikių nuolatinių pagyrimų, antrepreneriai, trokštantys reklamos, žmonės, neturintys gero vardo, bet norintys jį išsimaldauti arba nusipirkti, priešai tų, kurie liaupsinami, peikiamojo draugai, giminaičiai, šalininkai ir globėjai — visi šie žmonės griežia dantį prieš vargšą, į parterį įvarytą Miną, kuris ir pats yra absurdiškiausiai kritikuojamas.

Žmonėms užkliūva asmeninės simpatijos ir antipatijos mano recenzijose. Atrodo, tarsi jie kaltintų mane už kažkokius smerktinus poelgius, nė nenutuokdami, kad kritinės apžvalgos, kurioje nėra asmeninių simpatijų ir antipatijų, neverta nė skaityti. Kaip tik įstengdamas suvokti gerus ir prastus meno pavyzdžius, tarsi liečiančius tave patį, ir tampi kritiku. Aktorius, kuris mano, kad, kritikuodamas jį savo straipsniuose, išreiškiu savo priešiškumą jam, visai neapsirinka: kai žmonės nepadaro ko iki galo, ar padaro atmestinai, bet yra visai savimi patenkinti, pajuntu jiems neapykantą, pasibiaurėjimą jais, aš šlykščiuosi, noriu sudraskyti juos į gabalus ir išmėtyti tuos gabalus apie sceną. (Operoje mane ima pagunda nueiti pas sargybinį, paprašyti šautuvo ir poros trejeto apkabų ir nušluoti nuo žemės paviršiaus nemokšą dirigentą arba pernelyg savimi pasikliaujantį ir netikusį dainininką; kartais toji pagunda tokia didelė, jog susilaikau tik iš baimės, kad, būdamas prastas šaulys, galiu nušauti ne tą, kurį reikėtų, ir užsitraukti kaltę už kokio nusipelniusio dainininko nužudymą.)

Ir lygiai taip aktorius, iš tiesų vertas pagarbos, man sukelia karščiausias simpatijas, kurias išreiškiu savo apžvalgose, nepaisydamas tokių bauginančių prietarų, kaip teisingumas, bešališkumas ir panašūs principai. Tomis akimirkomis, kai

mano kritiškumas pasiekia apogėjų, sunku kalbėti apie simpatijas ar šališkumus: manyje tuomet šurmuliuoja tikra aistra, aistra meno tobulumui, tam tauriausiam grožiui, kokį slepia savyje sceninis garso, vaizdo ir veiksmo derinys. Ir tegul visi jauni artistai šitai mato, tegul nekreipia nė mažiausio dėmesio į kvailius, tvirtinančius, kad, girdi, kritika turi būti laisva nuo asmeninių simpatijų. Kartoju, tikras kritikas yra žmogus, kuris tampa jūsų priešu tik dėl to, kad prasta jūsų vaidyba scenoje jį erzina ir kuris susitaiko su jumis ir nurimsta tik tada, kai pradedate vaidinti gerai. Nors visa tai naudinga menui ir žmonėms, vis dėlto klubuose ir aukštojoje visuomenėje patartina kritikų vengti kaip paties velnio. Jie gali prisišlieti prie svetimų klubų, jei tik leisis demoralizuojami gerų jausmų, kurie yra svetimi meno tikslams..."

Šiame straipsnyje Šo formuluoja ne tik savo požiūrį į muzikos kritiką, bet ir tuos sąžiningumo ir nesitaikstymo principus, kurie yra svarbūs literatui.

Jis pats laikėsi šių principų visą gyvenimą.

Muzikos kritikas Šo puikiai išmanė tą sritį, apie kurią rašė.

Viename savo straipsnyje, parašytame 1893 metų vasario mėnesį, Šo ironiškai atsakė tiems, kurie jį kaltino blogu išsiauklėjimu:

„Iš pradžių... niekaip negalėjau suprasti, kodėl taip smarkiai manimi pradeda nusivilti ir visiškai nesidomėti kai kurie mano pažįstami, kurių namuose per neatsargumą pastebėdavau šiokių tokių diletantiško kultūringumo apraiškų. Tačiau galų gale vis dėlto pripratau prie naivaus šūksnio: „A! Vadinasi, jūs vis dėlto čia kai ką suprantate!" ir dabar ypač rūpestingai žiūriu, kad neparodyčiau savo žinių. Jeigu kokiame nors name man duoda instrumentinės muzikos gaidas ir klausia mano nuomonės apie ją, būtinai laikau lapą aukštyn apačia ir, nutaisęs žinovo miną, studijuoju natas kaip tik tokioje padėtyje. Kai šeimininkai kviečia mane išmėginti naują prabangų rojalį, pirmiausia stengiuosi atidaryti jį ne iš to galo; o kai jauna ledi iš tos pat šeimos ima girtis, kad mokosi groti violončele, klausiu, ar pradžioje kandiklis jai nedirgino lūpų. Toks mano elgesys teikia visiems didžiausio malonumo, ir aš pats esu tuo daug labiau patenkintas, negu kad atrodo

visiems aplinkiniams. Bet galų gale aš taip mulkinu tik diletantus."

Nors Šo puikiai išmanė savo dalyką, svarbiausia jo straipsniuose buvo ne tai, ką jis rašė, o tai, kaip rašė. Tai buvo gyvi, betarpiški pasakojimai apie rimtus dalykus, visai prieinami net mažai tenutuokiančiam žmogui, su aštriais siužetiniais posūkiais, netikėtais palyginimais ir būtinai su kokiu nors visuomenės pripažintų autoritetų nuvainikavimu; juose nestigo prieštaravimų visoms nusistovėjusioms nuomonėms, saloniniams sąlyginumams, tradicijai ir įprastai frazei. Jam teikė didžiulį malonumą mesti kandų iššūkį tam, kas visų pripažinta, pradėti nuo beveik niekam nepriimtino teiginio, o paskui nuosekliai ir logiškai argumentuoti savo poziciją.

Jis nevengė grotesko, anekdoto, padaužiškos humoreskos, iš aukštų akademinių sferų nukeliančios į kasdieniškiausią būtį.

Straipsnį apie Bethoveną jis pagyvina pasakojimu apie tai, kad iškilminguose koncertuose jam ne visada pavyksta susidaryti reikiamą nuotaiką:

„Laidotuvių maršas iš Herojinės simfonijos, pavyzdžiui, padaro itin gilų įspūdį žmogui, pasiduodančiam laidotuvių nuotaikoms. Deja, auklėjimas, kurį gavau vaikystėje, šia prasme buvo nelabai palankus. Pirmučiausia aš jau gimdamas buvau apdovanotas neapsakoma daugybe giminaičių, kurie, be to, visą laiką veisėsi ir dauginosi. Tetų ir dėdžių turiu gyvą galą, o pusbrolių ir pusseserių — be skaičiaus, lyg smiltelių jūroje. Ir dėl to, net esant, palyginti, nedideliam mirtingumui, dėl natūralaus nykimo proceso susidarydavo gana pastovus ir nenutrūkstamas laidojimo ceremonijų srautas. Tose laidotuvėse privalėjo dalyvauti visi mūsų giminės — nors jų jokiu būdu nebuvo galima vadinti mylinčiais, užtat jie buvo itin „artimi" ir „prisirišę prie šeimos". Turėkite omenyje dar ir tai, kad mūsų miestas, suskilęs pusiau dėl skirtingų religinių pažiūrų, laidojo savo mirusiuosius dvejose didelėse kapinėse, ir kiekviena iš abiejų grupių laikė savo kapines vartais į rojų, o svetimas — pragaro prieangiu. Abejos kapinės buvo už mylios, o gal ir kiek toliau nuo miesto; ir nors ši aplinkybė jums gali pasirodyti neverta dėmesio, vis dėlto tai teikė labai ryškių

bruožų laidotuvių ceremonijai, nes gerą galą ligi kapo duobės, ypač jeigu velionis gyveno priemiestyje, gaudavom eiti kaimo keliu. Nors ir labai skaudu ko nors netekti iš artimųjų, žmogus negali pamiršti, kad laikas — pinigai, ir todėl jei pačioje kelio pradžioje, einant miesto gatvėmis, mūsų procesija slinkdavo lėtai ir oriai, tai, vos tik patekdavom už miesto, katafalko vežėjų nuotaika ūmai pasikeisdavo. Pasigirsdavo žvalūs arklių raginimai, botago švilpesys ir... čia jau prasidėdavo tikrosios laidotuvės. Aš daugsyk esu triukšmingai bėgęs šia kelių išraižyta vietove įkandin kokio mirusio dėdulės, kuris, gyvas būdamas, ne kartą pats gavo bėgti lygiai tokį krosą.

Tačiau prie pat kapinių vėl prasidėdavo namai, ir vėl mus prislėgdavo begalinis sielvartas; vos vilkdami kojas, artindavomės prie didžiulių geležinių vartų...

Štai dėl ko, klausydamas laidotuvių maršo iš Herojinės simfonijos, jau niekaip negaliu jausti to, ką pergyvena kiti žmonės."

Neatsitiktinai taip smulkiai apsistojame prie laikotarpio, kai jaunasis airis triuškino savo priešus muzikus, mefistofeliškai kvatojo iš netalentingo žmogaus, besibraunančio į sceną, kirto dešinėn ir kairėn, kartais užkliudydamas ne tiktai kaltininką, bet ir teisųjį. Tuose publicistiniuose mūšiuose jau formavosi jo savito, visiškai originalaus stiliaus elementai. Šioje žurnalistikoje jau ryškėjo tolesnės Šo dramaturgijos bruožai. Žurnalistiką Šo laikė taipogi kilniu žanru ir iki pat mirties ją gynė. Savo straipsnio „Meno šventumas" pratarmėje (pirmą kartą pasirodęs Amerikos žurnale „Liberti" kaip atsakymas į Makso Nordau knygą „Išsigimimas", atskiru leidiniu jis buvo išleistas tik po dviejų dešimtmečių) Šo iš tiesų įniko ginti žurnalistiką:

„Žurnalistika, — rašė jis, — gali pretenduoti į aukščiausios literatūros formos vardą, nes tikroji literatūra yra žurnalistika. Rašytojui, užsimojusiam išreikšti kažką bendro ir banalaus, kas būtų skirta „ne vienam šimtmečiui, o visiems laikams", atlyginama tuo, kad jo raštų niekas neskaito jokiais laikais. Platonas ir Aristofanas, bandę atvesti į protą savo meto Atėnus, Šekspyras, apgyvendinęs tuos pačius Atėnus Elžbietos amatininkais ir Vorvikširo

medžiotojais, Ibsenas, tiksliai atkūręs vietinius norvegų gydytojus ir parapijiečius,— visi šie dramaturgai dar tebėra gyvi ir visur jaučiasi kaip namie, o tūkstančiai akademiškiausių, pedantiškiausių ir archeologiškai tiksliausių literatūros ir meno veikėjų, kurie visą gyvenimą išdidžiai vengė pasiduoti nesulaikomai žurnalistinei aistrai rašyti apie tai, kas laikina ir nepastovu, liko nukloti užmaršties dulkėmis. Aš taip pat esu žurnalistas, tuo didžiuojuosi ir tyčia mėtau iš savo kūrinių viską, kas nėra žurnalistika, tvirtai įsitikinęs, kad tai, kas niekam nereikalinga dabar, ir vėliau neišliks kaip literatūra. Rašydamas kreipiuosi į visus laikus, tačiau nestudijuoju jokio, išskyrus esamąjį, kurio dar pilnai nesuvokiau ir niekuomet nesuvoksiu... Tik žmogus, kuris rašo apie save ir savo laikmetį, gali rašyti apie visas tautas ir visus laikus. Tas gi, kuris, priešingai, mano, kad jis ir jo laikmetis tiek skiriasi nuo visų kitų žmonių ir laikų, kad būtų tiesiog nekuklu ir netinkama remtis jo pavyzdžiu arba daryti prielaidą, jog jis gali paaiškinti ir pailiustruoti dar ką nors, išskyrus savo paties gyvenimą ir to gyvenimo aplinkybes,— šitas žmogus beviltiškiausias iš visų egoistų, be to, neįdomiausias ir labiausiai užmirštas iš visų autorių. Taigi tegul jie sau kultivuoja tai, ką vadina literatūra, o man palikite žurnalistiką."

PENKTAS SKYRIUS

Dži-Bi-Es gimimas.
„Iškasti ir apmėtyti akmenimis!"
„Reikalauju pagarbos... gyvenimui."

Sekantis labai reikšmingas Šo karjeros žingsnis buvo posūkis į teatro kritikos kelią. Žurnalistikos pasaulyje pakeisti aštrųjį Korno di Baseto atėjo Dži-Bi-Es. Tai buvo toks pat sąmojingas, toks pat rimtas ir giliamintis, siautulingas ir nesitaikstąs, nuoseklus ir nepaperkamas, toks pat įžūliai nepagarbus ir toks pat vaidingas džentelmenas, koks buvo iki jo anksčiau minėtas muzikos kritikas. Frenkas Haris, redagavęs „Šeštadienio apžvalgą", kur Šo pradėjo teatro kritiko karjerą, pasakoja:

„Šo tada buvo trisdešimt devynerių metų, laibas kaip kartis, veidas pailgas, kaulėtas, barzda nepakirpta, ruda, o plaukai šviesūs. Rėdėsi jis gana nerūpestingai — tvido medžiagos kostiumu su nepamainoma minkšta apikakle. Jo maniera įeiti į kambarį, griežti judesiai, tokie pat ūmūs bei neramūs, kaip ir jo protas, visiškas nesivaržymas ir Mefistofelio žvilgsnis — viskas rodė, kad šis žmogus pasitiki savo jėgomis, labai tiesmukas ir nepaprastai ryžtingas, nors, gal būt, daugiausia jis tik dėjosi esąs ryžtingas, norėdamas padaryti man įspūdį."

Naujame savaitraštyje Šo turėjo gauti po šešias ginėjas už apžvalgą — daugiau, negu už muzikos recenzijas, ir darbas čia buvo ne toks sunkus, kaip muzikos kritiko. Koncertai kartais prasidėdavo kokią trečią valandą po pietų, operos pasibaigdavo net vidurnaktį, o spektakliai būdavo trumpesni, be to, naujų pjesių pasirodydavo žymiai mažiau, negu koncertų. Haris rašė, kad muzikos ir teatro apžvalgininko darbas tiek pat skiriasi, kiek persiško katino tinginiavimas nuo sunkumus tempiančio Londono arklio triūso. Tačiau Šo vargu ar taip manė, nes po ketverių tokio gyvenimo metų kartą pareiškė, kad

teatro kritiko darbas jo vos nepražudė. Šiaip ar taip, Frenkas Haris buvo patenkintas savo apžvalgininku:

„Kad ir kas atsitiktų, jis visuomet puikiai atlikdavo savo darbą,— rašė Haris,— visuomet buvo punktualus, jei nebūdavo kokių rimtų priežasčių vėluoti; viską darydavo labai kruopščiai, uoliai taisydavo skiltis, kaip reta sąžiningai žiūrėjo į darbą, stengdamasis iš visų jėgų... Kritiniai straipsniai buvo panašūs į jo kalbas ir vėliau sukurtus dramos veikalus: labai paprasti, tiesmuki ir suprantami; pagrindiniai jo bruožai buvo aiškumas ir nuoširdumas. Jokios afektacijos, jokio dirbtinumo ir veidmainiavimo; jis kryptingos veiklos žmogus, užsibrėžęs tikslą kitus įtikinti, o ne įkalbėti; argumentai grynai logiški su prošvaistėmis kandaus humoro, kurį diktuoja protas, o ne širdis... Dešimtame dešimtmetyje Šo rimtumas, nuoširdumas ir protas labai greitai nuteikė prieš jį aktorius-režisierius."

Pastaroji užuomina visų pirma buvo taikoma Serui Henriui Irvingui, įžymiausiam to meto anglų aktoriui, puikiausiam ir visų pripažintam, garsiausiam Didžiosios Britanijos teatro autoritetui. Tačiau kritikas Dži-Bi-Es nepripažino autoritetų. Dar daugiau,— nepajudinami autoritetai, minios stabai, genialiausi dievaičiai, pakelti į šį rangą ir apšlemšti beprasmiškų miesčionio ir diletanto garbstymų, neapsakomai siutino Dži-Bi-Es, kone varė iš proto. Taip buvo Irvingo, Saros Bernar ir pagaliau paties Viljamo Šekspyro atveju. Reikia pasakyti, kad kiekvieną kartą buvo ginčijamasi pagrįstai. Šo negalėjo atleisti Irvingui už Šekspyro traktavimą, didžiojo bardo personažų iškraipymą. Čia Šo stojo Šekspyro pusėn, nors su bardu jis irgi turėjo savo sąskaitų.

Šo kritikavo Irvingą už tai, kad pastarasis pritaiko Šekspyrą savo tikslams, jį iškraipo. O Irvingo tikslas buvo iškelti į pirmąją vietą savo, kaip aktoriaus, individualybę. Ir Šo, visą gyvenimą kovojęs su „žvaigždžių" sistema, koneveikė Irvingą kaip „vieną iš ilgos aktorių-režisierių dinastijos atstovų, kurie kuo nuoširdžiausiai bruka savą aktorinę versiją, darkydami genijaus šedevrą, nors tą genijų jie niekingai liaupsina".

Bet kokia patogia proga Šo kritikuoja Henrį Irvingą ir gina savo tezę, o kiekvienas naujas pastatymas bei Šekspyro

traktavimas ne pagal Irvingą jam atrodo visiškai priimtinas. Štai ką jis rašo apie Forbs-Robertsono vaidybą:

„...Forbs-Robertsonas vaidina visai lengvai ir natūraliai. Jo vaidyboje nėra „Licėjui" būdingo įtempimo, kylančio dėl nesiliaujančios kovos tarp sero Henrio Irvingo ir Šekspyro... Gal būt, čia nerasime nei to meistriškumo, nei vikrumo, kurį dar padidina nuolatinis pavojus; nerasime ir subtilumo ar niūraus pykčio protrūkių, blykstelėjančių dėl smarkių nesutarimų; galimas daiktas, nepajusime ir pašėlusios tėviškos aistros, su kuria seras Henris puoselėjęs savo mylimus herojus, penėdamas juos šekspyrišku maistu panašiai kaip lapė, auginanti savo jauniklius liūto narve. Bet užtat čia yra ir šviesa, ir laisvė, ir natūralumas, ir ištikimybė tiesai, ir Šekspyras. Tiesiog stebiesi, kaip viskas gerai išeina, kai vaidmuo atitenka kaip tik tam žmogui, kuris čia reikalingas, ir su tokia proto struktūra, kokios reikia."[1]

Beje, Dži-Bi-Es nėra jau toks atlaidus savo numylėtiniams. Pagyręs Forbs-Robertsoną, jis tuoj pat pereina prie jo „šeimos narių", o tiksliau prie jo brolio Jano, kuris vaidina Hamleto tėvo šmėklą:

„Labai patarčiau Forbs-Robertsonui įsižiūrėti į Klaudijaus elgesį ir nedelsiant paversti Janą Robertsoną tikra šmėkla. Į ką tai panašu, kad toje scenoje kiauras naktis pasirodytų toks tvirtas, savimi pasitikintis ir toks neginčijamai gyvas vaiduoklis, kaip Forbs-Robertsono brolis? Jano Robertsono balsas neblogas, bet juk tai balsas žmogaus, kuris netiki šmėklomis. Be to, rodos, kad tai kalba alkanas, o ne tas, kuriam daugiau nelemta badauti. Kiekviena jo replika užsibaigia neišpasakyta pasitenkinimo gaida, ir kaip tik jo familiarus plepumas, o ne teksto žodžiai sukelia mums skaistyklos vaizdinį, kur šis nusidėjėlis jaukiai šildo šonus prie pragaro liepsnos ir skrudina ant jos sviestines bandeles, užuot toje liepsnoje atpirkęs savo blogą vaidybą. Jo išorė ir laikysena dar blogesnė, negu deklamavimas. Jis moja Hamletui tarsi kurjeris, kuris kviečia į priėmimą pas lordą-merą sutrikusį kandidatą jaunesniojo uni-

---

[1] Bernardas Šo apie dramą ir teatrą, „Inostranaja literatura", M., 1963.

formuoto liokajaus pareigoms. Forbs-Robertsonu dėtas, aš nepakęsčiau, kad taip vaidintų nors ir kažin kieno brolis: aš apkurtinčiau visus, užpuldamas jį baisiausiais prakeiksmais. Ypač apmaudu todėl, kad šmėklos vaidmuo —-vienas iš pjesės stebuklų... Šekspyras niekam nepatikėdavo šmėklos vaidmens, o vaidindavo pats."

Toje pačioje recenzijoje Šo rašo apie Ofelijos vaidmenį, atliktą artistės Petrikos Kembl, kurios talentą jis pastebėjo vienas pirmųjų. Tačiau, prieš pateikiant tą dalį recenzijos, kur kalbama apie Kembl Ofelijos vaidmenyje, vertėtų priminti netolerantišką Šo pažiūrą į aktorių štampus ir išorinį gražumą; jų įsikūnijimu scenoje jam buvo Sara Bernar, kurios vaidybai jis paprastai priešpastatydavo Eleonoros Duzės aktorinį meną — tikro ir gilaus realizmo įkūnijimą, vaidybą, „kur kiekvienas judesys įkvėptas humaniškos idėjos".

Iš tokios pat pozicijos Šo nagrinėja misis Petrikos Kembl atliktą vaidmenį:

„... nuostabi Ofelija — Petrika Kembl. Atrodo, kad šiame vaidmenyje neįmanoma pasiekti nieko naujo. Iš kartos į kartą pamišimo scenoje aktorės panaudodavo visus muzikinius savo sugebėjimus, įliedamos fantazijos į epizodą su gėlėmis ir besistengdamos pavaizduoti nerimo prislėgtą, bet aplamai sveiką sielą. Petrika Kembl su jai būdinga drąsa, kuri yra nepakenčiama, kai aktorė daro netikrus dalykus, šį kartą parodė kažką tikrą: ji sukūrė iš tiesų pamišusią Ofeliją. Sunku pasakyti, kokį pasipiktinimą sukėlė žiūrovams toks tradicijų išniekinimas. Jie troško pamatyti stiprų dvasinį įtempimą, ryškią ir aiškią merginos pamišimo koncepciją, kurią įkūnydavo Lilė Henberi. Bet šita klaidžiojanti silpnaprotė, aptemusia sąmone Ofelija, kuri, ką tik išgyvenusi vieną jausmą, tuoj pat jį užmiršta, Ofelija, kurios balsas skamba taip, kad jūs drebate,— ši Ofelija kankinančiai drasko žiūrovų širdis."

Šis „drasko žiūrovų širdis" Šo labai svarbus, tai kone didžiausias pagyrimas jo lūpose. Atkreipkite dėmesį, kaip jis rutulioja savo mintį apie naująją Ofeliją:

„Jos įtaka pjesės eigai lemiama. Nerimas, apėmęs karalių ir karalienę, sielvartas, slegiantis Laertą,— betarpiškas šios įtakos rezultatas. O išprotėjimo scena, užuot pasitarnavusi kaip lengva interliudija, įterpta po „juodojo apsiausto", kai reikia įtampos sumažinimo, sukrečia taip, kad stingsta kraujas gyslose, sukrečia tikrai tragiška jėga ir reikšmingumu. Žiūrovai, žinoma, niurzgia, kada tai, kas anksčiau žavėjo, dabar juos verčia kentėti."

Ir pagaliau — svarbiausia:

„Bet kančia į naudą tiek jiems, tiek teatrui, tiek pjesei."

Perskaitę Šo teatro recenzijas, pastebėtumėt, kad pastarasis pasakymas jam būdingas, Šo giria aktorę už tai, kad ji „drasko" žiūrovų širdis ir „verčia juos kentėti". „Teatras,— rašo Šo,— neturi teikti pasitenkinimo. Jis pažeidžia savo paskirtį, jeigu jūsų neįsiutina." Tai buvo pagrindiniai reikalavimai, kuriuos nesutaikinamas Dži-Bi-Es kėlė teatrui, nes teatras ir dramaturgas „turi kilnesnį tikslą, negu pačiam smagintis ir linksminti žmones: jis privalo aiškinti gyvenimą".

Teatro kelyje į šį kilnų tikslą kritikas Dži-Bi-Es nežinojo kompromisų. Principas, kurį jis paskelbė dar Korno di Baseto laikais, tebegaliojo: oponentas mene — asmeninis kritiko priešas. Šo niekuomet šito nepamiršdavo. Jis nepriėmė labai naudingo Irvingo pasiūlymo pastatyti vieną jo pjesių, nors Šo pjesės iš viso tada neturėjo paklausos. Jis niekuomet nesilankydavo banketuose, kuriuos ruošdavo Irvingas po premjeros ir kuriuose dalyvaudavo visi recenzentai.

„Nors ir gerbiu Irvingą,— rašė jis kartą,— negaliu nepripažinti, kad mums visiems būtų geriau, jeigu prieš dvidešimt penkerius metus būtume užrišę jį į maišą kartu su visais išleistais Šekspyro egzemplioriais ir įmetę į artimiausio vulkano kraterį."

O kai, mirus Irvingui, į jokius kompromisus nesileidžiantį „Šeštadienio apžvalgos" korespondentą pakvietė į jo laidotu-

ves Vestminsterio abatijoje, Šo atsakė organizatoriams trumpu laiškučiu:

„Grąžinu kvietimą į Irvingo laidotuves. Deja, literatūra neturi nieko bendro su jo mirtimi, kaip neturėjo ir tada, kai jis buvo gyvas. Irvingas apsiverstų karste, jeigu aš ateičiau, lygiai taip, kaip savo karste apsivers Šekspyras, kai jo pašonėje atsidurs Irvingas."

Vis dėlto, gindamas Šekspyrą nuo Irvingo ir kitų nevykusių jo interpretuotojų, Šo ir pats įnirtingai puolė bardą. Jis negalėjo atleisti Šekspyrui, kad miesčionys padarė jį savo dievybe ir neliečiamu stabu, nepralenkiama meno viršūne ir neprilygstamu pavyzdžiu; Šo vadino jo metodą ydingu, jo idėjas banalioms, jo herojus niekingais.

Būtų galima pateikti dešimtis Šo pasisakymų apie Šekspyrą, bet apsiribosime vienu, kuris, mūsų manymu, gana būdingas. Štai kaip atsiliepė Šo į pasiūlymą sukurti Mančesteryje nepriklausomą municipalinį teatrą su sąlyga, kad šiame teatre visų pirma būtų statomos Šekspyro pjesės, tai yra, Šo žodžiais tariant,— į pasiūlymą „duoti Mančesteriui nemirtingąjį bardą kaip jauką".

„Ar gal būti patikimesnė garantija Mančesteriui, negu Sekspyro, kaip vyriausiojo šios įstaigos dramaturgo, vardas? Nė vienas vardas Anglijoje nėra taip didžiai vertinamas; ir vien dėl to, kad vidutinis anglas niekuomet neskaito jo kūrinių, o toji nedidelė dalis, kuri skaito, užmiega antrame puslapyje, kai kurie jų, net ir tiek perskaitę, spėja ten rasti ne tai, kas parašyta, o vien kažkokią tariamą didybę, kurią jiems įskiepijo didžiulė mūsų Viljamo reputacija; tuo tarpu tikrai smalsaus proto žmonės greitai pastebi labai rimtus bardo trūkumus ir, padarę šį baisų atradimą, jie pajunta, kad prieita iki absurdo. Imkime, pavyzdžiui, mano atvejį, kaip vieną iš atvejų vertų didžiausio dėmesio: prieš pusę mėnesio aš drįsau pasakyti šiuose puslapiuose, kad Julius Cezaris, Šekspyro dramos herojus, neturi nieko, už ką jis būtų vertas arba bent daugmaž vertas imperatoriaus Juliaus Cezario. Tačiau tučtuojau atsirado tiek daug kvailių, kuriuos apstulbino ši mano absoliučiai neginčijama nuomonė, kad aš labai suabejo-

jau, ar verta gerbti žmonių giminę. Tiems, kurie nesutiko su manimi, buvo tik du būdai orumui išsaugoti. Pirmasis tyliai viską iškęsti. Antrasis — žinoma, pateikti kokią repliką iš pjesės, kuri, mano priešininko manymu, būtų tikrai verta Juliaus Cezario. Tačiau tam būtų reikėję perskaityti pjesę, o tai jiems beveik tas pat, kaip perskaityti bibliją. Be to, būtų tik bereikalingas laiko gaišimas; jeigu jau Šekspyras pripažintas aukščiausiu etalonu, užtenka pareikšti bet kokią kritinę pastabą jo adresu, ir ši pastaba siaubingiausiai atsigręš prieš tą, kas ją ištarė. Tai primenu visai ne dėl to, kad norėčiau pasiskųsti esama padėtimi; juk jeigu aukščiau minėtieji džentelmenai pakalbėtų su manimi akis į akį, visi jie taptų tokiais pat Dži-Bi-Es, kaip aš, ir visa spauda imtų rašyti mano stiliumi, o šito, tokiam, kaip Šekspyro ir tiktai Šekspyro teatrui, būtų jau, ko gero, per daug. Aš čia tenorėjau parodyti, jog įveikti visiems sunkumams, kurie iškyla dėl to, kad globojamam teatrui ir ateityje reikia garantuoti pavyzdingą laikyseną, užtenka vien tik paminėti mūsų Viljamo vardą. Užtikrinkit publiką, kad vaidinsite Šekspyrą, o ne Ibseną, ir pamatysit: municipalinės aukos teatrui neprašoks tik tų pajamų, kurias duoda teatro bufetas."

Taip pasisakė jaunasis airis apie didįjį bardą, kurio vardą buvo priimta tarti su virpuliu ne tik Anglijoje, bet ir už jos ribų. Šo jį kritikuodavo specialiai tam skirtuose straipsniuose arba prabėgomis, išsamiai ir tarp kitko, įvairiomis nereikšmingomis dingstimis, o kartais, rodės, be jokios dingsties, tačiau visuomet — iš tam tikros ir nesikeičiančios pozicijos.

Švenčiant Šekspyro gimimo dieną, jis parašė:

„Aš jau seniai lioviausi šventęs savo paties gimimo dieną ir nesuprantu, kodėl turėčiau švęsti Šekspyro gimimo dieną..."

Apibūdindamas vieno herojaus iš komedijos „Kaip jums tai patinka?" humorą, Šo nebeištvėrė:

„Ir kas gi pakęstų šitokį humorą, jeigu jis būtų kieno kito, o ne Šekspyro? Net ir eskimas pareikalautų grąžinti pinigus, sumokėtus už bilietą, jeigu šiuolaikinis autorius jį panašiai apviltų.

Neskaitant Homero, nėra kito įžymaus rašytojo, kurį taip

baisiai niekinčiau (neprilygsta netgi seras Valteris Skotas), kaip Šekspyrą tomis akimirkomis, kai lyginu jo ir savo protinius sugebėjimus. Kartais dėl to taip susierzinu, kad man žymiai palengvėtų, jei galėčiau iškasti jį ir apmėtyti akmenimis, nes puikiai suprantu, kad tik tokį „pažeminimą jis pats ir jo garbintojai dar galėtų pajusti".

Matyt, skaitytojai čia prisimins, kaip įnirtingai kritikavo Šekspyrą Levas Tolstojus. Kaip ir Tolstojus, Šo nesuvedinėjo smulkių sąskaitų su bardu. Čia buvo principinis ginčas dėl meno. Tai buvo kova, visų pirma, prieš kultą, prieš įžymaus talento neprilygstamumo idėją, kuri, Šo manymu, visuomet stabdo tolesnį meno vystymąsi.

Tai buvo kova už dramaturgiją, kur, anot vieno kritiko, pamokymas užima pirmą vietą, o kritiškam gyvenimo įprasminimui atiduodama pirmenybė prieš visus poetinio tikrovės vaizdavimo uždavinius.

Šo straipsniuose jau suformuluoti pagrindiniai reikalavimai, kuriuos būsimasis dramaturgas kėlė dramai. Visų pirma, įsiskverbti į gyvenimą, spręsti esmingiausias socialines dabarties problemas.

„Bet kokia socialinė problema, kylanti iš prieštaravimų tarp žmogaus jausmų ir aplinkos, teikia medžiagos dramai",— rašė Šo viename iš savo programinių straipsnių — „Probleminė pjesė — simpoziumas", kuris turėjo paantraštę: „Ar dramaturgai privalo nagrinėti socialines problemas?" Čia labai emocionaliai išdėstytas pagrindinis jo teiginys apie teatrą:

„Jeigu žmonės, kur bepažvelgsi, pūva gyvi ir merdi iš bado ir jeigu nėra žmonių, kuriems užtektų proto ir širdies sukelti aliarmą dėl tokios padėties, tai šito privalo imtis didieji rašytojai. Žodžiu, mūsų poetai žengia Šelio pėdomis ir virsta politiniais ir socialiniais agitatoriais, o teatras — propagandos tribūna ir diskusijų arena."

Kai Šo pradėjo naująją teatro apžvalgininko veiklą, prisimena „Šeštadienio apžvalgos" redaktorius Frenkas Haris, „daugelis skaitytojų pradžioje ryžtingai jam prieštaravo ir rašė į redakciją, reikalaudami panaikinti jų prenumeratą ar bent liautis niekinus jų namus socialistiniais Šo pamokslais ir teatriniais plepalais". Ir tikrai, Šo niekada nepraleisdavo progos

pareikšti savo socialistinius įsitikinimus, įrodydamas tuo pačiu, kaip net visai niekuo dėtą recenziją galima panaudoti politinei propagandai.

Recenziją kalėdinei pantomimai Druri Leine jis pradėjo savo pažiūrų į kalėdas dėstymu:

„Labai apgailestauju, kad šiuose straipsniuose man teks paliesti tokį dalyką, kaip kalėdos... Tik krautuvininkai ir spauda primeta kalėdas gyventojams..."

O štai ištrauka iš kitos kalėdinės recenzijos:

„Kaip visi protingi žmonės, aš labai nemėgstu kalėdų. Man grasu žiūrėti, kaip visa nacija ištisas savaites susilaiko nuo pramogų, kad sudarytų galimybę kiekvienam norinčiajam ištuštinti artimo kišenes švenčių proga,— dingstis iš tiesų biauri ir apgaulinga. Mūsų kalėdos — tikras barbariškumas. Mes turime apsiryti, nes dabar kalėdos. Mes turime pasigerti, nes dabar kalėdos. Mes turime būti veidmainiškai dosnūs: turime pirkti niekam nereikalingus daiktus ir dovanoti juos žmonėms, kurie mums nepatinka; turime lankyti beprasmiškas pramogas, iš kurių šaiposi net maži vaikai; nesuskaičiuojama daugybė prekiautojų įkyri mums savo savanaudišku dėmesiu, ir viskas tik dėl to, kad dabar kalėdos — teisingiau, dėl to, kad žymi dalis žmonių, tame tarpe ir visagaliai buržuaziniai pirkliai, tikisi per šią piktnaudžiavimų ir grobimo, švaistymo ir nesaikingumo savaitę padengti iki metų pabaigos visus savo nuostolius..."

Kai nepriklausomieji leiboristai kartą paprašė Šo parašyti sveikinimą specialiam kalėdiniam jų atvirukui, jis parašė štai ką:

„Nesigraužkite, bičiuliai, visi mes neapkenčiame kalėdų, bet jos būna tiktai kartą per metus ir trunka neilgai."

Vienas iš tų, kuriuos savo kritinėse apžvalgose visada gynė ir liaupsino šis ikonoklastas, buvo norvegų dramaturgas Ibsenas.

Kalbėdamas apie Ibseną, Šo nešykšti epiteto „didysis", neranda reikalo slopinti savo simpatijos:

„Vargu ar reikia aiškinti, kad būtent Ibsenas paskatino

mane be jokio taikstymosi stoti į kovą prieš pramoginius spektaklius... Praėjusį pirmadienį, susižavėjęs Ibsenu, nuolankiai išsėdėjau sausakimšai pripildytame teatre nuo trečios valandos beveik iki pusės septynių vakaro. Užtat kitą kartą neįstengiau išsėdėti nė penkių minučių pjesėje, parašytoje iki Ibseno — toks neišpasakytas susierzinimas ir nuobodulys mane buvo apėmęs."

Šo nuomone, būtent Ibsenas sugebėjo savo dramaturgijoje teisingai išspręsti opiausias dabarties problemas, ir kaip tik jis sudavė smūgį melagingiems, veidmainiškiems, fariziejiškiems miesčionijos idealams, demaskavo bailią jos ideologiją. Daugybėje straipsnių apie įžymųjį norvegą Šo vysto drąsiausias jo idėjas, priveda jas iki loginės pabaigos, traktuodamas Ibseną, kaip ne kartą pažymėjo kritikai, tikru socialistu ir smulkiai išdėstydamas, „ką būtų galvojęs Ibsenas, būdamas Bernardas Šo".

ŠEŠTAS SKYRIUS

Audringa pradžia.
„Nemaloniosios" pjesės ir pirmieji nemalonumai.
„Ne mano kaltė, skaitytojau..."

Po vieno susitikimo Britų muziejaus skaitykloje 1885 metais Viljamas Arčeris pasiūlė Šo parašyti kartu su juo pjesę. Arčeris buvo didelis siužeto komponavimo žinovas, tačiau nemokėjo rašyti dialogo, o Šo, kuris nieko neišmanė apie siužetus, sugebėjo kurti dialogą. Beliko tik suvienyti jėgas. Arčeris pateikė pirmojo veiksmo planą, Šo parašė dialogą ir ėmė skubinti Arčerį dėl siužeto, nes jis turėjo dar daug idėjų dialogams. Tačiau Arčeris nieko nebepajėgė sugalvoti, ir Šo teko parodyti pjesę kitam dramturgui, Džounsui, kuris tuoj pat pasidomėjo: „O kurgi čia žmogžudystė?"

Partneriai išsiskyrė. Arčeris įsitikino, kad Šo iš prigimties nėra dramaturgas, ir šio įsitikinimo nepakeitė visą gyvenimą (kartą net sugebėjo tą mintį įteigti pačiam Šo). Net po trisdešimties metų Arčeris su stebėtinu užsispyrimu tebetvirtino: „Juk čia blogai, blogai!" Beje, tikrąjį bendraautorių nesutarimo pobūdį atskleidė pats Šo savo „Nemaloniųjų pjesių" atskiro leidimo pratarmėje:

„Misteris Arčeris jau aprašė... koks aš pasirodžiau nekantrus bendraautoris: jo sugalvotą ir rūpestingai paruoštą planą labai maloniai jausmingai ir „gerai parašytai" pjesei, kaip tik tokiai, kokios tada buvo madoje, aš visiškai iškreipiau ir sudarkiau, paversdamas ją groteskine-realistine pjese, demaskuojančia išnaudotojus namų savininkus, aferistus ir miesto valdybą, o taip pat pinigines ir santuokines šios publikos sąjungas su tais mielais žmonėmis, kurie gyvena iš „nepriklausomų" pajamų ir įsivaizduoja, kad visas šis purvas jų nieku būdu neliečia."

Nepabaigta pjesė daug metų mėtėsi Šo rašomajame stale, ir, tiktai sužinojęs, kad Dž. Greinas skundžiasi dėl repertuaro bado, kurį jaučia jo naujasis „Nepriklausomas teatras", Šo ją išsitraukė iš stalčiaus.

Jis prisimena:

„Beieškodamas dramaturginio šedevro, naujasis teatras patyrė tokį didelį nepasisekimą, kad iki pat 1892 metų rudens dar nebuvo pastatyta nė vienos bent kiek žymesnės anglų autoriaus pjesės. Šiuo kritišku ir nacionalinį orumą žeminančiu momentu aš pasiūliau misteriui Greinui ryžtis paskelbti apie mano pjesės pastatymą. Ir jis, būdamas nepaprastai optimistiškas bei veiklus, žengė šį žingsnį nesvyruodamas."

Šo ėmėsi perdirbinėti pjesę. Jau iš aukščiau pateiktosios jo pratarmės galima suprasti, kuo jo plunksna pavertė ištikimą valdžiai ir padorų Arčerio sumanymą: pasirodė pjesė apie tai, kaip „ori buržuazija tunka iš lūšnų skurdo, nelyginant musė, kuri riebėja iš pamazgų duobės."

Šo biografas, Sent Džonas Ervinas, mano, kad pjesės idėją jis perėmė iš vieno Dikenso „Mažosios Doritės" skyrių, ir tai visai tikėtina, kadangi Šo buvo karštas Dikenso gerbėjas. Tačiau dar labiau tikėtina, kad čia atsiliepė įspūdžiai tų dienų, kai jis rinko butų nuomą Dublino agentūrai ir praktiškai įsitikino, iš ko pelnosi namų šeimininkai. Apie tai jis kalba atvirai, atsakydamas į Arčerio kaltinimą, kurį pastarasis pareiškė ryšium su pjesėmis „Našlių namai" ir „Mergininkas", esą Šo menkai pažįstąs gyvenimą.

„...Labiau pritrenkiančio Šo demaskavimo už tą, kuris pasirodė „Vorld" straipsnyje, netgi aš niekuomet nebuvau skaitęs. Ir tai jūs sakote man, kuris štai šitomis rankomis kasdien rinko butų nuomą lūšnose ir ketverius su puse metų praleido už buržuazinės žemvaldystės kulisų, kuris meilinosi visų rūšių moterims,— jūs man sakote, kad atsigręžčiau į tikrovę ir liaučiaus fantazavęs panašiuose reikaluose, jūs, sentimentalus ir lėnas kabinetinis atsiskyrėli."

Pjesės pavadinimui — „Našlių namai" — paimtas su pakeitimais analogiškas biblinis išsireiškimas, o jos turinys, be abejo, daugeliui gerai žinomas. Poilsiaudami prie Reino, kažkoks misteris Sartorijus ir jo duktė Blanša susitinka jauną anglą gydytoją misterį Trenčą. Jaunuoliai vienas kitą įsimyli ir nori susituokti, bet, apsilankęs Sartorijaus namuose jau Anglijoje, gydytojas Trenčas atsitiktinai sužino, kad ši šeima

turtą užgyveno tiktai iš butų nuomos, kuri renkama iš vargingų lūšnų gyventojų. Sartorijaus atleistasis nuompinigių rinkėjas Likčizas iš pykčio viską išdeda naiviam gydytojui Trenčui:

„L i k č i z a s... Aš iškrapštydavau pinigus ten, kur kitas nieku gyvu nebūtų iškrapštęs... Žiūrėkit čionai, džentelmenai. Pažvelkit į šį maišą su pinigais! Čia kiekvienas pensas aplaistytas ašaromis; už jį reikėtų nupirkti duonos kūdikiui, nes kūdikis verkia iš bado,— o aš ateinu ir išlupu paskutinį skatiką jiems iš gerklės. Tol kimbu ir grasinu, kol atiduoda. Žinote, džentelmenai, aš jau surembėjau prie šio darbo; bet čia yra tokių pinigų, kurių niekuomet nebūčiau lietęs, tačiau bijojau, kad mano paties vaikai liks be duonos kąsnio, jei neįsiteiksiu šeimininkui. Ir tik už tai, kad išleidau dvidešimt keturis šilingus laiptų remontui,— o ant tų laiptų jau trys moterys susižeidė, dar sykis, ir jis tikrai būtų patekęs į teismą,— ir už tai, jog išleidau šiuos apgailėtinus skatikus, jis mane išvejal.. Nesileidžia į kalbas, nors ir siūliau padengti išlaidas iš savo kišenės, ir dabar neatsisakau tai padaryti, jei tik jūs, sere, užtartumėt mane.

T r e n č a s (*baisėdamasis*). Jūs atiminėjote duoną iš alkano kūdikio! Na, žinote, jums taip ir reikia... Misteris Sartorijus visiškai teisus.

L i k č i z a s *(žiūri į jį išplėstomis akimis, kankinantį nerimą trumpam nustelbia nuostaba ir panieka).* Ponai! Tik paklausykit, ką jis kalba! Na, ir nekaltas jūs avinėlis, kaip žiūriu, sere! Tai jūs manote, kad jis mane atleido dėl to, jog buvau per žiaurus? Juk jam vis negana; jei jiems gyviems odą nulupčiau, jis vis tiek pasakytų, kad maža. Nesakau, kad jis blogesnis už kitus namų savininkus Londone,— yra tokių, kad blogiau ir būti negali, bet jei paimsime patį blogiausią, tai ir jis ne ką geresnis.

O toliau paaiškėja, kad ir sąžiningasis gydytojas Trenčas gauna pajamas iš šių skurdžių rajonų ipotekos... Panašių pjesių „Nepriklausomojo teatro" publika, žinoma, dar nebuvo mačiusi. Tai jau buvo kur kas stipriau, negu Ibsenas, ir salė reagavo žymiai gyviau. Beje, suteiksime žodį naujai iškilusiam dramaturgui, kuris rašė:

„Pirmasis spektaklis praėjo gana audringai: socialistai ir nepriklausomieji įnirtingai man plojo iš principo; nuolatiniai premjerų lankytojai su įniršiu švilpė, vadovaudamiesi tokiais pat sumetimais; aš pasirodžiau savo įprastiniame mitingų oratoriaus vaidmenyje ir pasakiau kalbą priešais scenos uždangą. Laikraščiai kokias dvi savaites svarstė pjesę — ne tik įprastinėse teatro recenzijose, bet ir vedamuosiuose straipsniuose bei redakcijai atsiųstų laiškų apžvalgose."

Vienas kritikas pasakė, kad tai „pati drąsiausia pjesė, kokią pastaraisiais metais teko matyti anglų publikai", kiti ją vadino „kvaila", „neregėta", „biauria", „tūžminga", „apgailėtina" ir pagaliau teigė, kad tai „iš viso ne pjesė". Recenzentai rašė, kad Šo pakišęs jiems vietoj įprastinės pjesės grubią socialistinę propagandą ir kad galų gale jie galėtų išgirsti tą patį, visai nepirkdami bilieto į teatrą, o tiesiog klausydami Šo kalbos Haid-parke. Po keleto spektaklių pjesę išbraukė iš repertuaro. „Aš nesulaukiau pasisekimo,— rašė Šo,— bet sukėliau sensaciją, ir šita sensacija man buvo tiek prie širdies, kad pasiryžau dar pamėginti."

Tai suprantama. Jis ir neketino skinti dramaturgams įprasto pasisekimo laurų, pateikdamas publikai tai, prie ko ji pripratusi. Jis neturėjo „nei palinkimo tam, ką vadina populiariu menu, nei pagarbos populiariai moralei, nei žavėjimosi populiaria heroika". Be to, kaip airis, jis nejautė reikalo apsimesti patriotu nei „tos šalies, kurią palikau, nei tos, kuri prislėgė mano tėvynę. Kaip žmogus, aš nekenčiau skerdynių ir prievartos tiek kare, tiek sporte ar skerdykloje. Kaip socialistas, neapkenčiau mūsų pakrikos kovos dėl pinigų ir tikėjau lygybe — vieninteliu įmanomu pagrindu socialiniam organizuotumui, drausmei, subordinacijai, deramam elgesiui, o taip pat tinkamų žmonių išrinkimui į aukštus postus. Aš negaliu pakęsti prašmatnaus gyvenimo, kuris taip lengvai atitenka rūpesčių nežinantiems „šauniems" žmonėms... Aš nebuvau nei skeptikas, nei cinikas, o tiesiog supratau gyvenimą kitaip, negu vidutinis pagarbos vertas pilietis..."

Nenuostabu, kad pjesė, prisodrinta Šo idėjų, buvo ne prie širdies žiūrovui. Auditorija „Nepriklausomajame teatre" skyrėsi nuo tos, į kurią kreipdavosi Šo gatvių mitinguose arba Haid-parke. Anie buvo per dideli vargšai, kad galėtų

nusipirkti bilietą į teatrą, be to, daugelis jų rėdėsi taip skurdžiai, jog vargu ar būtų susilaukę teatre palankaus priėmimo, net jeigu būtų nusipirkę bilietus. Bet užtat jie, be abejo, būtų supratę Šo išpuolius prieš lūšnų savininkus skurdžiuose kvartaluose jau vien dėl to, kad ir iš jų lupo buto nuomą tokiose pačiose lūšnose. Tačiau ne jiems buvo statomos pjesės teatruose, ne apie juos galvojo režisieriai. Jiems buvo skirti pigūs vulgaraus miuzikholo renginiai ir kalėdų pantomimos; buvo manoma, kad nieko daugiau jie ir nesuprastų.

Nauja Šo pjesė „Mergininkas" neturėjo pasisekimo, nors čia buvo ir gyvas, sąmojingas dialogas, ir komiškas dviejų varžovių ginčas, ką ves plepus ir nelabai pavydėtinas kavalierius. Manoma, kad pjesės konfliktas buvo paremtas tikru ginču — našlės Dženės Peterson, su kuria Šo turėjo pirmąjį romaną, ir aktorės, jo antrojo romano herojės. Ši pjesė buvo laikoma nevykusia ir vėliau buvo statoma labai retai.

Užtat trečioji pjesė, parašyta tiesiog per keletą mėnesių po antrosios, vėl sukėlė sensaciją ir diskusijas, kurios truko ne vienerius metus. Ši pjesė, pavadinta „Misis Voren profesija", lietė prostitucijos problemą, ir cenzorius uždraudė ją rodyti Anglijoje, pareiškęs, kad ji amorali.

Be abejo, Šo pjesėje nebuvo nieko amoralaus. Joje į prostituciją buvo žiūrima kaip į socialinę blogybę, ir pjesė nebuvo labiau amorali, kaip, pavyzdžiui, arkivyskupo pamokslai ar vedamieji straipsniai ta pačia tema, kur su nerimu buvo kalbama apie reiškinį, vadinamą tuomet baltąja vergija. Šią problemą, kaip ir lūšnų klausimą, Šo laikė viena iš kapitalistinės sistemos negerovių. Pjesės pratarmėje jis pareiškė:

„Misis Voren profesija" buvo parašyta 1894 metais, norint atkreipti dėmesį į tą tiesą, kad prostitucija atsirado visai ne dėl moterų ištvirkimo ir vyrų pasileidimo, o tiesiog dėl to, kad baisiai mažas atlyginimas už sunkų moterų darbą, ir daugelis jų griebiasi prostitucijos, nenorėdamos mirti badu."

Pjesės herojė, misis Voren, laiko keletą viešųjų namų Belgijoje, Vienoje ir Budapešte. Iš to ji gauna didelį pelną, ir jos duktė, auklėjama uždarose mokyklose, o paskui universitete, nė neįtaria, koks motinos pajamų šaltinis Pagaliau duktė vis dėlto sužino apie siaubingą motinos verslą, ir tada

misis Voren papasakoju jai apie tris savo seseris — apie tą, kuri gyveno dorai, ir tą, kuriai, kaip ir jai pačiai, pavyko prasimušti slidžiame nuodėmės kelyje.

„Misis Voren... Aš tau pasakysiu. Viena dirbo švino dažų fabrike po dvylika valandų per dieną už devynis šilingus per savaitę, kol numirė, apsinuodijusi švinu. Jinai manė, kad jai tik rankas paraližuos, bet ji numirė. Antrąją mums visada statydavo pavyzdžiu, nes ji ištekėjo už Detfordo maisto sandėlio darbininko ir laikė jo kambarį ir tris vaikus švarius ir tvarkingus iš aštuoniolikos šilingų per savaitę... kol vyras pradėjo gerti. Argi vertėjo dėl to būti dorai, ką?"

Paminėjusi dukrai apie savo, kaip indų plovėjos, karjerą ir apie naują susitikimą su patvirkusia savo seseria Liza, misis Voren papasakojo apie viešuosius namus, kuriuos jos kartu buvo atidariusios:

„Namai Briuselyje iš tiesų buvo aukščiausios rūšies — kur kas tinkamesnė vieta moteriai, negu tas fabrikas, kur Eni-Džeinė apsinuodijo. Nė su viena mūsų mergaite niekas taip nesielgė, kaip su manimi, kai dirbau indų plovėja tame blaivybės draugijos restorane arba geležinkelio stoties bare, arba namie. Argi, tavo manymu, man reikėjo kamuotis juodadarbe ir, nesulaukus nė keturiasdešimt metų, virsti sene?"

Pamažu duktė ima galvoti, kad nereikia motinos smerkti:

„Vivi. Jūs, žinoma, buvote visai teisi — praktišku požiūriu.

Misis Voren. Ir visais kitais požiūriais. O ko gi daugiau mokomos padorios mergaitės, jei nesusigauti kokį turtingą jaunikį ir ištekėjus naudotis jo pinigėliais? Tarsi vedybos keistų padėtį. Tiesiog koktu nuo tokios veidmainystės!.."

Šo taip pat „buvo koktu" nuo šitokios veidmainystės, ir, pagaliau radęs priemonę savo protestui išreikšti, jis puldavo visuomenę ir joje viešpataujančius įstatymus. Vienas pirmosios Šo pjesės herojus sako: „Ne, džentelmenai, kai žmonės tokie neturtingi, tiesiog neįmanoma jiems padėti, kad ir labai juos užjaustumėt. „Kai dėl trečiosios pjesės tai Šo pats

apie ją pareiškia: „Visuomenė, o ne koks nors asmuo, yra šios pjesės piktadarys". Pirmojoje pratarmėje pačiai pirmajai savo pjesei Šo rašė: „Aš nekaltas, skaitytojau, kad mano menas išreiškia greičiau manąjį moralės supratimą ir dvasinį nepakantumą, o ne grožio pajautimą. Didesnę gyvenimo dalį praleidau dideliuose šiuolaikiniuose miestuose, kur mano grožio pajautimas merdėjo iš bado, kai tuo tarpu protą kamavo įvairios problemos."

SEPTINTAS SKYRIUS

„Pjesės malonios",
tačiau ne visais atžvilgiais.

„Esu amoralių ir eretiškų pjesių specialistas. Reputaciją man sudarė atkakli kova, kurios tikslas — priversti publiką peržiūrėti savo moralę..."

Taip rašė Šo cenzūros komitetui šimtmečio pradžioje. Iki to laiko jis buvo sukūręs jau daugiau kaip dešimt pjesių. Kaip ir anksčiau, jis labiau vertino rimtas pjeses, laikydamasis principo, paskelbto pačios „nemaloniausios" iš savo ankstyvųjų pjesių pratarmėje: „Tik probleminėje pjesėje įmanoma tikra drama." Vis dėlto keturios pjesės, kurios pasirodė įkandin „nemaloniosios" „Misis Voren profesijos", buvo „malonios". Taip jas gudriai pavadino Šo. Nusiraminkite, tai iš tiesų malonios pjesės, paliksime nuošalyje visuomenės nusikaltimus ir visą jos niekšybę, nuo šiolei autorius kalbės „ne tiek apie visuomenės nusikaltimus, kiek apie jos romantiškas iliuzijas ir atskirų žmonių kovą su šitomis iliuzijomis". Taigi autorius padailino piliulę, cenzūra tyli, scenoje — malonios šito labai nemalonaus autoriaus pjesės. Pirmoji iš jų buvo „antiromantiška komedija" „Ginklai ir vyras", pasakojanti apie tai, kaip kažkur tariamojoj Bulgarijoj pjesės herojus neromantiška Blančlio pavarde visai neherojiškai meta ginklą ir slepiasi buduare pas damą.

Ką vaizdavo ši antikarinė komedija?

Ne tik kritikai, bet ir pats Šo keletą kartų keitė nuomonę apie ją, čia laikydamas ją tik silpna pjese, čia, priešingai, „klasikine komedija", kuri, anot jo, susilaukė pasisekimo po karo, kai „kareivystė priėjo prie pat Londono žiūrovo durų". Beje, reikia pasakyti, kad ir pirmasis pjesės spektaklis turėjo didelį pasisekimą. Žiūrovai salėje reikalavo autoriaus, ir, kai Šo pasirodė scenoje, tik vienas žiūrovas pamėgino švilptelėti, tačiau prityręs oratorius ir nuolatinis Haid Parko tribūnų lankytojas nepraleido tokios dėkingos progos pradėti kalbą. „Aš visiškai sutinku su jumis, mano bičiuli,— kreipėsi jis į

nepatenkintą žiūrovą,— bet ką gi mes dviese galime padaryti prieš visą salę, kuri yra priešingos nuomonės."

Šiame spektaklyje buvo dar vienas nepatenkintas žiūrovas, kuris, nors ir nešvilpė, vis dėlto reagavo į pjesę labai audringai. Tai buvo Eduardas VII, būsimasis karalius, o tuo metu — Velso princas. Pasak teatro direktoriaus majoro Helmslio, jo didenybė galvotrūkčiais išdūmė iš ložės ir vos neparmetė vargšo majoro. Vėliau jis paklausė, kas autorius, ir, išgirdęs nieko jam nesakančią pavardę, visai rimtai pasakė: „Jis, žinoma, pamišęs."

Amerikietis Šo biografas, profesorius (tarp kitko, matematikos, o ne filologijos profesorius) Arčibaldas Hendersonas mano, kad Blančlio ir Saranovo prototipais šioje pjesėje buvo Šo draugai — rimtuolis Sidnis Vebas ir fantastiškasis Kaningemas Gremas. Pačiam Hendersonui Šo sakė, kad ši pjesė buvo mėginimas pateikti komišką Hamletą. Hendersono manymu, tikroji idealisto tragedija atsispindi šiuose herojaus žodžiuose: „Prakeikimas! Visur tik burnojimas! Viskas, ką darau, atrodo lyg pasityčiojimas iš to, ką buvau sumanęs."

Šios pjesės likimas įsidėmėtinas. 1909 metais kompozitorius Oskaras Štrausas panaudojo jos siužetą savo operetei „Šokoladinis kareivėlis", kuri pasidarė populiari kone visose pasaulio šalyse.

Tai buvo, galima sakyti, pirmoji muzikinė komedija Šo siužetu, tarsi iš anksto nuspėjusi pasaulinį „Mano puikiosios ledi" pasisekimą. Kai kurie kritikai mano, kad tai ne atsitiktinumas, ir pažymi, kad daugelis Šo pjesių nepaprastai artimos komiškai operai.

Romantinę Šo komediją sekė buitinė psichologinė drama „Kandida". Tai be galo įdomi drama, beveik visai nežinoma šios knygos skaitytojui. Jos istorija, kurią smulkiai nupasakojo vienas geriausių Šo biografų Hesketas Pirsonas, galimas daiktas, verta, kad prie jos būtų šiek tiek apsistota.

Baigęs „Kandidą", 1894 metų gruodžio pradžioje Šo išvyko į „Vest Klifo Hotelį" Folkstene, kur papasakojo apie viską draugui ir kolegai dramaturgui Henriui Arturui Džounsui.

„Jau iš šios pjesės,— pasakė Šo,— jūs iš karto pastebėsite, kad aš kuo ryžtingiausiai pretenduoju į genijaus vaidmenį."

Tačiau tuo reikėjo dar įtikinti publiką ir kritikus, nes tik tai galėjo atverti naujajam genijui kelią į piniginį pasisekimą.

„O jau tada, — rašė Šo vienam iš literatūrinių tarpininkų, prašydamas jo patarti,— maudysimės aukse, kurį žers prie mūsų kojų naujai dramaturgijai suvokti atgimusi publika."

Beje, pradžiai reikėjo patraukti publiką, kad galėtum rūpintis jos „atgimimu" ir sulaukti pasisekimo. Naująją dramą pirmiausia reikėjo perskaityti aktoriams režisieriams, sprendžiantiems pjesių likimą. Kai pjesė buvo perskaityta Vaindhemui, jis, apsiašarojęs paskutinės scenos metu, pasakė, kad pjesė atsirado dvidešimt penkeriais metais pirma laiko. Džordžas Aleksanderis pareiškė, kad jis, ko gero, suvaidintų poeto vaidmenį, jei pastarąjį paverstų aklu, idant jis sužadintų publikos užuojautą. Šo biografas spėja, kad aktorius glumino ne tik tai, kaip Šo rašė savo pjeses, bet ir tai, kaip jis jas pirmą kartą perskaitydavo:

„Apsirengęs pagal savo paties madą lyg koks vikingas, kartą paryčiui Šo įėjo į Vaindhemo kabinetą, norėdamas perskaityti jam „Kandidą". Atsisėdęs prie stalo, jis įkišo ranką į kelnių kišenę ir išsitraukė mažą bloknotėlį, įkišo antrą ranką į surduto kišenę ir išsitraukė kitą bloknotėlį, paskui išsiėmė dar vieną iš trečiosios kišenės, o po to — ketvirtą. Taip tęsėsi, kol Vaindhemas ėmė įtarinėti, kad jam demonstruojamas kažkoks fokusas. Po to Šo pasakė:

— Jus, atrodo, stebina visi šie bloknotėliai. Matote, savo pjeses aš dažniausiai rašau ant dviaukščių autobusų stogo.

Jis būtų galėjęs dar pridurti, kad tai, kas nebuvo parašyta ant autobuso stogo, buvo sukurta metro; kaip tik dėl to ir susidaro įspūdis, tarsi visi jo ankstyvųjų pjesių personažai plyšoja, kiek įmanydami.

Bet jis buvo puikus skaitovas ir dėl to visuomet stengėsi savo pjeses skaityti pats. „Aš niekados niekam neduodu skaityti pjesių,— pasakojo jis Elenai Teri,— klausytojams visuomet skaitau jas pats. Ir jie kukčioja taip, kad girdėti už trijų kvartalų nuo čia."

„Kandida" — tai pjesė apie populiarų pamokslininką, krikščionį socialistą, žmogų kiek savimeilį ir nematantį, kas dedasi, galima sakyti, po pat nosimi, jo namuose. O namie — jo žmona Kandida, nuostabiai švelni ir gera moteris, kurios nuolatiniai rūpesčiai padeda jam išsaugoti nusiraminimą bei įsitikinimą savo teisumu. Kandidą įsimyli jaunuolis poetas

Marčbenksas. Jis nepaprastai jautriai reaguoja į visus jos sielos poslinkius, siūlo jai visą pasaulį, kviečia eiti kartu. Bet Kandida pasilieka su vyru. Ir visai ne dėl to, kad pamokslininkas, apimtas kilniaširdystės polėkio, staiga pasiūlo jai pasikliauti jo tvirtumu. Priešingai, ji supranta, kad iš tiesų jis, šis dabartinių laikų vyriškis, dar labiau išlepintas, dar silpnesnis, negu poetas. Šo rašė, kad ši pjesė — „priešpastatymas Ibseno „Lėlių namams", parodantis, kad šiuolaikiniuose tipiškuose lėlių namuose lėlė yra vyras."

Kritikai įvairiu metu pažymėjo vis skirtingas šios įdomios pjesės puses. Daugelis jų mano, kad čia demaskuojamas pamokslininkas Morelas ir krikščioniški jo pamokslai. „Taurios sielos moteris, trokštanti realaus gyvenimo, tiesos, laisvės! — sušunka poetas. — O jai kemša metaforas, pamokslus, banalius tauškalus ir pasigailėjimo vertą retoriką."

Šo pats yra pabrėžęs, kad puikiai pažįsta tokį krikščionio socialisto pamokslininko tipą, ir į Marčbenkso lūpas įdeda nemaža kandžių žodžių prieš kupinus pasitenkinimo Morelo pamokslus:

„Tuščiažodžiavimo talentas, ir daugiau nieko! Ir kuo čia dėta teisybė, ką bendra su ja turi jūsų menas mikliai pliaukšti liežuviu? Ne daugiau, kaip grojimas ryla. Niekuomet nesu buvęs jūsų bažnyčioje, bet man pasitaikė pabuvoti jūsų politiniuose mitinguose, ir aš mačiau, kaip jūs žadinote susirinkusiems vadinamąjį entuziazmą: jūs paprastų papras̃čiausiai juos taip sujaudindavote, kad jie elgdavosi visai kaip girti. O jų žmonos žiūrėjo į juos ir stebėjosi: kas per kvailiai! O, tai senas triukas, jis minimas dar biblijoje. Manau, karalius Dovydas, apimtas ekstazės, buvo labai panašus į jus. (*Pribaigdamas jį citata*) „Bet žmona niekino jį širdyje savo..."

Kitaip vertina šią pjesę Odrė Viljamson, įdomios monografijos apie Šo autorė. Anot jos, Kandidos žodžius, kad ji „mūvi kelnes" ir neša visų namų rūpesčių naštą, gali patvirtinti bet kuri šiuolaikinė moteris, nes „tam, kad tavo profesinė karjera turėtų galimybę vystytis, kad galėtum atiduoti jai visą savo laiką ir jėgas, būtina, jog nuo tavęs nuimtų namų ruošos ir pareigų sunkenybę. Šia prasme moteris tarnauja vyrui ir suteikia jam galimybę vystyti savo talentus, nors jis

retai tesupranta, kiek jai skolingas, nes tiesiog nepajėgia įsivaizduoti, kas grėstų jo darbui be šitos pagalbos."

Be to, Viljamson nuomone, visų (išskyrus pastatymą Londone 1960 m. ir Denisono vaidybą) „Kandidos" pastatymų klaida buvo pamokslininko Morelo sumenkinimas. Ar vertas Morelas Kandidos meilės? Tur būt. Tai ir bando atrasti jame Marčbenksas. Juk Morelas buvo Kandidai ne tik bejėgės ir priklausomos būtybės simbolis, ne tik žmogus, kuriam reikia pagalbos ir šilumos.

Apie pačią Kandidą Šo kartą prasitarė Elenai Teri: „Tarp mūsų kalbant, Kandida — ne kas kita, kaip Švenčiausioji Mergelė, Dievo Motina."

„Kandidos" spektaklį pirmasis pastatė „Nepriklausomasis teatras", atlikdamas savo turne po provinciją 1897 metais. Tuo tarpu Londone pirmasis pastatymas priklausė „Teatrų draugijai", ir jis įvyko 1900 metų liepos mėnesio 1 dieną. Šo po spektaklio sakė kalbą ir, prisiminęs pašnekesį su Vaindhemu dėl „Kandidos", pareiškė, kad jie pralenkė laiką devyniolika metų, nes nuo įžymiojo ir toliaregiško Vaindhemo nuosprendžio („pralenkė laiką 25-iais metais") jau spėjo prabėgti 6 metai.

„Teatro draugijos" spektaklyje pirmą kartą Šo pjesėje pasirodė Grenvilas Barkeris, su pasisekimu suvaidinęs Marčbenksą, liepsningą, jautrų poetą, kurį Kandida atstūmė dėl vyro-pamokslininko.

„... Bet mano širdyje slypi paslaptis, gražesnė už šitą. O dabar išeinu. Naktis seniai laukia manęs..."

„Teatro draugiją" buvo įkūrę fabianininkai prieš porą metų iki šio spektaklio pasirodymo. Jie norėjo užsitikrinti rimtų komerciniam teatrui nepriimtinų pjesių pastatymą. Šo pažintis su Grenvilu Barkeriu, irgi ne per seniausiai prieš „Kandidos" pastatymą, buvo pats reikšmingiausias įvykis ne tik Šo gyvenime, bet ir XX amžiaus pradžios anglų teatro istorijoje. Sutikęs Barkerį, Šo atrado puikų, talentingą, labai inteligentišką, į revoliucinius pertvarkymus scenoje linkusį aktorių. Kartu jis atrado ir draugą, patrauklų, protingą, artimą savo skoniu ir įsitikinimais. Jie daug laiko ėmė leisti drauge, kartu eidavo pasivaikščioti į užmiestį, kartu važinėdavo dviračiais. Sutapo ne tik jų pažiūros į dramaturgiją ir teatrą,

būtent į Nacionalinį teátrą, bet ir į daugelį literatūrinių bei politinių problemų.

Dar po ketverių metų prasidėjo įvykiai, turėję nemažos reikšmės Londono scenai. Grenvilas Barkeris susitarė dėl šešių rytinių „Kandidos" pastatymų „Korto" teatre. Šie spektakliai, kuriuos pastatė Vedrenas, turėjo pasisekimą, ir nuo jų prasidėjo Grenvilo Barkerio ir Vedreno bendradarbiavimas, išgarsinęs „Korto" teatrą. Kaip tik per šiuos Barkerio ir Vedreno bendradarbiavimo metus „Korto" teatre Anglijos inteligentų tarpe atsirado tikras Šo dramaturgijos kultas. Daugiausia dėl šio teatro sėkmės Šo tapo, pasak Beatrisės Veb, „išmintingiausios ir labai skeptiškai nusiteikusios anglų visuomenės dalies numylėtinis".

Šo ir Grenvilas Barkeris dirbo, palaikydami idealų kontaktą. Šo paprastai pats statė savo pjeses, beje, neretai jam buvo reikalinga ir Barkerio pagalba. Pats Šo buvo puikus režisierius — reiklus, protingas, nepalenkiamas. Jis netikėjo, kad galima ko nors pasiekti, visiškai išsekinant aktoriaus jėgas. Kai tik aktoriai pavargdavo ar pasidarydavo neatidūs, jis tučtuojau nutraukdavo repeticiją. Šo buvo nepaprastai kantrus ir nepraleisdavo nė vienos smulkmenos. Spektaklio metu jis prirašydavo daugybę pastabų, o paskui išdalindavo raštelius aktoriams arba išsiuntinėdavo atvirukus su pastabomis. „Jūs turite saugoti aktorius, o ne bauginti",— aiškino jis vėliau Mensfildui. Tačiau tuo pat metu jis buvo nepaprastai griežtas. Kartą „Korto" teatre vienas aktorius, eidamas į repeticiją, pasakė, kad „tokią nuostabią dieną tiesiog nuodėmė repetuoti, o ne žaisti golfą". Šo tuoj pat paleido visus namo, paaiškinęs, kad jis negali repetuoti su aktoriais, kurie galvoja ne apie savo darbą. Jo nuomone, aktorius turi visas atsiduoti vaidmeniui. Dar daugiau, jis buvo įsitikinęs, kad režisierius turi izoliuoti aktorių, kuris repetuoja vaidmenį, nuo visų įmanomų pagundų, kaip treneris prieš pasirodymą saugo prizinį kovotoją, kad aktorius galėtų deramai susikaupti savo vaidmenyje. Šo buvo vienas iš mėgiamiausių teatro režisierių. Jis puikiai sugebėjo „parodyti", kaip reikia vaidinti, nors jam pačiam teko būti aktoriumi tik vieną kartą gyvenime:

„Anglijoje statant pjesės „Lėlių namai" pirmąjį spektaklį, kuris įvyko apatiniame pensionato aukšte Blumsberyje, jau-

nesnioji Karlo Markso duktė vaidino Norą Helmer, o aš, jai prašant, vaizdavau Krogstatą, labai menkai tenutuokdamas, ką ten reikėtų daryti."

Kitų vaidmenų, išskyrus šį, So scenoje nėra turėjęs, tačiau visiems laikams išliko kaip vienas ryškiausių bei išraiškingiausių anglų teatro ir šiuolaikinės pasaulinės dramos personažų.

Tačiau grįžkime prie Šo „maloniųjų pjesių". Kaip galėjome įsitikinti iš smarkios Velso princo reakcijos į pačią pirmąją iš jų, ten buvo užtektinai nemalonių demaskavimų, kandžių užuominų ir nešališkų charakteristikų. „Istorinis pokštas", „Likimo išrinktasis" beveik nuo pirmosios eilutės įsitveria antikarinės tendencijos, kuri taip nemaloniai paveikė būsimąjį karalių pjesės „Ginklai ir vyras" premjeros metu Londone. Kaip įprasta Šo, kurio dramos skirtos tiek skaityti, tiek scenai, šis „išgalvotas istorinis epizodas" prasideda plačia ekspozicija, kurioje popiečio saulė, kaip ir pats dramaturgas, nerodo nė mažiausių pastangų nuslėpti savo simpatijas ir antipatijas:

„Popiečio saulė ramiai šviečia virš Lombardijos lygumos. Ji pagarbiai dairosi į Alpes ir atlaidžiai — į skruzdėlynus, nesirauko, matydama kiaules, besišildančias atokaitoje kiekviename kaime, neįsižeidžia dėl šalto priėmimo bažnyčiose, tačiau be jokio gailesio su panieka siunčia savo spindulius dviem sambūriams kenksmingų vabzdžių — prancūzų ir austrų armijoms."

Scenoje pasirodo vienos tų armijų vadas — dvidešimt septynerių metų generolas Napoleonas Bonapartas, ir Šo nedelsdamas pateikia išsamią didžiojo karjeristo charakteristiką:

„Kanonados — jo specialybė: jis mokėsi artilerijos dar prie senojo režimo ir tobulai įsisavino karo meną išsisukti nuo savo pareigų, apgaudinėti iždininką dėl kelionpinigių ir garsinti karą patrankų dundesiu bei dūmais, kaip daroma visuose paveiksluose, vaizduojančiuose kautynes. Beje, jis labai akylas ir pirmą kartą nuo parako išradimo pastebėjo, kad patrankos sviedinys, pataikęs į žmogų, pastarąjį užmušė..."

Antikarinę liniją galima pastebėti ir pirmajame komiškame Napoleono ir smuklininko Džiuzepės dialoge:

„Džiuzepė. Kiekvienam savos bėdos, jūsų prakilnybe. Mes, smuklininkai, turime kiek nori pigaus vyno — mums jo negaila. Jūs, dideli generolai, turite kiek nori pigaus kraujo — jums jo negaila. Ar ne taip, jūsų prakilnybe?

Napoleonas. Kraujas nieko nekainuoja. Vynas kainuoja pinigą."

Narsaus prancūzų generolo pokalbyje su dama paaiškėja dar viena paradoksali karo tiesa.

„Yra tik vienas jausmas, pažįstamas visiems,— baimė,— sako Napoleonas. — Iš tūkstančio jausmų, būdingų žmogui, vienintelis, kurį aptiksite ir paskutinio mano armijos vaikėzo būgnininko širdyje, ir manyje,— tai baimė. Baimė veda žmones į mūšį, abejingumas verčia juos paniškai bėgti. Baimė — tai varomoji karo jėga. Baimė! Aš ją pažįstu geriau, negu jūs, geriau, negu bet kokia moteris..."

Kritikai tvirtina, kad Šo kūrė savo Napoleoną, nusižiūrėjęs į įžymųjį aktorių Ričardą Mensfildą, kurį jis matė „Ričarde III". Beje, kai Šo parodė pjesę Mensfildui, tasai ją sugrąžino: jis įsivaizdavo save visai ne tokiu Napoleonu. Vis dėlto pjesė buvo pastatyta Kroidone, ir, jei tikėsime Šo biografais, pastatymas buvo klaikus. Pats Šo, dalyvavęs premjeroje, šyptelėjo tik du kartus: pirmąkart, kai kažkoks nutrūktgalvis kačiukas staiga pasirodė scenos vynuogyne ir buvo išvarytas smuklininko Džiuzepės, o antrąkart, kai šis kačiukas kiek vėliau vis dėlto prasmuko į sceną, kur Napoleonas sakė vieną patetiškiausių, „marengiškiausių" monologų, ir pašaipiai įsispoksojo į jį, tarsi nesuprasdamas, kaip gali suaugęs žmogus šitaip kvailioti.

Beje, nors jaunasis Napoleonas čia ir griebėsi įvairių pozų, mėgdžiodamas visam pasauliui žinomus aktorius, jo monologai, be abejo, verti dėmesio. O jo minčių apie Angliją ir anglus jau niekaip nebuvo galima priskirti „maloniųjų" kategorijai:

„...kiekvienas anglas iš prigimties apdovanotas kažkokiu stebuklingu sugebėjimu, dėl kurio jis ir pasidarė pasaulio viešpačiu. Jis nieku būdu nepripažins sau, kad jam ko reikia. Jis

kantriai lauks, kol galvoje nežinia kaip susiformuos tvirtas įsitikinimas, kad moralinė, krikščioniška jo pareiga — pavergti tuos, kurie turi jo geidžiamą objektą. Tada jau neįmanoma jam priešintis. Nelyginant aristokratas, jis daro viską, kas ateina į galvą, ir glemžia tai, kas jam krito į akį; nelyginant krautuvininkas, jis siekia savo tikslo labai užsispyręs ir negailėdamas triūso, kaip kad jam liepia tvirti religiniai įsitikinimai ir gilus moralinės atsakomybės jausmas. Jis visuomet suras tinkamą moralinę poziciją."

O toliau pateikiama puiki įnirtinga filipika prieš anglų kolonijinę politiką ir britų imperializmą. Liepsningas oratorius iš Haid Parko sviedžia žiūrovų salei keletą tiesų apie „laisvę mylintį" anglą kolonizatorių:

„Kaip uolus laisvės ir nacionalinės nepriklausomybės gynėjas, jis užgrobia ir pavergia pusę pasaulio, vadindamas tai Kolonizacija. Kai jam prireikia naujos rinkos praradusioms vertę Mančesterio prekėms, jis siunčia misionierių skelbti čiabuviams Taikos evangelijos. Čiabuviai misionierių nežudo. Tada jis pakelia kardą krikščionybei ginti. Už ją kovoja. Nugali. Ir pasiima reikalingą rinką kaip atpildą iš dangaus. Gindamas savo salos krantus, jis įsodina į laivą dvasininką, ant bramstengos iškelia vėliavą su kryžiumi, plaukia į pasaulio kraštą ir skandina, degina, naikina visus, kurie ginčija jo teisę viešpatauti jūrose. Jis giriasi, kad bet kuris vergas tampa laisvas tą pačią akimirką, kai jo koja paliečia Anglijos žemę; o savo beturčių šešiamečius vaikus siunčia dirbti į fabrikus, kur juos čaižo vytine ir verčia dirbti po šešiolika valandų per dieną. Savo krašte jis surengia dvi revoliucijas, o po to paskelbia karą mūsiškei — vardan įstatymo ir tvarkos."

Žinoma, taip kalba Napoleonas, Anglijos priešas, tačiau ar ne perdaug karti piliulė, kurią, kaip priimta manyti, Šo šiek tiek pasaldino savo „maloniosiose pjesėse"? Tik paklausykite:

„Nėra tokios niekšybės ir tokio žygdarbio, kurių anglas nebūtų įvykdęs, tačiau nebuvo atvejo, kad anglas pasirodytų neteisus. Jis viską daro iš principo: kovoja su jumis iš patriotinio principo; apiplėšia jus iš biznieriško principo; pavergia jus iš imperijos principo; grasina jums iš narsumo principo;

palaiko savo karalių iš to pat ištikimybės principo ir nukerta savo karaliui galvą iš respublikoniško principo. Jo nekintamas devizas — pareiga; ir jis visuomet atmena, jog nacija, kurios pareiga ima skirtis nuo jos interesų, pasmerkta žūti..."

Prie „maloniųjų pjesių" priklauso ir komedija „Pagyvensim — pamatysim", kurioje, labai įdomaus Šo kūrybos tyrinėtojo S. Perdemo manymu, yra viena būdingausių Šo pjesėms meilės scenų:

„V a l e n t i n a s. Taip, įdomu! Kažkoks keistas bejėgiškumas, tiesa?

G l o r i j a (*priešindamasi tokiam žodžiui*). Bejėgiškumas?

V a l e n t i n a s. Žinoma. Tartum gamta, leidusi mums visus šiuos metus gyventi, kaip mokame ir kaip liepia sąžinė, staiga pakėle virš mūsų savo milžinišką leteną, pačiupo mus, menkus savo padarus, už apykaklės ir ėmė savaip rikiuoti, siekdama tik savo tikslų ir nepaisydama mūsų valios."

Perdemas mano, kad būtų didelė klaida laikyti šią sceną farsu arba burleska, nes Valentinas visai nesijuokia iš savęs, o tuščiai mėgina išsaugoti protą ir išlikti racionalus šioje iracionalioje padėtyje:

„V a l e n t i n a s. Ir šit — užkerėjote mane. Aš kiek įmanydamas stengiuosi elgtis protingai, moksliškai — žodžiu, taip, kaip reikalaujate. Tačiau... tačiau... tačiau... Ak, nejaugi pati nematote, kokią kibirkštį įskėlėt mano širdyje?

G l o r i j a. Tikiuosi, jūs ne toks paikas... ne toks banalus... kad pasakytumėte, jog ta kibirkštis jūsų širdyje — meilė?

V a l e n t i n a s. Ne, ne, ne! Susimildama, ne meilė! Jei norite, pavadinsime tai chemija. Juk jūs nepaneigsite, kad egzistuoja toks reiškinys, kaip cheminė reakcija arba cheminė trauka, arba cheminių elementų junginys,— juk tai nepaprasta jėga, iš visų gamtos jėgų pati įspūdingiausia! Na štai, jūs nepaprastai traukiate mane prie savęs... chemiškai, suprantate?

Kaip teigia Perdemas, tie kritikai, kurie visą šią racionalią „chemiją" priėmė už gryną pinigą, pateko į keblią padėtį.

Meilė — ne vienintelė problema komedijoje „Pagyvensim — pamatysim". Čia išjuokiamas nepakenčiamas anglų „gerosios visuomenės" išpuikimas, jos šypseną keliančios pastangos seikėti žmogiškąją vertę, ir pinigai — nekintamas šios vertės matas. Taigi net ši pati nekalčiausia iš keturių Šo „maloniųjų pjesių" buvo ne tokia jau nekalta ir kažin ar galėjo būti laikoma „malonia visais atžvilgiais".

AŠTUNTAS SKYRIUS

Puritonai ir velnio mokiniai.

Kažkada Šo kalbėjo, kad netaps dramaturgu, jei iki keturiasdešimt metų neparašys bent pusės tuzino pjesių. 1896 metais jam sukako keturiasdešimt, ir jis jau buvo parašęs daugiau nei pusę tuzino, jau kūrė trečiąjį savo pjesių ciklą, kuris 1901 metais išėjo rinkiniu, pavadintu „Pjesės puritonams". Rinkinį sudarė trys pjesės, kurių populiariausia, Šo dar gyvam tebesant, buvo melodrama „Velnio mokinys". Nuo „maloniųjų" pjesių Šo perėjo prie „pjesių puritonams". Jau pats naujojo ciklo pavadinimas vertė suklusti ir laukti vyliaus. Tradicinis puritonizmas su jo šventeiviškumu, manieringumu, sustingimu atsiima savo porciją pačioje pirmojoje remarkoje „Velnio mokiniui", aprašant misis Dadžen: rūsčios raukšlės misis Dadžen veide „byloja apie griežtą būdą ir nepaprastą išdidumą, kuriuos slopina atgyvenusio puritonizmo sustingusios dogmos ir tradicijos".

Ir patį Šo neretai vadino puritonu, turėdami galvoje jo pažiūras, kovą su vulgarumu, sibaritiškumu, banalumu, kovą už meno ir gyvenimo tyrumą. Tačiau linksmas ir giedras šito „velnio mokinio" puritonizmas neturėjo nieko bendra nei su fariziejiška puritonės kauke, kurią dėvi jo herojė, nei su puritoniškomis Amerikos miestelio Vebsterbridžo gyventojų pažiūromis:

„Jinai jau nebejauna, bet gyvenimo vargai nedavė jai nieko daugiau, tik geros krikščionės šlovę tarp kaimynų, kuriems girtavimas ir lėbavimas tebėra kur kas patrauklesni už religiją ar moralinius žygdarbius, tad dorybė jiems atrodo tiesiog kaip savęs plakimas. O kadangi nuo savęs plakimo netoli ligi kitų plakimo, su dorybės sąvoka imta sieti aplamai viską, kas nemalonu. Užtat misis Dadžen, labai nemaloni persona, laikoma didžiai dorybinga. Jei nekalbėsime apie atviras piktadarybes, jai viskas leista, gal tik išskyrus kokias nežymias silpnybes, ir iš esmės jinai, pati to nežinodama, taip laisvai elgiasi, kaip nė viena moteris visoje parapijoje, vien dėl to, kad nė karto nenusidėjo septintajam įsa-

kymui ir nepraleido nė vienų sekmadienio pamaldų presbiterionų bažnyčioje."

Besivystant šiai „klasikinei melodramai", vis labiau aiškėja priešiška Šo pažiūra į puritonišką veidmainystę ir žiaurumą.

Štai, pavyzdžiui, scena, kur puritonas dėdė Viljamas stengiasi padrąsinti našlaitę Esę:

„Dėdė Viljamas (*drąsinančiai*). Na, nieko, nieko. Žinome, kas tu tokia, bet būsime tau geri, jei pasistengsi gerai elgtis ir to nusipelnysi. Visi mes lygūs prieš aukščiausiąjį.

(Šiai respublikoniškai idėjai moterys nepritaria. Jos įsitikinusios, kad aukščiausiojo karalystė kaip tik toji vieta, kur jų pranašumas, dažnai ginčijamas šiame pasaulyje, pagaliau bus pripažintas ir susilauks atlyginimo pagal nuopelnus.)"

Tačiau, prieš nagrinėjant įžymiosios melodramos „Velnio mokinys" turinį, įdomu būtų prisiminti jos kūrimo istoriją, kurią su humoru išdėsto Šo biografas, remdamasis paties dramaturgo žodžiais.

1896 metais įžymus aktorius, tikras Londono melodramų karalius Viljamas Teris paprašė Šo parašyti melodramą jo „Adelfi teatrui":

„Teris norėjo keliauti po pasaulį, pasirodydamas užsienyje kaip įžymybė. Jis pasiūlė man bendradarbiauti su juo, rašant pjesę, kurios siužetą pats atnešė. Tai buvo šiek tiek daugiau, negu paprastas siužetas: tai buvo siužetai visų melodramų, kokios tik kada nors išvydo teatro sceną. Kiekvieno veiksmo pabaigoje herojus buvo tempiamas į katorgą, nes jį išduodavo žavinga piktadarė, kuri čia atliko teatrinio piktadario vaidmenį, ir herojus pasirodydavo sekančiame veiksme sveikutėlis, lyg niekur nieko, net nesistengdamas paaiškinti tokių laimingų savo likimo permainų. Aš pasakiau Teriui, kad tai puikiausiai tiktų „Adelfi", tačiau užsienio miestuose, kurie patys turi savų Terių, žiūrovai tiesiog nepakęs, kad jis pasirodytų su melodrama, ir lauks iš jo ko nors panašaus į Hamletą. Jis įmetė savo rankraštį į ugnį (pasilikdamas

rašomajame stale keletą spausdintų kopijų) ir pareiškė: „Misteri Šo, jūsų teisybė!"

Kovo pabaigoje Šo ėmė rimtai galvoti, ką čia parašius Teriui. „Gerą melodramą,— svarstė jis tuo metu,— parašyti sunkiau, negu visas tas gudrias komedijas: tenka prasiskverbti į pačią žmogiškosios prigimties esmę, ir jei tik ji pasirodo verta, tada tau ir Lyras, ir Makbetas!"

Šo pradėjo rašyti tų pačių 1896 metų rugsėjį. Jauna dailininkė Nelė His, kurią „nepaprastai patraukė paraudusios Šo ausys ir jo ryškiai rudi plaukai, dviem šėtoniškomis sruogomis susiviję tiesiai virš kaktos", įkalbėjo jį pozuoti portretui. Ji tikėjosi išstatyti šį portretą „Karališkojoje portretistų draugijoje" ir pelnyti šlovę.

Spalio 15 dieną Šo rašė:

„Pjesė stumiasi į priekį... Kokia melodrama! Sėdžiu Hiuston Roudo lindynėje, nepatogiai įsitaisęs ant stalo kraščiuko, o priešais mane taip pastatytas molbertas, kad galėčiau tuo pačiu metu rašyti ir pozuoti tapytojai. Tai neleidžia atsitraukti nuo stalo; o portretas, atsiėjęs man didžiausius pinigus, kokius dailininkė ima tik iš milijonierių (penkis svarus), turi padaryti ją turtuole, kai tik pateks į parodą. Paprastai aš neleidžiu savęs šitaip mulkinti, tačiau šiai mergaitei nebuvo jokio vargo. Matyt, aš paskutinis kvailys; tačiau tikiuosi išlyginti visus nuostolius, parašęs pjesę. O dailininkė džiūgauja ir laiko mane pačiu įdomiausiu ir įžymiausiu iš visų kada nors jai pozavusių senių."

Pagaliau Šo galėjo pranešti Teriui, kad jam paruošta „stipri drama". Įvyko pirmasis skaitymas, apie kurį Šo pasakoja štai ką:

„Skaičiau jam „Velnio mokinį" Džesės Milvord bute. Jis klausėsi ir atrodė labai suglumęs, ir aš jau buvau bebaigiąs pirmąjį veiksmą, kai jis paklausė: „Atleiskite, kad pertraukiau jus, bet ar tai vyksta patalpoje?" (Mat, melodrama paprastai prasideda kaimo peizažo fone.) Pasakiau, kad taip. „Gerai,— tarė jis.— Dabar supratau. Skaitykite toliau. Jūs nieko prieš, kad jus pertraukiu?"

Skaičiau toliau. Perskaičiau jau du antrojo veiksmo puslapius, kai jis paklausė manęs su nevilties išraiška veide: „Atleiskite, kad jus vėl pertraukiu, bet ar tai vyksta patalpoje?" Pasakiau, kad taip; o jis pasakė, kad dabar galutinai jį nuraminau ir kad turiu atleisti jam už tai, jog mane pertraukia, ir kad dabar galiu varyti toliau. Aš variau toliau. Tačiau po dviejų tokio pyškinimo minučių jis taip giliai įmigo, kad mudu su Džese gavome išvesti jį į gretimą kambarį ir ten girdyti stipria arbata, kol jis galutinai atsibudo ir susigėdo, pasirodęs per menkas aukšto lygio dramai.

Nuo tos dienos mudu nebepalaikėm jokio ryšio, kol jis išgirdo, kad Ričardas Mensfildas pagaliau užkariavo Niujorką melodrama, turėjusia neregėtą pasisekimą, ir kad ta melodrama — „Velnio mokinys". Jis tučtuojau pasiuntė ieškoti manęs, norėdamas susitikti ir apsvarstyti mūsų reikalus. Bet mes nespėjom susitikti: kažkoks beprotis nudūrė jį prie įėjimo į „Adelfi teatrą", kuris tarsi melodramos šventovė žlugo kartu su juo..."

Žodžiu, „Karališkoji draugija" atmetė jaunosios Nelės His portretą, o aktoriai-režisieriai, kaip dažnai Šo atsitikdavo, nesugebėjo iš karto įvertinti jo melodramos. Šo rašė Elenai Teri, kad Forbs-Robertsonas, pavyzdžiui, pareikalavo, jog trečiasis melodramos veiksmas baigtųsi anglų ginklo pergale. Šaipydamasis iš tokio reikalavimo, Šo pareiškė vienam reporteriui:

„O, šią kliūtį man bus lengva nugalėti. Jau ruošiu naują trečiojo veiksmo variantą, kuriame anglų armija pasiekia lemiamą ir triuškinančią pergalę prieš amerikiečius maištininkus. Vašingtonas klūpos mūšio lauke, saliutuodamas Anglijos vėliavai ir dovanodamas lūžusią špagą pergalingajam Kornvalio hercogui. Paskutiniąją minutę į mūšio lauką atvyks karaliaus žygūnas generolas Bergoinas, specialiai pasiųstas Jurgio III, ir gailestingumo vardan suteiks nepriklausomybę Jungtinėms Amerikos Valstijoms, kaip buvo prašęs „Deili kronikl"."

Pasisekimas atėjo iš Amerikos pačioje devynioliktojo amžiaus pabaigoje. Visų pirma, tai buvo gryni pinigai, ir amerikietiškas Mensfildo pastatymas suteikė Šo galimybę mesti darbą „Šeštadienio apžvalgoje".

Taigi melodrama susilaukė šlovės. Tačiau „Velnio mokinys" ne šiaip sau melodrama. Vieni Šo kūrybos tyrinėtojai pažymi, kad tai visų pirma „moralinė" pjesė. Kiti sako, kad pagal savo „intelektualinį lygį bei rimtumą ji žymiai pranoksta bet kokią melodramą". Treti (tame tarpe Erikas Bentlis) nurodo, kad tai ir melodrama, ir satyra, o tiksliau — melodramos parodija. Tad nenuostabu, kad šita Šo pjesė taip sutrikdė tuometinės melodramos korifėjus.

Skyriaus pradžioje mes jau kalbėjome, kaip šioje pjesėje Šo susidoroja su provincijos puritonais. Be to, galima pažymėti, kad Šo čia ir toliau lieka ištikimas antikarinei linijai, kurią jis pradėjo pjesėje „Ginklai ir vyras", vystė „Likimo išrinktajame", o taip pat „Cezaryje ir Kleopatroje" ir stipriausiai išreiškė „Šventojoje Joanoje". Pradžiai paskaitykite ištrauką iš ekspozicijos pjesei, ir Šo tendencija pilnai paaiškės:

„1777-ieji — tai metai, kada Amerikos kolonijos ne tiek skatinamos savo siekimų, kiek dėl sutvirtėjusių pozicijų ką tik atitrūko nuo Anglijos, ir aistros, įsiliepsnojusios ryšium su šiuo įvykiu, prasiveržė ginkluota kova, kuri anglams reiškė maišto numalšinimą ir britų galybės įtvirtinimą, o amerikiečiams — laisvės principų gynimą, atkirtį tironijai ir pasiaukojimą Žmogaus Teisių vardan. Nėra reikalo gilintis į šių aiškiai idealizuotų požiūrių vertinimą; užtenka visai bešališkai pasakyti, kad jų įkvėpti amerikiečiai ir anglai laiko savo kilnia moraline pareiga naikinti vieni kitus kiek galint uoliau ir kad karo veiksmai, skirti šiam tauriam tikslui, yra pačiame įkarštyje, be to, dvasininkai ir vienoje, ir kitoje stovykloje morališkai remia kariaujančiuosius, prašydami jiems dievo palaimos, kiekvienas savajai pusei."

Anglų kariauna, kaip ir anksčiau, nekelia Šo nei simpatijų, nei pagarbos.

Stojęs prieš anglų karo teismą, Andersonu pasivadinęs akiplėšiškas amerikietis Dikas (Ričardas) Dadženas pareiškia kvailokam majorui Svindonui: „Mano nuomone, kareiviams galvoti iš viso nedera, sere."

Beje, ir pats generolas Bergoinas, ciniškas ir gudrus aristokratas, yra nelabai geros nuomonės apie anglų karius:

„R i č a r d a s. Manau, kad jums užteks sąžinės pasielgti su manimi, kaip su karo belaisviu, ir sušaudyti mane kaip žmogų, o ne pakarti — kaip šunį.

B e r g o i n a s *(užjaučiamai)*. O misteri Andersonai, atleiskit man, bet čia civilio samprotavimai. Matyt, jūs nežinote, koks jo didybės karaliaus Jurgio Trečiojo armijos šaulių taiklumas. Ar žinote, kas įvyktų, jei pasiųstume būrį kareivių jus sušaudyti? Pusė nepataikytų, o likusieji tiek visko pridarytų, kad karo policijos karininkas turėtų pribaigti jus iš pistoleto. Tuo tarpu pakarti jus galime kaip puikūs dalyko žinovai, ir jūs būsite visiškai patenkintas. *(Draugiškai.)* Nuoširdžiai patariu jums pasirinkti kartuves, misteri Andersonai."

O štai Bergoino atsakymas į labai reikšmingą dvasininko Andersono pastabą:

„A n d e r s o n a s. ...Jūs, tikiuosi, supratote, kad galima užimti miestus ir laimėti mūšius, bet neįmanoma palaužti tautos?

B e r g o i n a s. Brangusis sere, be užkariavimų negali būti aristokratijos."

Pjesės situacija gana paradoksali. Lengvapėdis Dikas Dadženas ateina pas dvasininką Andersoną, ir anglų kareiviai, palaikę jį Andersonu, sučiumpa ir veda įvykdyti mirties bausmės. Ir pražuvęs „velnio mokinys", nesakydamas savo tikrojo vardo, eina mirti vietoj dvasininko. Taikus krikščionis dvasininkas Andersonas sunkią valandą pasirodo esąs karys ir vadovauja liaudies savanorių būriui, o padūkėlis „velnio mokinys" eina mirti kaip tikras krikščionis. („Kai jam išmušė jo išmėginimų valanda,— kalba apie jį pats dvasininkas,— jis suprato, kad yra pašauktas kentėti ir likti ištikimas ligi pabaigos.") Negana to, Andersono žmona, nekenčianti Diko, staiga jam pareiškia eisianti su juo nors į pasaulio kraštą. Ir, kaip būdinga Šo, paradoksas visada slepia idėją, šį kartą vieną gana esmingų jo filosofijos teiginių — tvirtinimą, kad kiekvieno žmogaus prigimtyje slypi kažkas tokio, kas išmėginimo akimirką gali atbusti ir priversti jį veikti pagal aukščiausius principus ir reikalavimus. Ir priežastis čia ne protas, ne moralė, ne egoistiniai interesai, o tiesiog žmo-

gaus prigimtis. Perdemás laiko šitą tvirtinimą Šo lygybės doktrinos filosofiniu pagrindu. Štai kaip Ričardas Dadženas aiškina Džuditai Anderson, kodėl jis aukojosi „dėl savęs":

„Jokių ypatingų priežasčių neturėjau. Viena tegaliu pasakyti, kai reikalas pakrypo taip, kad reikėjo nusiimti kilpą sau nuo kaklo ir uždėti ją kitam, aš tiesiog negalėjau to padaryti. Nežinau kodėl,— pats sau atrodau kvailys,— bet negalėjau; ir dabar negaliu. Aš nuo vaikystės įpratęs paklusti savo prigimties dėsniui ir negaliu jam pasipriešinti, nors man grėstų ne vienerios, o dešimt kartuvių."

Kaip matome, šios herojų elgesio permainos paradoksai slepia tą pačią atkakliai teikiamą Šo idėją. Beje, čia galima pastebėti ne vieną paradoksą ir ne vieną idėją:

„Ričardas. Pastoriau... tai yra, kapitone Andersonai, aš pasirodžiau kvailas.

Džudita. Didvyris!

Ričardas. Juk tai maždaug tas pat. *(Pykdamas ant savęs.)* Nors ne: jei būčiau turėjęs nors truputį proto, būčiau padaręs jums tai, ką man padarėte, užuot beprasmiškai aukojęsis.

Andersonas. Visai ne beprasmiškai, mano vaikuti. Pasaulyje viskas turi savo vietą, ir šventieji reikalingi lygiai taip, kaip ir kareiviai."

„Velnio mokinys" turėjo didelį pasisekimą scenoje, nors to, tur būt, negalima pasakyti apie kitas „pjeses puritonams". Vis dėlto „Cezaris ir Kleopatra" (1898 m.), kurią Šo pavadino „istorija", Hesketo Pirsono manymu, buvo vienintelė Šo pjesė, turėjusi „didelę įtaką to meto literatūrai, davusi pradžią natūraliam ir humoristiškam istorinės temos traktavimui. Šia prasme pjesė buvo iš tikrųjų žymus reiškinys."

Iš tiesų, nuo Šo Cezario prasidėjo ištisa „šiuolaikinės ironiškosios biografijos" epocha. „Iš pirmo žvilgsnio,— rašo Odrė Viljamson,— Šo tarsi pataikauja mums ir guodžia meniška biografija, iš kurios turėtume suprasti, kad vadinamieji didieji žmonės — tai paprasti mirtingieji, tokie, kaip ir mes. Vis dėlto Šo krečia mums dvilypį pokštą. Jis

nukelia savo herojų nuo pjedestalo, tik norėdamas įrodyti, kad šis gyvas žmogus buvo didesnis didvyris, negu mums skelbia jo statula arba legenda. Ir Cezaris, nukeltas nuo pjedestalo pagyvenęs džentelmenas, vainiku prisidengęs plikę, išlieka iš tiesų didis, protingas, apdairus, žiaurus ir drąsus karys bei valdovas." Šo visų pirma pabrėžia savo herojaus jėgą, „žmogišką panašaus tipo žmonių jėgą", ir būtent už jos nežinojimą (nespręsime, ar pakankamai pagrįstai) jis priekaištauja Šekspyrui.

Viljamson nuomone, šis Cezaris — stipri asmenybė. Tyrinėtoja pažymi, kad, nepaisant savo socialistinių įsitikinimų, Šo visada tvirtino, jog žmonių proto galia nevienoda, ir jeigu kas pamėgins valdyti mases, manydamas, kad visi žmonės lygūs, padarys klaidą, pražūtingą demokratijai. Šios idėjos veikiamas, tos pačios Viljamson manymu, Šo darė daug politinių klaidų, o būtent idealizavo diktatorius, ir tatai, beje, jos požiūriu, įvyko dar ir dėl to, kad „jo paties gerumas kartais savotiškai trukdė jam susigaudyti tuose elgesio motyvuose, kuriais vadovaujasi kiti žmonės". Tačiau Viljamson visiškai teisingai pastebi, kad „jeigu jis ir klydo savo sprendimuose, tai šitos klaidos tebuvo jo absoliutaus ir nesavanaudiško socialinės ir žmogiškosios gerovės troškimo išdava."

Odrės Viljamson nuomone, „Cezaryje ir Kleopatroje" Šo pirmą kartą visu balsu prabilo apie didžio žmogaus vienatvę valdžios viršūnėje. „Aš radau kaimenes ir ganyklas, žmones ir miestus, bet nesutikau kito Cezario." Čia nejučiom prisimena žodžiai, kuriuos Šo po daugelio metų ištarė savo Šventosios Joanos, irgi pasilikusios vienatvėje, lūpomis:

„Bet ką reiškia mano vienatvė, palyginus su dievo vienatve?"

„Cezaryje ir Kleopatroje" skaitytojas randa Šo būdingų sąmojingų dialogų, kuriuose, kaip paprastai, jis šaiposi iš žmonių kvailumo, iš šiuolaikinės visuomenės netobulumo. Štai scena, kurioje į rūmus įbėga bibliotekininkas Teodotas ir praneša, kad dega Aleksandrijos biblioteka, pats didžiausias iš septynių pasaulio stebuklų. Cezaris neįstengia išgelbėti bibliotekos; negana to, šiuo gaisru jis nori atitraukti egiptiečių dėmesį. O Teodotui atsako paprastai: „Tik tiek"? Į bibliotekininko priekaištus, kad jis esąs barbaras ir nežinąs, ko verta knyga, Cezaris atsako:

„Teodotai, aš pats rašytojas. Ir pasakysiu tau: verčiau tegu egiptiečiai gyvena, o ne šalinasi nuo gyvenimo, įsirausę į knygas.

T e o d o t a s. Dešimt kartų pakeičia viena kitą, ir per visą šį laiką vienąkart sukuriama nemirtinga knyga.

C e z a r i s (*tvirtai*). Jeigu ji nepataikauja žmonijai, ją sudegina budelis.

T e o d o t a s. Jeigu neįsikiš istorija, mirtis paguldys tave šalia paskutiniojo tavo kareivio.

C e z a r i s. Mirtis visada taip daro. Aš neprašau geresnio kapo.

T e o d o t a s. Bet juk dega žmonijos atmintis!

C e z a r i s. Gėdinga atmintis! Tegul dega!"

Perfrazuojant Cezarį, ši pjesė buvo iš tų, kurios „nepataikavo žmonijai", bent tai jos daliai, kuriai pasitaikė gyventi vienoje saloje su dramaturgu. Prologe dievas Ra, likęs vienas su žiūrovais, prabyla į juos jau labai nepagarbiai:

„Tylėkit! Nutilkit ir klausykit manęs, manieringi mažučiai salos žmogeliai! Išklausykite manęs jūs, vyrai, nešiojantys ant savo krūtinių baltą papirusą, kuriame nieko neparašyta (idant būtų iškeltas aikštėn kūdikiškas jūsų smegenų nekaltumas). Klausykit manęs jūs, moterys, vilkinčios gundančiais drabužiais, jūs, slepiančios savo mintis nuo vyrų, idant jie patikėtų, kad laikote juos stipriais ir galingais valdovais, kai iš tikrųjų širdyje tikite juos esant neprotingais vaikais... Jūs negalit pulti prieš mane ant kelių kniūpsti, nes jūs susispaudę glaudžiomis gretomis, kad net negalit pajudėti, ir tematot priešais sėdinčiojo nugarą; be to, nė vienas iš jūsų neišdrįs tam ryžtis, kol nepamatys, kad ir visi likusieji daro tą patį,— štai kodėl lemiamais momentais jūs tūnote, nieko neveikdami, nors kiekvienas jūsų kalba savo artimui, esą, reikia kažką daryti. Nereikalauju iš jūsų nuolankumo, reikalauju tik tylos... Išgirskite mane, o jūs, prievarta apmokytieji!"

Kaip ne kartą pažymėjo anglų kritikai, ši drama pasižymi puikia kalba. Kai dėl scenos, šios pjesės pastatymuose vaidino tokie teatro korifėjai, kaip Lorensas Olivje ir Malkolmas Kinas, Vivjena Li ir Pegė Eškroft. Šo dar gyvam esant

(1945 m.), šią pjesę ekranizavo vengrų kilmės prodiuseris Gabrielis Paskalis, pasiryžęs ekranizuoti ir kitas jo pjeses.

Trečioji „puritoniška" Šo pjesė vadinosi „Kapitono Brasbaundo atsivertimas". Jos pasirodymas susijęs su dviem vardais, kurie jau buvo paminėti šios knygos puslapiuose. Pirmasis — Kaningemas Gremas, kadaise kalbėjęs apie Šo, kaip apie žmogų, kuris pirmutinis pabėgo iš Trafalgaro aikštės. Iš jo Šo perėmė aplinką ir koloritą savo pjesei, arba, kaip jis pats rašė įžangoje, „pasirodė pakankamai protingas vogti peizažus, aplinką, atmosferą, geografiją, Rytus, nuostabius meilikautojus, kru genties negrus ir šeichus, o taip pat plūktines pilių sienas iš puikios kelionių knygutės su filosofiniais apmąstymais ir nuotykiais, pavadintos „Mogrebas-el-Aksa". Įžangoje Šo pasakoja ir apie fantastišką savo draugo socialisto, knygos apie Maroką autoriaus, figūrą: „Kartais aš ir pats netikiu, kad jis egzistuoja. Ir vis dėlto, tur būt, jis iš tiesų egzistuoja, kadangi mačiau jį savo akimis; be to, esu vienas iš nedaugelio mokančiųjų iššifruoti tą keistą abėcėlę, kuria jis rašo asmeninius laiškus. Šis žmogus turi reputaciją ir visuomenėje. Grumtynes Trafalgaro aikštėje, kur jis pats dalyvavo ir pakėlė kumštį prieš civilizaciją, atstovaujamą pasaulio sostinės karinių ir policijos pajėgų, vargu ar pamirš šiek tiek išmintingesni jų liudininkai, kurių tarpe buvau ir aš." Toliau humoristiškai aprašomi šios be galo įžymios asmenybės, jau kartą atvaizduotos Šo kūryboje („Ginklai ir vyras"), įsidėmėtini bruožai:

„Turiu apgailestaudamas pridurti, kad jis yra nepataisomas ir įžūlus dendis: tokie batai, skrybėlė sukrėstų patį d'Orse. Kartą jis man kilstelėjo šią skrybėlę Ridžent-strite, kur ėjau su savo motina. Ji ūmai susidomėjo; toliau sekė toks pokalbis: „Kas jis?" — „Kaningemas Gremas." — „Nesąmonė! Kaningemas Gremas — vienas iš jūsiškų socialistų, o čia buvo džentelmenas."

Antrasis vardas, su kuriuo susijęs šios pjesės pasirodymas, irgi buvo minimas šios knygos puslapiuose. Tai Elena Teri. Ji buvo puiki aktorė, ir Šo savo apžvalgose ne kartą apie ją rašė. Dar dažniau jis rašė jai pačiai. Jų susirašinėjimo medžiaga buvo paskelbta gerokai prieš spausdinant jo korespondenciją su kita aktore — misis Petrika Kembl. Šo pri-

pažino, kad draugystė su Elena Teri jam teikė „patį didžiausią atpildą, kokio tik galima laukti iš talentingos, puikios ir labai gražios moters, kurios meilė jau buvo atiduota kažkam kitam ir kurios širdis patyrė tūkstančius pagundų." Jai Šo ir parašė savo trečiąją „puritonišką" pjesę. Štai kaip jis pats apie tai pasakoja:

„Pjesė „Kapitono Brasbaundo atsivertimas", kuri, kaip ir mano „Blanko Posneto teismas", yra puikus religinis traktatas, buvo parašyta Elenai Teri. Kada jos sūnus Tedis (Gordonas Kreigas) padovanojo pasauliui pirmąjį iš savo gausingų vaikų, Elena pasakė, kad dabar, kai ji tapo senelė, daugiau niekas jai pjesių neberašys. Aš atsakiau, kad būtinai rašysiu, ir pasirodė „Kapitono Brasbaundo atsivertimas".

Tačiau pasikartojo sena istorija. Vaidmuo nepatiko Elenai, ji buvo nusivylusi. Su Šo pjesėmis taip yra atsitikę ne vieną kartą, ir jis pats pabrėždavo, kad amžinai, jam skaitant pjesę, aktoriai jo nesuprasdavo, ir tai paaiškinti, beje, visai nesunku.

„Dabar, kai net patys seniausieji profesionalai aktoriai, kuriems vis dar sunku sutikti, kad mano pjesės yra tikros pjesės, visgi priėmė kaip kredo tą tiesą, jog aš rašau labai gerus vaidmenis,— dabar net sunku patikėti, kad daugelis aktorių, kuriems siūliau vaidmenis, žadėjusius puikią progą pelnyti šlovę, atstūmė šiuos vaidmenis kaip absurdiškus ir netinkamus scenai. Ada Regan, Irvingas, Trizas, Mensfildas, Vaindhemas, Aleksanderis, Fenė Koulmen, misis Kembl, Elena Teri, Sirilas Modas, Elena Einsvort, Džekas Barnsas,— visi taip elgėsi. Jie panėšėjo į senuosius italų dainininkus, kurie susidūrė su Vagneriu."

Šį kartą Šo itin skaudžiai nusivylė, ir kai Elena atsisakė pasiūlymo vaidinti šį vaidmenį, jis su kartėliu parašė:

„Aš visai nuoširdžiai tikėjau, kad ledi Sisilė kaip tik jums sukurta... Dabar aišku, kad nūdieniame teatre aš neturiu ką veikti: privalau savo plunksna auklėti naują žiūrovų, aktorių ir visų kitų kartą, o paskui jiems palikti savo pjeses, kad jie numarintų jas, bet jau po to, kai mane sudegins krematoriume."

Kai dėl Elenos Teri, ji vis dėlto suvaidino ledi Sesilės vaidmenį ir, kaip tvirtino amžininkai, tai buvo žavingiausias iš moteriškų vaidmenų, kuriuos sukūrė aktorės Šo pjesėse. Ir jo draugystė su Elena Teri liko neišardoma. Būtent jai viename savo laiške rugpiūčio pabaigoje Šo pranešė, kad prie jų draugiškos sąjungos prisijungė airių milijonierė ir kad jis ketina „atjauninti širdį, ją įsimylėdamas". O dar po trijų savaičių jis prašė Elenos patarimo dėl vedybų. Beje, apie tai verta papasakoti smulkiau.

DEVINTAS SKYRIUS

Žaliaakė milijonierė.
Ankštas batas ir pragaištingos šio nepatogumo pasekmės.
Santuoka ir pasisekimas.

Nors Šo buvo nepaprastai užsiėmęs ir kritikos straipsniais, ir pjesėmis, ir politiniais pamfletais, ir paskaitomis Fabianininkų draugijoje, vis dėlto sutiko tapti vietinio municipaliteto nariu Sen Pankraso rajone, kur pats gyveno. Jis pasidarė vadinamuoju vietinės valdybos nariu, o paskui — municipaliniu tarėju. Šiose pareigose išbuvo iš viso šešerius metus ir pasirodė sugebąs atlikti kruopščiausią kasdieninį darbą; tie sugebėjimai apstulbino kitus valdybos narius, nes dauguma laikė jį tik ekscentrišku literatu. Vienas valdybos narys R. Retrėjus vėliau rašė apie šią Šo veiklą:

„Jis dirbo sveikatos apsaugos komitete, parlamentiniame komitete, vandentiekio komitete ir gyvenamųjų namų statybos komitete. Kovojo su lūšnų ir viešųjų namų savininkais (daugelis viešbučių, kurie šliejosi prie trijų didelių geležinkelio stočių, buvo bordeliai). Jis pirmasis kovojo už viešųjų tualetų moterims statybą. Tai buvo sunki kampanija. Daugelį tarėjų šokiravo Šo pasiūlymas įtraukti moteris į komitetą, užsiiminėjantį šia problema."

Šo manė, kad toks darbas — jo, kaip socialisto ir sąmoningo piliečio, pareiga.

Šo tikėjo, kad jam būtina savo idėjas įgyvendinti praktiniame darbe. Be to, čia dirbant jam kasdien teko susidurti su žmonėmis ir problemomis, kurios tuo metu rūpėjo paprastiems londoniečiams. 1897 metų gegužės 28 dieną jis rašė Elenai Teri:

„Žinoma, visa tai gerai: man naudinga dirbti iš paskutiniųjų; ir man patinka realūs valdybos šiokiadieniai su jos dulkėtais dokumentais, su oratoriais, nuryjančiais „eič"[1],

---

[1] Nuryti „h" („eič") žodžio pradžioje yra viena „kokni" — Londono šnekamosios kalbos — savybių.

ypač po tų kvailų, nerealių, paklusnių madai teatrų; bet visgi Šo netobula mašina."

„Mašinos" netobulumas jau ėmė ryškėti, kadangi jis nežmoniškai daug dirbo. Laiškuose Elenai Teri Šo išvardija visas politinio ir literatūrinio darbo sritis, kuriose jis vienu ir tuo pačiu metu dirba, ir šitas sąrašas atrodo bauginančiai. „O Elena! — sušunka jis.— Aš — šio pasaulio nešulinis arklys, ir tas pasaulis negailestingai čaižo mano liesus šonkaulius."

Pervargimas nepraėjo be pasekmių. Kartą Šo ant kojos nuo standžiai suveržto bato atsirado nedidelis pritrynimas, kuris paskui sukėlė kaulo nekrozę. Atsiliepė organizmo išsekimas. Po to pusantrų metų jis turėjo vaikščioti su ramentais. Nors ir keista, ši skaudi aplinkybė paskatino jį vesti. Beje, istoriją apie tai, kaip Šo, sulaukęs keturiasdešimt dvejų metų, staiga tapo jaunikiu, verta smulkiau papasakoti.

Nuotaka buvo vardu Šarlotė Pein-Taunsend. Ji buvo metais jaunesnė už Bernardą Šo. Jos tėvas, airis advokatas, buvo vedęs turtingą anglę, bet, nepaisant savo turto, Šarlotė buvo nusiteikusi nepaprastai revoliucingai. Pasak Pirsono, ji turėjo įgimtą socialinio teisingumo jausmą...

Ji panoro patekti į fabianininkų aplinką ir pasiūlė, kad misis Veb ir kai kurie išrinktieji fabianininkai sutiktų su ja paviešėti jos užmiesčio viloje. Į tai misis Veb atsakė, kad ji pratusi vasaroti kur nors ramiame kaime, o du kiti Fabianininkų draugijos lyderiai, Bernardas Šo ir Gremas Volesas, tuo metu paprastai palaiko jai kompaniją; ar mis Pein-Taunsend neturinti nieko prieš tokią draugiją? Mis Pein-Taunsend neprieštaravo; ji nuvažiavo į Stretfordą Sent Endriu, pamatė Bernardą Šo, sužavėjo jį ir pati juo susižavėjo. Rugpiūčio 28 dieną Šo pranešė šią naujieną Elenai Teri:

„Prie mūsų prisidėjo airė milijonierė, kuriai nestigo proto ir charakterio atsisakyti „stambaus laimikio" vaidmens, aiškiai skirto jai paties viešpaties dievo, ir mes labai sėkmingai priėmėme ją į savąją fabianininkų šeimą. Aš ketinu atjauninti širdį, įsimylėdamas ją. Gera įsimylėti, bet, žinoma, ją, o ne jos milijonus; taigi, vesti ją gaus kas nors kitas, jei tik po manęs ji ką nors pakęs."

Stretforde Sent Endriu Šo rašė toliau „Pagyvensim — pamatysim", „lopė moteriškų dviračių kameras" ir vakarais skaitė savo pjeses fabianininkų rateliui, tačiau jis, be abejo, rado laiko pakalbėti su mis Taunsend akis į akį, kai juodu ilgai važiuodavo dviračiais link Ipsvičo ir kitų vietų arba kai, pagal fabianininkų įprotį, irgi ne mažiau ilgai vaikštinėdavo. Dar po trijų savaičių jis prašė Elenos patarti:

„Ar man vesti savo milijonierę airę? Ji tiki laisvę, o ne santuoką; bet aš manau, kad sugebėsiu ją įveikti ir tada turėsiu daug šimtinių per mėnesį tiesiog šiaip už nieką. Ar jūs kada nors atleisite man slapčiausiose sielos kertelėse, nežiūrint to, kad ji patinka man, o aš jai? Ne, neatleisite."

Kitą dieną jis vėl rašė Elenai apie Šarlotę:

„Ji nemyli manęs iš tikrųjų. Svarbiausia, kad ji protinga moteris. Ji žino niekuo nevaržomos laisvės kainą, kadangi jai teko pakankamai prisikentėti dėl šeimyninių priedermių, kol pagaliau, mirus motinai ir ištekėjus seseriai, ji liko visiškai laisva. Mintis, kad vėl reikės supančioti save santuoka, dar nespėjus pažinti ką kita — neišsėmus iki galo savo laisvės ir savo pinigų valdžios,— ši mintis tokiai protingai moteriai, kaip ji, atrodo, neišpasakytai kvaila!"

Tuo tarpu jų draugystė stiprėjo. Šarlotė ėmė atlikinėti Šo sekretorės darbą.

Kovo mėnesį Šarlotė išvyko su Vebais į kelionę aplink pasaulį. Romoje ji užtruko, panūdusi kaip reikiant susipažinti su municipaline valdyba. O tuo metu Šo sveikata vis blogėjo. Elena Teri kartą pastebėjo, kaip jis eina ant ramentų „Liceumo" teatre, ir jam parašė: „Būkštauju dėl jūsų kojos. Būtinai parašykite mis P. T., kad ji grįžtų jūsų slaugyti."

Galų gale Gremas Volesas vis dėlto nusiuntė į Romą telegramą, kad Šo rimtai serga. Šarlotė skubiai išvažiavo į Londoną. Ji pamatė, kad sergantis Šo gyvena tiesiog nepakenčiamose sąlygose. Tuometinį jo kambarį Ficroj-skvere gana smulkiai aprašo Pirsonas:

„Jis dirbo mažučiame kambarėlyje, kuriame nuolatos buvo nešvaru ir viskas suversta. Langą jis dieną ir naktį, žiemą ir vasarą laikė plačiai atvertą, ir pro jį dulkės bei

suodžiai skverbėsi į kambarį, sėdo ant knygų, baldų, raštų ir pakildavo, kai jas mėgindavai šluostyti. Ant jo stalo buvo chaotiškai suversti įvairūs daiktai: krūvos laiškų, rankraščių lapai, knygos, vokai, švarus popierius, plunksnos, rašalinės, žurnalai, sviestas, cukrus, obuoliai, peiliai, šakutės, šaukštai, kartais — nebaigtas gerti puodelis kakao ir neišvalgyta košė lėkštėje, prikaistuvėlis ir dar dešimtys kitokių reikmenų; viskas suversta į krūvą ir dulkėta, kadangi niekam nebuvo leidžiama liesti jo raštų. Stalas, rašomoji mašinėlė ir medinis krėslas, kuriame jis sėdėdavo, užėmė beveik visą kambarėlį, tad lankytojas čia turėdavo brautis šonu nelyginant krabas. Kartais jis suruošdavo generalinį tvarkymą, prisieidavo dvi dienas įtemptai dirbti. Tai jam teikdavo malonumo, kaip kitiems teikia malonumo kapstymasis porą dienų sode, kadangi jo protas tuo metu ilsėdavosi, nors nugara įvargdavo, o rankos ir veidas apsinešdavo purvu. Ir baigdamas jis visuomet rasdavo kokį užmirštą čekį, kuris atlygindavo jam už darbą. Viena šio baisaus užgriozdijimo priežasčių — būdinga Šo knygų skaitymo maniera. „Apsirengdamas ir nusirengdamas aš visuomet skaitau. Knyga ant stalo guli atversta. Aš niekada jos neužverčiu, o tiesiog dedu viršum kitą, dar nebaigęs skaityti pirmosios. Po mėnesio pasirodo, kad ji palaidota po kalnu kitų knygų, ir visos mano bibliotekos knygos išsiskiria tuo, kad jose yra puslapis, nuklotas mūsų kvartalo dulkėmis ar suodžiais."

Iš esmės per keletą metų jis praktiškai apsiprato su padėtimi, kurią pakeisti galėjo nebent koks sprogimas.

„Kai dėl išorės, aš jau seniai susitaikiau su dulkėmis, nešvarumais ir skurdžiais baldais; jei septynetas kambarinių septyniomis plaušinėmis pusę šimtmečio grandytų mano urvą, net ir tada nepadarytų jame žymesnės permainos."

Šiame nešvariame, prišlemštame kambaryje Ficroj-skvere Nr.29 jį ir surado Šarlotė, grįžusi iš Romos. Jis buvo nukamuotas darbo, skaudėjo negyjanti koja, retkarčiais sunkiai pereidavo per kambarį, ir tai tik su ramentais. Ji pareiškė, kad jeigu jis norįs išlikti gyvas, turįs tuoj pat atsisakyti šių pražūtingų įpročių. Ir dar jis privaląs persikelti į jos užmies-

čio namą. Tokiu atveju, pareiškė Šo, juodviem reikia susituokti. Ir jie susituokė.

Santuoka buvo užfiksuota Strendo registratūroje 1898 metų birželio mėnesio 1 dieną be jokių religinių apeigų. Šarlotė pati atliko visus būtinus pasiruošimus, pasirūpino žiedais ir leidimu. Ceremonijos metu Šo vilkėjo savo senuoju surdutu, kurį buvo taip aptrynę ramentai, kad jis virto kone skarmalais. Liudininkai buvo Gremas Volesas ir Henris Soltas, abu nepriekaištingai apsirengę. „Registratoriui nė į galvą negalėjo ateiti, kad aš ir esu jaunikis,— vėliau pasakojo Šo. — Jis palaikė mane vienu iš elgetų, kurie būtinai lydi visas vestuvių procesijas. Aukštas, kone dviejų metrų ūgio, Volesas buvo taip neginčijamai panašus į iškilmių didvyrį, kad valdininkas jau norėjo surašyti jį su mano sužadėtine. Tačiau Volesas, nusprendęs, kad paprastam liudininkui perdaug atsakinga ištarti būtinus tokiais atvejais pasižadėjimus, paskutinę akimirką susvyravo ir perleido man kovos lauką."

Jaunavedžiai nuvažiavo į užmiestinį Šarlotės namą. Neįprastos buvo ne tik jungtuvės, bet ir medaus mėnuo.

„Mano žmona praleido žavingą medaus mėnesį,— užrašė Šo liepos 10 dieną. — Pirmiausia ji gavo gydyti mano koją, o užvakar, kai aš jau taip gerai ėmiau taisytis, kritau ir susilaužiau kairiąją ranką ties riešu."

Liga užsitęsė. Grįžęs iš kurorto, sveikstantis Šo nusprendė pasivažinėti dviračiu, vairuodamas viena sveikąja ranka, ir, žinoma, griuvo, ir išsinarino kulkšnį. Gydytojai, nebežinodami, kaip jam padėti, viskuo ėmė kaltinti dietą. Pats visai nenusimenantis ligonis rašė apie šią komplikaciją:

„Gyventi man siūlo su sąlyga, jei valgysiu bišteksus. Verkšlenanti šeimyna susirenka prie mano lovos, tiesdama man Bovrilį ir Brodo patiekalą.[1] Bet geriau mirtis, negu kanibalizmas. Mano testamente yra nurodyta dėl mano laidotuvių procesijos, kurioje nebus laidotuvių ekipažų, bet užtat eis kaimenė jaučių, avinų, kiaulių, visokių naminių paukščių, taip pat bus nešami kilnojamieji akvariumai su gyvomis žuvi-

[1] Mėsos ekstraktai.

mis, o visi karstą lydintieji bus užsirišę baltus šalikus, pagerbdami žmogų, kuris verčiau sutiko mirti, negu ryti panašius į save. Išskyrus procesiją į Nojaus laivą, tai bus pati nuostabiausia procesija, kokią kada teko matyti žmonėms."

Taigi Šarlotė nuo pirmųjų dienų gavo slaugyti vyrą. Ne visada sėkmingai, bet labai sąžiningai ji slaugė jį ištisus keturiasdešimt metų. Kokia buvo Šarlotė? Dailėje ir literatūroje išliko daug jos portretų. Tačiau, kaip jau esame pratę, suteikime žodį pačiam Šo:

„Šiaip ji labai moteriška būtybė... Nuostabiai rami, santūri ir maloni. Pakankamai išdidi, kad norėtų turėti dar kokių kitų dorybių. Ir viskas staiga keičiasi, lyg kaukei nukritus, kai tik ji nusprendžia būti jums atvira ir artima."

O vėliau laiške tai pačiai Elenai Teri:

„Ji ne priedėlis, šita žaliaakė, o savarankiška asmenybė."

Jie susitarė, kad tarp jų nebus jokio sutuoktinių artumo. Biografai mano, kad vaikų jie neturėjo dėl to, jog Šarlotė biaurėjosi panašiais santykiais. Šo žodžiai, kad jis vedęs dėl pinigų, buvo mėgiamas jo pokštas. Vedybų išvakarėse gana sėkmingai jau ėjo dvi jo pjesės. Jo pajamos kone padvigubėjo, o reputacija smarkiai kilo. Bendras jo uždarbis 1895 metais pasiekė 270 svarų. 1896 metais jis uždirbo 1089 svarus, įskaitant ir pelną už „Ginklų ir vyro" pastatymą. kurio ėmėsi garsus amerikiečių aktorius Ričardas Mensfildas, o taip pat nelauktai labai pasisekusį to paties aktoriaus „Velnio mokinio" pastatymą. Taigi jo pajamos ėmė augti, o jis dorai net nežinojo, kur dėti ir šituos pinigus. Materialinių sunkumų jis nejautė ir norėdamas būtų galėjęs išsikelti iš Ficroj Skvero. Tik moteriško rūpesčio ir priežiūros jam tikrai reikėjo. Reikėjo žmogaus, kuris žiūrėtų, kad jis nepervargtų, laiku valgytų ir pailsėtų nuo darbo ir nuo žmonių, kad kitos moterys nekvaršintų jam galvos. Šarlotė ir buvo tas žmogus daugiau kaip keturiasdešimt metų.

Šarlotė žavėjosi juo dar tada, kai jis rašė recenzijas apie teatrus ir skaitė paskaitas Fabianininkų draugijoje. Jai atrodė, kad svarbiausias jo pašaukimas ne dramaturgija, o politinė propaganda. Ir Šo niekada neišsižadėjo savo pašaukimo, buvo

socializmo propagandistas, puikus politinis publicistas ir naujų idėjų skelbėjas.[1]

Politikoje, kaip ir dramaturgijoje, Šo visada laikėsi visiškai nepriklausomo ir originalaus savo požiūrio. Pavyzdžiu gali būti kad ir jo pozicija anglų-būrų karo metu tuoj pat po vedybų. Kaip žinia, Anglijos vyriausybė, susirūpinusi dėl savo aukso ir deimanto kasyklų Pietų Afrikoje, pasiuntė ten kariuomenę palaužti būrų (iš Olandijos kilusių emigrantų) pasipriešinimą ir apginti monopolijų interesus. Vyriausybė neabejojo, kad būrų pasipriešinimas bus lengvai palaužtas. Tuo neabejojo ir Šo, kuris pareiškė, kad norėtų parašyti šia tema pamfletą, tačiau viskas pasibaigsią greičiau, negu jis spėsiąs ką nors parašyti. O karas vis tęsėsi ir tęsėsi, ir po devynių mėnesių Šo parašė savo brošiūrą „Fabianininkai ir imperija". Jo požiūris skyrėsi nuo pačių nuosekliausių karo priešininkų požiūrio — radikalios liberalų grupės bendruomenių rūmuose, kuriems vadovavo Loid-Džordžas. Nepriklausomosios darbo partijos atstovų, kurių priešakyje buvo Keiras Hardis, ir socialdemokratų, vadovaujamų Haindmano. Kita vertus, šalyje stiprėjo šovinistinės nuotaikos, buvo puldinėjami opozicinės mažumos mitingai. Loid-Džordžas kartą, tik persirengęs policininku, vos ištrūko užpultas Birmingemo minios, kuri norėjo su juo susidoroti. Nors ir keista, šioje situacijoje Šo neprisijungė prie būrų užtarėjų ir laiške Frenkui Heriui taip aiškino:

„Pietų Afrikos klausimu aš nebuvau nusiteikęs probūriškai... Prieš keletą metų, iki prasidedant karui, Kronraitas Šraineris... atvažiavo į Londoną. Paklausiau jo, kodėl jis ir Žuberis, ir visi kiti taikstosi su Kriugeriu ir su absoliutine teokratija. Jis pasakė, kad jie visi supranta, jog tai labai sunku, tačiau senis netrukus mirsiąs, ir tuomet kriugerizmas pasibaigsiąs savaime, o šalyje būsiąs įvestas liberalus režimas. Aš įspėjau, kad toks laukimas pavojingas, tačiau buvo aišku, jog su dėdule Paulium jie nepajėgs susidoroti. Per karą Norvegijoje buvo įdomus atsitikimas. Ten, kaip ir Anglijoje, visiems atrodė savaime suprantama, kad teisi antiangliškoji pozicija. Ir stai-

[1] Skaitydamas politines Šo prognozes ir samprotavimus apie komunizmą, nejučiomis prisimeni garsiąją charakteristiką, kurią jam davė Engelsas laiške Kautskiui: „Kaip beletristas — labai talentingas, sąmojingas, bet visiškai niekam tikęs ekonomistas ir politikas, nors jis ir sąžiningas, ir ne karjeristas."

ga Ibsenas įprastine niūria maniera paklausė: „O ar mes iš tiesų Kriugerio ir jo Senojo įstatymo pusėje?" Tai buvo tarsi perkūnas iš giedro dangaus. Norvegija nutilo. Aš pritariau Ibseno jausmams. Žinoma, manęs nė kiek nežavėjo kampanija, kurią išvystė „Taims". Vis dėlto mačiau, kad Kriugeris — tai septynioliktasis amžius ir, be to, dar škotiškas. Baisiausiai sumišęs, pastebėjau, kad palaikau minios pusę, kai tuo tarpu jūs, Čestertonas, Džonas Bernsas ir Loid-Džordžas, stojote prieš ją. Tiesiog stebiuosi, į kokią blogą kompaniją gali nuvesti pažangios pažiūros."

Jei Šo tebegyventų, tai galėtų pridurti, kad, turint omeny, kaip nūdieniai būrų palikuonys susidoroja su savo juodaodžiais gyventojais, jo ne tiek jau klysta. Ir vis dėlto jis nepriskyrė „Fabianininkų ir imperijos" prie geriausių savo kūrinių. Gal būt, matydamas didėjančias imperalizmo pretenzijas naujojo šimtmečio pradžioje, jis iš dalies suabejojo savo argumentų logika. Todėl net pačioje pradžioje šį pamfletą Šo pasirašė tiktai kaip redaktorius: „redagavo Bernardas Šo."

Šo tebebuvo pagrindinis Fabianininkų draugijos publicistas ir toliau atsiliepdavo į visus stambesnius ar smulkesnius dienos įvykius ar problemas. Vėliau jis paskelbė savo per trisdešimt metų sukurtą svarbiausių veikalų rinkinį — „Fabianinio socializmo apybraižos". Čia buvo paliestos įvairiausios politinės ir socialinės to meto problemos. Pavyzdžiui, apybraižoje „Anarchizmo nepriimtinumas" Šo pasisakė už socializmą, prieš anarchizmą. Žmogus, iš anksto neigiamai nusistatęs prieš anarchizmą, skaitydamas šią apybraižą, pamažu imdavo pastebėti, kad yra agituojamas už komunizmą. Čia buvo įprastas Šo argumentavimas:

„Dauguma žmonių jums pasakys, kad komunizmas mūsų šalyje žinomas tik kaip fantastinis projektas, kurį skelbia saujelė geraširdžių keistuolių. O paskui tie patys žmonės eis visuomeniniu tiltu, visuomenine krantine, degant visuomeniniams dujiniams žibintams, kurie vienodai šviečia teisiam ir neteisiam, visuomenine gatve pasieks visuomeninę Trafalgaro aikštę, kur, vos tik užsiminus apie tai, kad komunizmą galima bent valandėlei įsileisti į civilizuotą šalį, jiems kaukštels gumine lazda visuomeninis policininkas ir visus nugabens į visuomeninį kalėjimą."

Anarchistai, Šo nuomone, nesupranta, kad, norint pasiekti laisvę, kaip tik valstybė turi paimti į savo rankas ir organizuoti pramonę. Kita vertus, Šo visiškai negynė kapitalistinės vyriausybės nuo anarchistų užsipuolimų. Priešingai, jis prisijungdavo prie šių išpuolių, pareikšdamas:

„Aš visiškai pripažįstu ir karštai tvirtinu, kad valstybė šiuo metu — tai didžiulė mašina vargšams apiplėšti ir pavergti, panaudojant grubią jėgą."

Pabaigoje Šo išaiškino anarchistams, kad, norint pereiti į geresnę visuomeninę santvarką, jiems bus reikalinga valstybės galia, kuri sunaikintų kapitalizmo sukeltas blogybes.

Viena nuodugniausių Šo brošiūrų vadinosi „Municipalinė prekyba sveiko proto požiūriu". Medžiagą brošiūrai jis ėmė iš praktinės savo darbo patirties Sen Pankraso municipalitete. Ši brošiūra dar kartą parodė, kaip rimtai žiūri Šo į savo darbą municipaliniuose organuose. Čia Šo gina municipalines įmones ir kritikuoja privačias įmones, privačių įmonininkų ir tarpininkų papirkimą, drauge reikalaudamas išplėsti vietinių savivaldos organų kompetenciją. Smulkiai analizuodamas butų problemą Londone, Šo pareiškia:

„Pagaliau reikia pripažinti, kad butų problemos negalėsime tinkamai išspręsti, kol municipalitetas nevaldys visos žemės, esančios jo žiniai priklausančioje teritorijoje, ir neturės tokios pat laisvės statyti šiose žemėse, kokia dabar naudojasi mūsų žemvaldžiai."

Šo entuziastingai gynė ir visuomeninį elektros vartojimą bei elektroenergetikos vystymą, suvokdamas jos reikšmę lygiai taip, kaip suvokė Leninas. Šo ne kartą pabrėždavo, kad neturtingoje energijos šaltiniais Anglijoje didelę reikšmę galį turėti jūros potvynių energijos panaudojimas.

Šią brošiūrą Šo parašė gana rimtu stiliumi, nesismagindamas įprastiniais nukrypimais, o baigdamas dargi pridūrė:

„Jeigu man, dramaturgui ir filosofui savo profesija ir pašaukimu, ne tik atrodė įmanoma, bet buvo ir įdomu šešetą metų kas vakarą sėdėti municipalinio komiteto kambaryje, norint įgyti praktinės patirties, kuri sudarė šios nedidelės knygelės pagrindą, tai net romantiškiausias mano litera-

tūros vartotojas gali apsišarvuoti kantrybe keturioms valandoms ir išklausyti moralę, kurią sukaupiau iš tos savo patirties."

Tuo metu dramaturgija atimdavo iš jo vis daugiau ir daugiau laiko. Ir vis dėlto Šo buvo taip įsijungęs į municipalinę veiklą, kad 1924 metais iškėlė savo kandidatūrą rinkimams į Londono grafystės Tarybą kaip pažangios partijos Sen Pankraso atstovas. Tačiau kandidatas jis buvo toli gražu ne eilinis. Šis žmogus neigė visus įprastinius rinkiminės kovos ir agitacijos metodus, nebuvo linkęs ramdyti savo priešininkų arba nusileisti ligi eilinio rinkėjo lygio. Jis erzino ir kiršino prieš save klausytojus audringomis, nesitaikstančiomis kalbomis ir iššaukiančiais argumentais. Beatrisė Veb, aiškindama jo pralaimėjimo priežastis, rašė savo dienoraštyje:

„Dži-Bi-Es rinkimų metu pasirodė beviltiškai nesukalbamas: nesutiko pasinaudoti nė vienu visuotinai priimtu rinkiminės kampanijos metodu, atsisakė rašyti rinkiminį kreipimąsi ir vietoj jo paruošė savą, puikų, bet nepriimtiną jokiems rinkėjams, išskyrus fabianininkus. Užsispyręs teigė, kad jis — ateistas ir, nors pats geria tik arbatą, kiekvieną pilietį priverstų vienu mauku išlenkti ketvirtį pintos romo, norėdamas išgydyti jį nuo palinkimo nuodytis alkoholiu; išjuokė sektantų įsitikinimus, erzino katalikus, tyčiojosi iš liberalų ir niekinamai tapšnojo per petį konservatoriams, kol visiems įsipyko. Jo blogieji bruožai labai aiškiai pasireiškė per rinkimus — tuščias didžiavimasis ir nepakankama pagarba kitų žmonių žinioms arba jų prietarams; net ir gerosios jo savybės — donkichotiškas riteriškumas priešininkams ir rūsti tiesa, kurią jis negailestingai sakė į akis savo potencialiems šalininkams,— buvo labai puikios, tačiau visai čia nederėjo. Šiaip ar taip, mes dėl jo darėme viską, kas tik įmanoma, ir juodu su Šarlote mums už tai dėkingi. Jo daugiau nebeišrinks jokie rinkėjai, netgi tie, kuriuos, kaip mano politiniai apsukruoliai, galima įtikinti kuo tik nori."

Čia Beatrisė Veb neapsiriko. Būtų prireikę labai jau pažangių ir kantrių rinkėjų Šo išrinkti į parlamentą, nors vienu metu jis labai rimtai galvojo balotiruotis kaip Fabianininkų drau-

gijos atstovas. Tiesa, galų gale Šo nusprendė, kad tai būtų tuščias laiko gaišimas; tur būt, jis neklydo. O turint galvoje, kaip skrupulingai Šo imdavosi bet kurio politinio darbo, tai neabejotinai būtų pakenkę literatūriniam jo darbui.

Vėliau Šo sakė, kad teisingai padarė, nesusiviliojęs parlamentine karjera. Savo pjesėse jis ne kartą niekinamai atsiliepė apie parlamentą ir parlamentarus.

DEŠIMTAS SKYRIUS

Pjesė, po kurios „mada pasikeitė".
Vyriškio besivaikant.
Velnias kaltina.
Plėšiko eilėpalaikiai ir antžmogio principai.

1902 metais Šo parašė vieną įdomiausių savo pjesių — „Žmogus ir Antžmogis", kurią jis pavadino „komedija su filosofija". Kai dėl komedijos, ji turėjo didelį pasisekimą — linksma istorija apie tai, kaip moteris persekioja vyriškį, brukdama jam santuoką. Na, o filosofiją ir „naująją religiją", anot paties Šo, žiūrovai pražiopsojo intelektualiniame pjesės sūkuryje. Apie tai Šo rašė vėliau, vėl mėgindamas išdėstyti pjesėje savo „naująją religiją" — „kūrybos evoliuciją".

Pagrindinis pjesės herojus — jaunas ir turtingas socialistas Džonas Teneris. Jo sudarytą „Revoliucionieriaus vadovą" jau pirmame pjesės paveiksle kažkoks pagyvenęs ir garbingas džentelmenas išmeta į pintinę; vis dėlto Šo nepalieka mūsų nežinioje — jis supažindina su „Revoliucionieriaus vadovo" turiniu. Prie pjesės leidinio Šo prideda ne tik savo herojaus Džono Tenerio, DTK (Dykinėjančios turtingųjų klasės) nario, vadovą, bet ir jo „aforizmų revoliucionieriui" rinkinį.

Jauna anglė Enė Vaitfild persekioja pjesės herojų, norėdama su juo susituokti. Kaip ir kiekvienas vyriškis, intuityviai vengdamas santuokos pančių, Teneris išvažiuoja savo automobiliu į Ispanijos pietus, kur su savo šoferiu patenka į plėšikų rankas. Tai gana savotiški plėšikai. Belaukdami automobilių, kuriuos jie ketina atimti iš turtingųjų, plėšikai leidžiasi į politinius ginčus, kadangi tarp jų yra visokio plauko socialdemokratų ir net anarchistas. Jų vadeiva — kažkoks Mendoza, Londono žydas, nusivylęs meile ir pabėgęs į kalnus. Mendoza bando įvesti tvarką savo gaujoje, kurią apėmė politiniai ginčai:

„... Bet pasakykite, kam gi mes susirinkome čia, Siera Nevadoje, kurią maurai laikė gražiausiu Ispanijos kampeliu? Miglotai diskutuoti apie politinę ekonomiją? Ne. Sulaikyti

automobilius ir prisidėti prie teisingesnio materialinių gėrybių paskirstymo.

P a n i u r ė l i s s o c i a l d e m o k r a t a s. Gėrybių, kurios yra darbo produktas,— šito nepamirškite.

M e n d o z a *(su rafinuotu mandagumu).* Be jokios abejonės. Ir šį darbo produktą turtingieji dykinėtojai ruošiasi išsvaistyti ištvirkavimo lindynėse, kurios biauroja saulėtas Viduržemio jūros pakrantes. Mes atimame iš jų šias materialines gėrybes. Mes iš naujo leidžiame jas į apyvartą toje klasėje, kuri jas pagamino ir kuriai jų labiausiai reikia,— darbininkų klasėje. Mes tai atliekame, rizikuodami laisve ir gyvybe, ugdydami tokias dorybes, kaip vyriškumas, ištvermė, apdairumas ir santūrumas,— ypač santūrumas..."

Sustabdęs Džono Tenerio automobilį, Mendoza oriai jam prisistato:

„... Aš — banditas: gyvenu plėšdamas turtuolius.

T e n e r i s *(gyvai).* O aš — džentelmenas: gyvenu plėšdamas vargšus. Duokite ranką!"

Užsimezga gyvas ir draugiškas pokalbis. Paaiškėja, kad beveik visi jo dalyviai — socialistai, ir Tenerio šoferis sušunka:

„Matyt, socializmo reikalai neblogi, jeigu jau ir jūsų šaunuoliai įsirašė į socialistus.

M e n d o z a. Nė vienas sąjūdis negali turėti apčiuopiamos įtakos šalies politikai, jeigu jame dalyvauja vien tik filosofai ir dori žmonės: jų per mažai. Kol sąjūdis netaps populiarus banditų tarpe, nėra ko tikėtis politinės daugumos."

Naktis banditų vadeivą nuteikia lyriškai: papasakojęs Teneriui apie savo gyvenimą ir nelaimingą meilę, kuri atvedė jį į gaują, Mendoza prašo leidimo paskaityti savo eiles, skirtas Luizai, savo mylimajai:

„M e n d o z a. Na, bent keletą eilučių, kol jūs dar nemiegate. Aš iš tiesų labai noriu išgirsti jūsų nuomonę.

T e n e r i s *(mieguistu balsu).* Pradėkite. Aš klausau.

M e n d o z a.

Tave susitikau per sekmines,
Luiza, Luiza...

T e n e r i s *(pasikeldamas).* Klausykite, brangusis mano prezidente. L u i z a — neginčijamai gražus vardas, bet juk jis nesirimuoja su sekminėmis.

M e n d o z a. Žinoma, ne. Jis ir neturi rimuotis. Luiza — čia refrenas.

T e n e r i s *(vėl guldamas).* Ak, refrenas. Na, tuomet atleiskite. Skaitykite toliau.

M e n d o z a. Jei šitos jums nepatinka, paskaitysiu kitokias — jos, tikriausiai, geresnės. *(Deklamuoja skambiu, švelniu balsu lėtai ir aiškiai.)"*

Toliau sekė vienas tų nuotaikingų eilėraščių, kuriuos Šo protarpiais kurdavo, beje, nelabai dažnai:

„... Luiza, jus myliu,
Jus myliu, Luiza.
Luiza, Luiza, Luiza, jus myliu.
Gražiausia pasaulio muzika žodyje „Luiza"
Luiza, Luiza, Luiza, jus myliu.

(Jausmingai) Ne taip jau sunku kurti puikias eiles, kai toks vardas. Juk tiesa, Luiza — nuostabus vardas?

(Teneris pro miegus kažką neaiškiai sumykia)

Ak, būki, Luiza,
Tu žmona Mendozos,
Mendozos Luiza, Mendozos Luiza.
Laimingai gyventų Luizos Mendoza!
Jo meilė taip švelniai liepsnoja Luizai!

Štai tikroji poezija — iš tyros širdies, iš pat jos gelmių. Kaip jums atrodo, šitai turėtų ją sugraudinti?"

Bet Teneris tyli. Jis jau miega. Prieblanda kalnuos tirštėja. Skamba melodija, kažkuo primenanti Mocartą. Pasirodo Don Žuano figūra. Toliau vyksta pragaro scena, praleista statant pjesę pirmąjį kartą, tačiau nepaprastai svarbi kūrinio filosofijai atskleisti. Sceną sudaro begaliniai Don Žuano de Tenorijo (išvaizda kiek primenančio Tenerį), donos Anos (panašios į Enę Vaitfild), komandoro Statulos ir Velnio pokalbiai. Šie ginčai pragare pilniausiai atskleidžia Šo Gyvybės Jėgos arba Gyvenimo Jėgos filosofiją. Ankstesnėse komedijos sce-

nose ši Gyvenimo Jėga pasireikšdavo kaip nesibaigiantis moters vaikymasis paskui vyriškį, siekiant sukurti geresnę žmoniją. Moteris — varomoji visuomenės jėga, ji skatina vyriškį Kūrimui, skatina nugalėti įgimtą inertiškumą. „Lyčių dvikovoje,— tvirtina Šo,— vyras nėra nugalėtojas." Būtent moteris vykdo prigimties valią ir yra aktyvi.

„Mes manome, kad mergaitė turi kantriai laukti, kol jai pasipirš. Iš tiesų ji dažnai kantriai laukia. Panašiai kaip voras laukia musės. Bet voras rezga voratinklį... ir atvirai pradeda mėtyti ant savo aukos kilpą po kilpos, kol musė galutinai įsipainioja!"

Šo pašiepia romantinę iliuziją dėl vyro iniciatyvos lyčių dvikovoje:

„Tiesa, vyrai, siekdami apsiginti nuo besaikio moterų spaudimo, sukūrė mažai įtikimą romantišką sąlygotumą, atseit, iniciatyva vyro ir moters santykiuose visuomet priklauso vyrui; bet ši pretenzija tokia niekinga, kad netgi teatre, šiame paskutiniajame to sąlygotumo prieglobstyje, ji daro įspūdį tik neprityrusiems žmonėms. Šekspyro pjesėse iniciatyvos visuomet imasi moteris. Tiek jo filosofinėse, tiek ir liaudiškose pjesėse intrigą sudaro tai, kad moteris persekioja vyriškį... Visi suaugusių žmonių susitikimai iliustruoja šitą Šekspyro dėsnį."

Don Žuano istorija, anot Šo, tik viena tų pasakėlių, kurias sugalvojo vyrai, norėdami apginti savo autoritetą. Ir Šo antiromantiškame legendos variante būtent dona Ana (tiksliau, Enė Vaitfild) pavergia savo Don Žuaną de Tenorijo (atseit Džoną Tenerį), drauge atlikdama prigimties paskirtį.

Šo, kaip mano jo tyrinėtojas Perdemas, nepasitenkina vien moters vaidmens santykiuose su vyru konstatavimu. Jis vysto filosofiją, kad Gyvybės Jėga pasirenka vyrus ir moteris savo tikslams įgyvendinti ir galiausiai pasirenka vyrą, kuris laiko save įrankiu, galinčiu sukurti kažką daugiau, negu panašų į save. Iš čia kyla Antžmogio idėja. Šo skelbia šią idėją savo pjesėse, pareikšdamas, kad Antžmogis yra naudingas.

Tačiau jis nevysto čia šitos idėjos ir neapibūdina, kaip dar supranta antžmogį, išskyrus tai, kad jis žmogus, samo-

ningai vykdantis Gyvybės Jėgos nurodymus. Šo tik tvirtina, kad „gyvenimas duotas gimdyti ir kad žmogus, koks jis mums yra žinomas, gali būti tobulesnis".

Taigi pragaro scena, sudaranti filosofinį pjesės centrą, toliau vysto Gyvybės Jėgos idėją. To paties Perdemo nuomone, „Šo Gyvybės Jėga, arba pasaulinė valia,[1] — tai, pagal Bergsoną, kūrybinė gyvybės galia: dvasinė energija — moralinė aistra, kaip ją vadino Šo. Tai iš esmės yra teigimas, jog dievas paveda žmogui vykdyti savo darbą ir kad tai suteikia prasmę žmogaus gyvenimui. Pjesėje ši mintis išreikšta labai kilniais žodžiais."

Ginče su Don Žuanu Velnias tvirtina, kad „milžiniškas gyvenimo mechanizmas betikslis":

„Visiškai betikslis, bičiuli mano. Jūs įsivaizdavote, kad jeigu turite tikslą, vadinasi, jį privalo turėti ir gamta. Tiek pat sėkmingai galėtumėt manyti, jog gamtai duoti pirštai,— tik dėl to, kad juos turite jūs."

Monologą, kuriuo Don Žuanas atsako Velniui, kaip tik ir turėjo galvoje Perdemas, kalbėdamas apie „labai kilnius žodžius":

„Bet aš jų neturėčiau, jeigu jie netarnautų tam tikram tikslui, bičiuli mano. Aš — gamtos dalis, lygiai taip, kaip pirštas — mano kūno dalis. Jeigu savo pirštais galiu paimti kardą arba mandoliną, tai mano smegenų pagalba gamta smelkiasi į savęs suvokimą. Mano šuns smegenys tarnauja tikslams, dominantiems vien mano šunį; o mano paties smegenys gvildena tiesas, kurias pažindamas neįgyju nieko, tik imu neapkęsti savo kūno ir kenčiu, matydamas jo nykimą ir mirtį. Jei manęs neviliotų tikslas, pranokstąs individualybės rėmus, geriau jau būčiau artoju, o ne filosofu, nes artojas išgyvena tiek pat, kiek filosofas, valgo daugiau, miega giliau ir myli savo žmoną be kankinančių abejonių. Ir tik dėl to, kad filosofas visiškai pajungtas Gyvybės Jėgai. Gyvybės Jėga jam sako: „Aš padariau tūkstančius stebuklų, nesąmoningai paklusdama tiktai gyvybės instinktui ir eidama lengviau-

[1] Kai kurie kritikai rašo, kad tai Šopenhauerio skelbiama valia, kitaip sakant — valia gyventi.

siu pasipriešinimo keliu; bet dabar noriu pažinti save bei savo paskirtį ir sąmoningai pasirinkti savo kelią; dėl to sukūriau ypatingas smegenis — filosofo smegenis, kad jis mano labui įgytų šį pažinimą lygiai taip, kaip artojo ranka dėl manęs įsitveria plūgo rankenos. Ir tu,— sako Gyvybės Jėga filosofui,— privalai to siekti, kol numirsi, o tada tavo vieton sukursiu naujas smegenis ir naują filosofiją."

Velnias abejoja pažinimo nauda, ir Don Žuanas vėl aistringai tikina:

„Nejaugi nėra skirtumo tarp laivo, plaukiančio į numatytą uostą, ir srovės nešamo rąsto? Filosofas — gamtos vairininkas. Ir štai jums mūsų ginčo sprendimas: patekti į pragarą — reiškia būti bangų nešamam; patekti į rojų — plaukti, paklūstant vairui."

Tokia išdava šio ilgo, tur būt, ilgiausio ginčo iš visų, kokius teko išklausyti teatro publikai.

Reikia priminti, kad šios pragaro scenos pabaigoje diskusija palietė Antžmogį, Nīčę ir Vagnerį.

Čia velnias nuostabiai tiksliai apibūdina Antžmogį:

„Venkite vaikytis Antžmogio: tada įprasite niekinti visa, kas žmogiška. Žmogui arklys, šuo ir katė — tik pavidalai, esantys už dvasinio pasaulio ribų. O Antžmogiui vyras ir moteris irgi vien tik pavidalai, lygiai taip atsidūrę už dvasinio pasaulio ribų."

Istorija patvirtino siaubingą Šo Velnio tiesą, kurios, gal būt, tokiu mastu tada nesuvokė net pats dramaturgas.

Ilgai nesiliaunant ginčui pragare, Velniui pavyko pasakyti Gyvybės Jėgos pasekėjui nemažai karčios tiesos apie žmoniją.

Ko verta, pavyzdžiui, viena jo filipika prieš žmogaus protą:

„O argi žmogus, nepaisant jo išliaupsintųjų smegenų, neužsiiminėja savęs naikinimu? Ar pastaruoju metu lankėtės žemėje? O aš lankiausi ir mačiau nuostabius žmogaus išradimus. Ir galiu pasakyti: gyvenimo mene žmogus neišrado nieko

naujo, bet mirties mene jis pranoko net gamtą. Jo chemija ir technika pražūtingesnės už marą ir badą. Valstietis, kurį man tenka gundyti šiandien, valgo ir geria tą patį, ką valgė ir gėrė valstiečiai prieš dešimt tūkstančių metų; ir namas, kuriame jis gyvena, per tūkstantį amžių patyrė mažiau permainų, negu mada moteriškoms skrybėlaitėms per kokį pusmetį. Tačiau kai jis eina žudyti, rankose laiko sudėtingą įtaisą, vienu piršto palytėjimu paleidžiantį visą vidinę molekulių energiją, prieš kurią juokingos ir bejėgės jo protėvių ietys, strėlės ir laidyklės. Taikioje gamyboje žmogus — nevykęs terlius. Mačiau jo tekstilės fabrikus: šuo, jei godumas trauktų jį ne prie mėsos, o prie pinigų, sugebėtų išrasti ne prastesnes stakles. Žinau jo griozdiškas rašomąsias mašinėles, nerangius garvežius ir įgrisusius dviračius — visa tai žaisliukai, palyginus su „maksimo" markės kulkosvaidžiu ar povandeniniu laivu... Jūsų išgirtoji Gyvybės Jėga — ne kas kita, kaip Mirties Jėga."

Vieną po kito velnias demaskuoja dabartinės žmonių visuomenės institucijas, pabrėždamas smarkiai augančią naikimo tendenciją:

„Žmogaus galia matuojama jo sugebėjimu griauti. Kas yra jo religija? Dingstis neapkęsti manęs. Kas yra jo teisingumas? Dingstis jus pakarti. Kas yra jo moralė? Maivymasis. Dingstis naikinti, nieko nesukuriant. Kas yra jo menas? Dingstis gėrėtis skerdynių vaizdais. Kas yra jo politika? Arba nusilenkimas despotui, kadangi jo rankose gyvenimas ir mirtis, arba parlamento vaidai. Neseniai aš praleidau vakarą vienoje garsioje įstatymų leidimo įstaigoje, kur, klausydamasis ministrų atsakymų į užklausimus, gėrėjausi, kaip šlubis mokė šokinėti bekojį. Išeidamas parašiau ant durų seną patarlę: „Neklausinėk, ir neišgirsi melo." Aš nusipirkau iliustruotą žurnalą šeimai paskaityti; kone kiekviename puslapyje kažkas kažką šaudė ar skerdė kinžalu..."

Mirtis. Mirtis. Mirtis... Aršaus ir nirtingo šovinizmo antplūdžio, naujo žudikiško karo nuojauta persunktas tulžingas Velnio monologas šioje scenoje privertė kritikus kitaip traktuoti Šo dramaturgiją:

„Šiuolaikinėse kronikose aprašomi mūšiai. Mūšyje du žmonių sambūriai tol pliekia vienas kitą kulkomis ir sviediniais, kol vieni ima bėgti; tada kiti pasileidžia raiti pavymui ir prisiviję sukapoja juos į gabalus. Būtent tai, kaip sakoma kronikos pabaigoje, įrodo nugalėjusių valstybių galią ir didingumą ir nugalėtojų menkystę. O po tokių mūšių žmonės džiūgaudami plūsta į gatves ir reikalauja, kad vyriausybė vėl asignuotų šimtus milijonų skerdynėms, kai tuo tarpu net įtakingiausi ministrai negali išleisti nė penso kovai su skurdu ir ligomis, nuo kurių kenčia tie patys žmonės."

Velnias tvirtina, kad „varomasis stimulas, paskatinęs Gyvybę sukurti žmogų, buvo siekimas ne aukščiausios būties formos, o tobulesnio naikinamojo ginklo. Maras, badas, žemės drebėjimai, uraganai veikė perdaug nepastoviai; tigras ir krokodilas buvo negana žiaurūs ir per lengvai numalšindavo savo alkį — reikėjo rasti patvaresnį, žiauresnį, išmoningesnį naikinamosios jegos įkūnijimą. Ir toks įkūnijimas buvo Žmogus, išradęs kankinimo suolą, kartuves, giljotiną ir elektros kėdę, kardą, patrankas ir nuodingąsias dujas, o svarbiausia — teisingumą, pareigą, patriotizmą ir visus kitus „izmus", kad, pasitelkdamas juos, net tą, kuris pakankamai protingas būti žmogišku, įtikintų, jog reikia pasidaryti uoliausiu iš visų naikintojų".

Scena pragare pernelyg daugiaplanė ir reikšminga, kad galėtume ją čia smulkiau išnagrinėti. Šo skundėsi, kad „niekas nepastebėjo naujosios religijos intelektualiniame pjesės sūkuryje". Jis tai pasakė, kai pasirodė nauja jo pjesė („Atgal pas Matuzalį"), taip pat skelbusi šią religiją. Beje, būtų neteisinga sakyti, kad filosofinis pjesės krūvis liko visiškai nepastebėtas. Pasirodžius „Žmogui ir Antžmogiui", kritikai pirmą kartą ėmė rimtai traktuoti Šo kaip sociologą ir filosofą. Šo pats rašė apie tai laiške Forbs-Robertsonui:

„Po pastarosios knygos mes apsikeitėme vietomis su žmonėmis, kurie nelaikydavo manęs rimtu: jie paprastai juokdavosi, kai aš ką nors rimtai kalbėdavau, tačiau dabar mada pasikeitė: jie nusiima skrybėles, kai aš sakau ką nors juokais, ir tai man dar labiau įgrysta."

Scena pragare atskleidė pačią Šo religinės filosofijos esmę. Ne veltui jis apibūdino ją kaip „uolų mėginimą parašyti naują Genezės Knygą evoliucionisto Biblijai".

Pagaliau ne tik scena pragare kėlė ginčus. Šioje pjesėje Šo vėl parodė savo nepagarbą tradicijoms ir panieką to meto anglų visuomenės moralei, vėl stojo ginti tų, kurie buvo plūstami, ir vėl pasireiškė nesugebąs kaip reikiant įvertinti vadinamų rimtų žmonių. Jame, anot vieno kritiko, visuomet buvo kažkas iš maištingų mokyklinių dienų.

Kaip pabrėžė Odrė Viljamson, „scena, kurioje Džonas Teneris atsistoja, sveikindamasis su Violete Robinson, kuriai pakako drąsos tapti motina anksčiau, negu žmona, Šo užkariavo jaunosios kartos širdis".

Pjesę puldinėjo visokio plauko romantikai ir feministai, kurie tvirtino, kad Enės Vaitfild paveikslas — nuosprendis visai moteriškajai lyčiai. Vienas leidėjas atmetė pjesę kaip amoralią ir kompromituojančią moteris. Net tuometinė tyrinėtoja Odrė Viljamson mano, kad Enė Vaitfild nepatraukli savo Viktorijos laikų šventeiviškumu ir nepakenčiamu vyriškio vaikymusi, kad jos nedomina vidinis Tenerio pasaulis. Tačiau, Šo manymu, tai buvo tik vienas iš moters tipų: beje, kaip tik toks, kuriam pasiduoda inteligentiški vyrai.

Pirmą kartą pjesė buvo pastatyta 1905 metų kovo 21 dieną „Teatro draugijoje". Pagrindinį vaidmenį atliko Grenvilis Barkeris, nugrimuotas, mėgdžiojant Bernardą Šo. Pjesė turėjo didelį pasisekimą, apie kurį Pirsonas rašė:

„Žmogaus ir Antžmogio" pastatymu Šo tapo naujosios inteligentų kartos stabu ir išsaugojo šią padėtį ištisus dešimt metų. Jo įtaka didžiulei jaunimo daliai pirmaisiais amžiaus metais ir, žinoma, po 1914—1918 metų karo buvo kur kas didesnė, negu Velso, Čestertono, Beloko, Golsvorčio, Beneto ar kurio kito rašytojo."

Reikėtų pridurti, kad kalbėti čia tenka ne tik apie pastatymą. Pjesė buvo paskelbta atskira knygute, kur buvo dar ilga pratarmė, keturiasdešimties puslapių „Revoliucionieriaus žinynas", tariamai priklausąs Džono Tenerio plunksnai, ir penkiolika puslapių revoliucionieriaus aforizmų, sukurtų irgi pjesės herojaus, DTK (Dykinėjančios turtingųjų klasės) nario. Tuo būdu knygoje, be įdomios ir linksmos pje-

sės su filosofinio pobūdžio nukrypimais, skaitytojas aptiko literatūrinę apybraižą, politinį pamfletą bei rinkinį sąmojingų epigramų, kuriomis buvo galima sublizgėti visuomenėje. Knygą išpirko taip greitai, ir ji buvo tokia populiari, kad Šo nusprendė išleisti naują masinę laidą po šešis pensus, su pigiais popieriniais viršeliais. Juk jis laikė savo knygą evoliucionisto biblija, o „bibliją reikia pardavinėti kiek galint pigesne kaina", kad ji kuo plačiausiai pasklistų. Šiuo atveju skaitytojas negalėjo skųstis, kad už savo šešiapensį gavo per mažai.

„Aforizmai, arba taisyklės revoliucionieriui", suskirstyti skyriais, anuomet buvo labai populiarūs; kai kurie iš jų neprarado aktualumo lig šiai dienai.

Auksinė taisyklė.

„Nedaryk kitiems to, ko sau geistum. Tavo ir jų skoniai gali skirtis."

„Auksinę taisyklę sudaro tai, kad nėra jokių auksinių taisyklių."

Stabų garbinimas.

„Valdymo menas priklauso nuo to, kaip sugebėsi organizuoti stabų garbinimą."

„Biurokratija — tai valdininkai, aristokratija — stabai, o demokratija — stabų garbintojai."

„Laukinis garbina medinius ir akmeninius stabus, civizuotas žmogus — gyvus stabus."

„Tas, kuris žudo karalių, ir tas, kuris miršta už jį,— abu stabų garbintojai."

Demokratija

„Demokratijos sąlygomis renkama daugelis neišmanėlių, tuo tarpu anksčiau būdavo paskiriama nedaugelis parsidavėlių."

Išsimokslinimas

„Kai nenusimanantis žmogus moko kitą individą, kuris neturi tam dalykui palinkimo, ir išduoda jam sertifikatą apie

jo žinias, pastarasis tuo būdu įgyja džentelmeno išsimokslinimą."

„Kvailio smegenyse filosofija pavirsta neišmanymu, mokslas — prietaru, o menas — pedantizmu. Toks yra universitete įgytas išsimokslinimas."

„Geriausiai išauklėti tie vaikai, kurie tėvus mato tokius, kokie jie iš tiesų yra. Veidmainiavimas toli gražu nėra svarbiausia tėvų pareiga."

„Kas moka dirbti — dirba. Kas nemoka — moko."

„Veikla — vienintelis kelias į žinojimą."

„Kas nesugeba pilnai išmokti gimtosios kalbos, neišmoks ir ir svetimos."

„Negalima tapti siauru specialistu, netapus, griežta žodžio prasme, mulkiu."

„Duokite savo vaikams moralinius bei religinius pamokymus, tik įsitikinę, kad jie nepriims jų pernelyg rimtai. Verčiau būti Henriko Ketvirtojo ir Nelės Gvin, negu Robespjero ir Marijos Tiudor motina."

S a n t u o k a.

„Santuoka yra populiari, kadangi suderina didžiausią pagundą su maksimaliomis galimybėmis."

N u s i k a l t i m a s ir b a u s m ė.

„Nužudymas ant ešafoto — blogiausias iš visų nužudymų, kadangi jis vykdomas visuomenei pritariant."

T a r n a i.

„Ledi ir džentelmenams leistina turėti draugų šuns būdoje, bet ne virtuvėje."

Y d o s ir d o r y b ė s.

„Dorybė — ne susilaikymas nuo ydos, o nesiveržimas į ją."

„Pasiaukojimas nėra dorybė: tai tik išmintingumo ir suktybės sąveikos išdava."

G r o ž i s ir l a i m ė. M e n a s ir t u r t a s.

„XIX amžius buvo tikėjimo į dailiuosius menus epocha. Rezultatas akivaizdus."

Tikras dželtelmenas

„Tam, kas tiki švietimu, baudžiamąja teise ir sportu, reikia tik turto, kad galėtų pasidaryti tobuliausiu šiuolaikiniu džentelmenu."

Socialinės problemos.

„Neeikvok laiko socialinėms problemoms. Beturčių nelaimė — kad jie skursta; turtingųjų nelaimė — kad jie nenaudingi."

Atsitiktiniai posakiai

„Mums sakoma, kad Jehova, sukūręs pasaulį, pamatė, jog tas pasaulis geras Ką jis pasakytų dabar?"

„Laukinio žmogaus atsivertimas į krikščionybę yra krikščionybės atsivertimas į laukinę būklę."

„Kai išmoksim dainuoti, kad niekad, niekad britai nebeviešpataus[1], padarysim galą vergijai."

Pasiaukojimas.

„Jeigu pradėjai aukotis tiems, kuriuos myli, baigsi neapykanta tiems, dėl kurių pasiaukojai."

---

[1] Aliuzija į Didžiosios Britanijos himną.

VIENUOLIKTAS SKYRIUS

Laiko dvasia, intelektas ir humoras.
Džono Bulio smaragdų sala.
Majoro Barbaros kareivija ir Anderšafto pabūklai.

Taigi Šo buvo šlovės viršūnėje. Spauda pateikdavo kiekvieną jo žodį. Kiekvienas jo pokštas būdavo sutinkamas rimtai ir kaip mat pasklisdavo po pasaulį. Tai buvo jo talento klestėjimo metas, ir jis rašė, rašė, rašė. Šiam laikotarpiui labiausiai galima taikyti jo paties žodžius, kad jis nepatyręs jokių įvykių, o, priešingai, pats buvęs įvykis ir kad visas jo gyvenimas — knygų parduotuvės vitrinoje: jo veikaluose, jo pjesėse. Dėl to mums nebelieka nieko kito, tik vėl pasinaudoti jo pjesėmis, kurios, gal būt, vienos daugiau, kitos mažiau žinomos šios knygos skaitytojui. Čia tik reikėtų pridurti keletą žodžių, kaip jis rašė savo pjeses. Hesketas Pirsonas, kuris ne kartą klausinėjo apie tai patį dramaturgą, rašo:

„Šo niekuomet iš anksto nesudarinėjo plano ir neapmesdavo pjesės siužeto Suvokęs pagrindinę idėją, jis sėsdavo prie stalo ir visiškai pasikliaudavo įkvėpimu, iš anksto nenumatydamas nei to, ką parašys kitame puslapyje, nei to, kas turi vykti."

Įdomus Šo pasisakymas, kurį pateikia Pirsonas, apie laiko dvasią:

„Tai, ką aš kalbu šiandien, rytoj kalbės visi, net neprisimindami, kas įkalė jiems tokius dalykus į galvą. Ir žmonės turi tam teisę, kadangi aš irgi niekad neatsimenu, kas man įkalė į galvą čia viena, čia kita: tai Zeitgeist (laiko dvasia)."

„Tuo būdu,— toliau rašo Pirsonas,— jis pajuto, kad jo pjesėms neišvengiamai reikia vienokios ar kitokios formos, nors berašydamas jis ir dailino jas labai kruopščiai, kaip darbščiausias amatininkas."

„Aš niekad neišleidžiu pjesės iš rankų, kol nepadarau visko, ką galiu, kad ji būtų gera,— sakydavo Šo.— Tačiau vienintelė padėka, kuria žmonės atsilygina man už tai, kad ne-

verčiu jų nuobodžiauti, yra trys valandos skanaus juoko, kuris man atsiėjo daug mėnesių varginančio darbo..."

Ypatingą dėmesį jis kreipdavo štai į ką:

„Kai tik, berašydamas pjesę, pradedu jausti, kad nuo mano kilnaus, taurinančio meno žiūrovas gali surimtėti, nedelsdamas įterpiu pokštą ir nubloškiu rimtus žmones nuo jų aukštumų."

„Vis dėlto mano pomėgis nelauktai sumenkinti stilių buvo ne vienintelė priežastis, dėl kurios ėmiau rašyti komedijas."

„Kiekvienas tikrai intelektualinis kūrinys yra humoristinis",— pareikšdavo jis. Ir dar: „Kodėl žmogus, turįs vaizduotę, jei tik jam netrūksta ir realumo jausmo, galų gale visad ima rašyti komediją? Visiškai aišku, kad čia lemia begalinė ironija, kylanti iš pramanytų nuotykių kontrasto su tikromis aplinkybėmis bei galimybėmis."

Paliekant nuošaly Pirsono interviu, norėtųsi pateikti dar vieną Šo pasisakymą apie dramą:

„Drama — tai ne šiaip sau fotoobjektyvas, nukreiptas į gamtą; tai paraboliškas žmogaus valios konflikto su aplinka atspindys, žodžiu, problemos atspindys."

Šiam principui Šo liko ištikimas visoje savo kūryboje.

1904 metais Šo parašė vienintelę pjesę, kurios veiksmas vyko jo tėvynėje, smaragdinėje airių saloje. Gimimo Šo buvo airis, nors, daugumos biografų nuomone, jis buvo anglas iki gyvo kaulo. Šios pjesės pratarmėje, parašytoje po poros metų, 1906 metais, Šo sakė, kad jis nepriklausąs tiems, kuriuos vadina airių senbuviais: „Aš tipiškas danų, normanų, Kromvelio ir (žinoma) škotų antplūdžių airis." Gimtoji jo kalba — „Svifto kalba". Taigi vis dėlto airis ar anglas? Frenkas Haris, pats pusiau airis, pusiau velsietis, rašė:

„Man atrodė, kad svarbiausia jo originalumo, to tikėjimo, kurio jis nuo to laiko tvirtai laikėsi, priežastis buvo ta, kad Angliją ir visa, kas tik angliška, jis vertino kaip airis. Jam buvo grasūs anglų įpročiai, veidmainiavimas, formalizmas ir žiaurumas. Jo nereikėjo įtikinėti nei tariama anglų meile laisvei,— jo nepajėgė apgauti Airijos, Indijos ir Egipto engėjai,— nei jų meile žodžio laisvei, kuria anglai visada giriasi:

argi jis galėjo pamiršti, kaip buvo areštuoti Kaningemas Gremas ir Džonas Bernsas ir kaip jam pačiam dukart vos pavyko išvengti arešto, pasinaudojus žodžio laisve? Jis žinojo, kad jų socialinio teisingumo jausmas yra užuomazgoje. Įprastinis keltiškas požiūris į Angliją teikė Šo daug originalumo."

Šo jokiu būdu nebuvo galima pavadinti airių nacionalistu.

Vis dėlto pjesės pratarmėje, kuri pasirodė esanti vienas aštriausių politinių jo pamfletų, Šo gina airių teisę į savivaldą, į homrulį:

„Net jeigu airių savivalda būtų tiek pat nesveika, kaip anglo rajumas, tokia pat besaikė, kaip jo girtavimas, tokia nevalyva, kaip jo rūkymas, tokia nedora, kaip jo šeimyninis gyvenimas, tokia parsidavėliška, kaip jo rinkimai, tokia beširdiškai gobši, kaip jo prekyba, tokia žiauri, kaip jo kalėjimai, ir tokia negailestinga, kaip jo gatvės,— net ir tada airių pretenzijos į savivaldą būtų tiek pat teisingos, kaip ir anglų."

Šo rašė, kad airiai nori būti valdomi ne angliško, o savo pačių kvailumo, kad jie nenurims, kol negaus laisvės, nes „pavergta tauta panaši į žmogų, sergantį vėžiu: jis daugiau apie nieką negali galvoti." Šo siūlė taikiai sureguliuoti airių problemą ir beveik po ketvirčio amžiaus naujoje pjesės pratarmėje jis tvirtino, kad ši problema buvo išspręsta „ne taip, kaip ją būtų turėję išspręsti civilizuoti ir protingi žmonės, o taip, kaip šunys sprendžia savo ginčą dėl kaulo."

Paliktoji tėvynė Šo netraukė. Jis kalbėjo, kad jei būtų pasilikęs žaliose Airijos kalvose ir žiūrėjęs nuo jų viršūnių į Dubliną, tai, galimas daiktas, taip pat būtų tapęs airių poetu. Tačiau jis mėgo viską privesti iki logiškos pabaigos: „Anglija užkariavo Airiją, tad man daugiau nieko nebeliko, kaip atvykti čia ir užkariauti Angliją."

Po sėkmingų „Kitos Džono Bulio salos" ir „Majoro Barbaros" pastatymų Šarlotė įkalbėjo Šo paviešėti Airijoje. Apibūdinant šios kelionės įspūdžius, galima priminti vieno pjesės personažo, pastoriaus Kigeno, žodžius:

„Kituose dideliuose miestuose aš pamačiau stebuklus, kurių niekuomet nesu matęs Airijoje. Bet kai sugrįžau į Airiją,

įsitikinau, kad patys didžiausi stebuklai laukė manęs kaip tik čia. Ir jie čia buvo visą laiką, bet anksčiau mano akys jų nematė. Aš nežinojau, kaip atrodo mano gimtasis namas, kol neišvykau iš jo."

Pastorius Kigenas, laikomas pamišėliu ir užsitraukęs bažnyčios nemalonę,— vienas įdomiausių personažų šioje pjesėje, kurioje subtiliausias humoras išgaunamas, priešpastatant airio ir anglo charakterius. Pastorius pasirodo antrajame pjesės veiksme Airijos peizažo fone. Pakyla uždanga, ir pagyvenęs žmogus „jauno šventojo veidu" kalbasi su žiogeliu kalvos atšlaitėje:

„Žiogas *(gailiai).* Dzz... Dzz...

Žmogus. Viskas veltui, drauguži. Nors ir mokėtum šokinėti kaip kengūra, nuo savo širdies vis tiek nenušokuosi — nuo savo širdies ir savo ilgesio. Iš čia galima tik žiūrėti į dangų, o jo pasiekti neįmanoma. Štai! *(Rodo lazda į saulėlydį)* Juk čia dangaus vartai, ar ne?

Žiogas *(pritariamai).* Dzz... Dz...

Žmogus. Tu iš tiesų protingas žiogas, jeigu ir tai žinai! Bet sakyk man, galvočiau, kodėl, kai matome, kad dangus atsivėręs, mūsų širdis raitosi iš skausmo, lygiai kaip raitosi velnias, pamatęs šventintą vandenį? Kuo tu nusidėjai, kad užsitraukei tokį prakeikimą? Ei! Kur nušokavai? Kas per įprotis vartaliotis ore per išpažintį? *(Grūmoja žiogui lazda)*"

Pastorius Kigenas gana rimtai kalbasi su žiogu:

„Kaip, tavo manymu, štai šita šalis, kurioje dabar mudu esame, kas ji tokia — pragaras ar skaistykla?

Žiogas. Dzz.

Žmogus. Pragaras! Dievaži, tavo teisybė! Bet kokią nuodėmę mudu padarėme, kai buvome gyvųjų tarpe, kad mus pasiuntė į pragarą?"

Tą pačią temą pastorius, kuriam atimta kunigystė, vysto toliau, kalbėdamasis su parapijiečiais ir atvykėliais:

„Kigenas. Nėra jokios abejonės, kad mūsų pasaulis — kančių ir sielvarto vieta, kur klesti kvailiai, o protinguosius persekioja ir jų neapkenčia; vieta, kur vyrai ir moterys ka-

muoja vieni kitus vardan meilės; kur vaikus engia ir kankina vardan auklėjimo ir pareigos tėvams; kur silpnus kūnu nuodija ir luošina vardan pagydymo, o silpnus dvasia pasmerkia baisiai kančiai, atimdami laisvę — ne kelioms valandoms, o ištisiems metams — vardan teisingumo... Mano religija moko, kad pasaulyje tėra viena tokia siaubo ir kančios vieta — tai pragaras. Vadinas, mūsų žemė ir yra pragaras..."

Pjesės pabaigoje pastorius Kigenas kalbasi su savo žemiečiu Lariu ir anglų komersantu Brodbentu, kuris jam pataria laikytis anglų. Į tai pastorius atsako:

„Sere! Kai jūs man kalbate apie airius ir anglus, užmirštate, kad aš katalikas. Mano tėvynė ne Airija ir ne Anglija, o visa didžiulė mano bažnyčios karalystė. Aš pripažįstu tik dvi šalis — dangų ir pragarą; tik dvi žmonių būsenas — išganymą ir prakeikimą. Atsidūręs dabar tarp jūsų dviejų — anglo, tokio protingo, nepaisant viso jo kvailumo, ir airio, tokio kvailo, nepaisant viso jo protingumo, aš, būdamas nemokša, negaliu nuspręsti, kuris iš jūsų labiau prakeiktas. Tačiau būčiau nevertas savo pašaukimo, jeigu mano širdyje judu nebūtumėte lygūs.

Kritikas Perdemas, laikęs pastorių Kigeną „idealistinės Šo filosofijos ruporu", pateikdamas šio monologo pradžią, teigia, kad čia „kalba pats Šo".

Šiaip ar taip, jau cituoto dialogo pabaigą, kur pastorius ir jo pašnekovai nagrinėja įvairias dangaus koncepcijas, verta išklausyti dar kartą:

„K i g e n a s *(romiai, atsigręždamas į anglą).* Matote, misteri Brodbentai, aš tik nirtinu savo žemiečių širdis, kai bandau sakyti jiems pamokslus; pragaro vartai vis dar nugali mane. Leiskite su jumis atsisveikinti. Verčiau man klaidžioti vienatvėje aplink apvalųjį bokštą, pasinėrus į svajas apie dangų. *(Kopia į kalvą)*

L a r i s. Taip, taip! Štai kas! Amžinai svajos, svajos, svajos!"

Dabar, prieš pereinant prie pjesės finalo, pats laikas prisiminti Šo žodžius apie poetus ir žalias kalvas ties Dublinu.

„K i g e n a s *(sustodamas ir paskutinį kartą kreipdamasis į juos).* Kiekvienoj svajoj glūdi pranašystė; kiekvienas pokštas virsta tikrove amžinybės prieglobstyje.

B r o d b e n t a s *(susimąstęs).* O į ką panašus dangus jūsų sapnuose?

K i g e n a s. Mano sapnuose — tai šalis, kur valstybė yra bažnyčia, o bažnyčia — žmonės; visi trys sudaro vienovę. Tai visuomenė, kur darbas yra žaidimas, o žaidimas — gyvenimas; visi trys sudaro vienovę. Tai šventovė, kur dvasininkas yra tas, kuris meldžiasi, o besimeldžiantis,— tai tas, kuriam meldžiasi; visi trys sudaro vienovę. Tai pasaulis, kur gyvenimas žmogiškas, o visa žmonija dieviška; visi trys sudaro vienovę. Trumpiau tariant, tai pamišėlio svaja. *(Kopia į kalvą ir pranyksta iš akių.)*

Šo ruošė šią pjesę airių teatrui ir airių auditorijai. Tačiau Airijoje jos pastatyti nepavyko, ir ją pastatė Vedrenas ir Barkeris. Londone pjesė turėjo didžiulį pasisekimą. Grenvilas Barkeris atliko pastoriaus Kigeno vaidmenį. Piniginę sėkmę gerokai lėmė faktas, kad teatrą lankė Anglijos ministras pirmininkas Artūras Balfuras (tarp kitko, pirmojo veiksmo remarkoje pasakyta: „Ant sienų... keletas Frensio Karuterso Guldo karikatūrų; jose Balfuras pavaizduotas triušiu, o Čemberlenas — lape..."), kuris žiūrėjo pjesę keturis kartus ir atsivesdavo su savimi bendražygius bei opozicijos lyderius. Pagaliau į spektaklį teikėsi atsilankyti jo didenybė karalius Edvardas VII, kuris taip juokėsi, kad ložėje sulaužė krėslą.

Pasirodžiusi tuoj po „Kitos salos" nauja Šo pjesė „Majoras Barbara" — aštri satyra, liečianti gyvybiškai svarbias politines problemas.

Barbara — svarbiausios pjesės herojės vardas. Tai mergaitė iš turtingos šeimos, įstojusi į „Gelbėjimo armiją", kur kaip ir tikroje armijoje yra ir majoro laipsnis. Kristaus kareivija iš paskutiniųjų nelygioje kovoje bando įveikti didėjantį skurdą darbininkų rajonuose, badą, turčių šiurkštumą, smurtą, gobšumą. Tačiau šią armiją išlaiko filantropų aukos, ir Barbara su liūdesiu įsitikina, kad, pirmiausia, šių įplaukų šaltinis — tų pačių gobšuolių, kuriuos jie demaskuoja, neteisėtos pajamos, ir kad, antra vertus, jos pačios tėvas, kurį ji mažai tepažįsta, Endrius Anderšaftas yra vienas stambiausių fabrikantų, gami-

nančių patrankas. Endrius Anderšaftas ne naivuolis: jis ciniškas, gudrus ir atkaklus. Iš jo lūpų pjesės herojai, o tuo pačiu ir žiūrovai sužino nemaža karčių tiesų. Su nepaprastu cinizmu jis atskleidžia savo šeimai buržuazines „tikro ginklakalio taisykles", kurių esmė — „parduoti ginklus kiekvienam, kas pasiūlys už juos gerą kainą, nepaisant asmens ir įsitikinimų: aristokratui ir respublikonui, nihilistui ir carui, kapitalistui ir socialistui, protestantui ir katalikui, plėšikui ir policininkui, juodaodžiui, baltajam ir geltonodžiui, žmonėms visokio plauko ir luomo, bet kokios tautybės, bet kokio tikėjimo, bet kokios sektos, teisiam reikalui ir nusikaltimui". Pirmasis Anderšaftas ant savo dirbtuvės durų užrašė: „Dievas sutvėrė ranką — tegul žmogus nepaleidžia iš jos kalavijo." Antrasis parašė taip: „Kiekvienas gali kautis, bet niekas negali teisti." Trečiasis užrašė: „Ginklas — žmogui, pergalė — dangui." Ketvirtasis nebuvo linkęs į literatūrą, dėl to jis nieko neparašė, užtat pardavinėjo patrankas Napoleonui Jurgio III panosėje. Penktasis parašė: „Taiką reikia saugoti su kardu rankoje." Šeštasis, mano mokytojas, pranoko visus. Jis parašė: „Pasaulyje nieko nebus padaryta, kol žmonės nepradės žudyti vienas kito dėl to, kas nepadaryta. „Septintajam jau nebebuvo ko pridurti. Ir dėl to jis tik pradėjo: „Be gėdos."

Pjesė „Majoras Barbara" sudarė trijų veiksmų diskusiją, bet, sekdamas šią diskusiją, žiūrovas įsitempdavo ne mažiau, kaip stebėdamas tikrą melodramą, nors tiesos, kurias skelbė salei ciniškas patrankų fabrikantas Endrius Anderšaftas, buvo labai liūdnos ir negalėjo teikti pramogos. Štai į patetišką sūnaus šūksnį, kad jis „anglas ir nenorįs klausyti, kaip įžeidinėjama jo šalies vyriausybė", Anderšaftas atsako su cinizmo gaidele:

„Tavo šalies vyriausybė! Aš — tavo šalies vyriausybė, aš ir Leizersas. Negi tu manai, kad dešimtis į tave panašių diletantų, susėdusių šalia šioje žioplių šnekykloje, gali valdyti Anderšaftą ir Leizersą? Ne, mano dauguži, jūs darysite tai, kas naudinga mums. Jūs paskelbsit karą, jei mes to pageidausim, ir išsaugosit taiką, jei mums bus paranku. Jūs pastebėsit, kad pramonei reikalingos vienokios ar kitokios reformos kaip tik tada, kai mes nuspręsime jas įgyvendinti. Kada man reikės padidinti dividendus, jūs pripažinsit, kad tai valstybinis

būtinumas. Kada kiti panorės sumažinti mano dividendus, jūs pakviesit į pagalbą policiją ir kariuomenę. Ir už visa tai jūs gausite mano laikraščių paramą ir pritarimą, o taip pat malonumą dėtis didžiais valstybės veikėjais.

Tavo šalies vyriausybė! Eik, mano mielas, žaisk savo perrinkimais, vedamaisiais straipsniais, istoriniais banketais, didžiais lyderiais, opiais klausimais ir kitais savo žaisliukais! O aš grįšiu į savo kontorą, užmokėsiu muzikantams ir užsisakysiu muziką, kokios man reikia."

Anderšaftas, panašiai kaip ir kiti Šo pjesių personažai, plačiai svarsto „skurdo nusikaltimą". Taip, taip, nesiliauja kartojęs ir pats Šo pjesės pratarmėje, nežiūrėkite į tai, kaip į naują paradoksą. Skurdą reikia laikyti nusikaltimu:

„Sunkiausiu nusikaltimu,— teigia Anderšaftas. — Visi kiti nusikaltimai — dorybės, lyginant su skurdu, visos kitos ydos — prieš jį tik riteriškas šaunumas. Skurdas naikina ištisus miestus, platina baisias epidemijas, marina sielą net tiems, kurie jį mato iš šalies, girdi ar bent jaučia jo tvaiką. Vadinamasis nusikaltimas — tikri niekai... Visame Londone neatsirastų nė penkiasdešimt rimtų nusikaltėlių profesionalų. Tačiau vargšų — milijonai; tai nusmukę žmonės, purvini, alkani, blogai apsirengę žmonės. Jie mus nuodija morališkai ir fiziškai, griauna visos visuomenės laimę, jie privertė mus atsisveikinti su laisve ir organizuoti dirbtinę žiaurią visuomeninę santvarką vien iš baimės, kad jie sukils prieš mus ir įtrauks paskui save į prarają. Tik kvailiai bijo nusikaltimo; tačiau visi mes bijome skurdo."

Taip kalba ginklų fabrikantas, ciniškas, bet įžvalgus Anderšaftas. O štai paties autoriaus žodžiai pjesės pratarmėje:

„Mokyti vaikus, kad nuodėmė trokšti pinigų, reiškia pasiekti kraštutinę begėdystės ribą tokiu savo melavimu, moraliniu nusmukimu ir veidmainiavimu. Visuotinė pagarba pinigams — tai vienintelis dalykas mūsų civilizacijoje, teikiąs viltį, vienintelė sveika vieta mūsų visuomenės sąmonėje. Pinigai svarbesni už viską pasaulyje. Jie tiek aiškiai ir neginčijamai atspindi sveikatą, jėgą, garbę, perteklių ir grožį, kiek liga, silpnumas, gėda, niekšybė ir išsigimimas atspindi jų trūkumą.

Dar vienas jų privalumas yra tas, kad jie be paliovos triuškina žemos kilmės žmones, kaip sistemingai stiprina bei aukština kilminguosius ir tik tada, kai jie visiškai netenka vertės vienų žmonių akyse ir virsta nepasiekiama brangenybe kitų akyse, tiktai tada jie virsta prakeikimu. Trumpiau sakant, jie tampa prakeikimu tik tuomet, kai socialinės sąlygos tokios absurdiškos, kad pats gyvenimas virsta prakeikimu. Abi šios sąvokos neatskiriamos: pinigai — tai kasininkas, kuris įgalina skirstyti gyvenimo gėrybes visuomenės nariams, o tai yra gyvenimas, ir niekas negali tuo abejoti, kaip niekas neabejoja, kad monetos ir banknotai yra pinigai. Tad pirmoji piliečio pareiga — reikalauti, kad pinigai jam būtų mokami protingai; šis reikalavimas prieštarauja tikrovei, nes keturi žmonės už dvylika valandų sekinančio darbo gauna po tris šilingus, o tuo tarpu vienas žmogus nei iš šio, nei iš to gauna tūkstantį svarų. Baisus žmonių skurdas reikalingas ne papročių gerinimo, ne duonos piginimo, ne susilaikymo, ne laisvės, ne kultūros, ne mūsų morališkai smukusių seserų ir paklydėlių brolių gelbėjimo, ne malonės, ne meilės, ne bičiulystės vardan šventosios trejybės, o paprastų paprasčiausiai — ganėtinai pinigų. Ir blogis, kurį reikia pulti, yra ne nuodėmė, ne kančia, ne gobšumas, ne dvasininkų pinklės, ne silpna valdžia, ne demagogija, ne monopolija, ne tamsumas, ne girtavimas, ne karas, ne maras ir joks kitas iš atpirkimo ožių, kuriuos pasiruošę atnašauti reformistai,— o pinigai."

Norint išbristi iš skurdo, įrodinėja Šo, tėra viena išeitis — panaikinti kapitalistinę visuomenę su visu jos išlaidumu bei nesugebėjimu užtikrinti gėrybių gausumo ir sukurti visuomenę, kurios pagrindą sudarys socializmas ar komunizmas.

Pjesės „Majoras Barbara" pratarmėje Šo kalba ir apie „Gelbėjimo armiją" bei krikščionybę. Sako, kad Šo kartą nuėjęs į „Gelbėjimo armijos" mitingą Albert-hole, kur grojęs didžiulis dūdų orkestras, o choras giedojęs evangelikų giesmes. Šo taip sujaudinęs milžiniškos auditorijos giedojimas, kad jis ėmęs iš savo ložės diriguoti chorui. Ir kaip jis nustebo, kad po mitingo prie jo priėjo dama „Gelbėjimo armijos" kapitono uniforma, padėkojo jam su ašaromis akyse ir tarė: „Juk mes praregėjome, tiesa?"

Šo buvo linkęs žiūrėti į „Gelbėjimo armiją", aktyviai kovojančią už gėrį, toli gražu ne taip kritiškai, kaip į ortodoksalią bažnyčią Jis sakė, kad „bažnyčios pareiga revoliucinių krizių metu — sukelti visas griaunamąsias jėgas ir nukreipti jas prieš esamą santvarką. Tačiau jei bažnyčios pradės taip daryti, gyvuojantis režimas jėga jas nuslopins. Bažnyčioms leidžiama veikti tik su sąlyga, kad jos skelbs paklusnumą valstybei, šiuo momentu kapitalistinei... Štai kodėl nei leistoji pas mus bažnyčia, nei „Gelbėjimo armija" niekuomet nesulauks visiško varguolių pasitikėjimo. Šios organizacijos privalo remti armiją ir policiją, visai nesvarbu, koks jų tikėjimas ar netikėjimas; o kadangi policija ir armija — tai turtuolių ginklai vargšams plėšti ir slopinti (remiantis šiam tikslui sukurtais juridiniais ir moraliniais principais), neįmanoma tuo pat metu būti ir beturčių, ir policijos pusėje. Savaime aišku, religinės organizacijos, gyvuojančios iš turtuolių aukų, tampa tarsi pagalbine policija, kuri švelnina maištingus varguomenės kraštutinumus šiltu židiniu ir antklode, duona ir sirupu, guodžia ir drąsina pasmerktuosius, diegdama jiems viltį pasikliauti begaline ir pigiai atsieinančia laime aname pasaulyje, kai tuo tarpu vergiškas darbas turtingiesiems padarys savo — atves prie belaikės mirties".

Šo nurodė dar vieną punktą, kur jo „nesutarimas su „Gelbėjimo armija" ir visais kryžiaus (kurio aš neapkenčiu, kaip neapkenčiu bet kokių kartuvių) propaguotojais darosi tikrai gilus Dovanojimas, atleidimas, atpirkimas — tai vis prasimanymai; bausmė — tik tariamas vieno nusikaltimo panaikinimas kitu nusikaltimu; o gauti kaltės atleidimą, nepatyrus atpildo, ne lengviau, negu pagyti, nepatyrus ligos. Jūs niekada nesitikėkite aukštos moralės iš žmonių, kurie mano, kad jų nusižengimai atpirkti ir atleisti, arba iš visuomenės, kur atleidimas ir atpirkimas oficialiai garantuoti visiems."

Tuo būdu pjesė „Majoras Barbara", kaip ir kitos Šo pjesės, yra „problemos atspindys", o problemų Dži-Bi-Es niekada netrūko. Žinoma, ne visuomet jos buvo socialiniu požiūriu tokios aštrios, kaip pjesėje apie žavų „Gelbėjimo armijos" majorą. Pjesė „Gydytojo dilema", be abejo, priklauso ne tokių kandžių bei „nemalonių" kategorijai. Su

gydytojais Šo gavo susitikti gana dažnai. Mat, jį kone visą gyvenimą kamavo galvos skausmai, ir gydytojai buvo bejėgiai kuo nors padėti. Pirsonas pasakoja, kad vieną sykį po eilinio galvos skausmo priepuolio Šo buvo atsitiktinai supažindintas svečiuose su garsiuoju poliariniu tyrinėtoju Fritjofu Nansenu, kurio jis čia pat paklausė, ar tas kartais neatradęs vaistų nuo galvos skausmo.

— Ne,— atsakė Nansenas, su nuostaba žvelgdamas į dramaturgą.

— O ar kada mėginote atrasti vaistus nuo galvos skausmo? — nenurimo Šo.

— Ne.

— Neįtikėtina! — sušuko tada Šo. — Jūs praleidote visą gyvenimą, stengdamasis atrasti Šiaurės polių, kuris niekam pasauly nerūpi, ir net nepabandėt atrasti vaistų nuo galvos skausmo, nuo kurio klykte klykia kas tik gyvas.

Prie šio periodo pjesių priklauso ir „Blanko Posneto teismas", kurią Šo pavadino „religiniu traktatu" arba „pamokslu šiurkščios melodramos forma". Tačiau lordas Čemberlenas laikė šį „religinį traktatą" šventvagišku ir neleido jo statyti teatre. Pjesėje randame jau iš kitų pjesių žinomas Šo idėjas, išreikštas įprastine paradoksų forma. Pas sučiuptą ir apkaltintą arkliavagyste Blanką, atskalūną, baltą varną nedidelio Jungtinių Valstijų puritoniško miestuko parapijoje, ateina jo brolis, gerbiamas pamokslininkas Danielsas; jis priekaištauja Blankui už tai, kad šis... negėrė.

„D a n i e l s a s. Pavėlavai, Blankai, pavėlavai. (*Trūkčiojančiu balsu.*) Kodėl tu negėrei kaip aš? Būtum gėręs kaip aš, dievui prisakius, savo paties labui, kol būtų atėjęs metas baigti. Aš jaunystėje gerdamas išsaugojau gerą vardą. O tu negėrei, todėl save ir pražudei. Sakyk, ar aš buvau bent kartą girtas darbo metu?

B l a n k a s. Ne, bet tu niekad nė nedirbai, kol turėjai iš ko gerti.

D a n i e l s a s. Čia ir matoma dievo apvaizdos išmintis ir viešpaties gailestingumas. Dievas mums apsireiškia įvairiai, kartais tokiais būdais, kurių nė nenumanome, kai bandome priešintis jo valiai ir iš savo aklumo norim daryti

savaip... Sakau tau, Blankai: amerikiečiai šiandien dorovingiausia tauta, nes jie kai nedirba, taip pasigeria, jog nebegirdi, ką jiems šnibžda nelabasis."

Taip, pasaulis supuvo, apie tai vienas po kito kalba pjesės herojai.

„Mūsų pasaulis supuvo,— sako Blankas,— perdėm supuvo, tačiau net niekingiausiam iš mūsų yra dar kai kas šventa,— tai arklys."

Tarp kita ko tai gana rimtas klausimas. Mumyse slypi gėris, sako Šo, netgi ir tada, kai to visai neįtariame. Ši idėja yra ir „Blanko Posneto teisme". Šo pasiuntė savo pjesę Tolstojui, ir šiam ji patiko. Laiške rusų romanistui Šo rašė:

„Dievas man dar neegzistuoja, bet egzistuoja kuriamoji galia, kuri nuolatos stengiasi sukurti evoliucijos keliu kažkokį vykdomąjį dieviškojo žinojimo ir galios organą, tai yra pasiekti visagalybę ir visažinybę; ir kiekvienas vyras ar moteris, išvydę pasaulį, yra naujas mėginimas pasiekti šį tikslą..."

Nors Tolstojus pagyrė pjesę, vis dėlto pareiškė nepasitenkinimą kad „Žmoguje ir Antžmogyje" Šo buvo negana rimtas ir kad žiūrovai bei skaitytojai juokėsi rimčiausiose vietose.

„Jūs nepakankamai rimtas. Negalima juokais kalbėti apie tokį dalyką, kaip žmogaus gyvenimo paskirtis, ir apie jos iškraipymo priežastis bei tą blogį, kurio kupinas mūsų žmonijos gyvenimas."

Šo į tai atsakė:

„Jūs sakote, kad aš verčiu publiką juoktis net pačiomis rimčiausiomis akimirkomis. O kodėl gi ne? Kam gi mums guiti, drausti humorą ir juoką? Tarkime, kad pasaulis — tik vienas iš viešpaties pokštų; argi jūs imsite dirbti mažiau, norėdami paversti jį iš blogo pokšto geru?"

Iš prieškarinių Šo pjesių dar paminėtina „Mezaliansas". Tai pjesė, kurią, ko gero, nusveria prie jos pridėtas platus traktatas apie auklėjimą — tiksliau, traktatas „Apie tėvus ir vaikus".

Pjesėje vaizduojamas turtingų buržua savaitgalis, į kurio ramią tėkmę staiga įsiveržia tiesiai iš dangaus, bet, žinoma, lėktuvu lenkė akrobatė Lina Ščepanovska. Šo panaudoja šį įsiveržimą, norėdamas dar kartą išjuokti turtingos viduriniosios klasės atstovų papročius, prietarus ir idealus. Jaunasis Džonis, turtingo prekiautojo apatiniais baltiniais įpėdinis, pasiūlė lenkaitei susituokti, o atsakydama pasipiktinusi akrobatė prapliupo ištisu srautu sarkazmų:

„T a r l t o n a s (*atsistodamas*). Bet kodėl jūs norite mus palikti, mis Šč?

L i n a. Drauguži, šie namai priplėkę. Visi jūs tarytum apie nieką daugiau negalvojate, išskyrus meilę. Visos jūsų kalbos apie tai. Visi paveikslai apie tai. Visų jūsų akyse — meilės alpulys. Jūs įklimpę į ją, persisunkę ja, ir net šventraščio citatos ant sienų jūsų miegamuosiuose taip pat apie meilę. Tai biauru. Tai liguista. Jūsų moterys kiauras dienas nieko neveikia, ir jų tualetai skirti vieninteliam tikslui — meilei. Aš neišbuvau čia nė valandos, o jau visi man siūlė meilę, tarsi tai būtų mano profesija dėl to, kad esu moteris. Ir jūs pirmasis, drauguži. Aš jums atleidžiu, kadangi jūs nenuskriaudėte savo žmonos.

I p a t i j a. O! O! O! O tėveli!

L i n a. O paskui jūs, lorde Samerheizai, atėjote pas mane; jūs man tepasakėte vienintelį dalyką — kad niekam neužsiminčiau apie mūsų meilės ryšius Vienoje prieš dvejus metus. Aš atleidžiu jums, nes maniau, kad jūs pasiuntinys, o visi pasiuntiniai užsiiminėja meile, ir jie visi labai mieli ir naudingi žmonės, kurie visur važinėja. Paskui šis jaunuolis. Jis — šios mergaitės sužadėtinis; bet tik įsivaizduokite: jis merginasi man dėl to, kad guodžiu jį, kada jis verkia. Viską iškenčiau tylėdama. Tačiau dabar ateina jūsų Džonis ir pareiškia, kad aš elegantiška moteris, ir prašo mano rankos. Mano, Linos Ščepanovskos, rankos!!"

Plačioje pratarmėje pjesei — traktate „Apie tėvus ir vaikus" — Šo išsakė nemaža karčių minčių apie mokyklą, savo vaikystės dienas Dubline:

„Iš visų dalykų, skirtų nekaltiems žmonėms žemėje, pats baisiausias yra mokykla. Visų pirma, mokykla — tai

kalėjimas. Tačiau kai kuriais atžvilgiais — ji net žiauresnė už kalėjimą. Kalėjime, pavyzdžiui, niekas neverčia skaityti knygiūkščių, kurias parašė prižiūrėtojai ir vyresnybė... Nors egzistuoja milijonai akrų miško ir lygumos, ir kalvos, ir vėjas, ir grynas oras, ir paukščiai, ir upės, ir žuvys, daugybė tokių įvairių, tokių prieinamų, naudingų sveikatai ir pamokomų dalykų, o taip pat gatvės, vitrinos, minia, ekipažai ir visokiausi miesto džiaugsmai tiesiog kitapus slenksčio, tave verčia sėdėti užsidarius, ir sėdėti ne patogiame ir gražiai sutvarkytame kambaryje, o kažkokiame galvijų žardyje, kur tu lindi drauge su daugeliu kitų vaikų, kur tave muša, jei sušneksi, muša, jei krustelsi, muša, jei nesugebėsi įrodyti, atsakydamas į kvailus prižiūrėtojo klausimus, muša taip, kad net tomis valandomis, kada pasprunki iš to gardo, iš po savo prižiūrėtojo rimbo, nepaliautum kankintis, palinkęs prie neapkenčiamų mokyklinių vadovėlių, užuot drįsęs gyventi."

Sprendžiant iš šio pasisakymo, mokyklą Šo prisimindavo kaip niūrios kankynės metą. Ir ne dėl to, kad jį patį būtų dažnai mušę; tokia jau buvo mokykla, ir jis visa siela veržėsi iš šio kalėjimo.

„Jei mano mokytojai būtų tikrai rūpinęsi mano auklėjimu, o ne tuo, kad, sunkiai užsidirbdami duoną, neleistų man įsipykti suaugusiems, jie seniai būtų išvarę mane iš mokyklos, kaltindami, kad aš jos neapkenčiu ir kad nenoriu mokytis... Bet norint, kad tave pašalintų iš mokyklos, reikia taip baisiai nusižengti, kad kitų berniukų tėvai grasintų atsiimsią savo sūnus, idant jie nesimokytų drauge su tokiu nusikaltėliu. Atsimenu tik vieną atvejį, kai mokiniui grėsė tokia bausmė; jaunas nevidonas pabučiavo kambarinę, o gal ji pabučiavo jį, kadangi jis buvo gražus jaunuolis. Manęs ji nebučiavo, ir niekas neketino manęs šalinti..."

„Baisus daiktas — mokykla, tiesiog nėra žodžių" — toks Šo nuosprendis. Jis manė, kad per paskutinius penkiasdešimt metų mokykla nė kiek iš esmės nepasikeitė, tačiau jis neturėjo praktiškų receptų savo meto mokyklai pertvarkyti:.

„Vis dėlto neprivalau apsimesti, kad esu paruošęs sistemą visoms kitoms pakeisti. Kaip ir bet kurioje kitoje srityje, vienintelė kliūtis teisingos auklėjimo sistemos kelyje — mūsų juokingai absurdiškas nacionalinių pajamų paskirstymas, kurį lydi klasiniai prieštaravimai ir snobizmas, primetamas vaikams, kaip neatskiriama socialinio paruošimo dalis..."

Aplamai Šo reikalavo radikaliai pakeisti švietimo sistemą ir kaip socialistas primygtinai teigė, kad tam būtina pertvarkyti visuomenę.

DVYLIKTAS SKYRIUS

Amžininko portretas.
Ūmus vėjas ir šalta liepsna.
Tonizuojantis savo meto vaistas.
Apie Dievaitį nuo Eivono krantų ir naująjį Dikensą.

Prieškariniais metais jis pasiekė šlovės viršūnę. Teatro scenoje, tribūnoje, spaudoje jis įrodinėja, moko, skelbia, išjuokia. Panaudoja bet kokią galimybę socializmui propaguoti. Bet kokią galimybę, kad dar ir dar kartą parodytų pasauliui, kaip absurdiška visa, kas dedasi, kokia netobula ir neteisinga dabartinė visuomenė. Šo galima nemėgti, bet su juo daugiau nebegalima nesiskaityti, nes jo šlovė toli peržengė šios tūkstančius kartų jo išjuoktos salos ribas, o laikraščiai vienas po kito suteikia jam savo puslapius.

Koks jis atrodė amžininkams?

Pavartykime pageltusius nuo laiko spaudos komplektus, kur kone kiekviena informacija prasideda žodžiu „šiandien", ir pažiūrėkim, ką sakė apie mūsų herojų kiti šito pusšimtį metų sulaukusio „šiandien" personažai.

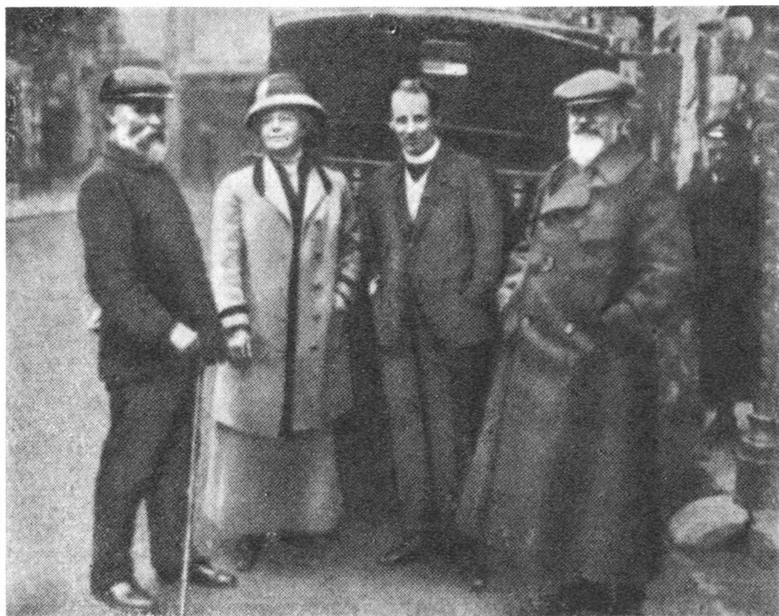
A. Gardineris prieš karą buvo vienas talentingiausių žurnalistų, bendradarbiavusių „Deili Niuz". Jo puikioje literatūrinių portretų serijoje yra ir Bernardo Šo portretas. Suteikiame žodį Gardineriui:

„Kartą man teko pirmininkauti susirinkime, kur turėjo kalbėti misteris Bernardas Šo. „Kokia jūsų paskaitos tema?" — pasiteiravau. „Ji be temos,— atsakė jis. — Pasakykite jiems, kad tema bus paskelbta pabaigoje." Aš taip ir padariau, pridurdamas, kad po to jis atsakys į visus protingus klausimus. „Man labiau patinka neprotingi",— tarė jis teatrališka pašnibžda. Keturiasdešimt minučių auditorijai liejosi jo pašaipų srautas pramaišiui su humoro tvykstelėjimais ir sveikos minties perlais. Paskui jis pašoko, beeidamas apsivilko apsiaustą, pasigriebė skėtį, geraširdiškai atsikalbinėdamas, prasimušė pro minią gerbėjų, kantriai išklausė kažkokią senyvą airę, kuri pažinojo jį vaikystėje ir pasirodė tiek pat šneki, kaip ir jis pats, ir pagaliau nudūmė Ri-

„Aš esu amoralių ir eretiškų pjesių specialistas"

Mei Moris (kairėje) ir Dži-Bi-Es devintajame dešimtmetyje

Keiras Hardis, misis Šo ir Dži-Bi-Es

Šo rašo „Cezarį ir Kleopatrą"

Sužadėtinis ir jaunavedys. Vedybų metais — 1898

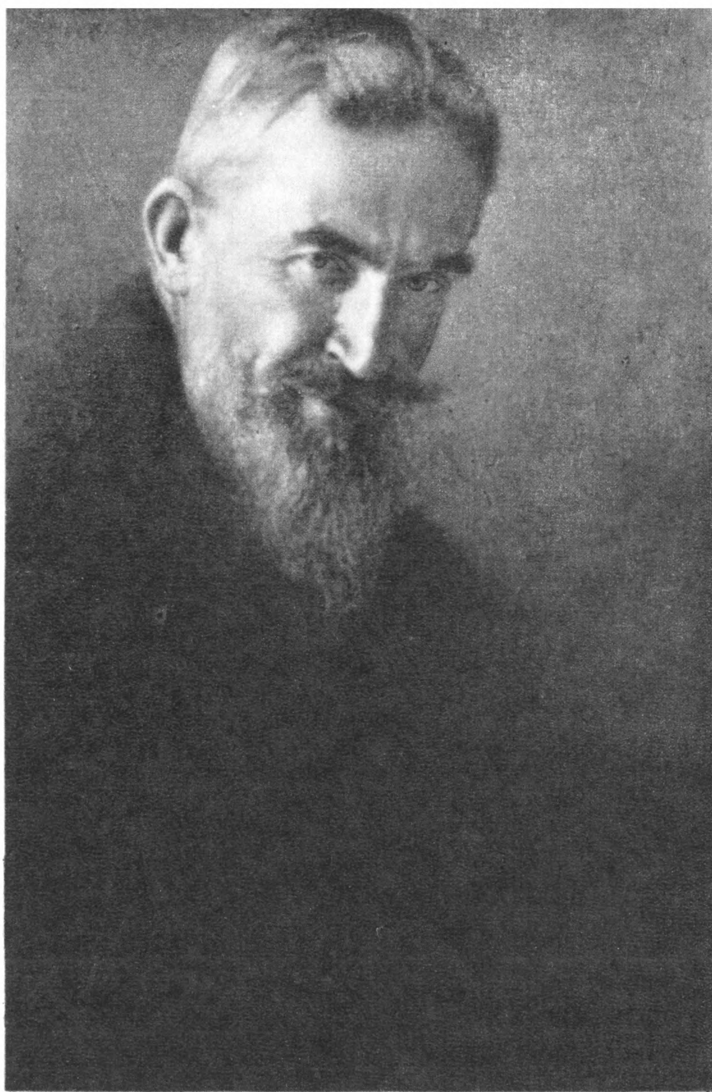

Vis dar šlubas jaunavedys
invalido vežimėlyje

Misis Šo pirmaisiais
vedybinio gyvenimo metais

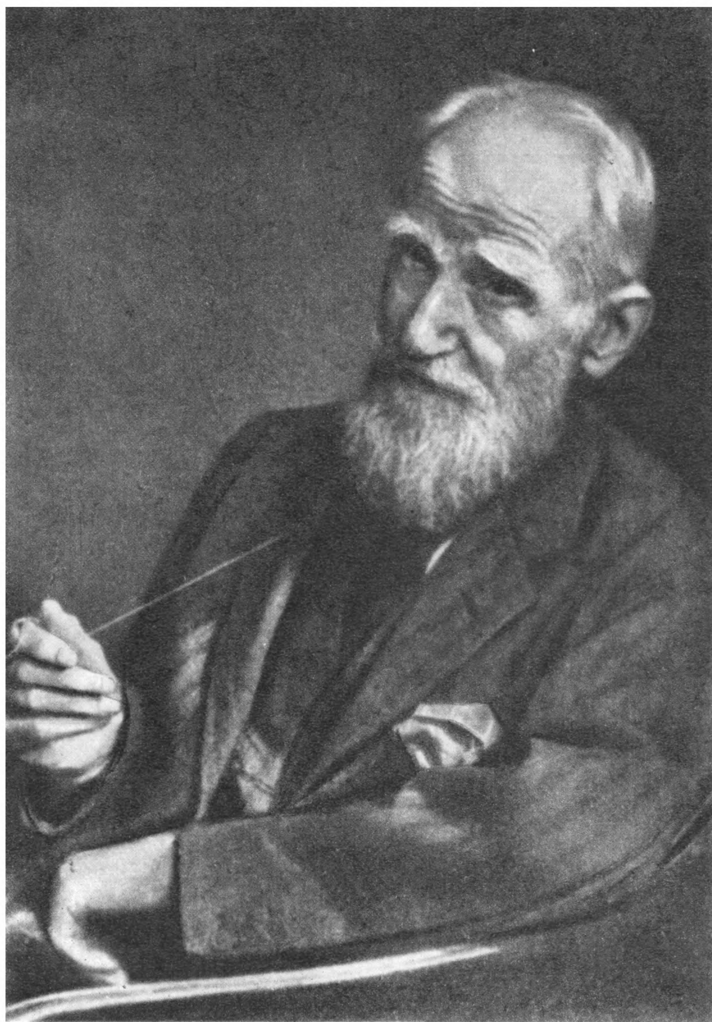
„Jis — tonizuojantis savo meto vaistas..."

Šo repetuoja sceną iš pjesės „Androklas ir liūtas" su Lila Makarti ir Grenvilu Barkeriu

Emė Džonson, Čarlzas Čaplinas, ledi Astor ir Šo 1931 metais

Dži-Bi-Es

A. Lunačiarskis,
K. Stanislavskis ir
Bernardas Šo

Ledi Astor su Šo jo
73-jų metinių dieną

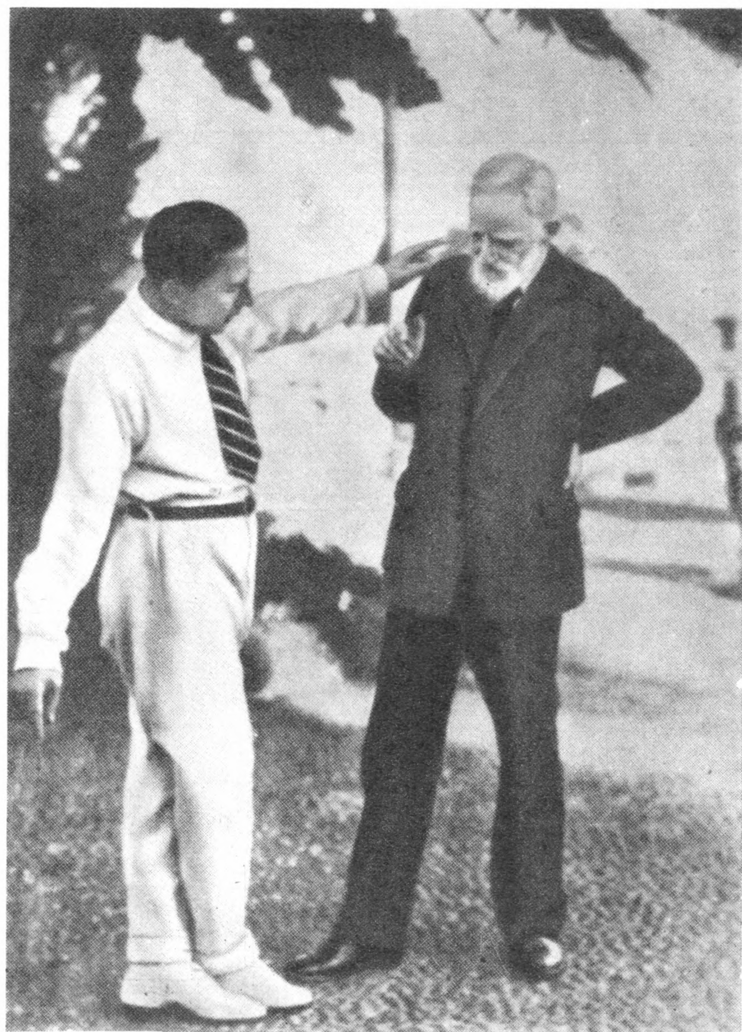
Garsiosios Čestertono ir Šo diskusijos metu (Čestertonas pirmas dešinėje)

Beatrisė Veb (Fotografuota Šo)

Šo su žmona išvyksta iš buto Londone į užjūrio kelionę. 1934 m.

Šo mokosi šokti tango Madeiroje

Šo dirba Eijot Sent Lorensò altanoje, kur buvo tiek daug parašyta

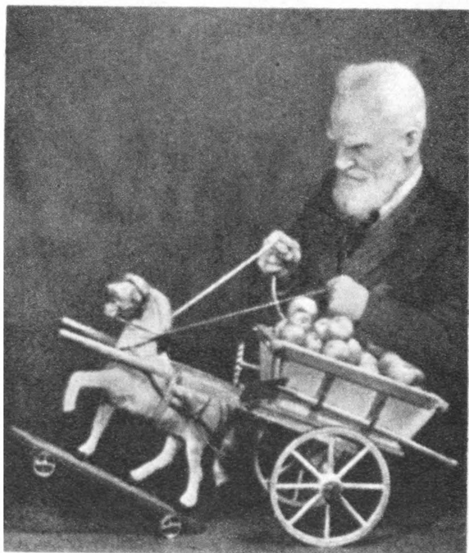

Gabrielis Paskalis, Vivjena Li ir Šo Eijot Sent Lorense svarsto „Cezario ir Kleopatros" pastatymą

Šo piauna malkas Eijot Sent Lorense, užsidėjęs šachtininko šalmą

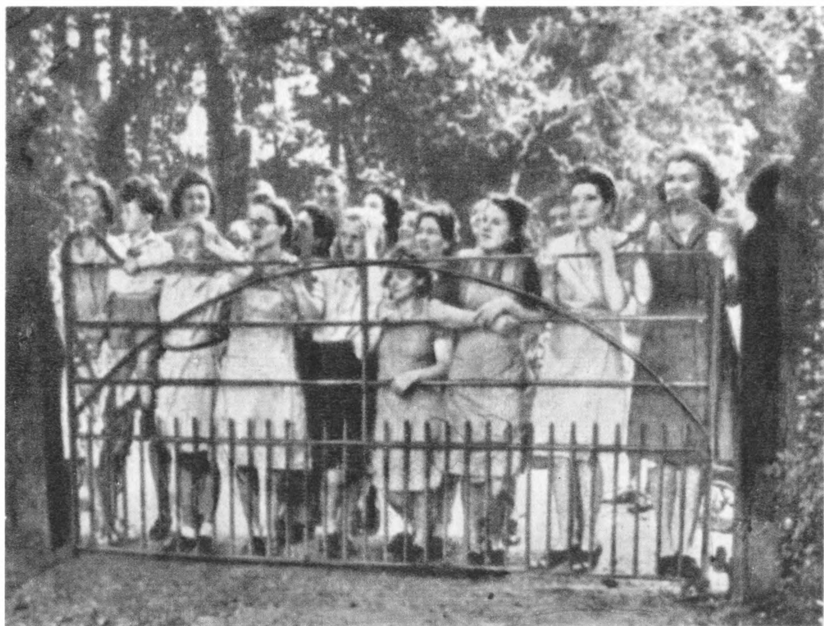
Šo skaito žurnalą
„TSRS statybose"

Kaip apversti obuolių
vežimą?

Eijot Sent Lorensas. Ant židinio atbrailos Šekspyro statulėlė, kiek aukščiau kabo Sartoribo tapytas misis Šo portretas

Eijot Sent Lorenso gyventojai laukia Šo prie vartų, pasveikinti jo su devyniasdešimtmečiu

džent-stritu „lyg patrakėlis", koneveikdamas pakeliui viską, kol pasiekė metro stotį, kur pasisuko ant kulnų ir staiga dingo lyg burtų lazdele mostelėjus.

Tai priminė ūmų viesulą, aštrų it skustuvas, sausą ir džiovinantį kaip rytys. Ir jo protas, ir kūnas nenustygo — išmiklinti ir judrūs, nė uncijos bereikalingo svorio. Tai uraganas ant dviejų žmogaus kojų — pykčio uraganas, siaučiantis paskubomis sulipdytoje mūsų visuomenėje. Tai botagas, švilpiantis ties kartos nugara. Jis gelia mus savo rūsčia plunksna, ir mes už tai jam dėkingi. Jis sviedžia mums į veidą savo kandžias pašaipas, ir mes juokiamės. Jis kuria paskvilius prieš mus savo pjesėse, ir mes apspintame bilietų kasą. Mes jį mylime kaip Bilio Saikso šuo mylėjo savo šeimininką už tai, kad jis mus pliekia.[1]

Jo asketiška prigimtis biaurėjosi grubiu mūsų vulgarumu. Kartą pakviečiau jį pietų pas savo kolegą. Jis priėmė šį kvietimą ir atėjo... kai pietūs jau buvo pasibaigę. Jis nenorėjo sėdėti už vieno stalo su žmonėmis, kurie, nelyginant laukiniai, valgo mėsą, drumsčia savo smegenis vynu ir nuodija orą biauriais dūmais. Ledi Rendolf Čerčil pasakojo, kad kai ji pakvietė jį pietų, jis atsisakė ateiti vien dėl to, jog nenorėjo valgyti negyvų gyvulių mėsos."

Ko dar galima tikėtis, klausia jis, iš visuomenės, kurioje gyvi tokie šlykštūs papročiai, jeigu ne tokios painiavos, kokią matome aplink,— skurdo ir vergiško darbo liūnas, ant kurio laikosi konkurencijos ir godžios bei negailestingos prekybos pastatas; o jo viršūnėje — grasus prabangos ir keliaklupsčiavimo mišinys. Visur išlaidumas ir chaosas: religija — organizuotas veidmainiavimas; teisingumas, paremtas keršijimu, kurį mes vadiname bausme; mokslas, paremtas vivisekcija, imperija, paremta prievarta. Dievas, gal būt, ir yra danguje, bet žemėje viskas blogai sutvarkyta. Tad kas gi belieka protingam žmogui, jei ne kariauti su šiuo pasauliu? „Ko susigrūdote į šitą salę? — klausė jis madingos publikos, susirinkusios pasiklausyti jo kalbos protesto mitinge prieš prakaitinamąją darbo sistemą. — Pasiklausyti, kaip jus išjuoksiu, o visai ne dėl to, kad jus bent kiek jaudintų nelaimingų jūsų socialinės sistemos aukų

[1] Dikenso romano „Oliveris Tvistas" personažas, niaurus banditas.

likimas. Jeigu jis nors truputį jus jaudintų, neateitumėt čia ieškoti pramogų. Jeigu jis iš tikrųjų jus jaudintų, eitumėt į gatves ir su žeme sulygintumėt prabangos ir komercijos rūmus..."

...Misteris Šo mėgsta skaudinti, nes žino, kad tai jums į naudą. Jis preparuoja jus lyg ramus, prityręs chirurgas, kuris mėgsta savo peilį. Per visą gyvenimą jis, greičiausiai, nepasakė nieko malonaus apie jokį žmogų, nebent patį misterį Bernardą Šo. Kai vienas labai garsus politikas, ginantis laisvą prekybą, dabar parlamento narys, perskaitęs gana išsamų pranešimą Fabianininkų draugijos nariams, atsisėdo į savo vietą, misteris Šo pakilo ir tarė: „Pagaliau pasibaigė šis nepakenčiamas kankinimas nuoboduliu, kuriam buvome pasmerkti. Tiesiog sunku patikėti, kad žmogus galėtų paruošti tokį primityvų elementarių tiesų rinkinį, ir dar Fabianininkų draugijai."

Galima kai ką pasakyti Misterio Šo atvirumui apginti. Tas atvirumas grynina atmosferą. Šo nuplėšia apgaulės skraistę ir suveda mus akistaton su nepridengta tikrove. Tai nežadina meilės jam; tačiau jis juk ir nenori būti mylimas. Jis veikiau linkęs, kad jo bijotų...

Mes neturėjome negailestingesnio satyriko nuo jo tėvynainio Svifto laikų. Bet, skirtingai nuo Svifto, jis nejaučia neapykantos žmonėms. Jis tik kupinas paniekos jų kvailumui, jų sentimentams ir prietarams. Jis neturi pagarbumo ir nevertina to pagarbumo, kurį rodo kiti. Religija, jo akimis, panaši į miglą, kuri temdo sąmonę, trukdo aiškiai matyti realų pasaulį. Misteris Šo mato viską įžvalgiai ir aiškiai, tarsi tuštumoje be atmosferos. Jis visas lyg dienos šviesa; bet tai šviesa, kuri nešildo. Tai ryški liepsna, tačiau šalta. Ji veikia jus nelyginant ta saulėta kovo diena, kada rytų vėjas smelkiasi į jus lyg aštrus peilis, šaltai blizgantis saulėje.

Ir dar štai kuo jis skiriasi nuo Svifto. Jam svetimas ligūstas niūrumas, būdingas garsiajam Dublino katedros klebonui. Apie Sviftą sakydavo, kad jo buvo „kraupi šypsena". Ši šypsena buvo beprotystės ženklas. Misterio Šo šypsena sardoniškai blaivi. Makso Birbomo karikatūra, kurioje Mefistofelis — Šo laiko vienoje rankoje dvišaką savo uodegą, o kita glosto ryškiai rudą barzdą, nuostabiai atitinka jo dvasią. Kai jis pašoka ant kojų, tiesus ir lankstus, su šalta šypsena lūpose, jūs

jaučiate, kad prieš jus žmogus, kuris kiaurai permato slapčiausią jūsų veidmainystę ir stingdo jūsų jausmus. Jis apipurškia jus rūgštimi lyg vabzdį, ir jūs riečiatės, gūžiatės...

Turtai plūsta jam iš viso civilizuoto pasaulio kasų, o jo šlovė pasklidusi po visą pasaulį; tačiau visa tai jo nekeičia. Jis vis toks pat „fortūnos riteris", gyvenantis iš savo sąmojo kapitalų ir nepaleidžiantis špagos iš rankų. Jis išdygsta prieš jus, vilkdamas grindimis frako skvernus, nelyginant uodegą. Kaip, sere, jūs nenorite užlipti ant šių skvernų, nenorite priminti man uodegos? Jūs nesikausite? Nėra dingsties kivirčui? Šekit špygą! Vis dėlto aš jus nutversiu už nosies, sere! O koks jis dvikovininkas, šis vaikinas! Kokia ironija, kokios pašaipos, kokia velniška savitvarda! Jo sąmojis ūmus lyg žaibas ir visada savo vietoje lyg paukščio čiulbėjimas... „Misteri Šo,—tarė jam bičiulis, kuris priviliojo jį pasiklausyti styginio kvarteto iš Italijos ir, pastebėjęs, kad Šo jau nusibodo klausytis muzikos, panūdo išgirsti iš jo bent mažą pagyrimą,— Misteri Šo, šie žmonės groja kartu jau dvylika metų."—„Dvylika? — nusižiovavo Šo. — Garbės žodis, mes išsėdėjome čia jau daugiau..."

Jis — savo meto tonizuojantis vaistas, labai kartaus skonio, bet guvinantis. Jis apvalo smegenis nuo veidmainiavimo. Jis apvalo orą nuo miglos...

Aš taip ir matau suktą šypseną misterio Šo lūpose. „Veidmainystė,— sako jis. — Veidmainystė šių bukapročių anglų su jų juokingomis iliuzijomis ir seilėtomis emocijomis." Taip, tikriausiai, taip. Ir vis dėlto tikiu, kad po šia niekinančia šypsena — širdis tokia pat jautri, kaip ir visos; tačiau širdis, kurią jis drovisi rodyti. Tur būt, daugiausia jos Šo vis dėlto parodė žodžiuose, kuriuos ir norėčiau baigdamas pateikti.

„Aš įsitikinęs, kad mano gyvenimas priklauso visuomenei, ir kol esu gyvas, laikau privilegija daryti šiai visuomenei viską, ką pajėgiu. Noriu pilnai išsieikvoti iki tos akimirkos, kai mane užklups mirtis, nes kuo daugiau dirbu, tuo daugiau gyvenu. Gyvenimas savaime džiugina mane. Gyvenimas man — amžinos žvakės liepsna. Jis kažkuo primena nuostabų deglą, kuris akimirkai pateko man į rankas, ir aš noriu priversti jį liepsnoti kiek galint ryškiau, prieš perduodamas ateinančioms kartoms."

Kitas amžininkas, palikęs mums Šo portretą, buvo Herbertas Kijtas Čestertonas, poetas, rašytojas, žurnalistas ir talentingas literatūros kritikas. Jis labai skyrėsi nuo Šo. Nustatyti Čestertono vietą anglų politinės kovos sferoje ne taip lengva. Jis buvo radikalas ir neapkentė anglų plutokratijos taip stipriai, kaip Šo, tačiau jis pasisakė ir prieš socializmą, prieš visuomenę, kurioje individo gyvenimą galima kontroliuoti, reglamentuoti ir planuoti, būtent tokį, pareikšdavo jis, socializmą įsivaizduoja fabianininkų vadai Šo ir Vebas. Čestertonas nupiešė Šo portretą, pavaizduodamas jį sąmojingą, įdomų ir apskritai gana patrauklų. Jis vadino Šo puritonu, ir į tai Šo vargu ar būtų galėjęs kuo nors atsikirsti. Pats Čestertonas mėgo gerai pavalgyti, išgerti, o ypač jį traukė alus. Šo jam buvo amžinasis airio tipas.

„Nors jis pats, — sako Čestertonas, — yra vienas geriausių žmonių pasaulyje, jis dažnai iš tiesų rašė, norėdamas įgelti žmogų: ir visai ne todėl, kad neapkęstų ko nors konkrečiai (tam jis vargu ar turėtų užsidegimo ir akiplėšiškumo), o dėl to, kad jis tikrai neapkenčia, ir net nežmoniškai neapkenčia kai kurių idėjų. Jis erzina ir jaudina: jis nepalieka žmonių ramybėje. Galima net pasakyti, kad jis baugina juos...

Jis dairosi objekto naujai atakai, ieško to, kuris ne tik galingas ar nesudrumsčiamas, bet ir aplamai apsidraudęs nuo visokių antpuolių. Jam negana būti tik ateistu; jis trokšta šventvagiauti tuo, į ką tiki net ateistai. Jam nepakako būti revoliucionieriumi: revoliucionierių tiek daug. Jis norėjo pasirinkti kokį autoritetą, kurį nesvarstydami instinktyviai pripažintų net didžiausi padūkėliai ir bedieviai; kažką tokio, apie ką misteris Futas pirmajame „Fritinkerio" puslapyje kalbės su tokia pat pagarba, kaip ir misteris Sen-Lu Strečis pirmajame „Spekteitoriaus" puslapyje. Ir jis rado tokį objektą — didį ir neliečiamą anglų autoritetą — Šekspyrą.

Nors Šo ir perdėdavo juoko dėlei, tačiau šis išpuolis prieš Šekspyrą anaiptol nebuvo, kaip dažnai manoma, paprasčiausias įgeidis ar paradoksų fejerverkas. Jis viską sakė rimtai; tariamas jo lengvabūdiškumas buvo ne kas kita, kaip pašaipa žmogaus, kuriam patinka sakyti tai, ką jis galvoja,— o tai, be abejo, didžiausia gyvenimo pramoga. Dar daugiau, galima tiesiai sakyti, kad Šo atliko gerą darbą, pakirtęs stabmeldiš-

ką Dievaičio nuo Eivono krantų garbstymą. Tas dievaičio garbinimas buvo žalingas Anglijai; mumyse tvirtėjo pavojingas pasitikėjimas savimi ir įsitikinimas, tik mes vieni turėjome ne tik didį, bet ir vienintelį poetą, kurio niekam nevalia kritikuoti. Tai kenkė literatūrai, nes ji grasiai mėgdžiojo genijaus kūrinius, kurie tačiau buvo sukurti paskubomis ir su trūkumais. Žalingas religijos ir moralės požiūriu buvo ir pats tokio didžiulio žemiško stabo egzistavimas, mūsų aklas ir neprotingas tikėjimas žemiškuoju žmogumi. Natūralu, kad žinodamas savo silpnybes, Šo pastebėjo ir Šekspyro trūkumus. Vis dėlto buvo reikalingas kaip tik toks proziškas žmogus, kad galėtų atsispirti pavojingam tokios poezijos žavesiui; gal būtų buvę ne taip jau kvaila siųsti kurčią žmogų sugriauti uolos, kurioje glaudžiasi sirenos."

Kartą Šo ir Čestertonas diskutavo nemažos auditorijos akivaizdoje vienoje iš didžiausių Londono salių, o jų ginčo tema buvo — „kad demokratas, nesantis tuo pat metu ir socialistas, nėra džentelmenas". Tai buvo įdomus ginčas, bet, žinoma, diskusijų arenoje Čestertonas negalėjo prilygti Šo, turinčiam didžiulę patirtį kalbėti miniai parkuose arba gatvių sankryžose.

Šo ir Čestertoną siejo meilė Dikensui. Tačiau jų požiūriai į Dikensą labai skyrėsi. Čestertonas visų pirma pabrėžė Dikenso humorą ir humanizmą. Šo žiūrėjo į Dikensą kaip į socialinį kovotoją, skurdo ir kapitalizmo negerovių demaskuotoją. Kai pasirodė Veiverlio išleistas Dikenso romanas „Sunkūs laikai", Šo parašė šiam leidiniui pratarmę, kurioje pirmiausia nurodė skirtumą tarp šio romano ir ankstyvosios Dikenso kūrybos:

„Sunkūs laikai" parašyti 1854 metais kone šimtmečio viduryje: prieš mus Dikensas, kuris, atvėręs akis, naujai pažvelgė į pasaulį ir buvo giliai įskaudintas, pamatęs tikrąją Anglijos padėtį...

Matyt, čia ne tas Dikensas, kuris parodijavo seną dainelę apie nukaršusį gerą anglų džentelmeną, o smerktinomis ydomis laikė tik nuodėmes, įtūžį ir didžiosios civilizacijos paklydimus. Dabar jis — Karlas Marksas, Karleilis, Raskinas, Morisas, Karpenteris, pasisakęs prieš pačią civilizaciją kaip

ligą; pareiškęs, kad baisi ne mūsų netvarka, o kaip tik mūsų tvarka; kad mus apiplėšia ir žudo ne mūsų kriminaliniai nusikaltėliai, o magnatai..."

Taigi, jei skaitote Dikenso knygas, laikydamiesi jų parašymo eilės, turite susitaikyti su mintim, kad nuo šiol teks atsisveikinti su atlaidžiu ir tik retkarčiais užsirūstinančiu ankstyvųjų romanų Dikensu ir tenkintis dabar jo pateikiama pramoga, kai atsitiktiniai pykčio protrūkiai pagilėjo, išaugo ir pavirto aistringu maištu prieš visą nūdienio pasaulio pramonės sistemą. Čia jūs daugiau nerasite piktadarių ir herojų, o tik engėjus ir jų aukas, prispaustas ir kenčiančias nepriklausomai nuo jų valios, įkinkytas į milžinišką mašiną, draskančią į gabalus tuos pačius žmones, kuriuos ji privalėjo maitinti ir taurinti; tuo tarpu pastebėsite, kad valdytojais čia yra visai ne tauriausi ir įžvalgiausi iš mūsų, o didžiausi niekšai ir kvailiai.

Daugelį skaitytojų ši permaina apvils. Kiti pirmą kartą per visą laiką pamatys, kad Dikensą verta skaityti...

... „Senienų krautuvė" parašyta jums palinksminti, prablaškyti ir sugraudinti; ir ji šį tikslą pasiekė. „Sunkūs laikai" parašyta, kad jums pasidarytų negera, ir jums darosi negera nuo šios knygos (taip jums ir reikia), nors kartu ji labiau jus sudomins ir paliks gilesnį pėdsaką, negu bet kurie du ankstesnieji jo romanai."

Kaip matote, čia Šo pabrėžia taip artimą jo širdžiai meninio kūrinio privalumą, jis jaudina, nuo jo darosi negera. Ir šia prasme Šo buvo tiesioginis Dikenso pasekėjas. Kadaise jis neturėjo pasisekimo kaip romanistas. Bet jis ėmė tą patį daryti savo pjesėse. Abu rašytojai — satyrikai, ir nors Šo ironija, be abejonės, buvo kandesnė, abu jie skelbė negailestingą nuosprendį savo meto civilizacijai. Šo buvo pranašesnis tuo, kad jis mokėsi ekonomikos ir skaitė Marksą. Ir ten, kur Dikensas tik nustatinėjo diagnozę ir smerkė blogį, Šo nagrinėjo šį blogį moksliškai ir nurodė gydymo priemones.

Su Bernardu Šo mums pasisekė: jo portretą paliko daugelis žymių ir nežymių epochos žmonių. Fotografai spragsėjo aparatais, skrebeno plunksnos ir tarškėjo žurnalistų mašinėlės, trupėjo pieštukų grifeliai. Vieni portretai nusisekė geriau, kiti blogiau, tačiau jie visi išsaugojo iki mūsų dalelę to didelio fenomeno, koks buvo Dži-Bi-Es savo amžininkams.

TRYLIKTAS SKYRIUS

Į liūto narvą.
Kristus ir komunistai.
Puikioji misis Pet.
Epistolinė meilė.
Gėlininkė Eliza, nauja abėcėlė ir žodelis, sukėlęs sensaciją.

Naujas Šo šedevras vadinosi „Androklas ir liūtas". Šioje pjesėje iš socialinių prieštaravimų draskomos Anglijos persikeliame į senovės Romą, beje, taip pat anaiptol ne ramią, draskomą prieštaravimų. Apie šią pjesę parašyta nemaža. Biografai ir kritikai stengėsi išsiaiškinti, kas paskatino Šo pasinaudoti sena istorija apie vargšą graiką siuvėją, kuris padarė liūtui paslaugą, ištraukęs rakštį iš jo letenos, o paskui sunkią valandą buvo to paties liūto išgelbėtas. Manoma, kad parašyti pjesę paskatino Bario „Piteris Penas", kurį Šo laikė nevykusia vaikiška knyga, sakydamas, kad „niekas taip neskaudina vaikų, kaip pastangos nusileisti iki jų lygio, tarsi jiems rodant kokį globėjišką atlaidumą; visos didžiosios vaikų knygos — „Maldininko kelias", „Guliverio kelionės", „Robinzonas Kruzas", Anderseno pasakos „Tūkstantis ir viena naktis", Brolių Grimų pasakos stebuklingosios pasakos — buvo parašytos suaugusiems".

Tačiau tam įtakos, matyt, turėjo ne tik Baris, ir kai kurie Šo tyrinėtojai čia ieško religinių paralelių. Štai Odrė Viljamson rašo:

„Androklas, pasilenkęs prie liūto letenos ištraukti rakšties (tikriausiai, alegorinė paralelė su pasakojimu apie gailestingąjį samarietį) ir paskui Romos arenoje atlygintas už savo gerumą, kai liūtas jį atpažįsta ir atsisako suėsti, yra artimas Šo, vegetarui ir gyvulių draugui. O lipšni „vaikiška kalba", tikriausiai, turėjo reikšti, kad vaikystė artima tyriausiai religijos formai ir tai nusako pagrindinė frazė: „Leiskite mažutėliams prisiartinti prie manęs, nes jų dangaus karalystė."

Kaip daugelis Šo personažų, Androklas — silpnas ir geras vyras, visiškai įbaugintas žmonos Megeros. Jis labai pa-

našus į tą iš anekdoto žinomą liūtų tramdytoją, kuris ramybę ir prieglaudą teranda urve su liūtais ir kurį vaidinga žmona išvilioja iš ten, niekinamai sušukdama: „Išlįsk, baily!"

Sutuoktiniai eina per dykumą, ir žmona vis nesiliauja priekaištauti Androkliui; paskui jie susitinka liūtą. Žmona apalpsta, o mažasis graikas, pastebėjęs, kad liūtas įsidūręs leteną, ištraukia rakštį ir, taikiai šnekučiuodamas, nuramina vargšą žvėrį. Atsipeikėjusi Megera mato, kaip jos vyras, šokdamas su liūtu, pradingsta brūzgynuose. Tada ji prapliumpia plūstis:

„O baily, tu tiek metų nešokai su manimi, o dabar šoki su šiuo didžiuliu biauriu gyvuliu, su kuriuo susipažinai vos prieš dvi minutes ir kuris norėjo praryti tavo tikrą žmoną. Baily! Baily! Baily!"

Vėliau Androklas prisijungė prie krikščionių, buvo romėnų sugautas, atvežtas į Romą ir įmestas į imperatoriško cirko areną. Krikščionys pjesėje sudaro labai mišrią bendriją. Čia yra ir Spintijas, manęs, kad krikščionybė padėsianti jam patekti į geresnį pasaulį, tačiau per klaidą pakliuvęs į liūto narvą ir suėstas prieš laiką. Ir milžinas kalvis Ferovijus, teoriškai įsitikinęs, kad, gavus per vieną skruostą, reikia atsukti kitą, tačiau pamatęs, kad praktiškai tai neįvykdoma, ir, priverstas kautis, išblaško gladiatorius ir tampa minios didvyriu. Ir Lavinija, kurią įsimyli romėnų kapitonas, pasiryžęs mirti drauge su ja...

Šią pjesę pastatyti buvo nelengva. Sen Džonas Ervinas rašė, kad „šios trumpos pjesės pastatymas bus bene brangiausiai atsiėjęs, kadangi čia reikėjo ne tik sukamosios scenos greitai pakeisti dekoracijoms antrajame veiksme, bet ir apie pusšimčio dalyvių. Pagrindinius vaidmenis čia atliko septyniolika aktorių, beje, liūto vaidmeniui reikėjo žmogaus, sugebančio vaizduoti žvėrį, imituoti ir atlikti akrobatiškus triukus, ir daugybės kitokių aktorių: romėnų kareivių, belaisvių krikščionių, gladiatorių, tarnų, imperatoriaus palydovų, žvėryno prižiūrėtojų, profesionalių cirko artistų ir vergų".

Taigi pastatyti „Androklą ir liūtą" buvo nelengva, tačiau jis vis dėlto buvo pastatytas 1913 metų rugsėjo 1 dieną

Sent Džeimso teatre; Lilė Makarti atliko pagrindinį moters vaidmenį. Pirsonas, pirmajame Barkerio pjesės pastatyme atlikęs Metelo vaidmenį, pasakoja, kad Šo po šio pastatymo pats ėmė perdirbinėti pjesę į fantastinę „ekstravagancą", kartu stengdamasis suteikti jai realumo bruožų. Pirsonas mini, kad Šo net vedė aktorių, vaidinusį liūtą, į zoologijos sodą pasimokyti liūto eisenos.

Vėliau pagal šią pjesę buvo sukurtas filmas, tačiau teatrai ją statė nelabai dažnai. Vis dėlto, kaip ir kitas Šo pjeses, ją įdomu skaityti, be to, Šo jai dar parašė kone šimto puslapių pratarmę ir baigiamąjį žodį.

Pratarmė buvo skirta krikščionybės problemoms. Šo nagrinėjo Naująjį įstatymą taip, tarsi niekuomet anksčiau nebūtų matęs šios knygos. Jis išsamiai analizavo evangelijos pasakojimus ir įvairias Mato, Morkaus, Luko, Jono interpretacijas, savaip aiškindamas Kristaus paveikslą, leisdamasis į ilgiausius samprotavimus visomis dingstimis, ypač apie krikščionių religijos vietą šiuolaikinėje kapitalistinėje visuomenėje. Tai labai domino prieškarinio laikotarpio anglų ir amerikiečių publiką. Šo palietė įnirtingiausius to meto ginčus ir drauge, žinoma, erzino ir užkabinėjo visus ir viską, apsimesdamas nerimtu, žėrė paradoksus ir buvo rimtas, kaip visada.

Visus jo išsamius ir pagrįstus argumentus galima taip apibendrinti: norint būti tikru krikščioniu, reikia tikėti komunistinę visuomenę.

Jo pratarmė baigėsi tokiais žodžiais:

„Jėzus niekada nesakė, kad jo mokiniai stengėsi išsiskirti iš parapijiečių; keliaudamas jis rinkosi mokinius visur, kur žmonės galėjo prie jo prisijungti. O kunigams žymiams jis neturėjo nė vieno gero žodžio, ir jie parodė savo priešiškumą — nužudė jį, kai tik atsirado galimybė. Trumpiau sakant, jis buvo tikrų tikriausias antiklerikalas."

Antiklerikalas, skelbiąs komunizmą! Štai kodėl Šo ir sakė savo pratarmėje, kad „dabar anglų piliečiai ir valstybės veikėjai turi galimybę pasidaryti Jėzaus pasekėjais".

Po trumputės vienaveiksmės pjesės „Nugalėtieji", kuri, anot vieno kritiko, terodė, kaip neišpasakytai pats Šo bijojo moterų ir buvo tarsi „mirtinai išgąsdinto žmogaus pašaipa".

Šo sukuria pjesę, kuri neregėtai jį išgarsina ir galutinai patvirtina, kad jis — įžymiausias savo meto dramaturgas. Tai „Pigmalionas".

Londono gėlininkė Eliza Dulitl, ekscentriško fonetikos profesoriaus dėka tapusi aukštuomenės dama,— viena mėgstamiausių herojų pasaulio teatruose, apkeliavusi kone visų šalių scenas. Šis vaidmuo pasidarė mėgiamiausiu moters vaidmeniu teatre ir per paskutiniuosius penkiasdešimt metų išgarsino ne vieną aktorę — pradedant įžymiąja misis Petrika Kembl, baigiant žinoma rusų aktore, gavusia už šį vaidmenį savo meto aukščiausią tarybinę premiją.

Kai dėl pirmosios, toliau apie ją kalbėsime plačiau; minėto tarybinio pastatymo premjera įvyko pačiame praėjusio karo įkarštyje — 1943 metų gruodžio 12 dieną Maskvoje, Mažajame teatre. Spektaklis turėjo neregėtą pasisekimą, ir 1944 metų kovo mėnesį šio seniausio rusų teatro aktorių laiškai ir fotografijos jau skriejo per karo draskomą Europą. Elizos vaidmens atlikėja D. Zerkalova savo laišką baigė taip: „Nuoširdžiai dėkoju Jums už nuostabų moters paveikslą ir siunčiu jums pačias gražiausias gėles iš Elizos Dulitl pintinėlės."

Šo atsakė: „Visi artistai — mano draugai. Džiaugiuosi, kad jie su malonumu vaidino „Pigmalioną" ir atsiuntė man savo nuotraukas",— rašo Šo. Jo laiškas užsimetė vienoje įstaigoje, kurios žinioje buvo kultūriniai ryšiai su užsieniu, ir buvo įteiktas visai neseniai...

Priminsime, kad netgi didesnį populiarumą, negu pati pjesė, turėjo ir tebeturi jos muzikinis variantas, garsi muzikinė komedija „Puikioji mano ledi".

Šo laikų Londone tikrą sensaciją sukėlė žodelis „bloody", kuriuo taip šmaikščiai puikauja pjesės herojė — mažoji gėlininkė. Šis sudarkytas viduramžiškas dievagojimasis, virtęs keiksmažodžiu, tada pirmąkart nuskambėjo anglų scenoje. Žinoma, dabar, kai grožinėje literatūroje beveik (o anglų ir amerikiečių visai) nėra „draudžiamų" žodžių, tokiais keiksmažodžiais kaip „velnias" ar „šunsnukis" vargu ar ką nustebinsi, bet tada Elizos žodelis nuskambėjo svetainėse lyg bombos sprogimas.

Pjesė turėjo rimtą idėją: Šo norėjo atkreipti anglų publikos dėmesį į fonetikos klausimus. Jis pasisakė už naują

abėcėlę, geriau atitinkančią anglų kalbos garsus, negu dabartinė, kuri palengvintų mokytis šią kalbą vaikams ir užsieniečiams.

Prie šios problemos Šo ne kartą grįžo ir testamentu paliko didelę sumą naujos anglų kalbos abėcėlės sudarymo tyrinėjimui. Šie tyrimai tęsiasi iki šiol, ir tik prieš keletą metų pasirodė pjesė „Androklas ir liūtas", išspausdinta naujosios abėcėlės ženklais; specialus komitetas išrinko šią abėcėlę iš visų variantų, pasiūlytų premijuoti.

Nukrypstant nuo visos tos lingvistinės kūrinio pusės, pirmiausia reikia pabrėžti, kad „Pigmalionas" buvo linksma, puiki komedija, kurios paskutinis veiksmas turi net tikros dramos elementų: nežymi gėlininkė gerai susidorojo su kilmingos damos vaidmeniu ir daugiau jau nebereikalinga — jai belieka grįžti į gatvę arba ištekėti už vieno iš trijų herojų. O už kurio? Šo, erzindamas žiūrovus, palieka šią alternatyvą be atsakymo.

Išleidus pjesę, Šo parašė baigiamąjį žodį, kuriame davė visai netikėtą atsakymą. Eliza išteka ne už Higinso ir ne už jo bičiulio kariškio, o už mielo ir kvailoko Fredžio. O toliau? Šo pasakoja, kad Eliza ir Fredis atidarė gėlių parduotuvę Ist Ende. Beje, kartais ji senu įpratimu nueina į butą Vimpol-strite, ten daro tvarką ir kišasi į ūkinius reikalus...

Su šios pjesės istorija susijęs plačiai nuskambėjęs Džordžo Bernardo Šo romanas su garsiąja aktore Stela Kembl, labiau žinoma misis Petrikos Kembl arba misis Pet vardu. Drįsčiau pavadinti jį „romanu laiškuose". Pati Stela kartą pasakiusi Šo, kad vienas draugas įspėjęs ją neprasidėti su juo, sakydamas: „Jis įsibraus jums tiesiai į širdį su savo purvinais kaliošais, o paskui išeis, palikęs tuos purvinus kaliošus..." Ir dar, gal būt, svarbiau: „Jis negerbia jį mylinčių žmonių jausmų... Jo meilė epistolinė..."

Apie šią „epistolinę" meilę daug rašyta, jai paskirta ir visiškai „epistolinė" Džeromo Kilčio pjesė „Mielasis apgavikas", populiari daugelyje šalių, tame tarpe ir Tarybų Sąjungoje.

Kaip jau buvo minėta, ši istorija susijusi su „Pigmalionu". Dar šimtmečio pabaigoje, pamatęs misis Kembl „Hamlete" drauge su Forbs-Robertsonu, Šo pirmąkart pagalvojo parašyti jai pjesę. Po kelerių metų Džordžas Aleksanderis,

pastebėjęs Šo savo spektaklyje Sent-Džeimso teatro ložėje, išsikvietė jį ir paklausė: „Kodėl mums nieko neparašote?" Šo parėjo namo ir pradėjo „Pigmalioną".

Parašęs jis skaitė pjesę Aleksanderiui, po to — misis Kembl. O paskui jis atvažiavo pas misis Kembl apsvarstyti kai kurių klausimų ir pats nepastebėjo, kaip visi tie klausimai išgaravo jam iš galvos.

„Aš svajojau ir svajojau ir skrajojau padangėse visą dieną ir visą sekančią dieną, tarsi nebūčiau turėjęs nė dvidešimt metų.

Į galvą nelindo niekas, išskyrus tūkstančius scenų, kurių herojė buvo jinai, o herojus aš. O man jau netrukus sukaks 56. Tikriausiai, niekuomet niekas nebuvo patyręs tokių juokingų ir tokių keistų dalykų. Penktadienį mes praleidome drauge visą valandą; aplankėme lordą; važinėjome taksi; sėdėjome ant suoliuko Kensington Skvere; ir metai krito man nuo pečių lyg drabužiai. Aš jau 35 valandos kaip esu įsimylėjęs; ir tebūnie už tai atleistos jai visos nuodėmės!"

Šarlotei sukėlė nerimo tokia jo būsena. Atsitiktinai ji išgirdo jo pasikalbėjimą telefonu ir, kaip rašė Šo laiške misis Kembl, „įspūdis buvo siaubingas..."

„Man be galo skaudu žiūrėti, kada žmogus taip kenčia. Tur būt, privalau nusižudyti arba ją nužudyti... Ką gi, mums visiems, tikriausiai, naudinga kentėti, tik žiauru, kad daugiau tenka kentėti silpnam. Jei būčiau žmogiškesnis ir galėčiau pats patirti kančias, visam tam turėčiau kokį nors poetišką pateisinimą; bet aš negaliu: aš tegaliu jausti kitų kančias, patirdamas gailesio keliamą skausmą, ir baisiausiai piktintis tuo absurdišku, nesibaigiančiu pavyduliavimu, kurio man, matyt, nelemta išvengti.

Ir vis dėlto tai šiokia tokia paguoda — žinoti, kad turi begalinį genijaus linksmumą ir kad gali viską ištverti... Nevilties apimtas, aš tiesiu rankas į dangų ir klausiu, kodėl neįmanoma padaryti laiminga vieną moterį, nepaaukojant kitos? Visi mes vergaujame ir mumyse slypinčiam gėriui, ir blogiui."

Apie jų meilės istoriją parašyta nemažai: biografai ir kritikai, dideli meilės klausimų žinovai, savaip vertino įvykius, smerkė, komentavo šio gana neįprasto ir žymia dalimi „epistolinio" (dėl to su visomis smulkmenomis išlikusio) romano nelauktus posūkius.

Apsiribosime tik kai kuriais įdomiais Šo pasisakymais, palikdami jums patiems juos apmąstyti.

Sužinojęs apie misis Pet ketinimą ištekėti už Džordžo Kornvoliso Vesto, Šo rašė savo mylimajai:

„... nors Džordžas man patinka (mudviejų skonis vienodas), kartoju, kad jis jaunas, o aš senas; tad tegu palaukia, kol aš nuo jūsų pavargsiu.

Natūralu, kad ilgai šitaip tęstis negali. Aš pats nepatikimiausias vyriškis, nors tam tikra prasme irgi esu pastovus: šiaip ar taip, aš neužmirštu. Bet aš patiriu visas iliuzijas, o paskui trempiu jas kojomis triumfuodamas. O dėl jūsų aš kupinas iliuzijų. Negali būti, kad greitai nuo to nepavargčiau: šitai ilgai netruks. Jūs iš tiesų negalit įsivaizduoti, kas man esat; jūs būtybė iš mano vaikėziškų svajonių: jūs — meilė, jūs — nujautimas, kad išsipildys žmonijos lemtis,— tai, kas glūdi kažkur tūkstantmečių tolybėje. Prižadu pavargti nuo jūsų kiek galint greičiau, kad galėtumėt likti laisva. Aš pastatysiu „Pigmalioną" ir sukritikuosiu jūsų vaidybą. Aš žiovausiu nuo jūsų žavingai paikų pastabų ir klausiu savęs, ar iš tikrųjų jos tokios įdomios. Aš meilikausiu kitoms moterims, ieškodamas naujos meilės, aš pasistengsiu kiek galima greičiau išsemti savo svajones, tik leiskite man išsvajoti jas iki galo..."

Vėliau jis aiškino viename laiške:

„Keletą metų prieš karą aš bendravau su viena moterimi ir mūsų santykiai buvo daug kuo panašūs į karaliaus Magnaus santykius su Orintija iš „Obuolių vežimo" ir likau toks pat ištikimas vyras, kaip ir karalius Magnus; tad jo frazė „mūsų keistai nekalti santykiai" teisinga."

Šo kantriai aiškino pačiai misis Pet:

„Galimos nuostabios santykių atmainos — ir didelis artumas, ir toks jausmas, tarsi mes vaikai, pasiklydę miške,—

visa tai neturi nieko bendro su meile, kurios, kaip jūs nurodote, man neįmanoma patirti ir dėl dietos, ir dėl silpnos prigimties. Gal ir būna tokių valandėlių, kai aš įsimylėjęs, tačiau jūs, tikriausiai, jų nepastebite."

Taigi vis dėlto meilė ar „kokia kita nuostabi santykių atmaina"? Neprimesime skaitytojui savo formuluočių. Verčiau vėl grįšime prie laiškų:

„Šiandien važiavau per Dubliną ir keikiau atskirai kiekvieną pro šalį slenkantį namą. Manyje atbudo senasis grožio ir laimės troškimas; ir dabar, kada grįžau į šitą šalį, jūs man daugiau jau nebe ta garsioji aktorė misis Bela Dona[1], o mano mergaitė, mano gražuolė, mano mieloji, basakojė, dulkėtu sijonėliu, arba mano madona, arba dar dešimtys kitų mielų nuostabių vardų, kurie gerokai nustebintų jaunus liūtus Sen-Džeimse...

Tad jeigu jus bent kiek domina, ar aš tebemyliu Stelą, atsakysiu: taip, ir milijoną kartų taip. Nieko negaliu padaryti. Aš sveiko proto, tausoju jėgas, išlieku pats savimi, ir vis dėlto aš — tikras mažylis, užsižaidęs su jumis kažkur kalnuose ir negalįs suprasti, kur prasideda ir baigiasi jūsų versmė."

O jinai? Kas dėjosi jos širdyje? Ar ji mylėjo? Visa tai žymia dalimi — mįslė. Pirsono nuomone, ši istorija turėjo glostyti jos savimeilę. Odrė Viljamson gina moterį, kuri negalėjo, kaip Šarlotė, pervažiuoti žemyną ir sėdėti prie jo lovos. Šiaip ar taip, kai jinai 1913 metų rugpiūčio mėnesį išvažiavo į Sendvičą, į pietinę Anglijos pakrantę, Šo staiga išvyko paskui...

Pamačiusi jį rugpiūčio 10 dieną Sendviče, ji labai išsigando ir nusiuntė jam laiškutį:

„Prašau jus, išvažiuokite šiandien pat į Londoną — bet kur, tik nepasilikite čia; jei neišvažiuosite jūs, teks man išvažiuoti — bet aš labai, labai pavargusi ir man nevertėtų vėl leistis į kelionę. Prašau, neverskite manęs jus niekinti. Stela."

[1] Vienas jos vaidmenų.

Tačiau rytą ji vis dėlto išvažiavo, palikdama jam laiškutį.

Jis pasiuntė jai ilgą laišką:

„Sendvičas. Prieblanda. 1913 m. rugpiūčio 11 d.

Gerai, važiuokite. Netekti moters — dar ne pasaulio pabaiga. Saulė šviečia; maudytis — vienas malonumas; dirbti taipogi gera; mano siela moka iškęsti vienatvę. Bet aš giliai, giliai, giliai sužeistas. Jūs išbandėte mane; su manimi jums nejauku, aš negaliu suteikti jums ramybės ar bent jus palinksminti; atrodo, kad mūsų draugystė nėra tikrai nuoširdi. Laimingas buvau tik aš, neapsakomai laimingas, ramus, galėjau dainuodamas bėgte nubėgti keletą mylių, jūsų ieškodamas... O paskui staiga pajusti sveiką ir ironišką tingumą, pamatęs, kad jums visa tai įgrysta ir kad vėjas ne iš tos pusės. Taip, jūs neturite drąsos; neturite proto; jūs sentimentalaus aštuonioliktojo amžiaus vyriškio karikatūra... jūs nieko nežinote, tepadeda jums dievas, o visa, ką žinote,— netiesa; dienos šviesa jus akina, jūs vaikotės gyvenimo vogčiom, o paskui, kai jis atsisuka priešais jus ir pasitinka išskėstomis rankomis, bėgate šalin arba šaukiate kiek įmanydama; jūs vyriškio gėda ir akių dūmikė, o ne vainikas, prieš kurį „blanksta rubinai"; užuot suartėjusi su pasauliu, jūs vengiate jo, traukiatės nuo jo, slapstotės nuo jo; užuot dovanojusi žavesį tūkstančiu pavidalų tūkstančiui įvairiausių žmonių, jūs pasirenkate vieną patrauklumo rūšį ir bandote ja aklai — pavyks ar ne — senukus ir jaunuolius, tarnus, vaikus, artistus, miesčionis; jūs vieno vaidmens aktorė, o ir tasai vaidmuo netikras; jūs pelėda, per dvi dienas pavargusi nuo mano saulėto švytėjimo; aš buvau jums perdaug geras, dievinau jus, eikvojau dėl jūsų širdį ir protą (kaip juos eikvoju dėl viso pasaulio), kad iš jų paimtumėte visa, ką sugebėsite: o jūs tesugebėjote pabėgti. Eikite: Šo deguonis svilina menkus jūsų plaučius; ieškokite priplėkusio oro — jis bus jums prie širdies. Jūs neištekėsite už Džordžo! Paskutinę akimirką išsigąsite arba atsitrauksite, pajutusi, kad prieš jus daug ryžtingesnis žmogus. Jūs įžeidėte mano išdidumą; baisus įžūlumas, nedovanotinas nusikaltimas. Sudie, nelaimingoji, kurią mylėjau. Dži-Bi-Es."

Tačiau jo susierzinimas neatslūgo. Kitą dieną jis vėl jai rašo:

„Sendvičas. Tamsa.

Ne, mano skriauda dar neprislopo: aš pasakiau jums per mažai blogų žodžių. Kas gi jūs, nelaimingoji moterie, kad dėl jūsų manyje viskas kas valandą virstų aukštyn kojom. Iš 57 metų aš 20 kentėjau ir 37 dirbau. Ir štai krislelis laimės: aš net leidau sau įsimylėti. Surizikavau nutraukti gilias šaknis ir pašventintus ryšius; drąsiai stojau ant purių smilčių; puoliau į tamsą paskui žaltvykslę; puoselėjau gilios senovės iliuzijas, drauge puikiai suprasdamas, ką darau. Pagriebiau saują nukritusių lapų ir pasakiau: „Čia bus mano auksas." O dabar — tuščia pakrantė ir Remsgeito žiburiai, kurie būtų galėję virsti dangaus dvasių laužais kalnų viršūnėse. Aš pasakiau: „Yra septynetas žvaigždžių, ir septynetas sielvartų, ir septynetas kalavijų dangaus karalienės širdyje: bet sau teprašau septyneto dienų." Ir jos atėjo, ir aš buvau santūrus; ir nebuvau godus, kadangi norėjau, kad paskutinė diena būtų pati geriausia. O jūs žiovavote man į akis ir pavogėte iš manęs penketą likusių dienų, kad jos kuo kvailiausiai prabėgtų kažkokiame užkampyje su kambarine ir šoferiu. O, tegul nuobodulys jus taip priveiks, kad iš nevilties paprašytumėt oficiantą su jumis pasivaikštinėti! O mano kritiškas prote ir aiškus regėjime, duokite man tūkstantį argumentų, kad galėčiau teisti šią lengvabūdę būtybę, kaip ji to yra verta, jei tik įmanoma rasti pakankamai žiaurų atpildą. Susirinkite aplink mane, visi gerieji draugai, kuriuos per ją buvau pamiršęs. Šiandien net tie, kurie ją peikia, tegu ateina; aš pasakysiu: „Drabstykite nuodus; verskite kalnus melo, spiaudykite pyktį, kol pats oras taps nuodingas; ir tada jūs dar nepasakysite visos teisybės." O jos draugams, visiems jos apkvailintiems ir visiems jos dievintojams pasakysiu: „Tai, ką jūs sakote, tiesa, ir ji verta dar didesnių pagyrų, tačiau tai vis tiek nieko nereiškia: jinai ištraukys archangelo arfos stygas, kad jomis galėtų susirišti paketus su pirkiniais, taip ji pasielgė ir su mano širdies stygomis." Tik pagalvokite, kad šią būtybę gausiu tempti per visą pjesę, kurią ji iš paskutiniųjų žlugdys, kad gausiu jai meilikauti, taikstytis su ja, draugiškai prilaikyti ją, kai ji bus pasiryžusi nušokti nuo skardaus iškyšulio žemyn į jūrą. Stela, kaip jūs galėjote, kaip galėjote?.."

Jis nenusiramino ir trečiąją dieną, jai išvažiavus:

„Noriu jus įskaudinti, kadangi jūs įskaudinot mane. Biauri, žema, beširde, tuščia, niekinga moterie! Melagė; klastingos lūpos, klastingos akys, klastingos rankos, apgavikė, išdavikė, įsibrovusi į svetimą širdį ir ją apvylusi!.."

Jo smūgiai kirto tiksliai, skaudino, ir ji neištvėrė:

„Jūs ir jūsų aštuonioliktojo amžiaus stiliaus tauškalai... Jūs netekote manęs, kadangi niekuomet nebuvote suradęs... Tačiau aš turiu savo mažytį žibintą, vieną liepsnelę, o jūs užgesintumėt ją savo savimeilės dumplėmis. Jūs užpūstumėt ją savo egoistiniu prunkštavimu — jūs, gracingas suvedžiotojau, jūs, damų pataikūne, jūs, neįkainojamas draugystės lobi,— ir vis dėl jūsų aš neleidžiu užgesti žibinto liepsnelei, bijodama, kad tamsoje paklysite..."

Eliza Dulitl apvainikavo jos karjerą, kuri po to ėmė smukti.

Jis parašė jai daug laiškų, tačiau jos biografijoje leido išspausdinti tik kai kuriuos.

Šo rašė apie ją: „Visas žemės rutulys buvo prie jos kojų. Tačiau ji paspyrė koja šį rutulį ir jau nebegalėjo susigrąžinti iš ten, kur jis nusirito."

Paskutiniajame laiške, datuotame 1939 metų birželio 28 dieną, ji rašė, kad „ima priprasti prie skurdo ir nepatogumų..." Neturtinga ir vieniša, ji mirė Paryžiuje 1940 metų balandžio 9 dieną, būdama 75 metų amžiaus.

„Taip, ji mirė,— rašė Šo viename laiške,— ir visi lengviau atsikvėpė; o ji pati rasi pirmiausia; nes paskutinėse nuotraukose jinai toli gražu neatrodo laiminga. Ji nebuvo didi aktorė, bet užtat buvo didi kerėtoja; nežinau, kaip jai pavykdavo padaryti žmonėms tokį stiprų įspūdį; tačiau jeigu panorėdavo jus pavergti, to galėdavot ramiausiai laukti — jai buvo neįmanoma atsispirti. Deja, profesine prasme ji buvo tiesiog velniška našta, todėl visi, kam bent kartą teko statyti pjesę, jai dalyvaujant, niekuomet nebekartodavo šitos klaidos, jei tik būdavo galima to išvengti. Kartą ji nulėmė didelį pasisekimą Pinerui, kitą kartą man, ir nors mes abu vėliau rašėme pjeses su idealiai jai tinkančiais vaidmenimis, neimdavome jos į tru-

pę. Ji nemokėjo elgtis su gyvais šio pasaulio žmonėmis. Ji buvo maišyto gymio: pusiau italė, pusiau priemiestinė provinciale iš Kroidono; ir jos elgsenos posūkiai iš italės į anglę ir atvirkščiai būdavo tiesiog stulbinantys. Jos senelis laikė cirką, o motina buvo šio cirko jojikė, kuri taip niekuomet ir nesugebėjo pasidaryti tikra angle; nežiūrint to, kaip italė ji turėjo kažką aristokratiško; retkarčiais jos manieros būdavo stačiai puikios. Ji sužavėjo ir mane kaip kitus; tačiau aš nebūčiau galėjęs išgyventi su ja nė savaitės; aš tai žinojau; taigi iš to nieko neišėjo. Ji buvo gera Liusei[1], kuri kažkaip mokėjo su ja apsieiti. Orintija „Obuolių vežime" — štai jos portretas dramoje."

---

[1] Liusė — Šo sesuo, pas kurią jis keletą kartų susitiko su misis Kembl, kadangi Liusė nelabai buvo palanki Šarlotei.

KETURIOLIKTAS SKYRIUS

Sveikas protas ir ponai karininkai.
Sudužusių širdžių laivas.
Aforizmų lobynas.
„Nežinia, juoktis ar verkti..."

1914 metų rugpiūtį, kai prasidėjo pirmasis pasaulinis karas, Šo, pasiėmęs kiek galint daugiau istorinių ir diplomatinių dokumentų apie karo kilmę ir priežastis, išvažiavo iš Londono į pajūrio kurortą Tokį.

Du mėnesius jis uoliai rašė ilgą pamfletą „Karas sveiko proto požiūriu" (kartais verčiama kaip „Sveikai galvojantis apie karą"), išėjusio kaip priedas prie „Niu steitsmen", naujojo savaitraščio, kurį leido žymūs Fabianininkų draugijos veikėjai, o finansuoti padėjo pats Šo.

Tvaikioje to meto atmosferoje, kai nedidelę opozicinę politinių veikėjų grupelę nušvilpdavo parlamente ir už jo sienų, kai kiekvienas, pareiškiantis savarankišką požiūrį, rizikavo pelnyti „provokiškai nusiteikusio" ir „germanofilo" vardą, Šo pasisakymas buvo itin drąsus. Jis aiškino karinį susidūrimą iš savos, originalios pozicijos. Ji skyrėsi nuo kairiosios mažumos požiūrio, jai visose šalyse pasisakant prieš karą; tačiau Šo priėjo beveik tas pačias išdavas, kaip ir ši narsi mažuma. Šo stojo prieš vyriausybes, prieš imperialistus, prieš kapitalistus, bet neprisidėjo prie Romeno Rolano tipo pacifistų, smerkusių karą iš etikos pozicijų ir stovėjusių „aukščiau kovos". Leninas, kuris tuo metu ištremtas Šveicarijon, rašė antikarinius straipsnius, 1914 metais buvo dar palyginti mažai težinomas Anglijoje. Fabianininkų draugija oficialiai nepareiškė savo požiūrio į karą. Kalbėjo, kad Sidnis Vebas pasisakąs už karą, o jo žmona Beatrisė — prieš ir kad sutuoktiniai nusprendę nutylėti apie savo nesutarimus. Pamflete Šo išreiškė savo paties pažiūras:

„Aš nejaučiu etinės pagarbos dabartinei kapitalistinei visuomenei ir dėl to be išankstinio nusistatymo nepritariu nei jos angliškajai, nei vokiškajai, nei prancūziškajai pusei. Jau-

čiuosi taip, tarsi dalyvaučiau dviejų piratiškų laivynų grumtynėse, tačiau itin svarbi šio susirėmimo aplinkybė ta, kad aš pats, mano šeima ir mano draugai esame anglų laivuose, todėl anaiptol nenorėčiau, kad anglų pusė pralaimėtų, jei tik tai nuo manęs priklausytų. Ant visų laivų iškeltas piratų „Linksmasis Rodžeris", tačiau ant maniškio kamputyje aiškiai dar tebematyti „Junion Džekas".[1]

Čia Šo kreipiasi į anglų ir vokiečių tautų sąžinę — juk jos leidžiasi vyriausybių mulkinamos, leidžia kurstyti savyje tarpusavio neapykantą, kurią derėtų nukreipti prieš junkerius ir militarizmą jų pačių šalyse.

„Be abejo,— rašė Šo,— tėra vienintelis didvyriškas būdas užbaigti šį tragišką nesusipratimą: reikia, kad abi armijos iššaudytų savo karininkus ir drožtų namo į kaimus imti derliaus ar į miestus kelti revoliucijos; ir nors kol kas tokiu būdu problemos dar neišspręsi, apie tai reikia kalbėti be jokių užuolankų, kadangi tokios išvados paprastai prieinama nugalėtųjų armijoje, jeigu jos vadai nežmoniškai kamuoja savo kareivius ir šie staiga pamato, kad, žudydami kaimynus, tik kenkia sau ir kad, norėdami pridaryti piktybių kitam, jie tik standžiau, negu bet kada, veržia sau ant kaklo nepakeliamą junkerių ir militarizmo jungą. Tačiau to sulaukti nėra vilties arba, pačių junkerių-dvarininkų žodžiais, nėra pavojaus, kad mūsų kareivius staiga užlies tokia sveiko proto banga."

Kaip žinia, panaši padėtis iš tiesų susidarė rytų fronte 1917 metais ir baigėsi rusų revoliucija, tačiau įdomu, kad Šo numatė jos galimybę dar 1914-siais.

Toliau Šo sakė, kad „militarizmas ir junkerija, kuriuos, kaip tvirtinama, turime sunaikinti Vokietijoje, egzistuoja ir Anglijoje, ir visose kitose kapitalistinio pasaulio šalyse". Po šio pareiškimo, žinoma, sekė smarkus anglų vyriausybės užsienio ir vidaus politikos demaskavimas.

„Į militarizmą,— rašė Šo,— nereikia žiūrėti kaip į ligą, būdingą vien Prūsijai. Jis siautėja Anglijoje; o Prancūzijoje dėl jo buvo nužudytas didžiausias šios šalies valstybinis veikėjas (Žoresas)."

---

[1] Britų vėliava.

Šo anaiptol nebuvo pasidavęs vadinamosioms „provokiškoms nuotaikoms"; jis irgi troško, kad Vokietija pralaimėtų. Tačiau jis norėjo ir daugelio dalykų, kurių jokiu būdu negalėjo norėti anglų vyriausybė, pavyzdžiui, sukurti darbininkų ir kareivių deputatų Tarybas. Arba, sakysim, radikaliai pertvarkyti Anglijos ekonominį gyvenimą, vykdant tokias esmines reformas, kad anglų oficialioji propaganda vargu ar būtų galėjusi pasakyti, ko ji bijo labiau — Vokietijos ar Šo idėjų pergalės. Įkaitusioje karo aplinkoje Šo kritikavo tiek įvairių Anglijos politikos ir vidaus gyvenimo pusių, kad oficialioji karinė propaganda bematant puolė jį smerkti, kaltindama, jog Šo pamfletas antipatriotiškas ir skirtas padėti priešui. O tokiais laikais su karine ir valstybine propaganda menki juokai.

Įdomu, kad savo pamfletą Šo užbaigė perspėjimu, kuris vėliau, antrojo pasaulinio karo išvakarėse, nuskambėjo tiek pat aktualiai, kaip ir prieš pirmąjį karą:

„Turime atsiminti, kad, jeigu šis karas nebus paskutinis karas Vakaruose, šiandieniniai mūsų priešai rytoj galės pasirodyti esą mūsų sąjungininkais, kokie jie ir buvo vakar; ir jei mes dabar siekiame tik naujos karinių jėgų koreliacijos, tai su tokiu pat pasisekimu galėtume vesti derybas dėl savo pačių žlugimo."

Paskelbus šį pamfletą, Šo, vengdamas nemalonumų, o gal ir linčo teismo, gavo ilgam atsižadėti viešų pasisakymų. Herbertas Askvitas, ministro pirmininko sūnus, išreikšdamas daugelio bičiulių karininkų nuomonę, pasakė, kad „šį žmogėną reikia sušaudyti".

Įnirtusi spauda kvietė anglų publiką boikotuoti Šo pjeses, jis gavo paštu visą krūvą grasinančių laiškų, ir daugelis kolegų rašytojų nuo jo nusigręžė. Viename rytinių spektaklių, ruošiamų labdaringais tikslais, žymi dalis aktorių, dalyvavusių vaidinime, atsisakė nusifotografuoti drauge su juo.

Vis dėlto didelė paspirtis Šo tomis dienomis buvo šilumos ir dėkingumo kupinas laiškas iš seno bičiulio Keiro Hardžio, kuris savo pasisakymais prieš vyriausybę pasidarė nepopuliariausia figūra bendruomenių rūmuose.

Hardis mirė 1915 metų rugsėjo mėnesį, ir Šo parašė ilgą

nekrologą, kuriame priešpastatė drąsią, garbingą, tikrai patriotinę jo poziciją oficialiai vyriausybę gynusios leiboristų partijos linijai.

Žymieji to meto literatai smarkiai puolė Šo už jo pamfletą. Velsas pasakė, kad Šo prilygstąs „naiviam vaikui, kuris kvatoja ligoninėje"; Arnoldas Benetas laikė pamfletą „nesavalaikiu" ir pasistengė gauti naudos iš „savalaikiškumo"; Golsvortis pavadino jį „blogo skonio" apraiška; Džozefas Konradas pareiškė, kad, kalbant apie „gyvenimo ir mirties klausimus, reikia tam tikro orumo".

Galop Šo buvo pašalintas iš dramos klubo.

1915 metais, atsakydamas literatui, kuris laikė jo pasisakymą nesavalaikiu, Šo rašė:

„... nors nuo to laiko visos paslaptys spėjo išaiškėti, nors „Taims", „Morning post" ir visi kiti įniršę visa gerkle klykia apie tai, ką aš pasakiau taip atsargiai ir mandagiai,— jūs kuo kvailiausiai tvirtinate, kad tai buvę nesavalaikiška. Jūsų teisybė. Buvo jau perdaug vėlu; aš per ilgai tylėjau. Tačiau man buvo sunku. Aš nedrįsau rašyti įsikarščiavęs. Gavau plušėti keletą mėnesių, rinkdamas argumentus ir įrodymus; taisiau, pertaisinėjau ir daviau skaityti žmonėms, klausdamas jų, ar ko nedarau neteisingai, ar nesmūgiuoju žemiau juosmens, ar nenukrypstu nuo savo įrodymų. Man darosi bloga, vien tik prisiminus šį sunkų ir nuobodų darbą. Vis dėlto galų gale aš sužlugdžiau bailaus tylėjimo suokalbį; išdėsčiau mūsų pretenzijas Vokietijai, ir šiame mano kaltinime nebuvo nieko juokingo nei veidmainiško."

Į pašėlusį spaudos triukšmą Šo atsakė sarkazmu:

„Šitas beširdis juokdarys Bernardas Šo, kuris jaučia piktą pasitenkinimą, atitraukdamas mūsų dėmesį nuo mums gresiančių nežmoniškų baisybių, kuris tiesiai į akis anglėms motinoms, siunčiančioms į frontą sūnus, juokiasi iš berankių ir regėjimo netekusių hunų aukų, dabar stengiasi prisišlieti prie padugnių, reikalaudamas ryžtingai sutriuškinti mūsų priešus savo pamflete, kuris yra ne kas kita, kaip grubus kurstymas prieš mūsų sąjungininką — carą. Ko laukia valdžia? Kodėl ši beždžionė vis dar laisvėje?"

Karas artėjo prie pabaigos. Prieš pat jam pasibaigiant, žuvo misis Kembl sūnus. Apie tai ji parašė Šo ir gavo atsakymą:

„... Beviltiška, aš negaliu pareikšti užuojautos. Kai atsitinka panašūs dalykai, mane ima siutas. Aš noriu keiktis: ir keikiuosi. Užmuštas — tik dėl to, kad žmonės tokie prakeikti mulkiai. Ir kapelionas ne ką geresnis — nori atsipirkti gerais žodeliais. Jo darbas ne gerais žodeliais guosti, o rėkte rėkti, kad „tavo sūnaus kraujas šaukiasi dangaus keršto". Žinoma, atsiųskite man to kapeliono laišką. Tačiau aš labai norėčiau jam pačiam pasakyti keletą gerų žodelių, tam mielam kapelionui, tam dangiškam vedliui.

Ne, nepajėgiu rašyti, Stela. Pakentėkite savaitę, ir aš vėl pasidarysiu labai protingas ir kantrus ir pamiršiu šitą kapelioną. Aš pasidarysiu toks pat gerutis, kaip jis pats.

O, velniop, velniop, velniop, velniop, velniop, velniop, velniop, velniop viską. O, mieloji, mieloji, mieloji, mieloji, mieloji, mieliausioji!

Dži-Bi-Es."

Per karą Šo visada užtardavo tuos, kuriuos persekiojo Anglijos vyriausybė. Jis rašė daugybę laiškų, gindamas tuos, kurie vengė kariauti dėl politinių arba religinių įsitikinimų ir kuriuos grūdo į kalėjimus už atsisakymą stoti į ginkluotąsias pajėgas.[1] Kai airių patriotas Rodžeris Keismentas buvo nuteistas ir pakartas už išdavystę, šio proceso metu Šo parašė Keismentui ginamąją kalbą, kuria šis, beje, taip ir nepasinaudojo.

Karas baigėsi. O 1917 metais Šo rašė savo bičiuliui Hariui, emigravusiam į Ameriką:

„Brangusis Frenkai Hari,

geros naujienos iš Rusijos, tiesa? Ne visai taip, kaip planavo visi kareivos; tik jie čia niekuo dėti, lygiai kaip Bismarkas 1870 metais buvo niekuo dėtas, kad susikūrė prancūzų respublika, bet viešpats reiškia savo valią įvairiais būdais. Ir tai, tur būt, ne paskutinis siurprizas, kurį jis mums laiko užantyje.

Jūsų
Dž. Bernardas Šo."

---

[1] Kalėjime tada sėdėjo ir šios knygos autorius E. Hiuzas.

Šo parašė ilgą „Priesaką taikos konferencijai", kuris, anot jo paties, turėjo „maždaug tiek pat įtakos Versalio įvykiams, kiek turi Londono musės zirzimas Bafino įlankoje plaukiojančio banginio apmąstymams". Pergalės paskatinti nugalėtojai entuziastingai sėjo naujo pasaulinio karo sėklą, ir Bernardo Šo perspėjimai juos mažai tedomino.

Kartą, dar karo metais, besikalbėdamas su Šo, Hesketas Pirsonas paklausė, kuo jis užsiėmęs:

„Laisvalaikiu,— pasakė Šo,— rašau pjesę, sekdamas Čechovu. Vienas geriausių dalykų, kokius kada nors esu rašęs. Žinote Čechovo pjeses? Tai bent dramaturgas! Žmogus, kuris tobulai jaučia teatrą. Prieš jį jautiesi naujokas!"

Kalba ėjo apie pjesę „Sudužusių širdžių namai", o nuoroda į Čechovo dramą buvo netgi pjesės paantraštėje — „Rusiško stiliaus fantazija anglų temomis". Šo vienas pirmųjų Anglijoje pripažino Čechovo genijų, kaip kadaise vienas pirmųjų buvo pripažinęs genialųjį norvegą Ibseną.

Pjesės pratarmėje Šo aiškina pavadinimą. „Sudužusių širdžių namai" — tai aptingusi prieškarinio laikotarpio kultūringoji Europa.

Keturiose savo pjesėse rusų dramaturgas Čechovas dramos priemonėmis nuostabiai ištyrinėjo namus, kur dūžta širdys. Trys iš jų — „Vyšnių sodas", „Dėdė Vania" ir „Žuvėdra" — išvydo Anglijos sceną. Tolstojus „Švietimo vaisiuose" vedžiojo mus po šiuos namus, su didžiausiu įtūžiu ir panieka aprodydamas kiekvieną kampą. Jis nereiškė jiems užuojautos; jam tai buvo namai, kur dūsta Europos sąžinė... Jis gydė šių namų gyventojus, kaip gydo apsinuodijus opijumu, kai pacientą šiurkščiai griebia ir iš visų jėgų purto, kol jis visai pabunda. Čechovas yra didelis fatalistas, kuris netiki, kad šie žavingi žmonės sugebės išsipainioti iš savo keblumų. Jo įsitikinimu, teismo vykdytojai juos galutinai išvaržys ir paleis į visas keturias puses; kaip tik todėl jis laisviausiai naudojasi jų žavesiu ir netgi jiems pataikauja."

Pratarmėje Šo smulkiai charakterizuoja luomą, kurį vaizdavo Čechovas ir kurį vaizduoti ėmėsi ir jis pats.

„Čechovo pjesės, kurios nebuvo tiek pelningos, kaip, sakysim, sūpynės arba karuselės, Anglijoje, kur teatras tėra ko-

mercinė versiovė, buvo vos porą trejetą kartų pastatytos „Teatro draugijoje". Mes žiūrėjome, išpūtę akis, ir sakėme: „Kaip tai rusiška!" Bet man šios pjesės žadino visai kitokį jausmą. Kaip grynai norvegiškos Ibseno pjesės taikliai charakterizuoja bet kurio Europos priemiesčio viduriniąją klasę arba inteligentiją, taip ir šios tikrai rusiškos pjesės taikytinos charakterizuoti visiems dvarininkų namams Europoje, kur žmonės gėrisi muzika, menu, literatūra ir teatru, nepamiršdami medžioklės, šaudymo, žūklės, flirto, valgymo ir gėrimo. Tokie patys mieli žmonės ir toks pat nuostabus tuštumas. Šitie mieli žmonės moka skaityti. Kai kurie iš jų moka rašyti; jie vieninteliai kultūros saugotojai ir dėl savo socialinės padėties gali sueiti į sąlytį su mūsų politikais, administratoriais, o taip pat laikraščių leidėjais ir tuo pačiu daryti nors šiokią tokią įtaką jų veiklai. Tačiau jie vengia tokių kontaktų. Jie neapkenčia politikos. Jie anaiptol neliepsnoja nekantriu troškimu įgyvendinti paprastos liaudies utopiją; jie eina klaidingu keliu — savo pačių gyvenime įkūnyti mėgiamus romanus ir eilėraščius; o kai atsiranda galimybė, jie be jokio sąžinės graužimo gyvena iš pinigų, kuriems gauti nėra pajudinę nė piršto. Jų moterys dar vaikystėje stengiasi atrodyti kaip varjetės žvaigždės, o vėliau išsiugdo grožio tipą, apie kurį svajojo ankstesnė dailininkų karta. Mūsų visuomenėje jos užėmė išskirtinę padėtį, kuri suteikia laisvo laiko gėrėtis aukšta kultūra, ir sukūrė šiame savo pasaulėlyje ekonominį, politinį ir kiek tai įmanoma moralinį vakuumą, nes joms visi tie dalykai tėra tuščias skambesys; o kadangi gamta nemėgsta tuštumos, į šį vakuumą siūbtelėjo pramogos, seksas ir visokiausi rafinuoti malonumai, tad šiame pasaulėlyje buvo galima gyventi ir džiaugtis poilsio akimirkomis. Visais kitais momentais ten galėjai pražūti."

Beje, kad ir kokios raiškios ir iškalbingos Šo pratarmės, jo pjesės dar iškalbingesnės bei raiškesnės, ir dėl to grįšime prie „Sudužusių širdžių namų", vienos įdomiausių jo pjesių.

Jos veiksmas vyksta „name, kuris primena senovišką laivą su aukštu paskuigaliu, apjuostu galerija". Koks tai laivas? Gal skęstančios Europos laivas? O gal eldija, kur susirinko nykstančio pasaulio atstovai? Namų šeimininkas — senas ir

labai keistas žmogus, jūrų kapitonas Šotoveris, atsargos jūreivis, nusigyvenęs dvarininkas, išradėjas, gal šiek tiek kuoktelėjęs ir šiek tiek alkoholikas. Be jo, name gyvena Šotoverio duktė ir žentas, o svečiai šiuose atviruose namuose — įvairiausi, pradedant jaunąja Ele, kuri ketina tekėti už verteivos, baigiant palaidūne kapitono dukra, nelauktai užsukusia čia po dvidešimt trejų metų. Kaip paprastai būna tokiuose namuose, čia daug kalbama ir įsimylima. Senasis kapitonas Šotoveris, slapta pasistiprindamas romu, tolydžio pažeria išmintingų paradoksų.

Sunku atpasakoti tokią pjesę: ją labai įdomu skaityti. Pateikiame kelias jos ištraukas.

Štai jaunoji Elė prašo kapitoną patarti, ar jai eiti už verteivos Mengeno:

„E l ė. Kaip manote, ar turėčiau tekėti už misterio Mengeno?

K a p i t o n a s Š o t o v e r i s *(nepakeldamas galvos)*. Ar ne vis vien, į kokią uolą sudauši?

E l ė. O kam šis sandėris naudingesnis?

K a p i t o n a s Š o t o v e r i s. Jums. Šitie žmonės visą dieną tūno kontoroje. Jums teks jį kęsti tik nuo vakaro iki ryto, ir tai didesnę šio laiko dalį judu miegosite. Visą dieną būsite laisva ir jo pinigus galėsite leisti, kaip panorėsite. Jeigu net ir tai jus varžo, tekėkite už jūreivio; jis jus vargins tik kokį trejetą savaičių per metus.

E l ė. Šitaip, man rodos, būtų geriausia... Bet kodėl moterys visada geidžia svetimų vyrų?

K a p i t o n a s Š o t o v e r i s. O kodėl arkliavagiai mieliau čiumpa prajodinėtą arklį, o ne laukinį?

E l ė *(šyptelėjusi)*. Tikrai, tur būt, taip ir yra. Koks vis dėlto niekšingas pasaulis!"

Diskusija apie Elės ištekėjimą priveda juos prie madingos ir amžinos temos — kartų skirtumo:

„Elė *(nuvargusi; atsitraukia nuo jo ir ima neramiai slampinėti po kambarį)*. Atleiskite, kapitone Šotoveri, bet tuščios man tokios jūsų kalbos. Seno kirpimo žmonės mano, kad galima turėti sielą ir be pinigų. Jie mano, kad kuo mažiau žmogus turi pinigų, tuo daugiau sielos. Jaunimas šiais laikais

daugiau išmano. Mūsų laikais siela brangiai kainuoja; kur kas daugiau, negu automobilis.

Kapitonas Šotoveris. Nejaugi? Tai kiek jūsų siela suryja?

Elė. Ak, aibes visko. Ir muziką, ir paveikslus, ir kalnus, ir ežerus, ir dailius drabužius, ir malonią draugiją. Mūsų šalyje jūs tai galite gauti, tik turėdami marias pinigų. Štai kodėl mūsų sielos taip siaubingai badauja.

Kapitonas Šotoveris. Mengeno sielai užtenka kiaulių buzos.

Elė. Taip. Jam leist pinigus neverta, vis tiek, galima sakyti, eina perniek. Tur būt, jo siela per daug išbadėjo, kai jis dar buvo jaunas. Bet man pinigai neeitų perniek. Būtent dėl to, kad noriu turėti sielą, aš ir išteku dėl pinigų. Visos moterys taip daro, jei tik turi kiek proto.

Kapitonas Šotoveris. Bet galima ir kitaip gauti pinigų. Kodėl jums jų nepasivogus?

Elė. Aš nenoriu atsisėsti į kalėjimą.

Kapitonas Šotoveris. Tai vienintelė priežastis? Ar esate tikra, kad dorumas čia niekuo dėtas?

Elė. Ak, jūs toks senamadiškas, kapitone. Ar bent viena mergina šiais laikais tiki, kad teisėti ir neteisėti būdai pinigams gauti — tai dori ir nedori būdai? Mengenas apiplėšė mano tėvą ir mano tėvo draugus. Aš apiplėščiau Mengeną ir atsiimčiau visus tuos pinigus, jeigu tik policija man padėtų. Bet kadangi policija nepadės, aš atsiimsiu juos, ištekėdama už jo.

Kapitonas Šotoveris. Aš negaliu ginčytis. Nėra ko prieštarauti. Esu per senas, mano smegenys susigulėjo ir apkerpėjo. Tiek tegaliu jums pasakyti: galvokite, kaip norite, senamadiškai ar labai naujoviškai, bet jeigu jūs save parduodate, tai smogiate sielai tokį smūgį, kad net ir visos knygelės, visi paveikslai, koncertai, visos gamtos grožybės pasaulyje jos nepagydys."

Taigi ginčas senas, bet anaiptol nepasenęs.

„Elė. Aš apsimesiu, kad parsiduodu bosui Mengenui, ir tuo būdu išvaduosiu savo sielą nuo skurdo, kuris žingsnis po žingsnio mane stumia į pragarą.

Kapitonas Šotoveris. Turtai dešimt kartų greičiau įstums jus į pragarą. Turtai nepagailės ir jūsų kūno.

Elė. Vėl senoviškos mintys. Mes dabar žinome, kad siela — tai kūnas, o kūnas — siela. Mums tik sako, kad tai skirtingi dalykai, nes nori įtikinti, kad galime išsaugoti savo sielas, jei leisime pavergti savo kūnus. Bijau, kad jūs man nieko doro nepasakysite, kapitone.

Kapitonas Šotoveris. O ko jūs laukėte? Išganytojo, ar ko? Negi jūs tokių senoviškų pažiūrų, kad jį tikite?"

Pjesės pabaigoje, nusivylusi dabišium ir verteiva, Elė nusprendžia ištekėti už senuko Šotoverio, o kol kas, švelniai prisiglaudusi prie jo peties, ji tiktai klausosi jo išvedžiojimų, kad „seniai — pavojingi žmonės", nes jiems „nerūpi, kas gali ištikti pasaulį".

„Žmogus domisi pasauliu, kai jo dėmesys pačiam sau ima lietis per kraštus. Kol esate vaikas, jūsų laivelis dar tik pradeda plaukyti vandenyje, todėl rūpinatės vien tik savo reikalais. Kai subręstate, jūsų laivas išplaukia į plačius vandenis, ir jūs tampate politiku, filosofu, tyrinėtoju, nuotykių ieškotoju. Į senatvę jūsų laivas susidėvi, jis jau nebetinka leistis į tolimas keliones, ir jūs vėl virstate vaiku... Aš matau, koks beprasmis mano dukterų ir žentų gyvenimas — tik romantika, jausmai ir snobizmas. Aš matau, kaip jūs, jaunesnioji karta, nusigręžiate nuo jų romantikos, jausmingumo ir snobizmo, jums mieliau pinigai, prabanga ir griežtas sveikas protas. Ir aš žinau, kad buvau dešimteriopai laimingesnis, negu jie arba jūs kada nors būsite, kai, taifūnui siaučiant, stovėjau ant kapitono tiltelio... Jūs ieškote turtingo vyro. Aš, jūsų metų būdamas, ieškojau sunkumų, pavojų, siaubo ir mirties, kad galėčiau pajusti tikrą gyvenimo skonį... O jūs leidžiate skurdo baimei nulemti jūsų gyvenimą. Žinoma, tada jūs valgysite, bet negyvensite."

Gyvenimas senoviškame atsargos kapitono laive pilnas kankinančio laukimo, kažkokių artėjančių įvykių nuojautos. Namo gyventojai jų ir bijo, ir laukia, kadangi gyvenimas be jokio darbo ir betikslis egzistavimas jau seniai tapo nebepakeliami.

„Ak, negali amžinai taip būti. Aš visuomet kažko laukiu. Pati nežinau ko, bet gyvenimas turi galų gale pasiekti kokį tikslą." Taip kalba Elė. Jai pritaria „savo žmonos vyras" Hektoras:

„... Ir vis dėlto jaučiu, kad taip toliau negali tęstis. Mes čia sėdime sau, plepame, o viską pasaulyje tvarkyti paliekame Mengenams, atsitiktinumui ir nelabajam. Pagalvokite, kokias pragariškas jėgas turi savo rankose Mengenas ir jo besižavinti vienas kitu gauja. Tai tikra beprotystė! Tas pat, kas duoti išdykusiam vaikui vietoj žaislo užtaisytą torpedą, kad jis pažaistų žemės drebėjimą."

Kaip matote, čia neveiklumo rezultatai peržengia namo-laivo ribas. O ir pati metafora su laivu turi didesnę prasmę.

„H e k t o r a s. O šis laivas, kuriuo visi mes plaukiame? Šitas sielų kalėjimas, kurį vadiname Anglija?

K a p i t o n a s Š o t o v e r i s. Jos kapitonas drybso ant narų, iš butelio siurbdamas balos vandenį, o įgula kubrike pliekia kortomis. Laivas atsitrenks į ką, suduš ir nugrims į dugną. Gal manote, kad dievo įstatymai bus pakeisti Anglijos naudai vien todėl, kad mes čia gimėm?

H e k t o r a s. Aš nenoriu nuskęsti kaip žiurkė triume. Aš dar noriu gyventi. Bet ką gi man daryti?

K a p i t o n a s Š o t o v e r i s. Ką daryti? Nieko nėra paprastesnio — išmok daryti tai, kas privalu tikram anglui.

H e k t o r a s. Bet, susimildamas, kas gi privalu tikram anglui?

K a p i t o n a s Š o t o v e r i s. Navigacija. Išmokite navigacijos ir gyvenkite. Arba spiaukite į ją ir eikite skradžiais."

Čia, žinoma, nesunku pastebėti idėją, Šo vystomą kone visose politinėse jo brošiūrose — kad būtinas politinis lavinimas.

Priešo aviacijos antskrydis paskutiniame veiksme įgulą kiek pagyvina ir sukelia sąmyšį. Beje, viskas baigiasi bemaž laimingai. Bomba pataiko į duobę su dinamitu, kur buvo pasislėpę Mengenas ir nevykėlis vagis. „Trisdešimt svarų ge-

riausio dinamito kaip į balą",— liūdnai konstatuoja kapitonas. Likusius mažai tedomina tokie nežymūs sukrėtimo rezultatai.

Kapitonas Šotoveris. Įgula, miegot! Laivas nenukentėjo. *(Atsisėda ir bematant užsnūsta.)*

Elė *(nusivylusi).* Nenukentėjo!

Hektoras *(šlykštėdamasis).* Taip, nenukentėjo. Ir vėl pasidarė velniškai nuobodu! *(Atsisėda.)*

... Misis Hašebaj. Bet koks nuostabus jausmas! Aš turiu viltį — gal būt, rytoj jie vėl atskris.

Elė *(nušvinta, apie tai pagalvojusi).* Ak, aš irgi turiu viltį.

Pjesė „Sudužusių širdžių namai" buvo išleista viename tome su kitom dviem trumpom pjesėm — „Augustas atlieka savo pareigą" ir „Inka peruietis".

Žinoma, trumpa komedija apie lordą Augustą Haikaslą, karo metu atliekantį kilnią aristokrato ir didelio patrioto pareigą tėvynei, nebuvo nei tauri, nei patriotiška. Jau ėjo 1916 metai, ir Šo čia komedijos forma atkartoja daugelį dalykų, apie kuriuos buvo kalbėjęs pačioje karo pradžioje savo pamflete. „Aš geriau nieko nekalbėsiu,— pareiškia raštvedys, šios komedijos personažas.— Kol veikia valstybės saugumo įstatymas, kalbėti nėra itin saugu." Prisiminsime, kad pats Šo niekuomet nesilaikė šios išmintingos taisyklės.

Trumpos komedijos buvo skirtos miuzikholui ir turėjo „suteikti galimybę kai kuriems aktoriams — publikos numylėtiniams — sublizgėti scenoje, pasinaudojant daugmaž pakenčiama dramaturgine medžiaga". Šo norėjo išgelbėti aktores ir aktorius, kurie ne kartą jį gelbėjo, statydami kitas, garsias jo pjeses. Šo rašė apie šių miniatiūrų likimą vienoje pratarmėje, kurioje pasakojo apie savo bičiulių aktorių dalyvavimą šioje pjesiukėje:

„Jų pasirodymas rampos spindulių nužertoje scenoje, aidint Čaikovskio uvertiūrai „1812 metai", visiškai pasiteisino. Tik bijau, kad mano pasirodymas nepasiteisino. Aš susilaukiau tik vieno komplimento, ir tą pasakė mano draugas: „Tai tavo vienintelis kūrinys, kuris man neatrodė per il-

gas." Tad aš pridėjau prie jo vieną kitą puslapį, remdamasis savo taisykle: „Priimk visus priekaištus; dažnai juose slypi užmaskuotas triumfas."

Karo metu išėjo įdomi Šo knyga, kurią sudarė Šarlotė, ištikima jo pagalbininkė literatūros reikaluose. Ši knyga vadinosi „Rinktinės Bernardo Šo kūrinių ištraukos" su daugybe Šo pasisakymų įvairių įvairiausiais klausimais — nuo meno ir religijos iki vaikų gimdymo problemos. Gal būt, kai kurios ištraukos iš šios populiarios knygos pasirodys ir jums įdomios.

„Išmintingas žmogus prisitaiko prie pasaulio, o neprotingas užsispyręs mėgina pritaikyti pasaulį prie savęs. Todėl pažanga visuomet priklauso nuo neprotingųjų."

„Dabar tiems, kurie atlieka patį sunkiausią darbą, mokama mažiausiai; tie, kurių darbas lengvesnis, gauna didesnį atlyginimą. Tačiau užvis daugiausia gauna tie, kurie nieko neveikia."

„Sprendžiant svarbius klausimus, neatsiras sunkumų, iš tikrųjų niekuomet ir neatsiranda. Mes kaip tik dėl menkniekių patiriame katastrofą prieš pat uosto vartus."

„Visos autobiografijos melagingos. Turiu galvoje ne atsitiktinį, nesąmoningą melą; turiu galvoje sąmoningą melą. Joks žmogus nėra tiek blogas, kad, dar gyvas būdamas, pasakotų teisybę apie save, įpainiodamas, kaip to reikalauja tiesa, savo šeimą, draugus ir bendradarbius. Ir joks žmogus nėra tiek doras, kad papasakotų teisybę palikuonims dokumentu ir nelaikytų jo prie savęs tol, kol gyvas bent vienas, galįs ką paneigti."

„Atminkite, kad stojantieji už pažangą visada buvo kaltinami amoralumu."

„Kai žmogus nori užmušti tigrą, jis vadina tai sportu; kai tigras nori užmušti jį patį, žmogus tai pavadina kraugeriškumu. Nusikaltimas ir teisingumas ne ką daugiau tesiskiria."

„Kai kvailas žmogus daro tai, ko pats gėdijasi, jis visuomet pareiškia, kad paklūsta pareigai."

„Vyro ar moters išsiauklėjimą parodo jų elgesys barnių metu. Kiekvienas moka būti mandagus, kada viskas vyksta sklandžiai."

„Šeimyninis gyvenimas tol netaps padorus ir kilninantis, kol nebus pašalinta svarbiausia, baisiausia blogybė — moters

priklausomybė nuo vyro. Dabartiniu metu ši blogybė pasireiškia tuo, kad skirtumas tarp santuokos ir prostitucijos tėra lygus skirtingumui tarp profsąjungų ir neorganizuoto samdomojo darbo; be abejo, tvarkos ir patogumo atžvilgiu skirtumas didžiulis, bet jokio skirtumo iš esmės."

„Nėra nieko pavojingesnio už neturtingą gydytoją; netgi neturtingas šeimininkas ar neturtingas namų savininkas ne tokie pavojingi."

„Tavo moralė — tai tavo įpročiai; nevadink kitų amoraliais dėl to, kad jų įpročiai kitokie."

„Sveika tauta nejaučia savo tautiškumo, kaip sveikas žmogus nejaučia, kad jis turi kaulus. Bet jeigu sugriausite nacionalinį jos orumą, tauta apie nieką daugiau negalvos, išskyrus tai, kaip jį atgauti. Ji nebeklausys jokių reformatorių, jokių filosofų, jokių pamokslininkų, kol bus patenkinti jos reikalavimai. Ji neužsiiminės jokiais kitais reikalais, kad ir kokie skubūs jie būtų, išskyrus susivienijimo ir išsivadavimo reikalą."

„Filantropas — tai parazitas, gyvenąs iš skurdo."

„Jūs susikūrėte kažką, pavadinę tai religija arba morale, arba dievai žino dar kuo. Bet tas „kažkas" prieštarauja faktams. Na, tai išmeskite tą „kažką" lauk. Išmeskite ir prasimanykite naują dalyką, kuris atitiktų faktus. Čia ir yra pasaulio nelaimė. Jis verčia į šiukšlyną pasenusias garo ir dinamo mašinas, bet nenori išmesti senų moralinių savo įsitikinimų, senų religijų ir senų politinių konstitucijų. O koks rezultatas? Mašinų ir technikos srityje mes darome pažangą, o religijos, moralės ir politikos srityje vieni nuostoliai — kasmet artėjame prie bankroto. Nesilaikykite aklai šios klaidos. Jei senoji religija žlugo vakar, priimkite rytoj naują ir geresnę."

„Aš nevalgiau mėsos dvidešimt septynerius metus. Rezultatas prieš jus..."

„Čia ir yra didvyriškumo paslaptis: niekuomet neleisti, kad mirties baimė darytų įtakos jūsų gyvenimui."

„Niekados nepamirškite, kad pavedę savo įstatymus teisėjams, o savo religiją vyskupams, greitai pastebėsite, jog neturite nei įstatymų, nei religijos."

Šo aforizmai buvo spausdinami ir vėliau tiek atskirais leidiniais (pavyzdžiui, dešimt centų kainavęs amerikietiškas

Haldemano-Džuliuso leidinys), tiek periodikoje. Žymia dalimi tai buvo antrąkart spausdinami misis Šo surinktieji aforizmai. Štai keletas dažniausiai spausdinamų Šo aforizmų:

„Demokratija negali pakilti aukščiau to žmogiško molio, iš kurio nulipinti rinkėjai."

„Paprastas žmogus nenorėtų genijaus gyvenimo; jis mieliau būtų naminio šunelio vietoje, jei tektų rinktis tik iš šitų dviejų galimybių."

„Grožis labai malonus, kada matai jį pirmą kartą, bet kas žiūrės į jį po to, kai jis namuose išbus trejetą dienų?"

„Kritikai, kaip ir visi kiti žmonės, mato tai, ką nori matyti, o ne tai, kas iš tiesų prieš jų akis."

„Melagis nubaudžiamas ne tuo, kad juo niekas netiki, o tuo, kad jis nieku negali patikėti."

„Mūsų pasaulyje, kada žmogus turi ką pasakyti, sunkiausia ne priversti jį šitai pasakyti, o neleisti jam to per dažnai kartoti..."

„Meilė — tai įžūlus ir perdėtas vieno žmogaus išskyrimas iš visų kitų..."

„Ten, kur nėra religijos, šventeiviškumas tampa gero tono taisykle."

„Patriotizmas — tai įsitikinimas, jog ši šalis geresnė už visas kitas dėl to, kad jūs čia gimę."

„Jeigu istorija kartojasi, o netikėtumų pasitaiko visada, tai ar galima tikėti, kad žmonės ko nors išmoks iš patirties".

„Skaitydami biografiją, prisiminkite, kad tiesos niekuomet nedera skelbti."

„Namai — kalėjimas merginai ir darbo vieta moteriai."

„Anglų parapijietis teikia pirmenybę rūsčiam pamokslininkui, nes mano, kad jo kaimynui nepakenks pasiklausyti keleto karčių tiesų."

„Revoliucijos dar niekuomet nepalengvino tironijos jungo: jos tiktai perkeldavo jį nuo vienų pečių ant kitų."

„Karaliaus vulgarumas patinka daugumai jo valdinių."

„Trisdešimt metų godžiai rydami bevertes knygpalaikes, anglai iš flegmatiškiausios nacijos virto labiausiai linkusia į teatrališkumą ir isteriją nacija."

„Kada idėja, galutinai subrendusi, ištveria dar dešimt metų, pats laikas ją pulti, ypač jeigu ji pretenduoja būti pagrindu visai žmonių visuomenei."

Šarlotės išleistoji aforizmų knyga turėjo didelę paklausą. Tuo metu ji atkreipė skaitytojų dėmesį ne tik į Šo pjeses, bet ir į pratarmes, į jo publicistiką. Tai ne vienintelis atvejis, kai Šarlotė jam padėjo literatūriniame darbe. Ir Šo pasistengė atsidėkoti. Jis parašė ilgą ir gana kandžią pratarmę anglų kalba išleistoms Brije pjesėms, kurias Šarlotė buvo išvertusi iš prancūzų kalbos. Šioje pratarmėje Šo pareiškė, kad „po Ibseno mirties Brije tapo žymiausiu dramaturgu visoje į vakarus nuo Rusijos esančioje Europoje." Tikriausiai, čia buvo gerokai perdėta, tačiau Šo nemėgo pustonių, o Brije buvo artimas jam socialine savo dramaturgijos tendencija. Jis kėlė nerimą, skverbėsi į sąžinę, panašiai kaip Dikensas ir Balzakas, panašiai kaip pats pratarmės autorius. Iš jo komedijų žiūrovas išeidavo anaiptol ne su įprasta teatrine gera, lengva ir kiek pakilia nuotaika.

„Jūs jaučiatės sunerimę, kad esate į kažką įpainioti ir kad jūs patys, o ir visi kiti, turite rasti išeitį iš padėties, ir tik tada jūsų orumas ir garbė dar galės šiaip taip taikstytis su civilizacija."

Tai buvo jausmas, būtent toks, kurio ir pats Šo visą laiką siekė, pradedant „nemaloniosiomis" pjesėmis.

Brije pjesė buvo uždrausta dėl to, kad ji lietė venerinių ligų problemą. Šo gavo susidurti su panašiu uždraudimu, kai parašė savo antrąją „nemalonią" pjesę — pjesę apie prostituciją, tad dabar jis karštai užtarė Brije:

„Scenoje galima rodyti seksą kaip jauką, naudojant pačias rafinuočiausias priemones, kokias tik pajėgia sugalvoti gašlaus žnogaus vaizduotė, tik jokiu būdu ne jo pavojus ir atpildą už jį. Jūs galite pateikti scenoje visą suviliojimo procesą: bet užtat jums neleis net užsiminti apie nesantuokoj pradėtą kūdikį arba nelegalų abortą. Mes galime — ir šitai darome — demonstruoti prostituciją scenoje, iki kraštutinumo įaudrindami kiekvieną salėje sėdintį jaunuolį; tačiau nė vienam iš tų jaunuolių neleidžiama išgirsti teatre nė žodžio

apie ligas, kurios yra prostitucijos padarinys ir kuriomis prostitutė gali atkeršyti perkančiam ją žmogui, apdovanodama šia liga ir jį patį, ir jo palikuonis iki trečios ar ketvirtos kartos...

O kai dramaturgas, pakankamai apsišvietęs tokių pagundų pavojus perprasti ir kupinas užuojautos ateina žmonėms į pagalbą ir perspėja auką, įrodydamas savo pjesėje, jog tai spąstai, tada uždraudžiame statyti pjesę, apkaltinę autorių kaip moralės žlugdytoją. Nežinai, ar verkti, ar juoktis iš tokio iškrypėliško bukumo."

PENKIOLIKTAS SKYRIUS

„Ar mes bolševikai?
Na, žinoma.
C kas gi mes daugiau, leiskite paklausti?"
Bolševikė imperatorienė ir „visa
karaliaus kariauna".

Karas pasibaigė, ir Šo galėjo grįžti į tribūną Dabar jis, kaip oratorius, turėjo dar didesnę paklausą, negu anksčiau. Rusijoje vyko kažkas didinga ir nesuprantama. Tarybinei vyriausybei ir jos vadams iškilo nelengvi uždaviniai; taip pat nelengva buvo paaiškinti naujosios valstybės politiką angluì. Ir vis dėlto Šo nepraleido progos pasisakyti šia tema ir kiek įmanoma nušviesti padėtį. Sunku iš jo reikalauti, kad jis dar tada būtų radęs tikslius formulavimus ir teisingai aiškinęs visus naujosios valstybės vidaus gyvenimo įvykius, tačiau be abejonės jis buvo palankus naujajai rusų valstybei ir gynė ją su užsidegimu.

1919 metų lapkričio 21 dieną paskaitoje, skirtoje paminėti anglų socialisto rašytojo Džono Raskino gimimo šimtąsias metines, Šo vėl prabilo apie Rusiją. Socialistų dėmesį patraukė Lenino ir Kautskio ginčas, Šo čia besąlygiškai palaikė Lenino pusę.

„Aš suprantu, kad socializmo vadai, deramo proto ir politinės nuovokos žmonės, neturi nieko laukti, kaip to norėtų Kautskis, kuris tvirtina, kad nereikia imtis jokių priemonių, kol nepatrauksi liaudies, ir kad galima be kraujo praliejimo pasiekti pergalę prie rinkiminių urnų. Liaudis retai kada žino, ko ji nori, ir niekados nežino, kaip pasiekti tikslą."

Šo stengėsi pats išsiaiškinti ir pateikti klausytojams tarybinių vadovų veiksmų motyvus:

„Rusų masės išsirinko nacionalinę asamblėją: Leninas ir bolševikai negailestingai atmetė ją ir sušaudė, pašalindami nuo kelio, kadangi ji pati atsisakė šalintis... Kai kurie iš jūsų, turėdami galvoje tuos sušaudymus, atmeta bolševizmą kaip

susitepusią krauju tironiją ir sukyla prieš mėginimą sieti bolševikus su Raskino vardu. Bet jeigu jūs nusprendėt niekuomet nesekti pranašais, kurių vardu vyriausybė žudė tuos, kas joms priešinosi, pirmiausia turėsite atsižadėti savo pačių šalies, savo pačių religijos, savo pačių humanizmo. Būkime atlaidūs. Jūs negalite atsižadėti religijos dėl to, kad ji buvo susijusi su daugelio religijų piktadarybėmis. Jūs negalit, pavyzdžiui, reikalauti iš kiekvieno Romos katalikų bažnyčios nario, kad jis atsižadėtų savo bažnyčios dėl to, kad egzistavo inkvizicija, arba reikalauti, kad protestantas pripažintų Liuterio privalumus ir trūkumus, prisimindamas, ką išdarinėjo Gustavo-Adolfo kareiviai. Mums tik belieka gailėtis dėl įvykdytų piktadarybių. Šiomis dienomis Leninas pasakė: „Taip, padaryta nusikaltimų, tačiau ne visi jie buvo neišvengiami." Norėčiau, kad kiekvienas valstybės veikėjas Europoje galėtų būti toks atviras. Pasižiūrėkite į visa, ką padarė ne tik bolševizmas, bet ir antibolševizmas, mes patys ir visi kariaujantieji! Mes galim tik pasakyti: „Viešpatie, atleisk mums visiems."

To meto Anglijoje nedaug būtų atsiradę žmonių, kurie būtų taip supratę ir taip karštai gynę Tarybas, kaip 63-jų metų amžiaus Šo.

Šiek tiek anksčiau Nepriklausomosios leiboristų partijos savaitraštyje „Leibor lider" Šo išspausdino didelį straipsnį, pavadintą „Ar mes bolševikai?" Klausimas buvo labai drąsus, ir Šo nesvyruodamas atsakė į jį teigiamai: „Na, žinoma. O kas gi mes daugiau, leiskite paklausti?"

„Kodėl mes nesiryžtame vadintis bolševikais?" — klausia Šo ir atsako:

„Nėra abejonės, kad iš dalies dėl baimės. Bet yra ir kitų priežasčių. Pats šis pavadinimas netikslus. Pagal vieną ar kitą šio termino apibrėžimą visi dabartiniai bendruomenių rūmai — bolševikiški; o juk su kai kuriais paskutiniųjų visuotinių rinkimų didvyriais nė vienas džentelmenas negali bičiuliautis.

Yra du bolševizmo apibrėžimai.

Egzistuojančios santvarkos gynėjai (jei tik galima tai pavadinti santvarka) bolševizmu vadina stačiai socializmą. Jeigu aš socialistas, vadinasi, ir bolševikas.

Doktrinieriams demokratams bolševikas — tai toks asmuo, kuris atmeta demokratiją, kadangi ji beviltiška (tai parodė kad ir karas arba aukščiau minėtieji visuotiniai rinkimai — tiesioginis to karo rezultatas) ir tiesiai pripažįsta faktą, kad mases galima valdyti tik gražiomis frazėmis pridengta demagogija ir prievarta, kurios energinga mažuma imasi daugumos atžvilgiu, o ta mažuma puikiai žino, kaip ir ką ji turi pasiekti iš daugumos, būtent iš tų Karleilio „keturiasdešimties milijonų žmonių, daugiausia kvailių", seniau Anglijoje garsėjusių Džono Bulio, dėdės Semo ir brolio Džonatano vardais, o dabar naujai pakrikštytų išraiškingesniu Kietakakčio Henrio vardu. Šis pastarasis apibrėžimas taikytinas ir mūsų valdančioms klasėms bei jų gynėjams. Vadinas, dabar visi mes bolševikai. Triskart valio bolševizmui!

...Neneigiu, kad tam tikra prasme aš irgi bolševikas pagal šį antrąjį apibrėžimą, nors gan dažnai ir vadinu save demokratu. To ne visuomet gali išvengti, kai pradedi sukti galvą Kietakakčiams, atėjusiems į mitingą. Kai tu įrodinėji šitam Henriui, kad jo lūpomis kalba viešpats, jis visada šaukia: „Teisingai, teisingai, bose! Sakyk man, ką turiu kalbėti." Ir tuomet pasakyk jam, ką jis turi kalbėti, ir jis viską pakartos. Henris tiek pat sugeba kurti įstatymus, kiek, pavyzdžiui, rašyti pjeses. Jūs suteikiat jam balsavimo teisę, kadangi pataikauti lengviau, negu prievartauti, lygiai taip, kaip muzikantui suteikiat teisę atlikti savo kūrinius, kai turite per jį ką nors pigiai iškišti gramofono trestui.

Kada atvirai svarstote klausimą apie demokratines teises su bet kuriuo žmogum, sulaukusiu dvidešimties metų ir turinčiu nors šiokią tokią patirtį rinkimuose, formuluotė „liaudies masių valdymas" visada sumenkėja iki formuluotės „valdymas, liaudies masėms pritariant".

Na, o tą pačią akimirką, kai mėginate valdyti liaudžiai pritariant, įsitikinate, kad liaudis anaiptol nepritaria tokiam valdymui. Nė vienas iš šitų žmonių nepanorės mokėti vietinių ar valstybinių mokesčių, nepagrasinus kalinimu iki gyvos galvos, jeigu mėgintų nepaklusti..."

Kaip matote, mintys labai ginčytinos, su jomis galima nesutikti, bet negalima jų nutylėti, kadangi Šo jos buvo neatsitiktinės; jis kartodavo jas visą savo gyvenimą.

„Padovanoti Henriui socializmo pranašumus — tas pat, kaip prievarta šerti įniršusį šunį, kuriam skauda nasrus... Tačiau, jei paliksime Henrį (arba Ivaną) ramybėje, arenoje pasirodys kokie kiti energingi mažumos atstovai ir pradės jį mulkinti bei prievartauti, tik ne jo ar viso pasaulio labui, o jo palikuonių pražūčiai. Ir dėl to, kol Henris nesuvokia valdymo ir vyriausybės būtinumo, reikia grasinimais versti, kad jis paklustų šitai vyriausybei, ir geriau priversti jį paklusti dorai vyriausybei, negu nedorai.

Norėčiau, kad mūsų pačių vyriausybė išgirstų įtikinėjimus ir labai rimtai įvertintų susidariusią padėtį. Jei primygtinai reikalausim karo su Rusija, kad priverstume Ivaną atkurti carizmą, sukelsim tokią politinę krizę, prieš kurią praėjusio karo sukelta krizė pasirodys vieni juokai.

Karo metu mūsų tarpe buvo anglų, kurie norėjo, kad karas baigtųsi. Buvo anglų, kurie manė, kad jo niekuomet ir nereikėjo pradėti... Tačiau nebuvo tokių anglų, kurie būtų norėję, kad vokiečiai nugalėtų ir primestų Anglijai prūsišką sistemą. Progermanizmas buvo mitas, paprasčiausia dingstis įsilaužėliams, norėjusiems pasipelnyti bakalėjos krautuvėlėse, o taip pat politiniams ir intelektualiniams įsilaužėliams, norėjusiems turėti naudos parlamente ir universitetuose.

Tačiau jei tęsime savo rojalistinį karą prieš rusų revoliuciją, Anglijoje iš tiesų atsiras prorusiškų elementų. Atsiras milijonai anglų, ir tarp jų bus geriausieji anglai, kurie, nelinkėdami pergalės generolams Kolčakui ir Denikinui, karštai melsis, kad bolševikų kariuomenė sumaltų juos į dulkes, net jeigu, amžinai mūsų gėdai, kai kuriems šių generolų tarnaus anglų kareiviai.

... Jei Didžiosios Britanijos vyriausybė, praradusi sveiką protą, ims žaisti su ugnimi, ji nebegalės paskui jos užgesinti absurdiškomis, kupinomis baisybių, bevertėmis Baltosiomis knygomis. Jokios kitos piktadarybės nebus tokios baisios, kaip ši piktadariška carizmo restauracija, padedant anglų kariuomenei."

Bernardas Šo pasiaukojamai gynė rusų revoliuciją tada, kai ji teturėjo dar visai nedaug draugų Vakaruose ir kai net tie, kurie laikė save revoliucionieriais ir marksistais, stojo

prieš ją tiek pat įnirtingai, o gal net dar įnirtingiau, negu kapitalistinės spaudos žurnalistai.

Tarp jų, pavyzdžiui, buvo Henris Haindmanas, kuris per visos generacijos laikotarpį buvo laikomas žymiu anglų socialdemokratų partijos vadu. Šo buvo paprašytas parašyti liberaliam savaitraščiui „Neišn" recenziją naujajai Haindmano knygai „Revoliucijos evoliucija", šioje plačioje recenzijoje jis ir vėl stojo ginti Tarybų, užsipuldamas Haindmano poziciją.

„Anglų archimarksistas susidūrė su visų savo religijos priesakų įgyvendinimu, kapitalizmo bankrotu, ekspropriatorių ekspropriacija, su senąja visuomene, kuri jau laukiasi naujos ir yra pasiruošusi gimdyti, padedant akušerei-jėgai *(sage femme la Force)*, su proletariato diktatūra ir buržuazinės santvarkos, kaip socialinės santvarkos, panaikinimu. Ir užuot šaukęs „*Vive la Revolution*" bei puolęs krauti lagaminų kelionei į Maskvą padėti pamatų naujam Markso paminklui, jis pašėliau už patį Čerčilį plūdo bolševikus."

Šioje recenzijoje Šo parodė, kad jis geriau susigaudo Markso moksle, negu pats garsusis Haindmanas. Vieną po kito Šo paverčia niekais Haindmano argumentus jo ginče su bolševikais; netgi tokį paplitusį kaltinimą, kaip prievartinio darbo įvedimas.

„Aš tiesiog nesuprantu, kaip žmogus, turintis bent menkiausią supratimą apie socializmą, gali abejoti, kad prievartinis darbas ir požiūris į parazitišką dykinėjimą kaip į nusidėjimą šventajai dvasiai turi būti socialistinių įstatymų bei religijos pagrindas. Ir jeigu Leninas panaikino dykinėjimą Rusijoje tuo metu, kada mes, iki ausų paskendę skolose, ne tik taikstomės su šiuo dykinėjimu, bet ir toliau dangstome jį prabanga, kai visai čia pat siaučia badas, aš kur kas labiau linkęs šaukti „Valio Leninui!" ir „Tuo blogiau mums", negu persiimti tokia aiškia misterio Haindmano baime."

Kaip matote, garsusis Haindmanas, per visos generacijos laikotarpį pranašavęs socialistinę revoliuciją, jos nepripažino, kai ji įvyko Rusijoje. O Bernardas Šo, taip dažnai kaltintas

bejėgiu ir svyruojančiu socialistu, priėmė ją visa širdimi ir gynė nuo visų užsipuolimų.

Šalia daugybės straipsnių ir kalbų „rusų temoms" buvo skirtos ir dvi vienaveiksmės Šo pjesės. Pirmoji, parašyta dar prieš karą, vadinosi „Jekaterina Didžioji" ir pasakojo apie nuotykius vieno anglų karininko, akredituoto prie rusų karališkojo dvaro su diplomatine misija. Kareiviai nutempė jį į imperatorienės kambarius, kur ji ėmė kutenti jį batelio galiuku, girdama mesje Volterą. Potiomkinas pasirodydavo imperatorienės apartamentuose visiškai nusigėręs. Antroji pjesė vadinosi „Anadžanskaja — bolševikų imperatorienė", o jos svarbiausia herojė buvo didžioji kunigaikštienė, kuri, įkyrėjus rūmų gyvenimui, tampa revoliucioniere. Susitikusi savo buvusį ministrą, kunigaikštienė sako jam, prisimindama gyvenimą rūmuose:

„Mes tiek supuvom, taip nusenom, taip nusilpom, taip nusmukom, kad pagaliau pradėjom trokšti savo pražūties.

Štramfestas. Jūs piktžodžiaujate.

Didžioji kunigaikštienė. Visos didžiosios tiesos iš pradžių būna piktžodžiavimai. Visa karališkoji kavalerija ir visa karališkoji kariauna negali sugrąžinti mano tėvo sosto. Jei būtų galima, jūs tai padarytumėt, ar ne?

Štramfestas. Kaip dievą myliu, padaryčiau.

Didžioji kunigaikštienė. Rimtai? Jūs pasmerktumėte liaudį pūti šiame beviltiškai baisiame skurdo liūne? Jūs vėl sugrūstumėte į šiuos gėdingus kalėjimus tauriausius šalies žmones? Jūs paskandintumėt tekančią laisvės saulę kraujo jūroje, iš kurios ji pakilo? Ir vien dėl to, kad kažkur, visos šios marmalynės viduryje, buvo mažutė rūmų prabangos salelė, kur jūs ir saujelė kitų su uniformomis stovėjote ir kiauras dienas bei naktis žiovavote iš nepakenčiamo nuobodulio, kol, plačiai nusižiovavusi, atsivėrė praraja ir visi ten nugarmėjote, kadangi negalėjot sugalvoti nieko geresnio. Kaip galima būti tokiam kvailam ir tokiam barbarui?"

Taigi po fantastiška nesąmonių krūva šioje pjesiukėje slypėjo keletas tiesų, labai nemalonių anglų publikai.

ŠEŠIOLIKTAS SKYRIUS

Socializmas apsišvietusiai moteriai.
„Aš buvau tikras proletaras".
Nusilenkti dievui, o ne mamonai.

Susilaukęs didelio pasisekimo dramaturgijoje, Šo tebelaikė save, visų pirma, socialistinių idėjų propagandininku ir dėl to visai neatsitiktinai ėmėsi rašyti savo „Vadovą apsišvietusiai moteriai socializmo ir kapitalizmo klausimais". Šo svainė, Merė Stiuart Čomondli iš vakarinės Anglijos dalies, paprašė jo parašyti politinę knygą „Provincijos moterų institutų" narėms, ir Šo mielai sutiko šį prašymą išpildyti. Jis pats gerai neįsivaizdavo, kokia ilga gali pasirodyti tokia knyga. Žinoma, tai buvo pernelyg platus politinis kūrinys, ir jis, tikriausiai, būtų padaręs didesnį įspūdį, jeigu būtų išėjęs atskiromis dalimis. Po dešimties metų knyga buvo pakartotinai išleista dviem tomais su pigiais popieriniais viršeliais, ir Šo pridėjo šiam leidimui du naujus skyrius, pakeisdamas antraštę. Knyga dabar vadinosi „Vadovas apsišvietusiai moteriai socializmo, kapitalizmo, Tarybų Sąjungos ir fašizmo klausimais".

Šo nebuvo naujokas publicistikoje, ir ankstesnėse politinėse brošiūrose bei garsiose pjesių pratarmėse jis iš esmės jau buvo išdėstęs savo mintis šioje knygoje paliestais klausimais. Tačiau dabar jis tapo viena stambiausių literatūros garsenybių ir puikiai suprato, kad visa, ką jis parašys dabar, skaitys daugybė žmonių.

Jis užsibrėžė tikslą — sugriauti iliuziją apie kapitalistinę visuomenę ir įmanomu įtikinamumu bei aštrumu įrodyti, kad socializmas visais atžvilgiais geresnis už kapitalizmą. Knyga buvo skirta anglų skaitytojui ir parašyta, atsižvelgiant į jo pažiūras bei prietarus. Per dešimt metų, praėjusių nuo rusų revoliucijos, anglų publikai, kuriai laikraščiai kasdien kimšte kimšo pasibaisėtiną antitarybinę propagandą, žodis „komunizmas" pasidarė tikras baubas.

Šo dar nuo pirmosios pažinties su Viljamu Morisu praėjusio amžiaus devintajame dešimtmetyje, tai yra prieš ketvirtį amžiaus iki rusų revoliucijos, vadino save komunistu ir nenuilstamai kartojo, kad pasisako už komunizmą, net tada, kai

žymi anglų dalis buvo įsitikinusi, jog komunizmas pirminėje pakopoje numato bent nacionalizuoti moteris, o jau paskui visas jas lig vienos išnaikinti.

Šo visa tai puikiai įsivaizdavo, tad pirmuose savo knygos skyriuose mėgino išaiškinti, kas yra komunizmas. Komunizmas, tvirtino jis, visiškai nėra siaubingas rusų išradimas. Komunizmas jau seniai pripažintas didžiai esmingu anglų gyvenimo principu.

„Komunizmas yra visai tinkamas ir gerbtinas būdas mūsų pajamoms paskirstyti, dar apaštalų pripažintas ir praktikuotas. Jis tapo neatskiriama mūsų kasdieninio gyvenimo bei civilizacijos dalimi. Juk kuo daugiau komunizmo, tuo daugiau civilizacijos. Be jo negalėtume apsieiti, ir mes palaipsniui plečiame jo sferas. Mes negalėtume jo atsisakyti, net jeigu to norėtume. Mes galėtume pastatyti užkardas kelio mokesčiui rinkti: juk ir dabar kartais dar pamatysime nedideles būdeles pinigams rinkti anuometinių užkardų vietoje. Mes galėtume taip pat atsisakyti gatvės žibintų ir nusisamdyti apšvietėjus su degančiais fakelais, kurie lydėtų mus kelyje naktimis: argi pasenusiuose geležinkeliuose ir dabar nepasitaiko gesintuvų, kuriais naudojosi senovėje deglanešiai? Mes netgi galėtume pasisamdyti policininkų ir kareivių, kad jie saugotų mus, o policiją ir armiją paleisti... Vis dėlto mes jokiu būdu neketiname daryti nei viena, nei kita, nei trečia. Ir nors daugelis žmonių murma ir skundžiasi tarifais ir mokesčiais, vis dėlto būtent iš tų pinigų jie turi didžiausią naudą. Naudotis tiltu nemokamai, nesirūpinant jo pastatymu, mums toks įprastas ir savaime suprantamas dalykas, kad daugeliui mūsų, nelyginant vaikams, atrodo, tarsi tiltai — gamtos tvarinys ir nieko nekainuoja. Bet vos tik šie tiltai sugriūtų ir mes patys gautume pagalvoti, kaip patekti į kitą krantą,— perplaukti plaustu ar pasisamdyti valtį,— štai tada suprastume, koks palaimingas daiktas komunizmas, ir nesiskųstume, kai reikia atiduoti mokesčio rinkėjui keletą šilingų tiltui išlaikyti. Dar daugiau, mums švystelttų mintis, kad komunizmas toks puikus dalykas, jog taikyti jį reikia viskam pasaulyje."

Toliau Šo parodo, kaip beprasmiškai, kaip nevykusiai paskirstyti turtai kapitalizmo sąlygomis, ir drauge stengiasi iš-

dėstyti viską taip, kad būtų įdomu ir suprantama apsišvietusiai moteriai.

„Pirmiausia namų šeimininkė turi nuspręsti, kas jai tikrai reikalinga ūkyje ir be ko ji iš bėdos galėtų apsieiti. Kitaip sakant, ji turi nustatyti tvarką, pagal kurią reikia pirktis būtinus daiktus. Jeigu, pavyzdžiui, namuose jai neužtenka maisto, o ji eina ir išleidžia visus pinigus buteliukui kvepalų ar dirbtinių žemčiūgų vėriniui, tai žmonės vadina ją tuščia ir kvaila moterimi bei bloga motina. O moteris, nusimananti valstybiniuose reikaluose, pavadins ją mažų mažiausiai blogu ekonomistu, prasta šeimininke, žmogumi, nežinančiu, kam pirmoje eilėje reikia leisti pinigus. Ir tik pakankamai sveiko proto turinti ir susivaldanti moteris, kuri supranta, jog visų pirma reikia pasirūpinti maistu, drabužiais, butu ir kuru, o tik paskui galvoti apie kvepalus ir vėrinius, tikri ar dirbtiniai jie būtų, tik tokia moteris galės tvarkyti namų ūkį...

Įsivaizduokit visą šalį kaip vieną didelį ūkį, o naciją kaip vieną didelę šeimą, o juk taip iš tiesų ir yra. Ką čia pamatysim? Aplink save visur mes pamatysim pusalkanius, pusnuogius vaikus, gyvenančius pasibaisėtinuose butuose; pamatysime, kad pinigai, taip reikalingi jiems pavalgydinti, deramai aprengti ir suteikti pastogę, beatodairiškai eikvojami kvepalams, žemčiūgų vėriniams, kambariniams šuniukams, motolenktynėms, braškėms, išaugintoms sausio mėnesį ir atsiduodančioms kamščiu, ir visokiems kitokiems nesaikingumams ir užgaidoms. Vienai iš šitos visaliaudinės šeimos seserų prakiuro vienintelė pora batelių, ir dėl to ji sloguoja visą žiemą, o ir nosinaitės neturi nosiai nusišluostyti. Kita sesuo turi keturiasdešimt porų batelių aukštomis kulnimis ir kelis tuzinus nosinaičių. Jaunesnysis broliukas šiaip taip verčiasi, tepavalgydamas už kokį pensą per dieną, o jo motinai plyšta širdis, ir ji netenka kantrybės, kadangi jis visą laiką prašo valgyti, o tuo tarpu vyresnysis jo brolis išleidžia penkis ar šešis svarus pietums prašmatniame restorane, paskui vakarieniauja naktiniam klube ir pagaliau atsiduria pas gydytoją dėl to, kad per daug valgė ir gėrė.

Taigi štai kokia prasta politinė ekonomija..."

Skyriuje apie proletariatą Šo pasakoja, kaip Karlo Markso veikalų įtakoje jis tapo socialistas. Čia jis taip pat kalba apie

klases, partijas ir apie fabianininkus. Prie autobiografinės skyriaus dalies verta apsistoti:

„Mano tėvas buvo verslininkas, kurio kapitalo netgi drauge su jo partnerio kapitalu nė pusei mėnesio nebūtų užtekę didelei šiuolaikinei firmai pašto ženklams. Vis dėlto jau gyvenimo pradžioje aš pastebėjau, kad nesugebėsiu pasidaryti, kaip tėvas, verslininku: sulaukęs penkiolikos metų, pradėjau dirbti klerku. Aš buvau tikras proletaras. Todėl, kai ėmiau domėtis politika, neprisijungiau prie konservatorių partijos. Tai buvo žemvaldžių partija, o aš nebuvau žemvaldys. Nestojau ir į liberalų partiją. Tai buvo darbuotojus samdančių verslininkų partija, o aš buvau samdomas darbininkas. Mano tėvas balsuodavo čia už konservatorius, čia už liberalus, nelygu nuotaika, ir jam į galvą neateidavo, kad gali egzistuoti dar kitokia partija. Tačiau man reikėjo proletarinės partijos; kai visose Europos šalyse įkvėptos Karlo Markso šūkio pradėjo kurtis politinės proletariato sąjungos, kurios tapo socialistinėmis sąjungomis, kadangi jos rūpinosi socialine visos visuomenės gerove, o ne klasiniais prietarais ir turtingųjų interesais, aš, savaime aišku, prisijungiau prie vienos iš tokių sąjungų, ir dėl to mane ėmė vadinti — ir aš pats su pasididžiavimu vadinau save, — socialistu.

Svarbiausia toje socialistinėje sąjungoje, prie kurios pritapau, buvo tai, kad visi jos nariai priklausė viduriniajai klasei. O jos vadovai ir tvarkytojai netgi priklausė tarpsluoksniui, vadinamajai viduriniosios klasės aukštuomenei; tai yra buvo laisvos profesijos žmonės kaip ir aš (aš pabėgau iš savo kanceliarijos į literatūrą) arba vadovavo civilinėms įstaigoms. Kai kurie jų per praėjusius metus padarė gana stambią karjerą, nepakeisdami savo pažiūrų ir nepalikdami draugijos eilių. Konservatyviems ar liberaliems jų tėvams, tetulėms ir dėdulėms prieš pusšimtį metų atrodė nepaprastas, skandalingas, stačiai neregėtas dalykas, kad jie tapo socialistai; jų manymu, toks poelgis turėjo palaidoti bet kokią viltį užsitikrinti sau padorų gyvenimą. Tačiau iš tikrųjų tas buvo visiškai natūralu ir neišvengiama. Karlas Marksas anaiptol nebuvo vargšas darbininkas: jis buvo labai išsilavinęs žmogus, turtingo advokato žydo sūnus. Beveik tiek pat garsus jo kolega Fridrichas Engelsas buvo pasiturintis verslininkas. Ir būtent dėl to, kad

jie įgijo platų išsilavinimą ir įprato mąstyti, kaip sukuriamos vertybės, užuot paprasčiausiai vilkę jungą ir kūrę jas savo rankomis, būtent dėl to juodu, kaip ir mano kolegos Fabianininkų draugijoje (prašau įsidėmėti, jog mes ir savo draugijai davėme pavadinimą, koks tegalėjo šauti į galvą žmonėms, turintiems klasikinį išsimokslinimą), pirmieji pastebėjo, kad kapitalizmas nužemina jų pačių klasę iki proletariato padėties ir kad vienintelė galimybė be menko vergiško uždarbio bet kuriam visuomenės nariui, išskyrus pačius stambiausius kapitalistus, pačius išmintingiausius laisvos profesijos žmones ar biznierius — dar kažkiek gauti nacionalinių pajamų sąskaita — tai suvienyti visus proletarus, nepaisant valstybių ir visuomenės sluoksnių skirtumo ir panaikinti kapitalizmą, išvystant komunistinį mūsų civilizacijos pradą ligi tokio laipsnio, kai komunizmas taps vyraujantis visuomenės principas, o įprastinis savininkiškumas, lobimas ir kilmingųjų nieko neveikimas bus nuginkluoti ir diskredituoti. Vadinasi, kaip išsireiškia mūsų gausūs bažnyčios tarnai,— nusilenkti dievui, o ne mamonai."

Beveik trejus metus Šo sugaišo šiai knygai, skirtai išaiškinti socializmą apsišvietusioms moterims. Ir misis Šo, ir Blanšai Peč, jo sekretorei, ši knyga įkyrėjo gerokai anksčiau, negu ji buvo pabaigta, o Šo vis teberašė.

Galų gale buvo atiduotas paskutinis puslapis, ir Šo lengviau atsiduso: „Pagaliau baigiau tą prakeiktą knygą."

Kūrinys sudarė pusėtinai sveriantį tomą, ir vargu ar kokia moteris, apsišvietusi ar neapsišvietusi, o taip pat ir vyras būtų išdrįsę skaityti šią ilgą ir išsamiai argumentuotą politinę knygą, jeigu jos autorius būtų buvęs ne Bernardas Šo.

Ir, žinoma, jai pasirodžius, Anglijos moterys masiškai nepuolė į socializmą.

Vis dėlto ši knyga buvo puikus ir ryžtingas senstančio rašytojo žodis, rodantis aistringą, nesuvaldomą Šo siekimą nukreipti žmones, gyvenančius kapitalistiniame pasaulyje, į socializmą ir komunizmą.

SEPTYNIOLIKTAS SKYRIUS

Dvi didžiosios pjesės.
Naujos eros pranašai.
Edeno soduose.
„Žmonės žemišku savo regėjimu..."
„Šventoji Žana" ir „Šventasis Šo".
„Gelbstint tuos, kurie neturi vaizduotės."

Naujoje, labai ilgoje pjesėje „Atgal pas Matuzalį" Šo dar kartą pamėgino duoti savo šimtmečiui naują religiją. Kaip jūs, tikriausiai, prisimenate, kartą jis jau buvo mėginęs tai padaryti pjesės „Žmogus ir Antžmogis" trečiajame veiksme, tačiau scena pragare buvo per ilga. Apie šią pjesę Šo rašė, kad, „būdamas tada pačiame savo išradingumo ir komedijinio talento žydėjime, jis išpuošė ją pernelyg prašmatniai ir gausiai", tad „niekas nepastebėjo naujosios religijos tokiame minčių sūkuryje". Dabar, naujos pjesės pratarmėje, dramaturgas vėl sugrįžo prie šios problemos.

„Jaučiu įkvėpimą,— rašė jis,— sukurti naują legendą apie kūrimo evoliuciją, tik be nukrypimų ir pagražinimų. Mano laikrodžio smėlis baigiasi; 1901 metų klestėjimas palengva užleido vietą 1920-ųjų plepumui; o karas rūsčiai perspėjo, kad juokai menki. Atidedu į šalį legendą apie Don Žuaną su visomis jo meilės istorijomis ir vėl imuosi legendos apie Edeno sodus. Nusprendžiau panaudoti amžiną domėjimąsi filosofiniu akmeniu, kuris gali suteikti žmogui nemirtingumą. Aš anaiptol nepervertinu šių ne itin sklandžių pastangų sukurti naują bibliją apie pasaulio sukūrimą. Aš darau visa, ką galiu pagal savo amžių. Mano jėgos silpsta: bet tuo geriau tiems, kuriuos per daug akino mano švytėjimas. Tikiuosi, kad daugybė kur kas labiau vykusių ir subtilesnių alegorijų, kurias sukuria jaunesni autoriai, netrukus pasmerks užmarščiai manąsias, panašiai kaip religiniai XV šimtmečio paveikslai pralenkė pirmuosius ankstyvųjų krikščionių ikonografijos mėginimus. Su šia viltim ir pasišalinu, paprašęs pakelti uždangą."

Ši knyga, pasak paties Šo, buvo indėlis sukurti „tikrai mokslinei religijai, kurios taip godžiai ieško visi protingi žmonės". Pirmasis šios religijos žodis sako, kad visata atsirado iš nieko, vadinasi, ir žmogus gali sukurti save iš to, kuo jis yra šią akimirką. Tai ir yra kūrimo evoliucija. Tai tikėjimas ateitimi ir begalinėmis žmogaus galimybėmis. Tai religija, nepripažįstanti kitokio stebuklo, išskyrus didįjį gyvenimo stebuklą. Šo smulkiai dėsto šias pažiūras pjesės pratarmėje, polemizuodamas su skeptikais, neodarvinistais ir mechanistinės teorijos šalininkais.

Pjesės pratarmėje Šo prisimena, kaip Darvinas ir Marksas revoliucionizavo XX šimtmečio mintį:

„Darvinas ne tik populiarino evoliucijos teoriją aplamai, bet ir įnešė į ją savo indėlį... Socialistus ypač padrąsino primygtinis jo tvirtinimas apie išorinės aplinkos įtaką. Dabar jau mokslas patvirtino socialistų poziciją, kad tas, kuris nori persiauklėti, turi pertvarkyti visuomenę. Tai reiškė, kad, norėdami auklėti sveikus ir klestinčius piliečius, turime visų pirma sukurti sveikus ir klestinčius miestus; o pastarieji gali egzistuoti tik sveikose ir klestinčiose šalyse. Taigi galima buvo padaryti išvadą, kad žmonės, kurie abejingi kaimynų gerovei, jeigu jų pačių apetitai patenkinti,— žalingi, o tie, kurie didžiai suinteresuoti aplinkinių likimu,— vienintelis priimtinas nuolat klestinčios visuomenės žmonių tipas. Nenuostabu, kad socialistai sutiko Darvino teoriją išskėstomis rankomis.

Be to, socialistai turėjo savo pačių evoliucionistinį pranašą, kuris diskreditavo kapitalistinę ekonomiką, lygiai kaip Darvinas diskreditavo Edeno sodus. Savo „Komunistų manifeste", parašytame 1848 metais, Marksas pareiškė, kad civilizacija — tai organizmas, kuris nenukrypstamai vystosi natūralios atrankos keliu, o 1867 metais jis išleido pirmąjį savo „Kapitalo" tomą, kuriame parodė, kad buržuazijos pažiūra į visuomenę itin amorali ir žalinga; kad balta krakmolytų marškinių siena slepia ir dengia baisios tironijos ir niekšiškiausių plėšimų pasaulį; Marksas tapo įkvėptu pranašu kiekvienai kilniai sielai, kurią pasiekė jo knyga. Marksas turėjo tai, ko neturėjo Darvinas,— nesitaikstymą ir puikų žydišką literatūrinį talentą kartu su baisia neapykantos jėga, srautais kaltinimų, ironija, visa tai iš kartėlio, kurį jame iš pradžių

kėlė visai svetimos socialinės sistemos sąlygų spaudimas, vaikystėje patirtas išlepinto jaunojo genijaus (Marksas buvo išlepintas berniukas iš turtingos šeimos), o vėliau taip pat ištrėmimas ir skurdas. Tuo būdu Marksas ir Darvinas drauge nuvertė nuo pjedestalų du taip vienas kitam artimus stabus ir tapo naujo tikėjimo pranašais."

Markso ir Darvino veikalai, pasak Šo, įtikino jį, kad civilizacijai reikia „naujos religijos ir tai yra žūtbūtinis klausimas". Tada Šo pajuto poreikį įnešti savo indėlį į naujos religijos kūrimą.

„Juk turi kas nors rūpintis Edeno sodais ir juos gerokai išravėti",— pareiškė Šo.

Visa Šo pjesė pagrįsta idėja, kad yra būtina pratęsti žmogaus gyvenimą, idant žmonės taptų protingesni ir nekartotų klaidų, kurias darė ankstesnės kartos. Seniausias biblijos personažas Matuzalis išgyveno tris šimtus metų. Kai žmonės galės sulaukti tokio amžiaus, mūsų planetos gyvenimą bus įmanoma nukreipti iš anksto numatytu keliu.

Tai buvo fantastiška idėja, ir pati pjesė taip pat buvo fantastiška. Tai ne tik ilgiausia Šo pjesė, bet ir aplamai ilgiausia pjesė, kokia kada nors buvo parašyta teatrui.

Vargu ar Šo pats kada tikėjo, kad ši begalinė pjesė, susidedanti iš penkių ilgiausių dalių, gali būti pastatyta teatre:

Pačioje pradžioje, 4004 m. prieš m. e. (Edeno soduose).
Barnabo brolių evangelija, mūsų laikai, tai yra 1918 m.
Nutikimas, 2170 m. e m.
Pagyvenusio džentelmeno tragedija, 3000 m. e. m.
Toliuose, kuriuos gali pasiekti mintis, 3920 m. e. m.

Vis dėlto ir Amerikoje, ir Anglijoje atsirado Šo garbintojų, kurie buvo pasiruošę statyti pjesę. Pirmą kartą ji buvo pastatyta Niujorko „Teatro Gildijoje", o tų pačių 1922 metų vasario 27 dieną — „Gariko" teatre, kur ją rodė dalimis, kelis vakarus iš eilės. Pirmieji šios pjesės pastatymai Anglijoje įvyko sekančiais metais Birmingemo „Kilnojamajame teatre". Pjesė čia buvo rodoma irgi dalimis, kelis vakarus iš eilės, pradedant 1923 metų spalio 9-ąja.

Vėliau ją taip pat pastatė Londono teatras „Kortas", kuris specializavosi statyti Šo pjeses.

Žinoma, ne tiek jau daug žmonių galėjo išsėdėti teatre kiekvieną vakarą nuo pirmadienio iki penktadienio, ir Šo pernelyg gerai pažinojo teatrą, kad būtų galėjęs tikėtis pelno iš šios pjesės pastatymų. Bet jis niekaip nesitikėjo, kad pjesė pirmąkart bus pastatyta Birmingeme, pramoniniame provincijos mieste, kuris, Šo nuomone, neturėjo nieko bendro su menu.

„Kai misteris Šo išėjo į sceną paskutiniojo spektaklio pabaigoje,— rašė apie pastatymą Birmingeme laikraščio „Taims" kritikas,— jį pasitiko šūksmai, nepanašūs į įprastinį galerijos sveikinimą,— tai buvo trumpas netikėtas ir spontaniškas seniai tramdomų jausmų prasiveržimas, kokio dar nėra girdėjęs teatras!"

Šo retai išeidavo pasirodyti, žiūrovų kviečiamas, bet šįkart jis netgi pasakė kalbą:

„Kaip autorius, aš žinau savo vietą ir suprantu, kad ši vieta ne scenoje. Scena priklauso artistams, duodantiems gyvybę autoriaus kūriniui, tai ir yra tikrasis pjesės gyvenimas. Man teko garbė pamatyti savo paties pjesę, kuri tik egzistavo, bet negyveno, kol teatras jos nepaėmė ir neįkvėpė jai gyvybės.

Norėčiau paklausti jus vieno dalyko: nejaugi čia, be keleto mano draugų, iš tiesų dalyvauja ir Birmingemo gyventojai? Niekas taip manęs nestulbino gyvenime. Per keturias dienas pabuvojau penkiuose puikiuose spektakliuose, ir kas nuostabiausia — šitai vyko Birmingeme. Kiek prisimenu, Birmingemas dramaturgijos ir teatro atžvilgiu buvo miestas, kur mažiausiai galėjai tikėtis išvysti tokios pjesės pastatymą. Dėl to aš ir klausiu: kas jūs — ateiviai ir piligrimai, ar čia atsiras bent vienas kitas tikras birmingemietis? Mane stebina tai, kad ši pjesė, gal būt, mano, kaip dramaturgo, karjeros karūna ir viršūnė, pastatyta kaip tik čia.

Pirmoji pora, kuri pragyveno žemėje 300 metų, buvo žmonės, kurie net neįtarė, kad gali šitaip įvykti, ir jų draugai taip pat nesitikėjo, kad gali jiems šitaip atsitikti. Štai lygiai taip nustebau ir aš, patyręs, kad miestas, iš visų miestų žemėje mažiausiai tinkamas pasidaryti dramos meno centru, pastatė pjesę, kuri savo įtampa man atrodo beprecedentinė. O be žiūrovų salės paramos toks žygdarbis būtų buvęs neįmanomas."

Scenoje, kuri vyksta Edeno soduose, Šo verčia Adomą, Ievą ir Kainą sakyti ilgas kalbas apie žmogaus ir žmonijos likimą. Prie šios diskusijos prisijungia Žaltys. Jau pačioje pjesės pradžioje Ieva pareiškia, kad gyvenimas rojuje nuobodus:

„I e v a. Liaukitės, na, liaukitės, kvailiai. Pasėdėkite ramiai ir išklausykite manęs. *(Adomas nuvargęs gūžteli pečiais, meta kastuvą. Kainas, pašaipiai gūžtelėjęs pečiais, meta į žemę skydą ir ietį. Abu atsisėda ant žemės.)* Aš net nežinau, kuris iš jūsų man labiau įkyrėjo — tu, amžinai krapštydamasis po purvą, ar tu su savo biauriomis žudynėmis. Negaliu patikėti, kad šitokiam niekingam gyvenimui Lilita jus leido į pasaulį. *(Adomui.) Tu* kasinėji šakneles ir augini javus žemėje: kodėl gi negauni dieviškojo maisto tiesiai iš dangaus? O jis, norėdamas pramisti, plėšia ir žudo, ir kuria kvailus eilėraštukus apie gyvenimą, kuris ateisiąs po mirties; ir pridengia baimės nukamuotą savo gyvenimą gražiais žodžiais, o ligų nukamuotą savo kūną gražiais rūbais, kad žmonės jį liaupsintų ir garbintų, užuot prakeikę kaip žudiką ir vagį. Visi jūs, vyrai, išskyrus Adomą, mano sūnūs arba mano sūnų sūnūs, arba sūnūs tų, kurie yra mano sūnų sūnūs; ir visi ateinate pas mane: giriatės čia mano akivaizdoje; visi rodote promotei Ievai savo menkas žinias ir pasiekimus. Ateina tie, kurie kapstosi po žemę: ateina tie, kurie kaunasi, kurie žudo: ir vieni, ir kiti nuobodūs, jie arba skundžiasi menku derliumi, arba giriasi paskutinėmis kautynėmis; bet derliai panašūs vienas į kitą, o naujas mūšis tiktai atkartoja patį pirmąjį. O taip, aš girdėjau visa tai jau tūkstantį kartų. Jie pasakoja man apie savo naujagimius: ką koks mažylis pasakė vakar ir kad šis vaikutis nuostabesnis, protingesnis ir juokingesnis, negu visi vaikai, kokie tik žemėje gimė iki jo. Ir aš apsimetu, kad man įdomu, kad esu nustebinta, kad džiūgauju; nors šis kūdikis lygiai toks, koks buvo pats pirmasis, ir jis nieko daugiau nei pasakė, nei padarė, kaip kad kadaise mane ir Adomą džiuginote judu su Abeliu. Juk judu buvote patys pirmieji vaikai žemėje, ir mes taip žavėjomės ir stebėjomės, kaip jau niekuomet nebesižavės jokia kita pora, kad ir kiek egzistuotų pasaulis... Ir kai visa tai man darosi nebepakenčiama, einu į senąjį mūsų sodą, kuris dabar visas apaugęs dilgėlėmis ir dagiais, tikėdamasi ten užtikti žaltį ir pakalbėti su juo. Bet jūs ir žaltį pavertėte mūsų priešu: jis paliko mūsų sodą, o gal ir žuvo: aš jo daugiau ne-

bematau. Tuomet sugrįžtu čia ir klausausi Adomo, kuris tūkstantąjį kartą pasakoja man tą patį, arba priimu naują svečią, savo naują proproproanūkį, kuris jau paaugo ir dabar nori padaryti man įspūdį savo asmenybe. O kaip tai grasu, grasu! Nejaugi teks kentėti šitokį gyvenimą dar septynetą šimtmečių?

K a i n a s. Vargšė mama! Matai, koks ilgas gyvenimas. Viskas įgrysta. Ir nėra nieko naujo pasaulyje.

A d o m a s *(Ievai, gaižiai).* Kam gi tu gyveni, jei nieko daugiau neveiki, tik skundiesi gyvenimu?

I e v a. Ogi tam, kad aš vis dar puoselėju viltį.

K a i n a s. Kokią?

I e v a. Kad išsipildys tavo ir mano svajonės. Sulauksime ko nors naujo. Sulauksime gėrio. Mano sūnų prosūniai ne tik pešasi arba rausia žemę. Yra tokių, kurie nenori nei vieno, nei kito užsiėmimo. Iš jų dar mažiau naudos, negu iš judviejų. Jie silpni ir bailūs, jie garbėtroškos, o vis dėlto gyvena purve ir net nemano apsikirpti plaukų. Jie ima skolon ir neatiduoda; tačiau gauna visa, ko tik paprašo, nes moka nuostabiais žodžiais pasakoti nuostabius prasimanymus. Jie sugeba įsiminti savo sapnus. Jie sapnuoja ir nemiegodami. Tačiau jiems trūksta valios kurti, užuot svajojus; bet žaltys pasakė man, kad tas, kuriam užteks jėgų įtikėti savo svajone, panorėjęs įstengs kiekvieną svajonę paversti realybe. Dar yra ir kitokių — jie piausto nendres nevienodo ilgio galais ir pučia juos, išvingiuodami nuostabiausias melodijas; kiti įsigudrina švilpiniuoti net trimis nendrių galais — nerandu žodžių apsakyti, kokį jausmą jie sužadina mano sieloje. Dar kiti lipdo mažytėlaičius mamutus iš molio arba iškala veidus plokščiame akmenyje, ir prašo manęs gimdyti moteris su tokiais pat veidais. Žiūrėjau į šiuos veidus, ir mane užplūdo geismas. Ir aš pagimdžiau mažytę moterį, kuri išaugo panaši į tas, kurias jie man rodė. Yra ir tokių, kurie mąsto apie skaičius ir gali skaičiuoti neužlenkdami pirštų, ir žiūri naktį į dangų, ir duoda vardus žvaigždėms, ir gali iš anksto nuspėti, kada saulė užsidengs juodu skydu. Štai Tubalas, kuris išgalvojo man ratelį, išgelbėjusį mane nuo tiek vargų. O Enochas, kuris klaidžioja kalnuose ir visą laiką girdi Balsą, ir atsisako savo paties valios, kad galėtų įvykdyti Balso valią, ir tas Balsas dovanoja

jam dalį savo didybės. Kai jie ateina pas mane, kaskart matau naują stebuklą, ir tai man vėl sužadina viltį — štai dėl ko verta gyventi. Jie niekuomet netrokšta mirties, kadangi visuomet patiria kažką nauja ir visuomet kuria daiktus ir įmantrybes ar bent svajoja apie jas. O paskui ateini tu, Kainai, su paikomis muštynėmis bei žudynėmis ir kvailomis savo pagyromis; ir dar nori, kad sakyčiau, jog visa tai nuostabu ir kad tu didvyris, ir kad verta gyventi tik dėl mirties ir mirties baimės. Traukis nuo manęs, nedorasis mano sūnau; o tu, Adomai, verčiau eik dirbti ir negaišk laiko, klausydamas jo pasakojimų..."

Iš Edeno sodų veiksmas nelauktai persikelia į dabartį. Broliai Barnabai su žymiais politiniais veikėjais svarsto galimybes prailginti žmogaus gyvenimą, kad žmonės galėtų sėkmingiau spręsti gyvybiškas problemas Taip atsiranda šūkis: „Atgal pas Matuzalį!"

Paskui rodoma Anglija dar po trijų šimtų metų; šalies priešakyje — civilinis valdymo organas, kuriam vadovauja kinai ir negrės.

Konfucijus sako anglams: „Jūs mokėjote kovoti. Jūs mokėjot valgyti. Jūs mokėjot gerti. Iki XX amžiaus jūs mokėjote gimdyti vaikus. Jūs mokėjot žaisti žaidimus. Jūs mokėjot dirbti, kai buvot verčiami. Bet jūs nemokėjote valdyti."

Vėliau Britų sandraugos sostinė perkeliama į Bagdadą. Pagyvenęs Džentelmenas, 3000-siais metais aplankęs šventas vietas Airijoje, susiginčija su Dama, kuriai pavyko išgyventi 300 metų ir išsaugoti jauną veidą. Beveik visi personažai sako ilgus monologus apie būtinumą pertvarkyti visuomenę, apie religiją, apie karo beprasmiškumą. Paskutiniame veiksme visiškai suaugusi mergina išsilupa iš kiaušinio. Ateiti į pasaulį jai padeda Senovės Moteris, kuri išaiškina, kad per penkiolika mėnesių mergina praeis pilną „išsivystymo ciklą, kam žmogus kadaise sugaišdavo dvidešimt metų ir visą laiką būdavo nepaslankus, bejėgis ir nepritytęs. Dar pusšimtį metų žmonės sugaišdavo, kol galutinai subręsdavo, o tau tam pakaks ketverių metų".

Pjesės pabaigoje vėl pasirodo Adomas, Ieva, Kainas ir žaltys išsakyti to, ko dar nebuvo spėję. Tačiau paskutinį žodį taria promotė Lilita.

„L i l i t a. Jie užsikrovė amžinojo gyvenimo naštą; ir gyvybė jų neapleido netgi tą valandą, kai jie turėjo būti sunaikinti. Jų krūtyse nėra pieno; jų viduriai sudūlėjo; jų išvaizda teliko papuošaluose, kuriais gėrėsis ir žais jų vaikai, nesuprasdami, kas tai galėtų būti. Ar jau gana, ar man vėl imtis darbo? Gal man pagimdyti kažką nauja, kas nušluos juos nuo žemės paviršiaus ir padarys galą jų giminei, kaip jie kad nušlavė nuo žemės paviršiaus visus rojaus sodo tvarinius ir padarė galą viskam, kas šliaužiojo ir skraidė, ir nenorėjo amžino gyvenimo? Daug amžių aš juos kenčiau: ir baisiai nuo jų pavargau. Jų darbai kėlė siaubą: jie rinkosi mirtį, sakydami, kad amžinas gyvenimas — tai prasimanymas. Ir aš stingau, priblokšta blogio ir griovimo jėgų, kurias pati pagimdžiau; Marsas raudo iš gėdos, iš aukštybių žiūrėdamas į gimininga planetą; jų žiaurumas ir veidmainiavimas pasidarė tokie grasūs, kad žemę nuklojo mažamečių kapai, tarp kurių, ieškodami siaubingo peno, šliaužiojo gyvi skeletai. Mane jau buvo surėmę naujo gimdymo skausmai, kai staiga vienas ėmė atgailauti ir pragyveno tris šimtus metų. Tuomet aš pradėjau laukti, kas nutiks toliau. Ir atsitiko tai, prieš ką ankstesnieji baisumai atrodė it negeras sapnas. Jie išsižadėjo blogio ir nusigręžė nuo savo nuodėmių. O svarbiausia — jie nebesitenkino tuo, ką turi; impulsas, kurį aš įdiegiau jiems tą dieną, kai, skildama pusiau, padovanojau pasauliui Vyrą ir Moterį, vis dar varo juos į priekį; nugalėję milijoną kliūčių, jie vis dar veržiasi prie ribos, ties kuria pagaliau išsilaisvins iš kūno, prie verpeto, nebevaržomo materijos, prie laisvo proto viesulo, kuris pačioje pasaulio pradžioje buvo laisvos jėgos viesulas. Ir nors viskas, ką jie nuveikė, atrodo tik pirmas žingsnis begaliniame kūrimo kelyje, aš jų neatstumsiu, lauksiu, kol jie nuties tiltą per šį paskutinį srautą, skiriantį kūną nuo sielos, kol išvaduos savo gyvenimą nuo materijos, kuri per amžius iš jų tyčiojosi. Galiu palaukti: laukimas ir kantrybė — mažmožis prieš amžinybę. Aš daviau Moteriai didžiausią dovaną — smalsumą. Tai apsaugojo jos vaisių nuo mano pykčio; nes aš ir pati smalsi; aš visą laiką laukiau, ką gi jie padarys rytoj. Tegul pasotina mano godų smalsumą. Ir tegul, sakau tiesiai, tegul tik vieno dalyko jie visi bijo — sustingimo, nes nuo tos akimirkos, kai aš, Lilita, jais nusivilsiu ir daugiau nebetikėsiu, jie bus pasmerkti. Vardan

šios vilties ir tikėjimo leidžiu jiems pagyventi dar akimirką; o per šią akimirką aš jau ne sykį ryžausi jų pasigailėti. Tačiau ir stipresni už juos žudė mano viltį ir mano tikėjimą, o paskui dingo nuo žemės paviršiaus; ir, galimas daiktas, neamžinai gailėsiuosi tokių, kaip jie. Aš Lilita; aš įnešiau gyvybę į šį jėgos verpetą ir priverčiau savo priešą, materiją, paklusti gyvai sielai. Bet pavergdama Gyvenimo priešą, aš padariau jį Gyvenimo šeimininku, nes tai galas bet kokiai vergijai; dabar aš pamatysiu laisvą vergą ir sutramdytą priešą; ir šis verpetas bus pats Gyvenimas be jokios materijos. Ir vien dėl to, kad jie, šie vaikai, kurie vadina save seniais, vis dar to siekia, kol kas kęsiu juos, nors tikrai žinau, kad, tai pasiekę, jie užims mano vietą ir susivienys su manim, ir Lilita tada liks tik žodis, tik legenda, netekusi jokios prasmės. Vien gyvenimas yra amžinas; ir nors visatoje milijonai jo namų dar tušti, o daugelio dar nėra iš viso, ir nors neaprėpiamos jo valdos vis dar taip nykiai dykos, mano pradas kada nors užpildys jas ir amžiams pajungs jų materiją lig tolimiausiųjų ribų. O to, kas kitoje pusėje, anapus ribos, Lilitos akys jau nebesiekia. Svarbu, kad ji yra, toji begalybė."

Šitaip baigia savo monologą Lilita, būtybė, įkūnijanti ir vyrą, ir moterį, visą žmoniją. Anot kritiko, tai buvo Šo mėginimas išsivaduoti iš materialaus pasaulio apribojimų, jausmų pasaulio ir iš gamtos dėsnių nustatytos natūralaus gyvenimo tėkmės. Pjesės tema — tai ne vien tik paties ilgaamžiškumo klausimas, ilgaamžiškumas čia svarbiau kaip priemonė žmonėms pereinant nuo mūsų laikmečio su ribotais jo tikslais ir netikėjimu į ateitį prie naujo pasaulio ir naujo gyvenimo.

Jei Šo būtų parašęs tik „Atgal pas Matuzalį", jis ir tada būtų likęs žmonių atmintyje kaip vienas didžiausių XX amžiaus dramos ir grožinės prozos meistrų.

Šo buvo šešiasdešimt penkerių metų, kai išėjo ši knyga, ir jis tada pasakė Sent Džonui Ervinui, kad jaučiasi taip, tarsi tai būtų galas. Vis dėlto jam pavyko išgyventi dar daugiau, negu ketvirtį amžiaus ir buvo lemta sukurti nemaža reikšmingų veikalų.

Metus jis ilsėjosi, o paskui ėmėsi „Šventosios Joanos". Ši pjesė visiškai skyrėsi nuo anksčiau jo parašytų kūrinių. Pjesės temą jam pasiūlė žmona, bet iš pradžių jis nekreipė dėme-

sio į šį pasiūlymą; tačiau Šarlotė ėmė nešti jam knygas apie Žaną d'Ark, ir pagaliau jį sudomino liaudies didvyrės paveikslas.

Beje, kai kurie šaltiniai rodo, kad po Orleano mergelės kanonizacijos 1920 metais Sidnis Kokrelas iš Ficviljamo muziejaus pasakęs Šo, kad, jo manymu, ši istorija tinka dramai. Šiaip ar taip, toji tema tartum buvo skirta didžiajam dramaturgui, nes jau keturis šimtus metų garsiosios Žanos d'Ark asmenybė buvo ginčų objektas. XV amžiaus pradžioje ši valstietė mergaitė vadovavo sėkmingam prancūzų sukilimui prieš angliškuosius okupantus, o po to buvo perduota inkvizicijai, kuri atidavė ją anglams sudeginti ant laužo.

Šioje pjesėje Šo rėmėsi tiksliais istoriniais dokumentais, tad pjesė pasižymi ne tik giliu laiko, žmogiškų jausmų ir charakterių supratimu, bet ir apskritai yra puikus epochos paveikslas.

Pirmąkart Šo „Šventąją Joaną" pastatė Niujorko teatras „Garikas" 1923 metų gruodžio 28 dieną, o pagrindinį vaidmenį atliko puiki amerikiečių aktorė Vinifreda Lenihan. Spauda sutiko pjesę gana šaltai, bet žiūrovai į spektaklį plaukte plaukė. Labiausiai įsimenantis atsiliepimas apie šį spektaklį vis dėlto buvo ne kritiko, o garsaus italų dramaturgo Luidžio Pirandelo, kuris tuo metu buvo Niujorke ir laikraštyje „Niujork taims" rašė:

„Jeigu toks jaudinantis reginys, kaip ketvirtasis „Šventosios Joanos" veiksmas, būtų parodytas kuriame nors iš daugybės Italijos teatrų, tai žiūrovai, pašokę iš vietų, prapliuptų audringiausiais aplodismentais, vos tik nusileidus uždangai."

Londone pjesė buvo pastatyta trim mėnesiais vėliau, 1924 metų kovo 26 dieną, ir visam laikui užsikariavo vietą Anglijos teatrų repertuare greta Šekspyro pjesių. Traibičas, pjesės vertėjas į vokiečių kalbą, rašė savo „Gyvenimo kronikoje", kad šios pjesės premjera Berlyno teatre susilaukė „didžiausio pasisekimo, kokį jis kada nors buvo matęs". Teatrui „Old Vik" gastroliuojant Maskvoje 1962 metais, „Šventoji Joana", parodyta kartu su Šekspyro dramomis, turėjo didelį pasisekimą rusų žiūrovų tarpe. Šo suteikė Žanos monologams tiek pat iškalbingumo, kiek ir taurumo. Toks, pavyzdžiui, jos monologas apie vienatvę penktojo veiksmo pabaigoje. Pasaulietiškuose

reikaluose prityręs arkivyskupas ir netgi Žanos draugas Diunua pataria jai nusilenkti religinių ir politinių vadų dvasininkų ir politikų autoritetams. Jeigu ji atsisakysianti tai padaryti, liksianti vienatvėje. Ir tada niekas neišgelbėsiąs jos nuo mirties ant laužo, kurį jai ruošia anglai.

„A r k i v y s k u p a s. Tu liksi viena — vienui viena! — su savo puikybe, neišmanymu, beatodairišku pasitikėjimu savimi, savivale, su šventvagišku savo akiplėšiškumu, kuris tave skatina visas šias nuodėmes vadinti tikėjimu į viešpatį. Kai išeisi pro šias duris į saulės nutviekstą aikštę, tave triukšmingai sveikins minia. Jie atneš savo vaikučius, kad juos palaimintum, atneš ligonius, kad juos išgydytum; jie bučiuos tau rankas ir kojas ir darys viską, ką tiktai gali — vargšai nelaimingieji,— kad apsuktų tau galvą ir apkvailintų tave pražūtingu pasitikėjimu, kuris ir atves tave į pražūtį. Bet vis tiek tu būsi viena, nes jie negali tavęs išgelbėti. Mes, ir tik mes galime atsistoti tarp tavęs ir gėdos stulpo, prie kurio mūsų priešai sudegino tą vargšę moterį Paryžiuje.

Ž a n a *(pakėlusi akis į dangų).* Aš turiu geresnių draugų ir geresnių patarėjų, negu jūs.

A r k i v y s k u p a s. Matau, kad veltui šneku užkietėjusiai širdžiai. Tu atmeti mūsų globą ir esi pasiryžus mus visus prieš save nuteikti. Ką gi, tada kaltink save. Turėsi pati gintis; ir jeigu pralaimėsi — tepasigaili tavęs dievas.

D i u n u a. Tai tiesa, Žana. Įsidėmėk!

Ž a n a. Kur jūs visi šiuo metu būtumėt, jei aš būčiau paisiusi šios tiesos? Nėra ko iš jūsų laukti nei pagalbos, nei patarimo. Taip, aš viena pasaulyje: ir visada buvau viena. Tėvas liepė mano broliams prigirdyti mane, jeigu nesėdėsiu namie ir neganysiu jo avių, kai tuo tarpu Prancūzija plūsta krauju. Tegul sau žūsta Prancūzija, kad tik jo ėriukai būtų sveiki! Aš maniau, kad Prancūzija turi draugų Prancūzijos karaliaus dvare; o čia tik vilkai, besiriejantys dėl nelaimingo sudraskyto jos kūno. Maniau, kad viešpats dievas visur suras draugų, nes jis pats — kiekvienam draugas. Ir būdama naivi, tikėjau, kad jūs, kurie nūnai mane atstumiate, it galingi šulai saugosite mane nuo skriaudos. Bet dabar aš pasidariau išmintingesnė, o truputis išminties kiekvienam ne pro šalį. Negalvokite, kad mane labai išgąsdinote, primindami, jog aš viena. Prancūzija

taip pat viena. Ir dievas — vienas. Ką reiškia mano vienatvė, palyginus su mano tėvynės ir mano dievo vienatve? Dabar suprantu, kad dievo vienatvėje glūdi jo jėga. Kas iš jo liktų, jeigu jis klausytų menkų, pavydo diktuojamų jūsų patarimų? Na ką gi, vienatvė nuo šiol bus mano jėga. Geriau pasilikti vienai dievo akivaizdoje: jo draugystė manęs neapvils, nei jo patarimai, nei meilė. Iš jo galios aš pasisemsiu drąsos ir darysiuosi vis drąsesnė ir drąsesnė, iki pat mirties. O dabar eisiu pas paprastus žmones, ir tegu meilė, spindinti jų akyse, paguos mane ir išdildys iš atminties tą neapykantą, kuri liepsnoja jūsų akyse. Jūs visi apsidžiaugtumėt, pamatę mane ant laužo. Bet žinokite: praėjusi pro liepsnas, aš įeisiu į žmonių širdis ir liksiu ten amžių amžius. Tebūna dievas su manim! *(Išeina)*"

Sukrečiančioje inkvizicijos teismo scenoje ir ypač ilgoje vyriausiojo inkvizitoriaus kalboje Šo puikiai parodo viduramžių proto gudravimus:

„I n k v i z i t o r i u s *(jau ne švelniai, o rūsčiai).* Broli Martynai, jeigu jums būtų tekę susidurti su erezijom tiek, kiek man, jūs taip lengvapėdiškai į jas nežiūrėtumėt net ir tada, kai iš paviršiaus jos nežalingos ir skatinamos nekaltų ir dievobaimingų norų. Erezija pasireiškia per tuos žmones, kurie atrodo net lyg ir geresni už kitus. Romi ir pamaldi mergaitė arba jaunikaitis, kuris, paklusęs viešpaties dievo priesakams, išdalina visus savo turtus vargšams, užsivelka skarmalus ir pasirenka gyvenimą skurde, nusižeminimą ir gailestingus darbus, — štai kas kartais ima skleisti pavojingą ereziją, kuri gali sugriauti ir bažnyčią, ir imperiją, jeigu jos laiku be jokio gailesčio neužgniaužtum Šventosios inkvizicijos istorijoje be galo daug atsitikimų, kurių mes nedrįstame skelbti pasauliui, nes nė vienas doras vyras ar dora moteris jais nepatikėtų: o visas tas erezijas pradėjo kaip tik tokie šventi naivuoliai. Kiek sykių aš tai jau esu matęs! Įsidėmėkite mano žodžius: moteris, kuri nenori nešioti drabužių, derančių jos lyčiai, ir apsivelka vyriškais, yra panaši į vyriškį, kuris, nusimetęs sabalų kailius, apsirengia kaip Jonas Krikštytojas; o paskui juos neišvengiamai kaip diena po nakties seka minios siautulingų moterų ir vyrų, kurie visiškai atsisako vilkėti drabužius. Kai

merginos nenori ištekėti ar stoti į vienuolyną, o vyrai, atmetę vedybas, savo gašlumą laiko dievišku impulsu, jie taip pat neišvengiamai, kaip vasara eina po pavasario, pradeda daugpatyste ir baigia kraujomaiša. Erezija iš pradžių atrodo nekalta ir net pagirtina, bet galop virsta tokia pasibaisėtina ir priešgamtiška nuodėme, kad net patys atlaidžiausieji iš jūsų, išvydę ją tokią, kokią regėjau aš, garsiai pareikštų, jog bažnyčia perdaug gailestinga, ir pareikalautų rūsčios bausmės. Jau du šimtus metų šventoji inkvizicija grumiasi su šiais velniškais šėlimais; ji žino, kad juos visada pradeda tamsuoliai, didybės apsėstieji, kurie savo nuomonę priešpastato bažnyčiai ir laiko save dievo valios aiškintojais. Saugokitės įprastinės klaidos — negalima šių neišmanėlių laikyti melagiais ir veidmainiais. Jie tikrai nuoširdžiai tiki, kad velnio kurstymas — tai dievo balsas. Todėl būkite atsargūs ir nepasiduokit įgimtam užuojautos jausmui. Tikiuosi, kad visi jūs esate gailestingi,— kitaip nebūtumėt paaukoję savo gyvenimo maloningajam mūsų išganytojui? Jūs išvysite jauną, pamaldžią ir skaisčią mergaitę,— turiu jums tiesiai pasakyti, ponai, kad mūsų bičiulių anglų pasakojimai apie ją neparemti jokiais įrodymais, kai tuo tarpu yra gausybė paliudijimų, kad ji peržengė tik religingumo ir gerų darbų ribas ir anaiptol nebuvo vėjavaikė ar ištvirkėlė. Ši mergaitė ne iš tų, kurių šiurkštūs veido bruožai byloja apie kietą širdį, ir ne iš tų, kurių begėdiška išvaizda ir nepadorus elgesys pasmerkia juos, dar neperskaičius kaltinimo. Tas velniškas išdidumas, nūnai įstūmęs ją į pražūtį, nepaliko jokios žymės jos veide. Ir keisčiausia: jis nepaliko žymės ir jos dvasioje, nebent tik išskyrus jos puikybę; todėl jūs pamatysite velnišką puikybę ir įgimtą nuolankumą, egzistuojančius greta, vienoje sieloje. Tad būkite atsargūs. Sergėk dieve, aš neliepiu jums būti kietaširdžiais, nes bausmė, jei mes pasmerksime mergaitę, bus tokia žiauri, jog mes patys, jei mūsų širdyse atsirastų nors krislelis pykčio jai, amžiams prarastume viltį būti išganyti. Bet jeigu jūs neapkenčiate žiaurumo,— o jei čia yra nors vienas, kuris nejaučia jam neapykantos, įsakau vardan jo paties sielos išganymo tučtuojau palikti šią švento teismo salę — kartoju, jeigu jūs neapkenčiate žiaurumo, atminkite, kad nuolaidžiavimas erezijai visada turi pačias žiauriausias pasekmes. Šventosios inkvizicijos rankose eretikui negresia smurtas, nes tai yra teisingas teismas, ir, net kaltas būdamas,

nusidėjėlis gali išvengti mirties, jeigu tik atgailauja už nuodėmes. Daugybės eretikų gyvybė buvo išgelbėta todėl, kad šventoji inkvizicija išplėšė juos iš žmonių rankų, o žmonės sutiko juos atiduoti, žinodami, jog šventoji inkvizicija pasielgs su jais teisingai.

Anksčiau, kol dar nebuvo šventosios inkvizicijos, o ir dabar ten, kur nėra jos tarnų, vargšą nelaimingąjį, gal visiškai nepagrįstai ir neteisingai įtartą erezija, apmėtydavo ir apmėto akmenimis, sudrasko į gabalus, nuskandina, sudegina namie su jo nekaltais vaikais, be jokio teismo, be nuodėmių išrišimo, be laidotuvių apeigų — kaip šunį, kurį įmeta į duobę ir užkasa. Argi tai ne niekšybė prieš dievą, ar ne baisus žiaurumas? Patikėkite, ponai, aš gailestingas iš prigimties, to reikalauja ir mano profesija: darbas, kurį turiu įvykdyti, gali atrodyti žiaurus tik tiems, kurie nesupranta, jog būtų daug žiauriau palikti jį neįvykdytą; ir vis dėlto aš pats mieliau eičiau ant laužo, užuot vykdęs šį darbą, jei nebūčiau tvirtai įsitikinęs, kad jis teisingas, būtinas ir iš esmės mielaširdingas. Tad ir prašau jus šiame teisme vadovautis tokiu įsitikinimu. Pyktis blogas patarėjas, išmeskite pyktį iš savo širdies. Gailesys kai kada būna dar blogesnis patarėjas: užmirškite gailesį. Bet neužmirškite mielaširdingumo. Atsiminkite, kad teisingumas turi būti pirmoje vietoje..."

Žana nepasiduoda, tačiau baimė sudegti ant laužo ir sveikas kaimo mergaitės protas nugali; ji pasirašo „prisipažinimą" ir savo „erezijų" išsižadėjimą. Tačiau, patyrusi, kad ir šiuo atveju jai dovanojama gyvybė tėra įkalinimas ligi gyvos galvos, ji sudrasko savo išsižadėjimą ir nusprendžia eiti ant laužo:

„Žana. Jūsų manymu, gyventi — tai reiškia tik nebūti mirusiu. Maitintis duona ir vandeniu aš nebijau: aš galiu gyventi vien duona, kada gi prašiau ko nors daugiau? Nieko baisaus gerti tik vandenį, jei jis švarus. Valgydama tik duoną, aš nesielvartaučiau, o gerdama vandenį — neliūdėčiau. Bet jūs norite uždaryti mane, kad nematyčiau saulės šviesos, laukų ir gėlių; sukaustyti man kojas grandinėmis, kad niekada nebegalėčiau lėkti keliu su kareiviais ar užskrieti ant kalvų; norite priversti mane kvėpuoti priplėkusiu belangės oru; atskirti

nuo visko, kas grąžintų man meilę dievui, kurio dėl jūsų tūžmo ir kvailumo buvau bepradedanti neapkęsti,— visa tai blogiau, negu toji biblijoje aprašyta krosnis, kuri buvo kaitinama net iki raudonumo net septynis kartus. Aš galėčiau apsieiti be kovos žirgo, galėčiau vaikščioti su sijonu, sutikčiau žiūrėti drauge su kitomis moterimis, kaip su vėliavomis ir trimitais pražygiuoja riteriai ir kareiviai, palikdami mus užpakaly, kad tik girdėčiau šlamant medžius, vyturėlius čirenant saulės nutviekstame danguje, ėriukus bliaunant, pirmoms gaivioms šalnoms užėjus, ir aidint palaimingus bažnyčios varpus, kurie vėjo sparnais man atneša mano angelų balsus. Tačiau be šito aš negaliu gyventi. Ir nūnai, kai jūs panūdote atimti visa tai iš manęs ir iš daugelio kitų, aš supratau, kad jums patarinėja velnias, o man — dievas."

Pjesė, Perdemo nuomone, parodo, kaip elgiasi žmonija su savo genijais ir šventaisiais. Štai ką sako pjesės epiloge, naujam bažnytiniam teismui reabilitavus sudegintąją mergaitę, karalius Karolis, bevalis, bet nepraradęs nuovokumo žmogus:

„... Štai ką aš jums pasakysiu: jeigu jūs vėl Mergelei grąžintumėte gyvybę, už pusmečio jie vėl ją sudegintų, nors dabar visaip liaupsina..."

Ir kai, pasirodžiusi savo teisėjams ir amžininkams sapne, Žana klausia, ar jie nori, kad jinai prisikeltų iš numirusių, aplinkinių reakcija liūdnai patvirtina bevalio prancūzų valdovo prognozę:

„Ž a n a. Vargas man, jei visi šlovina mane! Neužmirškite, kad aš šventoji, o šventieji daro stebuklus. O dabar man pasakykit, ar man prisikelti iš mirusiųjų ir grįžti gyvai pas jus?

(Visi iš siaubo pašoka. Šviesa staiga gęsta, kambario sienos paskęsta tamsoje, matyti tik stovinčių žmonių figūros ir lova)

Kaip, vadinas, mane vėl degintų? Ir niekas nenorėtų manęs priimti?

K o š o n a s. Eretikui geriau būt mirusiam. Mirtingojo žvilgsnis negali atskirti šventojo nuo eretiko. Pasigailėk jų! *(Išeina taip pat, kaip ir atėjo)."*

Pasišalina ir likusieji. Ilgiau už kitus pasilieka šiurkštus anglų kareivis, pasigailėjęs deginamos eretikės ir padavęs jai kryžių ant laužo.

„Ž a n a *(kareiviui).* O tu, vieninteli mano ištikimasis? Kuo tu paguosi šventąją Joaną?

K a r e i v i s. Ko iš jų galima tikėtis — iš tų karalių ir karvedžių, vyskupų ir teisėjų bei kitokių didžiūnų? Čia, pasaulyje, jie palieka tave griovy, kol ištekės paskutinis kraujo lašas, o po mirties, žiūrėk — visi jie pragare, nors anksčiau ir kažin kaip riesdavo nosį. Štai ką aš tau pasakysiu: tu nė kiek už juos ne kvailesnė, o, ko gero, gal dar ir protingesnė. *(Atsisėda, tartum rengdamasis šiek tiek pasamprotauti)* Matai, štai koks dalykas: jeigu...

(Tolumoje tyliai pasigirsta pirmasis varpo dūžis, vidunaktis)

Atsiprašau... Neatidėliotinas pasimatymas... *(Išeina pirštų galais)*

(Paskutiniai likusios šviesos spinduliai skaisčia aureole apsupa Žaną. Laikrodis muša toliau)

Ž a n a. O viešpatie, tu sutvėrei šią nuostabią žemę! Kada ji bus verta priimti tavo šventuosius? Kada, o viešpatie, kada?"

Šios dramos, kuri pagrįstai laikoma vienu Šo šedevrų, tragizmas itin ryškiai nuspalvintas komedijos pustoniais. Jie persipina su tragizmo gaidomis net slogiausiose tragedijos scenose. Štai inkvizicijos teismo scena, kur vyriausiasis inkvizitorius praneša, kad jis išbraukęs kai kuriuos gausių kaltinimų punktus.

„I n k v i z i t o r i u s. Jūsų tikslui, patikėkite manimi, dvylikos visiškai užteks.

K a p e l i o n a s. Bet kai kurie svarbiausi kaltinimai veik visai sumenkinti. Antai, Mergelė tiesiog pareiškė, kad šventoji Margarita ir šventoji Kotryna ir net šventasis arkangelas Mykolas kalbėję su ja prancūziškai. Tai labai svarbus punktas.

I n k v i z i t o r i u s. Jūs tikriausiai manote, kad jie turėjo kalbėti lotyniškai?

K o š o n a s. Ne. Jis mano, kad jie turėjo kalbėti angliškai.

K a p e l i o n a s. Savaime aišku, jūsų eminencija.

I n k v i z i t o r i u s. Na, matote, mes jau visi, berods, sutarėme, kad balsai, kuriuos Mergelė girdėdavo, buvo piktųjų dvasių balsai. Jos stengėsi ją sugundyti ir įstumti į amžiną pražūtį. Todėl gal būtų kiek nemandagu prieš jus, mesire de Stogamberi, ir prieš Anglijos karalių tvirtinti, kad anglų kalba — gimtoji šėtono kalba? Tad verčiau palikime tai nuošaly. Be to, šis klausimas iš dalies paliestas likusiuose dvylikoje paragrafų. Meldžiu, sėskitės, ponai, ir pradėkime.

(Suséda ir tie, kurie dar stovėjo)

K a p e l i o n a s. Darykit, kaip norit, bet aš vis tiek protestuoju.

K u r s e l i s. Gana skaudu, kad visas mūsų triūsas perniek. Tai dar vienas įrodymas, kokią velnišką įtaką teismui turi ši moteris. *(Sėdasi į kėdę kapelionui iš dešinės)*

K o š o n a s. Ar jūs norite pasakyti, kad man daro įtaką velnias?

K u r s e l i s. Aš nieko nenoriu pasakyti, monsinjore. Bet man atrodo, kad čia kažkoks slaptas suokalbis. Visiems rūpi nutylėti, jog Mergelė pavogė Senliso vyskupo arklį.

K o š o n a s *(vos tvardydamas pyktį)*. Mes juk teisiame ne kriminalinį nusikaltėlį. Negi turime gaišti laiką dėl tokių niekų?

K u r s e l i s *(pašoka pasipiktinęs)*. Monsinjore! Pasak jūsų, vyskupo arklys — niekai?"

Pilna komizmo scena karaliaus miegamajame (pjesės epilogas), kai tarp XV amžiaus herojų staiga pasirodo „į kunigą panašus džentelmenas su juodu surdutu, kelnėmis ir cilindru,— pagal 1920 metų madą". Bažnytinės kanceliarijos kalba jis praneša apie naujausią įvykį — Žanos d'Ark paskelbimą šventąja.

„D ž e n t e l m e n a s *(tuo pačiu tonu)*. Bažnyčia stropiai peržiūrėjo prašymą pagal visus nuostatus ir, pakėlusi minėtąją Žaną į šlovingųjų ir palaimintųjų eiles...

Ž a n a *(prunkštelia).* Ar tai aš — šlovingoji?!

D ž e n t e l m e n a s. ...galutinai pareiškia, kad toji Žana apdovanota herojiškomis dorybėmis ir jai teikdavosi apsireikšti patsai viešpats dievas. Nuo šiolei minėtoji šlovingoji ir palaimintoji Žana triumfuojančios bažnyčios bendruomenėje bus vadinama šventąja Joana ir t. t."

Ir visiškai čia pat, tame pačiame epiloge, baisiai pavėluota kapeliono de Stogamberio atgaila:

„D e S t o g a m b e r i s. Aš, matote, vienąsyk padariau labai žiaurų darbą, nes nežinojau, kaip atrodo žiaurumas. Niekada nebuvau matęs. O čia ir yra visa esmė. Reikia pamatyti, o tada jums bus atleista ir būsite išganytas.

K o š o n a s. Ar tau neužteko viešpaties Jėzaus Kristaus kančių?

D e S t o g a m b e r i s. O ne, ne! Visai ne tas. Mačiau jas paveiksluose, skaičiau apie jas knygose, ir man atrodė, kad jos išties mane labai sujaudino. Bet jos man nepadėjo. Ir ne viešpats Jėzus mane atpirko, o mergaitė, kuri mano akivaizdoje buvo sudeginta. Tai buvo siaubinga, be galo siaubinga! Bet tai mane išgelbėjo. Nuo to laiko aš pasidariau visai kitas žmogus, tik protas kartais šiek tiek pasimaišo

K o š o n a s. Nejaugi kiekvienam šimtmety turi mirti kančiose naujas Kristus, kad išganytų tuos, kurie neturi vaizduotės?"

„Šventosios Joanos" pastatymas,— rašė Hesketas Pirsonas,— apvainikavo Šo karjerą. Tai nepaprastai pakėlė jo prestižą. Nuo tada į viską, ką tik jis sakė ar darė, buvo žiūrima su didžiausia pagarba. Kai jis paikiojo, žmonės juokėsi atitinkamoje vietoje, kada jis krėtė išdaigas, jie pagarbiai plojo. Kiekvieną jo žodį telegrafas perduodavo iš žemyno į žemyną. Kiekvieną, net beprasmiškiausią jo sąmojį, o dar dažniau ne vietoje ir neteisingai jam priskirtus pokštus, žmonės dėkingai priimdavo, kaip rinktinius didžiausio mąstytojo išminties trupinius. Ir jei po sekančios pjesės jį būtų paskelbę šventuoju Šo, tikriausiai, niekas nebūtų stebėjęsis. Jis pats šito keliaklupsčiavimo neskatino.

1925 metais Šo buvo paskirta Nobelio premija. Jis pasakė, kad tai, tur būt, „atsidėkojimas už palengvėjimą, kurį jis šie-

met suteikė pasauliui, nieko neišspausdindamas". Pinigų jis atsisakė, parašęs Švedijos karališkosios akademijos sekretoriui, kad „šie pinigai — tai gelbėjimo ratas, metamas plaukikui, kuris jau pasiekė krantą ir yra saugus". Jis rašė, kad pinigus būtų galima panaudoti „ryšiams ir savitarpio supratimui plėsti literatūros ir meno srityje tarp Švedijos ir Britų salų". Suma prilygo septyniems tūkstančiams svarų ir buvo panaudota, verčiant į anglų kalbą keletą Strindbergo pjesių ir kelis švedų autorių romanus, kurių angliški vertimai be šitos paramos nebūtų pasirodę.

Šia proga Šo gavo šimtus laiškų su prašymais suteikti materialinę pagalbą. „Galėčiau atleisti Alfredui Nobeliui už dinamito išradimą,— pareiškė jis,— tačiau tiktai šėtonas žmogaus pavidalu galėjo išrasti Nobelio premiją."

Šo požiūris į Nobelio premiją buvo būdingas aplamai jo požiūriui į visus pagarbos pareiškimus. Jis atsisakinėjo titulų ir apdovanojimų, pareikšdamas, jog jo knygos ir pjesės bus jam geriausias paminklas; o jei ne, tai kuo greičiau jį pamirš, tuo geriau.

AŠTUONIOLIKTAS SKYRIUS

„Demokratijos gynėjai" ir bolševikų gynėjas.
„Lyg aš būčiau pats Karlas Marksas."
Prašmatnus jubiliejus.
Šo Kremliuje.
Ar rusai religingi?

Šo nemėgo kelionių — jos atitraukdavo nuo darbo. Kaip tik dėl to Šarlotė primygtinai reikalavo, kad jis keliautų. Dėl to ketvirtajame dešimtmetyje, Šarlotei atkakliai prašant, juodu apkeliavo pasaulį — pabuvojo Kinijoje, Japonijoje, Australijoje, Naujojoje Zelandijoje ir Pietų Afrikoje.

Iš visų Šo kelionių plačiausiai išgarsėjo jo kelionė į Rusiją 1931 metais. Nuvykti į Rusiją jį įkalbėjo lordas ir ledi Astorai, o taip pat lordas Lotianas. Astorai buvo turtingi amerikiečiai, apsigyvenę Anglijoje, o ledi Astor — pirmoji moteris anglų parlamente. Ji labai susidraugavo su misis Šo, ir abu Šo kartais praleisdavo poilsio dienas Klivdene pas Astorus.

Kelionei į Rusiją susirinko gana marga grupė, nes Astorai buvo konservatoriai, lordas Lotianas laikė save liberalu, o Šo buvo socialistas.

Priminsime, kad Šo vienas pirmųjų anglų rašytojų sveikino rusų revoliuciją ir pačioje jos pradžioje nuoširdžiai mėgino susivokti, kas gi dedasi Rusijoje. 1921 metų lapkričio mėnesį, kai antirusiškos nuotaikos žymios anglų dalies tarpe pasiekė viršūnę, Šo parašė į „Leibor mantli" ilgą straipsnį, pavadintą „Proletariato diktatūra" ir vėliau išleistą atskira brošiūra. Bolševikus kritikavo Anglijoje už tai, kad „jie panaikino demokratiją", Šo, ne itin gerbęs parlamentinę demokratiją, taip atsakė į leiboristų ir liberalų pareikštą kritiką:

„Anglų demokratą šokiruoja tai, kas vyksta Rusijoje... Tačiau rusų vadovai atsako, kad jie patys žino, ką daro. Sutrikęs anglų demokratas klausia, argi leistina pagal taisykles pašalinti opoziciją iš visų valdymo organų? Rusų valstybės veikėjai atsako, kad jie vadovauja klasių karui, o karo metu opozicija yra priešas. Toliau jų klausia, kokią teisę jie turi

primesti savo šaliai naujus institutus, prieš tai neįtikinę daugumos gyventojų, kad jie patys jų reikalautų. Jie atsako, kad jeigu būtų imamasi politinių priemonių tik po to, kai dauguma gyventojų jas supras ir pareikalaus jų imtis, jokios politinės priemonės aplamai niekados nebūtų įgyvendintos... ir priduria, kad jei kuri nors partija (tegul teoriškai ir pati revoliucingiausia) išdidžiu tonu pareiškia, jog atsisako imtis bet kokių veiksmų, kol jos neparems konstitucinė dauguma,— šiai partijai, be abejo, vadovauja silpnadvasiai žmonės, arba tiesiog bailiai ir menkystos, žmonės, kurie, dangstydamiesi demokratiniais principais, paprasčiausiai nori nusiimti atsakomybę."

Taigi Šo puikiai jautė politinę ir istorinę perspektyvą kaip tik tuo momentu, kai tiek daug socialistų vadų Vakarų Europoje iš siaubo tiesė rankas į dangų, sužinoję, kas vyksta (o teisingiau, kaip šiuos įvykius jiems nušviečia) Tarybų Sąjungoje.

Šo atvyko į Maskvą 1931 metų liepos 21 dieną, ir jį geležinkelio stotyje džiaugsmingai pasitiko didžiulė minia su orkestru, vėliavomis, garbės sargyba, oficialiu liaudies komisaro kultūros klausimais sveikinimu, pasitiko taipogi tarybiniai rašytojai, darbininkų atstovai, diplomatai. Laikraščio „Mančester gardian" Maskvos korespondentas pranešė, kad „laikraščiai spausdina šiandien straipsnius apie jį, pateikdami palankius įvairių laikotarpių jo pasisakymus apie Tarybų Sąjungą, ir veikiau su apgailestavimu, negu su pasipiktinimu kalbėdami apie jo eretišką potraukį evoliuciniam socializmui ir fabianininkų metodams".

„Iš tiesų mane sutiko taip,— pasakė Šo,— lyg aš būčiau pats Karlas Marksas."

Vienas korespondentas pasidomėjo, kodėl jis ketinąs išbūti čia tiktai devynetą dienų, ir Šo atsakė:

„Norėčiau išbūti čia devynetą metų, bet mes visi neturim laiko. Aš labai daug žinau apie Rusiją,— pridūrė jis. — Juk aš buvau socialistas dar prieš tai, kai gimė Leninas! Noriu pamatyti jūsų žmones."

Šo atšventė Maskvoje savo septyniasdešimt penktąsias metines, ir jo garbei buvo surengtas iškilmingas priėmimas. Pra-

nešimą apie Šo kūrybą padarė liaudies komisaras Lunačiarskis. Šo savo kreipimąsi į susirinkusius pradėjo rusišku žodžiu „draugas" ir pridūrė, kad tai vienintelis žodis, kurį jis moka rusiškai, ir kad šis žodis jam labai patinka. Salė pratrūko plojimais. Šo pristatė savo palydovus — ledi ir lordą Astorus, o taip pat lordą Lotianą kaip stambius kapitalistus ir žemvaldžius, pridurdamas, vėl pratrūkus juokui ir aplodismentams:

„Jie čia jau nieko nebegali padaryti. Tiktai anglų ir viso pasaulio proletariatas įstengtų pakeisti padėtį."

Šioje kalboje jis išdėstė savo požiūrį į Tarybų Rusiją:

„Norėčiau išaiškinti vieną menką nesusipratimą, kurį pastebėjau kai kurių čia pasisakiusių oratorių kalbose. Jie išreiškė viltį, kad, grįžęs į Angliją, aš pasakysiu visą teisybę apie Rusiją. Draugai, štai jau dešimt metų iš eilės aš kalbu anglams visą teisybę apie Rusiją...

Mano kelionės į Tarybų Rusiją prasmė visai ne tai, kad grįžęs galėčiau pasakyti anglams dar kažką, ko anksčiau nežinojau, o tai, kad turėčiau ką atsakyti, kai jie man prikiša: „Vadinasi, jūs laikote Tarybų Rusiją puikia šalimi, tačiau juk ten nesat buvęs, nesat matęs visų baisumų." Dabar, kai sugrįšiu, galėsiu pasakyti: taip, aš pamačiau visus „baisumus", ir jie man baisiai patiko.

Stebėdamas jūsų didįjį komunistinį eksperimentą, aš, kaip ir daugelis kitų žmonių tame pasaulio krašte, iš kurio atvažiavau, jaučiu gėdą, kad ne Anglija pirmoji pasirinko jūsų kelią."

Lunačiarskis savo pranešime kalbėjo apie Šo humoro esmę:

„Jei palyginsime Bernardą Šo su mūsų niūriai linksmu Ščedrinu arba XVIII amžiaus satyriku Sviftu, pamatysime, kad Bernardas Šo kur kas linksmesnis. Bernardas Šo jaučia pergalės artumą ir tvirtai tiki, kad absurdiška buržuazinė santvarka negali pernelyg ilgai tverti."

Pateikdamas vieno amerikiečių žurnalisto pasisakymą apie Lenino „marksistišką juoką", Lunačiarskis pasakė:

„Kažką panašaus į pergalingą Lenino juoką turi ir Šo. Vis dėlto būtų neteisinga nepastebėti Šo pagiežos. Jis juokiasi, bet puikiai žino, kad toli gražu ne viskas yra juokinga. Jis juo-

kiasi kandžiai, tulžingai, su ironija, su giliu sarkazmu. Tai ne šiaip sau nekaltas humoras, tai puikus ir tobulas naujojo pasaulio ginklas prieš senąjį pasaulį."

Beje, kaip pažymi biografai, Rusijoje jis buvo nepaprastai rimtas. „Jis nusiėmė Arlekino kaukę",— rašo Hendersonas.— Rusijoje jis buvo labai paprastas..."

Maksimas Gorkis negalėjo dalyvauti priėmime, bet atsiuntė tokį laišką:

„Brangusis Bernardai Šo!

Liga — angina — neleidžia man atvažiuoti į Maskvą ir stipriai paspausti drąsaus kovotojo ir didžiai talentingo žmogaus rankos. Jūs pragyvenote tris ketvirtadalius amžiaus, ir neįmanoma suskaičiuoti triuškinančių smūgių, kuriuos Jūsų aštrus protas smogė konservatyvumui ir žmonių niekingumui. Džiaugiuosi, kad Jūs praleidžiat savo septyniasdešimt penktųjų metinių dieną šalyje, kuri Jus taip didžiai vertina, ir tarp žmonių, kurie pradėjo didžiausią kovą su Jūsų išjuoktuoju pasauliu, sėkmingai kovoja — ir nugalės."

Kai kurie jo pasisakymai Rusijoje pasiekė Anglijos spaudą. Pavyzdžiui, aplankęs elektros aparatūros gamyklą, jis paliko tokią žinutę gamyklos laikraščiui: „Mano tėvas labai daug gėrė, dėl to aš dabar labai daug dirbu. Draugai, įvykdykite savo penkmečio planą per trejus metus, ir ateity jums reikės dirbti mažiau."

Šo su didžiuliu entuziazmu žiūrėjo į viską, ką matė Rusijoje. Vis dėlto per tokį trumpą viešėjimo laiką jis, žinoma, nesuprato ir negalėjo suprasti daugelio rusų gyvenimo reiškinių. Apie tai byloja kai kurie tiek teigiami, tiek neigiami matytų reiškinių įvertinimai. Nedaugelio Šo sukritikuotų įstaigų tarpe buvo, pavyzdžiui, revoliucijos muziejai, šlovinantieji tuos, kurie maištavo prieš senąjį režimą. Apsilankęs Maskvos Revoliucijos muziejuje, Šo pasakė nustebusiam ekskursijos vadovui, kuris tikėjosi jo pritarimo:

„Jūs, tikriausiai, išsikraustėte iš proto, kad sukilimą garbinate dabar, juk revoliucija — tai vyriausybė? Gal norite, kad būtų nuverstos Tarybos? Nejaugi dera mokyti jaunimą, kad Stalino nužudymas bus nemirtingas žygdarbis? Išmeskite

iš čia visas šias pavojingas nesąmones ir paverskite šią įstaigą Įstatymo ir tvarkos muziejumi."

1931 metų liepos 21 dieną Šo pasakė kalbą, skirtą garsiniam filmui apie Leniną:

„Aš irgi kaip Leninas. Aš revoliucionierius. Tur but, gimiau revoliucionieriumi. Iki 1917 metų niekuomet negirdėjau Lenino vardo kaip ir dauguma žmonių Anglijoje, kur gyvenu ir iš kur atvažiavau. Mes ir po to ne kažkiek sužinojom apie Lenino asmenybę.

Kiti oratoriai, kalbėjusieji šiandien, pasakojo apie jo mokslinį darbą, apie jo atradimus, apie jo originalias idėjas. Bet įdomu, kad ir tose šalyse, kuriose nieko nebuvo žinoma apie Leniną, jo asmenybė padarė tokį pat nepaprastą įspūdį, kaip ir Rusijoje.

Bet aš nesugebėčiau šito jums paaiškinti; nežinau, kodėl taip būna. Gal būt, čia slypi kažkoks keistas magnetizmas. Mokslas dar nenustatė, kaip vyksta tokie dalykai. Vis dėlto būtent taip ir buvo, o čia, Rusijoje, taip pat. Nors jis vienas iš būrio žmonių, kurie stebino nepaprastumu, neeiliniu, išsiskiriančiu savo protu, ryžtingumu ir politiniu talentu,— žmonių, kurių vieni prilygo Leninui, o kiti net jį pranoko,— vis dėlto ir šiame neeilinių įžymių žmonių būryje jo nepakartojama asmenybė ryškiai skyrėsi iš visų.

Kaip jau minėjau, aš nesugebėčiau šito paaiškinti. Aš tegaliu pasakyti, nors ir labai keista, bet lygiai taip, kaip jis skyrėsi iš visų Rusijoj, kur apie jį buvo žinoma gana daug, taip jis garsėjo ir Anglijoj, kur apie jį nieko nebuvo žinoma.

Tačiau nemanykite, kad būtent tai turiu galvoje, kalbėdamas apie Lenino asmenybės reikšmę, apie jos didžiulę reikšmę: tai, apie ką kalbėjau,— praeities dalykas, nes Leninas jau miręs. Mes turime žiūrėti į ateitį. Kokia jo reikšmė ateičiai? Ogi štai kokia. Jeigu eksperimentas, kurio Leninas ėmėsi, kuriam vadovavo ir kurio atstovu jį laikome,— jeigu šis eksperimentas visuomeninės santvarkos srityje nepavyks, tuomet civilizacija žlugs, kaip žlugo jau daugelis prieš mus gyvavusių civilizacijų.

Iš naujausių istorinių tyrinėjimų mes žinome, kad egzistavo daug civilizacijų, kad jų istorija daug kuo buvo panaši į mūsų

civilizacijos istoriją, bet kai jos pasiekdavo pakopą, ties kuria dabar apsistojusi vakarų kapitalistinė civilizacija, staiga pradėdavo irti, kol pagaliau sužlugdavo visa sistema ir žmonija vėl sugrįždavo į laukinę būklę Kiekvieną sekantį sykį žmonija mėgindavo apeiti, peršokti šią pakopą, tačiau tai niekuomet jai nepavykdavo.

O Leninas sukūrė sistemą, kuri padės apeiti šią pakopą. Jei pavyks iki galo įgyvendinti jo eksperimentą, jei kitos šalys paseks jo pavyzdžiu ir pripažins jo mokymą, jei šis didis komunistinis eksperimentas pasklis po visą pasaulį, mes išvysime naują istorijos erą. Daugiau nebebus ankstesniųjų katastrofų ir nesėkmių. Nebebus naujos pradžios, ir nebesikartos daugiau visa ši liūdna istorija su jos liūdna pabaiga. Ateis nauja istorijos era, kurios kol kas dar neįsivaizduojame.

Štai ką mums reiškia Leninas.

Jei ateitis bus tokia, kokią numatė Leninas, tuomet visi galime šypsotis ir nebijoti rytdienos. Tačiau jei šis eksperimentas bus sužlugdytas ir baigsis nesėkme, jei pasaulis užsispyręs stengsis išsaugoti kapitalistinį vystymąsi, tada su dideliu liūdesiu turiu atsisveikinti su jumis, mano draugai.

O atsisveikinti reikia ir šiaip, nes jau kalbu gana ilgai..."

Kremliuje Šo priėmė Stalinas. Štai kaip jis pats apie tai aprašo:

„Mūsų kelionės kulminacinis taškas buvo pokalbis su Stalinu. Kremliuje sargybinis, paklausęs mūsų, kas mes tokie, buvo vienintelis kareivis, kurį mačiau Rusijoje. Stalinas tobulai atliko savo vaidmenį, priėmė mus kaip senus draugus ir leido mums lig valiai išsišnekėti, tiktai po to pats kukliai tarė žodį. Mūsų grupėje buvo lordas ir ledi Astorai, Filas Keras (arba markizas Lotianas) ir aš. Dalyvavo Litvinovas ir dar keletas rusų. Pakeliui į kabinetą mes perėjome tris ar keturis kambarius. Kiekviename už rašomojo stalo sėdėjo valdininkas. Spėjome, kad rašomojo stalo stalčiuje jis laikė užtaisytą pistoletą.

Įnirtingai atakuodama, pokalbį pradėjo ledi Astor, kuri pareiškė, kad bolševikai nemoką elgtis su vaikais. Stalinas akimirkai suglumo, bet paskui, paniekinamai mostelėjęs, atkirto: „Anglijoje jūs MUŠATE vaikus."

Ledi Astor gyvai atsakė jam stačiai šitaip — užuot plepėjęs nesąmones, verčiau pasiųstų kokią protingą moterį į Londoną, kur Margaritos Makmilan stovykloje Deptforde jai parodytų, kaip reikia auklėti, rėdyti ir mokyti penkiamečius vaikus. Stalinas čia pat pasižymėjo pastabą savo bloknote. Mes tai palaikėme paprasčiausiu mandagumu. Tačiau vos tik spėjome sugrįžti, atvyko protinga moteris, o su ja penketas kitų, trokštančių perimti patirtį. Jas priėmė Deptfordo stovykloje, kuriai Astorai gausiai asignavo savo lėšas..."

Atsisveikindamas su maskviečiais geležinkelio stotyje, Šo pasakė:

„Aš buvau ir būsiu Tarybų Sąjungos draugas iki pat mirties."

Laikraštis „Taims" užsipuolė Šo už kelionę į Rusiją, ir jis aštriais žodžiais atsakė savo kritikams laiške, kuris buvo išspausdintas rugpiūčio 18-ąją:

„Leiskite man pasinaudoti šia proga ir pakartoti spaudoje savo žodinį perspėjimą, jog komunistinę Rusiją reikia vertinti rimtai... O dauguma mūsų komentatorių šia tema ir toliau seka tas pačias siaubo pasakas... Rusija yra kaip tik tai, ką vadiname didžiąja šalimi, ir ji vykdo didžiulį eksperimentą, prie jo ir mes patys palaipsniui priartėjome, bandydami įvairius kelius, kurie galų gale sueina į vieną tašką... Netgi tiems, kurie laiko Rusiją savo priešu, nevertėtų per menkai ją vertinti.

Rusija pasižymi ne tik politine ir ekonomine galia; ji taip pat pasižymi religine galia. Rusai sukūrė savą tikėjimą, kurį išpažįsta, ir tai iš tiesų visa aprėpiantis tikėjimas. Ruso nemoko laikyti save rusu, bet tarptautinės proletariato bendrijos nariu. Rusų dailidė, mūrininkas, artojas nejaučia priešiškumo anglų dailidei, mūrininkui arba artojui ir prieš juos nekariaus. Bet jeigu anglų kapitalistas pasakys rusų komunistui: „Pradėsime, išmušė mūsų valanda", jis patirs negailestingų, drausmingų ir gerai ginkluotų fanatikų pasipriešinimą; ir garsusis Markso istorijos vystymosi dėsnis bus šitų fanatikų pusėje.

Tai išgirdę, rusai imtų juoktis taip garsiai, tarsi pavadinti fabianininkais. Rodydami į cerkves, jie sakosi atsikratę religijos, ir tos jų cerkvės lygiai taip tuščios, kaip mūsų londoniškės bažnyčios, nors tas, kuris nori, gali jose melstis, aš pats

tai mačiau. Kada juos vadini religingais, o Trečiąjį Internacionalą — katalikų bažnyčia, jie tai laiko Šo sąmoju, o mūsų katalikai sakytų, kad taip Šo niekina dievą.

Abiem pusėm aš taikau tėvo Kigeno žodžius iš pjesės „Kita Džono Bulio sala": „Kiekvienas sąmojis pavirsta tiesa amžinybės prieglobstyje."

Šo laiškas laikraščiui „Taims" sukėlė ištisą diskusijų audrą, ir jis atsakė savo kritikams nauju ilgu laišku. O „Taims" buvo priverstas jį išspausdinti, nes šis laiškas priklausė Šo plunksnai. Jo kritikai tvirtino, kad Rusijoje nesą demokratijos ir laisvės. Bet Šo juk niekados ir nebuvo anglų parlamentinės demokratijos entuziastas, nes, jo žodžiais, jos esmę sudaro tai, kad „visą pirmadienį politikieriai švaistosi pažadais, visą antradienį jie laužo tuos pažadus, o šeštadienį juos perrenka entuziazmo pagauta dauguma".

„Laisvė,— rašė Šo,— visiškai nereiškia laisvės dykaduoniams ir parazitams. Jų politinė mašina pritaikyta skubiam pozityviam naudojimui; ir ji pakankamai galinga nušluoti visus, kurie jai kaišioja pagalius į ratus. Trumpiau sakant, ji demokratiškesnė už parlamentą ir partiją... Kas išdrįs tvirtinti, kad mūsų dirbantieji turi daug laisvės? Laisvė pareikšti savo nuomonę pašalinimo iš darbo kaina vargu ar verta, kad už ją būtų atiduodama gyvybė. Tik jeigu įsivaizduosime komunizmą kaip tironiją, anot misterio Čerčilio, kurią, jei tik išdrįstų, pasmerktų visi jos pavaldiniai, tik tuomet galėsime daugmaž įsivaizduoti, kad ir rusams, tikriausiai, užčiauptos burnos, norint nusmukdyti juos ligi mūsų visiškai pakvaišusios salos gyventojų lygio."

Šo daug pamatė ir sužinojo Rusijoje. Sugrįžęs į Angliją, jis savanoriškai ėmėsi misijos ginti šią šalį nuo visų jos priešų Vakarų pasaulyje. Šo pasisakymų — žodžiu ir raštu,— ginančių Rusiją, tada buvo tiek daug, kad apie juos reikėtų pakalbėti atskirai.

DEVYNIOLIKTAS SKYRIUS

Vienintelė pasaulio viltis, arba šalis, kuria patenkintas viešpats dievas
Pamokymas kvailiui.
Keli paguodos žodžiai.
Nieko, išskyrus komunizmą.

Pirmasis Šo pasisakymas po sugrįžimo iš Rusijos buvo paskaita, kurią jis perskaitė 1931 metų rugpiūčio 5 dieną Nepriklausomosios leiboristų partijos vasaros kursuose Digsvel Parke. Šo pavadino ją „Vienintelė pasaulio viltis". Tai buvo ilga, pagyvinta Šo sąmojo tvykstelėjimais ataskaita apie kelionę į Tarybų Sąjungą.

„Kiekvienas, kam leidžia galimybė, turi nuvažiuoti į Tarybų Sąjungą,— pasakė Šo. — Tai anaiptol nereiškia, kad daugelis iš jūsų įstengs tokią kelionę įgyvendinti, nes ji nėra labai pigi. Aš per visą savo politinės veiklos laiką skelbiau socializmą, ir štai pagaliau atsirado šalis, kuri sukūrė socializmą, padarė jį visos savo politinės sistemos pagrindu, ryžtingai panaikino privatinę nuosavybę ir nusigręžė nuo kapitalizmo,— šalis, kuri sėkmingai plėtoja ekonomiką ir kuria politinę konstituciją... Šita šalis pilna netikėtumų, ir dabar paprasčiausio pokalbio rėmuose papasakosiu daugmaž, kas ten iš tiesų vyksta. Savaime suprantama, jeigu tarybiniai vadovai dalyvautų čia, jie palaikytų mane neįsivaizduojamai keista būtybe, o gal net ir melagiu.

Taigi pirmiausia savo dideliam pasitenkinimui Rusijoje pastebėjau, kad jų socializmas — tai fabianininkų socializmas. Matote, jūs juokiatės, o aš kalbu visai rimtai. Dar daugiau, jie irgi imtų juoktis, nes jų akyse fabianininkas — nepavojinga figūra ir visai ne revoliucionierius. O fabianininkai pasirodė visiškai teisūs, ir sistema, kurią įsivedė rusai,— fabianinė. Beje, jiems to nepasakiau. Bet tai buvo pirmasis mano stebėjimo rezultatas. Antra, apie ką aš jiems atvirai pasakiau, didžiausiam Stalino nustebimui, buvo tai, kad jų sistema, be abejo, perdėm religinė. Rusija — religinga šalis. Jie negalėjo įsivaizduoti, kad mes ir nemanėme juokauti, vadindami Tre-

čiąjį Internacionalą bažnyčia; tuo tarpu yra kaip tik taip. Aš primygtinai tvirtinu, kad jų socializmas fabianinis ir kad visus juos apėmęs religinis įkvėpimas. Aš čia sakau labai kruopščiai apgalvotą ir visiškai neginčijamą tiesą..."

Toliau Šo smulkiai išdėstė tarybinę planavimo sistemą, pirmąjį penkmečio planą, socialistinius santykius. Jo formuluotės buvo taiklios, o susižavėjimas pirmąja socializmo šalimi — beribis. Jis teigė, pavyzdžiui, kad rusai intelektualiniu požiūriu stovi aukščiau už kapitalistinių šalių gyventojus.

„Pradžioje jie imasi skaityti Marksą, o tai pavojinga, nes sukelia intelektualinį snobizmą. Susipažinęs su Markso veikalais, sužinai tiek daug, kad pradedi manyti, jog žinai viską, ir imi su tam tikru pasididžiavimu žiūrėti į kitus žmones.

Jų sistema patvari, velniškai patvari. Nė vienas žmogus, atvažiavęs ir viską pamatęs, tegu jis bus koks užkietėjęs konservatorius, negali jų penkmečiui nepalinkėti sėkmės. Penkmečio sėkmė — tai vienintelė pasaulio viltis..."

1931 metų spalio 12 dieną Šo kalbėjo Londone specialiai amerikiečiams skirtoje radijo laidoje, pavadintoje „Pasižiūrėk, kvaily". Labai iškraipytas laidos tekstas po to buvo išspausdintas Hersto laikraštyje „Niujork ameriken", tačiau vėliau išėjo atskira brošiūra, pavadinta „Tarybų Sąjungos draugai".

Laida prasidėjo taip:

„Sveika gyva, Amerika! Sveiki, visi mano draugai Amerikoje! Sveikinu jus, gerieji senieji paikšiai, ištisus paskutinius mėnesius plepėję, kad, girdi, aš netekau galvos dėl Rusijos. Na ką gi, jei paskutinės žinios, gautos iš jūsų kraštų, atitinka tikrovę[1], tai vargu ar dabar jūs sakysite tą patį. Rusija dabar gali iš mūsų pasijuokti.

Ji nušluostė mums nosį, įveikė, sugėdino, pralenkė, apmovė, vos neišstūmė iš žaidimo. Juk mes skaitėme jai moralus iš savo pranašumo aukštybių, o dabar veltui sielvartaujame, norėdami paslėpti sumišimą. Mes prikaišiojome jai bedievy-

[1] Tuo metu Amerika pergyveno krizę, ir bedarbių skaičius šalyje buvo smarkiai išaugęs.

bę, o dabar saulė spinduliuoja virš Rusijos, tarsi ja būtų patenkintas pats viešpats dievas; tuo tarpu virš mūsų pakibo jo rūstybės debesys, ir mes nenuvokiame, kur kreiptis paguodos ir paramos."

Kai Šo sugrįžo iš Rusijos, jis tiek žavėjosi viskuo, ką ten buvo matęs, kad vienas reporteris paklausė, kodėl gi jis nepasiliko toje šalyje, jeigu ten toks rojus. Į tai Šo atsakė, kad Anglija dabar pragare, ir jo religinė pareiga pamėginti išvaduoti ją iš šito pragaro.

Ir štai dabar, iki valiai pasismaginęs pokalbiu su amerikiečiais ir išreiškęs savo begalinį džiaugsmą Rusijos atžvilgiu, Šo vis dėlto nusprendė ir amerikiečiams pasakyti „keletą paguodos žodžių":

„Pagaliau juk kai ką iš šitų puikių dalykų, kuriuos dabar vykdo rusai, dar prieš penkiasdešimt metų siūlė amerikiečiai, ir už tai daugelis jų buvo susodinti į kalėjimus. Aš ne amerikietis, bet airis, o tai ne ką geriau. Kai buvau jaunas, mano vaizduotę pavergė amerikietis Henris Džordžas, atvėręs man akis ir taip aiškiai parodęs pasaulį, kad nutariau būtinai tapti jo pasekėju... Tada aš pamėginau skaityti Vokietijos žydą Karlą Marksą, kuris dar plačiau atvėrė man akis...

1914 metais mūsų imperialistai įtraukė mus į karą. Jūs bandėt likti nuošaly, bet irgi buvote į jį įtraukti. Jūsų dėka šis karas, užuot įgyvendinęs imperialistų kėslus, sunaikino tris imperijas, pavertė monarchinę Europą respublikų kontinentu, o vienintelę Europos valstybę, dydžiu viršijusią Jungtines Valstijas, pavertė komunistinių respublikų federacija. Įvyko ne visai taip, kaip jūs tikėjotės, tiesa? Juk mūsų vaikinai buvo siunčiami į šias skerdynes anaiptol ne su Karlo Markso vardu lūpose ir ne su skambiu šūkiu „Visų šalių proletarai, vienykitės!" Tačiau būtent taip įvyko. Nuostabi nauja mūsų pasaulio valstybė Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjunga arba, trumpiau, TSRS — štai ką gavote už savo laisvės paskolą ir vaikinų kraują. Vargu ar jūs patys to norėjote, bet atrodo, kad būtent to jums linkėjo viešpats dievas...

Vis dėlto jums tenka ne visa atsakomybė už komunizmo sūkurius Rusijoje. Jūs dalinatės ja su manim, taip, būtent su manim, žmogum, kuris dabar kalba su jumis, su Bernardu Šo. 1914 metais, gal būt, kai kurie iš jūsų prisimena, aš pareiškiau:

jei abiejų kariaujančių pusių kareiviai turi dar bent lašelį sveiko proto, jie grįš namo ir tvarkys savo reikalus, užuot beprasmiškai ir žiauriai žudę vienas kitą tik dėl to, kad karininkai jiems įsako. Ne vienas iš jūsų pyko tada ant manęs, kad bandau vertinti karą sveiko proto požiūriu, kai tuo tarpu šis objektas susijęs su šlovės ir patriotizmo sąvokomis ir neturi nieko bendro su sveiku protu. Žinoma, anglų kareiviai ir neturėjo sveiko proto, nes jie ir toliau dalyvavo šiose skerdynėse. Jo neturėjo ir prancūzų kareiviai, ir jie pleškino be atvangos. Lygiai taip kvailai elgėsi vokiečių ir austrų kareiviai. Prie jų prisijungė italai, o paskui ir amerikiečių kareiviai puolė į šitą maišatį ir elgėsi dar kvailiau, negu visi kiti.

Tačiau 1917 metais įvyko nuostabus dalykas. Rusų kareiviai išgirdo mano patarimą. Jie pasakė: „Mums jau gana" ir išsiskirstė kas sau. Jie įsteigė darbininkų ir kareivių organus, kurie vadinosi Tarybomis, ir paskelbė: „Visa valdžia Taryboms!"... Jie vadovavo Taryboms ir sukūrė Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą, visiškai taip, kaip Vašingtonas, Džefersonas, Hamiltonas, Franklinas, Tomas Peinas sukūrė Jungtines Amerikos Valstijas prieš 141 metus...

Londone šiandien stovi paminklas Vašingtonui; rytoj Niujorke, be abejo, stovės paminklas Leninui su tokiu užrašu: „Būki palaimintas ir tada, kai žmonės ims tave purvais drabstyti."

Beje, neturite manyti, kad Rusijoje pamatysit rojų. Rusija pernelyg didelė šalis, kad net pati geriausia vyriausybė sugebėtų per keturiolika metų atsikratyti siaubingo skurdo, tamsumo ir neišbrendamo purvo, paveldėto iš carinės santvarkos...

Bet jūs į Rusiją važiuosit juk visai ne tam, kad ten ieškotumėte trūkumų, kuriuos galit pamatyti ir namie, prie savo slenksčio. Tikiuosi, kad dauguma jūsų važiuos tenai, įsisąmoninę, jog mūsų nelaimė ne mūsų skurdas ir ne menki ištekliai, o keliantis pasipiktinimą valdymas ir tingus visuomeninių interesų nepaisymas, tenkinant atskirų asmenų egoizmą ir primityviausią garbėtrošką. Jūs sužinosite, kad rusai įveikė šias negandas, ir panorėsite patys pamatyti, kaip tai atsitiko. Juk tai, ko pasiekė rusai, sugebėsite pasiekti ir jūs. Gal jums atrodo, kad nesugebėsite, bet ne — jūs tai padarysite. Dabar jūs primenate seną Bastilijos kalinį, kuris taip atkak-

liai dildo lango grotas laikrodžio spyruokle, kad nepastebi, jog durys jau seniai atidarytos iki galo.

Gal būt, jūs taip ir dildysite grotas Amerikoje iki pat mirties, bet aš tikiuosi, kad jūsų sūnūs bus protingesni už jus ir neleis, kad bent vienas rusas pralenktų juos didžiosiose civilizacijos lenktynėse.

O kol kas iki pasimatymo, linkiu sėkmės!"

Šią laidą Šo paruošė spalio mėnesį, o lapkričio mėnesį, kalbėdamas mitinge Kingsvei Hole, jis pareiškė:

„Iki šiol egzistavo fabianininkai, socialdemokratai, kolektyvistai, socialistai ir panašiai. Visa tai — praeitis. Dabar nebėra nieko, išskyrus komunizmą."

Šo gynė Tarybų Rusiją iki savo gyvenimo pabaigos. Kai 1934 metais Velsas, grįžęs iš Rusijos, paskelbė laikraštyje „Niu steitsmen" interviu su Stalinu, redaktoriaus prašomas, Šo atsakė į tai ilgu straipsniu, kuriame gynė Tarybų Sąjungą nuo Velso kritikos ir puolė savo gentainio filosofiją.

DVIDEŠIMTAS SKYRIUS

Šo varto vežimus.
Demokratijos striptizas.
„Mulkis, ir tiek."
Širdžių harmonija.
Kopūsto galva ir rožė.
„Jūsų didenybės..."

„Apversti obuolių vežimą" — anglams reiškia sugriauti visus planus, sumaišyti kortas, paversti viską niekais. Anglų buržuazinės visuomenės turguje Šo elgėsi nelyginant dramblys indų parduotuvėje, vartydamas vieną po kito vežimus su obuoliais. Naujoje pjesėje „Obuolių vežimas" greta savo seniai pamėgtojo taikinio — anglų parlamentinės demokratijos — Šo apverčia ir konstitucinės monarchijos vežimą, įrodydamas, „kokia nereali mūsų idealistų vaizduojama demokratija ir monarchija".

Pjesėje vaizduojama netolima ateitis, o jos herojus — karalius Magnus susikivirčija su leiboristų vyriausybe. Šo labai gerai pažinojo savo meto leiboristų lyderius, ir pjesėje jie pasirodo kaip bukagalviai, bet apsukrūs politikai. Tačiau jei ministrų paveikslai, be abejo, vaizduoja realius to meto politikierius, tai karalius Magnus, ko gero, neturėjo prototipo nei Šo laikų, nei ankstesnėje Anglijoje. Šis tikrai protingas, apsišvietęs pažangus karalius apgauna savo ministrus, pareikšdamas vyriausybinės krizės metu, kad jis nusprendė išstatyti savo kandidatūrą rinkimams į bendruomenių rūmus nuo Vindzoro apygardos.

Pjesė susideda iš nesibaigiančių karaliaus rietenų ir ginčų su ministrais, ministrų tarpusavio vaidų, įvairiausių dialogų ir neįtikėtinų, paradoksalių, o drauge motyvuotų situacijų, kuriose, nelyginant moderniausiame striptize, Šo nuplėšia nuo parlamentinės demokratijos puošnius retoriškus rūbus.

Štai kad ir viena pirmųjų diskusijų pjesėje — Magnaus ginčas su naujuoju ministru, kilusiu iš darbininkų, gudriu demagogu ir bukagalviu Bilu Boenerdžesu dėl karaliaus ir ministrų padėties tvirtumo:

„M a g n u s. Žinau, kad monarchija bet kurią minutę gali žlugti. Bet kol ji egzistuoja — įsidėmėkite, kol ji egzistuoja,— mano padėtis tvirta. Aš neįpainiotas į biaurų, demoralizuojantį rinkiminį bruzdesį. Man nereikia pataikauti rinkėjams. Ministrai ateina ir išeina; o aš lieku savo vietoje. Baisiai netvirta jūsų padėtis...

B o e n e r d ž e s a s. Kaip tai? Kodėl gi mano padėtis netvirta?

M a g n u s. Jūs galite pralaimėti rinkimuose. Mat, jūs patekote į parlamentą kaip tredjunionų atstovas, tiesa? Dabar įsivaizduokite, kad Federacija, vienijanti hidroelektrinių darbininkus, atsisako jus paremti, kas tada?

B o e n e r d ž e s a s (*neabejodamas*). Niekuomet jie neatsisakys manęs paremti. Jūs nepažįstate darbininkų, Magnau; jūs pats juk niekuomet nesate buvęs darbininku."

„Magnus kilstelia antakius",— pastebi Šo remarkoje. Beje, nustebęs ir suglumęs ne vienas Magnus. O Šo pjesėje, kaip visada, tuoj po paradokso būtinai seka demaskavimų grandinė. Tai, kad juos išgirstame kaip tik iš bukagalvio Boenerdžeso, kuris vis dėlto puikiai žino slaptas demokratijos varomąsias jėgas, tik sustiprina situacijos komizmą:

„Nė vienas karalius pasaulyje nesėdi taip tvirtai savo soste, kaip tredjunionų veikėjas. Yra tik viena priežastis, dėl kurios tokį veikėją gali atleisti — girtavimas. Ir tai jeigu jis visai nebesilaiko ant kojų. Aš kalbu tredjunionų nariams apie demokratiją. Aš jiems aiškinu, kad jie turi rinkiminę teisę ir kad jų rankose karalystė, jėga, ir šlovė. Aš jiems sakau: „Jūsų valdžia, naudokitės ja." Jie sako: „Teisingai. Nurodyk, ką mums daryti." Ir nurodau. Aš jiems sakau: „Pasinaudokite savo rinkimine teise protingiausiai: balsuokite už mane." Ir jie balsuoja. Štai čia ir yra demokratija — geriausias būdas pasodinti, ką reikia kur reikia...

M a g n u s. Šaunu! Niekuomet nesu girdėjęs geresnio paaiškinimo. Jūs turit šviesų protą, misteri Boenerdžesai. Jums vertėtų parašyti knygą apie demokratiją. Tik..."

Taip, tai galėjo pralinksminti sąmojingą karalių, bet vargu ar būtų džiaugęsi politikieriai, leiboristai, maži ir dideli boenerdžesai, o taip pat visi, kurie tebesižavėjo tuolaikine parla-

mentine demokratija. Tačiau karaliaus ir ministro diskusija dar nebaigta, ir dėl to grįškime prie pjesės:

„B o e n e r d ž e s a s. Kas „tik"?..

M a g n u s. O gal atsiras žmogus, kurs įstengs jus perrėkti. Mulkis, papliauška, iškilėlis, bet — įgudęs išdarinėti visokius rinkiminius triukus masėms apgaudinėti.

B o e n e r d ž e s a s. Turite galvoje Aikį Džekobusą? Juk jis plepys, ir tiek. *(Spragtelėjęs pirštais)* Va — kiek jis vertas

M a g n u s. Niekuomet nesu girdėjęs apie misterį Džekobusą. Bet jūs be reikalo sakote „plepys, ir tiek". Plepiai rimti varžovai, kai reikia išsikovoti populiarumą masėse. Masės supranta tuos, kurie užsiiminėja tauškalais. O kurie dirba — tų jos nesupranta. Kalbu apie tokį darbą, kuriuo mudu užsiėmę,— minties darbą.

B o e n e r d ž e s a s. Tikra teisybė. Bet aš moku plepėti ne blogiau už Aikį. Net geriau."

Karaliaus ir ministrų ginčuose apibūdinamos įvairiausios demokratijos pusės, atskleidžiamos slaptos varomosios politinės jėgos. Tačiau daugiausia dramaturgas šaiposi iš pačių politikierių. Ir nenuostabu. „Politika, kadaise viliojusi talentingus, ambicingus ir linkusius į visuomeninę veiklą žmones,— sako pjesėje karalius Magnus,— dabar pasidarė prieglobstis saujelei oratoriaus meno ir frakcinės kovos mėgėjų, nesusirandančių kitokios dirvos tiek dėl lėšų, gabumų ar išprusimo stokos, tiek ir („skubu pasitaisyti",— priduria čia gudrus meilikautojas Magnus), dėl to, kad jie nepritaria engimui bei neteisingumui ir biaurisi tais, kurie nesąžiningai ir veidmainiškai prekiauja savo pašaukimu."

Beje, pats ministras pirmininkas skuba išsklaidyti mūsų iliuzijas tuo klausimu:

„Aš turiu premjero postą dėl tos pat priežasties, dėl kurios jį turėjo visi mano pirmtakai: niekam daugiau aš netinku."

Sąžiningoji Lisistrata, energetikos ministrė, per visą pjesės veiksmą tolydžio iškelia aikštėn kabineto bičiulių — monopolijų išlaikomų kyšininkų Krasaus ir Nikoberio — machinacijas. Tiesa, apie tai jie ir patys retkarčiais prasitaria.

„L i s i s t r a t a *(iki šiolei tiktai su neapsakoma panieka klausiusi, staiga įsiterpia į pokalbį žemu dusliu kontraltu).* Teisingai! Teisingai! Mano ministerija jau ruošėsi panaudoti jūros potvynio energiją Škotijos šiaurėje ir būtų puikiai įveikusi šį uždavinį, o jūs, kvailiai, ėmėte ir atidavėte viską į „Pentland Ford Sindikato" rankas; ir štai dabar, kol mes čia gaištame dėl rietenų ir bukagalviškumo, šita užsienio kapitalistų šutvė krausis milijardus liaudies sąskaita. O viską padarė Krasus. Jo dėdė — sindikato pirmininkas.

K r a s u s. Melas! Įžūlus melas! Jis man net ne giminaitis. Jis tėra tik mano posūnio uošvis."

Už kulisų šmėkščioja ne kartą pjesėje minimas „Remonto trestas". Tai jis paperka ir Krasų, ir Nikoberį, tai jis trukdo įdiegti pažangią techniką Anglijoje, susikraudamas milijardus iš jos remonto.

Pjesės pabaigoje atsitinka visai nelauktas dalykas. Amerikiečių pasiuntinys Vanhetenas, pasirodęs rūmuose, praneša karaliui, kad Nepriklausomybės deklaracija panaikinta ir Amerika nusprendė grįžti į Britų sandraugos sudėtį,— žingsnis, kurį karalius Magnus pagrįstai laiko Britų sandraugos projektuojama aneksija, nors jam ir siūloma šia proga tapti imperatoriumi. Pasiuntinio pokalbis su karaliumi apie Europos reikalus ir naują Amerikos vaidmenį taip pat įdomus.

„V a n h e t e n a s. Kol Paryžiuje yra pakankamai amerikiečių, o tie turi pakankamai pinigų, prancūzų požiūriu, Vakaruose ramu. Viena populiariausių pramogų, kurias Paryžius gali pasiūlyti amerikiečiams,— ekskursija į Senąją Angliją. Ir prancūzai nori, kad mes čia jaustumės kaip namie. Ką gi, mes taip ir jaučiamės. Ir tai visiškai natūralu. Galų gale mes juk čia iš tiesų namie.

M a g n u s. Atleiskite, kodėl gi?

V a n h e t e n a s. O todėl, kad čia viskas sava, priprasta: amerikietiški pramonės gaminiai, amerikietiškos knygos, pjesės, sportiniai žaidimai, amerikietiškos religinės sektos, amerikiečių ortopedai, amerikietiškos prekės ir amerikietiškos idėjos. Politinė mūsų šalių sąjunga bus tik oficialus įvykusio fakto pripažinimas. Taip sakant, širdžių harmonija."

Tai, ką Šo čia pasakė trečiojo dešimtmečio pabaigoje, jis būtų galėjęs beveik tiksliai pakartoti ir paskutiniaisiais gyvenimo metais — penktojo dešimtmečio pabaigoje. Šiaip ar taip, po antrojo pasaulinio karo „keturiasdešimt devintosios valstijos" tema skambėjo tiek pat aštriai ir sudarė daugelio satyrinių kūrinių pagrindą. Bet kol kas grįžkime prie diskusijos karaliaus rūmuose:

„K a r a l i e n ė. Misteri Vanhetenai, jūs užmirštate, kad mes turime savo didžiąją nacionalinę tradiciją.

V a n h e t e n a s. Jungtinės Valstijos, mem, priėmė visas didžiąsias nacionalines tradicijas ir, sujungusios jas su savo šlovingąja laisvės tradicija, sukūrė kažką iš tiesų originalaus ir universalaus...

K a r a l i e n ė. Mes turime savitą anglišką kultūrą. Aš nenoriu pasakyti, kad ji aukštesnė už amerikietišką, bet, šiaip ar taip, jinai kitokia.

V a n h e t e n a s. Nejaugi? Juk ši kultūra įsikūnijo anglų vaizduojamojo meno kūriniuose, jūsų aukštuomenės užmiesčio pilyse, didingose katedrose, kurias mūsų bendri protėviai pastatė dievo garbei. O ką jūs su visu tuo padarėte? Pardavėte mums, amerikiečiams. Aš užaugau Elijaus katedros paunksmėje — mano tėtušis pergabeno ją iš Kembridžo grafystės į Niudžersio valstiją ir tuo pradėjo stambaus specialisto karjerą."

Viskas labai tuolaikiška, ar ne tiesa? Toliau paaiškėja, kad toje vietoje, kur būta senovinės katedros, dabar stovi „puikus XX amžiaus gelžbetoninės architektūros pavyzdys", kurį suprojektavo amerikietis architektas, o pastatė Tarptautinis sintetinių statybinių medžiagų trestas. Vanhetenas įtikinėja karalienę, kad tikri anglai, kurie sprendžia apie gyvenimą, atsižvelgdami į realius faktus, o ne į tai, kas rašoma knygose, žymiai geriau jaučiasi tarp amerikiečių, negu tarp atgyvenusių angliškų tradicijų, kurias dirbtinai palaiko Amerikos turistai.

„Jeigu kur nors nuošaliame kaime sutiksite pagarbos vertą džentelmeną, šventai besilaikantį visų kalėdinių papročių, galite neabejoti, kad tai amerikietis, neseniai nusipirkęs dva-

rą. O anglai skleidžia aplink jį visas šias nesąmones vien dėl to, kad jis moka jiems pinigus, o ne todėl, kad tai jiems patiems reikalinga."

Begalines politines diskusijas nutraukia intermedija karaliaus meilužės, „romantiškai žavingos" Orintijos buduare. Orintija, protinga ir graži karaliaus draugė (angliškame spektaklyje jos vaidmenį atliko nuostabi aktorė Edita Evans), nori tapti karaliene, nukonkuruodama teisėtą karaliaus žmoną Džemaimą.

„O r i n t i j a. Išvaikykite visus šiuos nevėkšlas. Tegul jums neįkyri savo ministerišku bruzdesiu ir susitvarko patys, kaip kad tarnai, kurie šluoja grindis ir šluosto dulkes rūmų salėse. O jūs gyvensite tikrai karališkai, kilniai ir labai gražiai su manimi. Juk norint būti tikru karaliumi, jums reikia tikros karalienės.

M a g n u s. Bet aš turiu karalienę.

O r i n t i j a. Ak, koks jūs aklas! Blogiau, negu aklas,— jūsų prastas skonis. Dangus siunčia jums rožę, o jūs kabinatės į kopūsto galvą."

Skaitytojas čia prisimins, kad, atsiliepdamas į misis Petrikos Kembl mirtį, Šo stačiai užsiminė apie Orintiją iš „Obuolių vežimo". Biografai ne kartą nurodė, kad situacija sutampa ne tik iš esmės, bet ir savo niuansais. Dėl to įdomu pasiklausyti, kaipgi užstos Magnus savo „kopūsto galvą", senstančią žmoną.

„M a g n u s *(juokdamasis)*. Labai vykusi metafora, mieloji. Bet kiekvienas protingas žmogus, jeigu jam pasiūlys pasirinkti — gyventi be rožių arba gyventi be kopūstų — be abejo, pirmenybę atiduos kopūstams. Be to, visos senos žmonos, kurios dabar priskiriamos kopūstų kategorijai, kadaise buvo rožės; jūs, jaunimas, šito neatsimenat, o vyrai atsimena ir nepastebi pasikeitimo. Ir pagaliau — jums tai, tur būt, žinoma geriau, negu bet kam,— kartais vyras nepalieka žmonos vien už tai, kad ji paseno ir pasidarė ne tokia graži. Nauja žmona labai dažnai ir senesnė, ir biauresnė už ankstesniąją."

Ši pjesė, pirmą kartą pastatyta 1929 metais Varšuvoje, sukėlė nemaža triukšmo. Šo buvo kaltinamas išpuoliais prieš demokratiją ir net monarchijos gynimu. Šį sykį pjesei iš tiesų reikėjo pratarmės, ir Šo, žinoma, nedelsdamas ją parašė, ir dar labai ilgą.

Ką gi iš tikrųjų reiškė šitas Šo pasisakymas? Nejaugi jis atsižadėjo savo respublikoniškų principų ir pasidarė monarchistu? Juk daugelis pjesę būtent taip suprato. Drezdene, pavyzdžiui, ją statyti buvo iš esmės uždrausta už tai, kad ji koneveikė demokratiją ir tyčiojosi iš jos.

„Dėl ko kilo šitoks triukšmas? — klausė Šo pratarmėje. — Aš parašiau komediją, kurioje karalius sutriuškina renkamą ministrą pirmininką, sugalvojusį atimti iš šito karaliaus teisę daryti įtakos viešajai nuomonei per spaudą ir viešus pasisakymus; trumpiau sakant, norintį, kad jis neturėtų jokios reikšmės. Atsakydamas į tai, karalius pareiškė, kad, užuot buvęs niekas, jis verčiau atsisakys sosto ir pamėgins pats tapti renkamu ministru pirmininku,— o tai, sprendžiant iš visko, tikrai pasisektų. Tiems, kurie mano, kad mūsų visuotinės rinkiminės teisės sistema sukuria parlamentą, atstovaujantį liaudžiai, šis problemos sprendimas turėtų atrodyti itin demokratiškas, ir šiuo požiūriu ministras pirmininkas turėtų lyg ir su džiaugsmu jį priimti. Bet jis mano kitaip. Šis karaliaus žingsnis suburtų antidemokratines monarchistines jėgas jo priešininko pusėje, o jo priešininku šiuo atveju taptų tasai vienintelis visuomenės veikėjas, kurio sugebėjimų jis turi pagrindo bijotis. Komiškas šios situacijos paradoksas, kad karalius laimi, ne remdamasis karališku savo autoritetu, o, priešingai, grasindamas atsistatydinti ir pasinaudoti demokratiniais rinkimais..."

Taip naujoji pjesė griovė įprastinį demokratijos, o taip pat ir monarchijos supratimą. Šo nurodė, kad pjesės konfliktas visai ne tarp monarchijos ir demokratijos.

„Tai konfliktas tarp monarchijos ir demokratijos iš vienos pusės, ir plutokratijos — iš kitos, nes kaip tik jėga nuvertė karaliaus valdžią, pasinaudodama įvairiomis demokratinėmis dingstimis, kaip tik ji palenkė į savo pusę ir prarijo demokra-

tiją. Kapitalas pasireiškia žodžiu, kapitalas pasireiškia spaudoje; o karaliai ir leiboristų lyderiai tiktai registruoja jo nurodymus ir, nors tai be galo keista ir paradoksalu, net suteikia piniginę paramą jo iniciatyvai ir garantuoja jam pelną.

Demokratija daugiau nebeperkama: ji pasiimama veltui, apgavystėmis."

Šo užbaigė pratarmę, cituodamas savo paties radijo laidos tekstą, kurį parašė serijai „Diskusija apie demokratiją". Laida prasidėjo tokiu kreipimusi:

„Jūsų didenybės, Jūsų karališkosios šviesybės, Jūsų ekscelencijos, Jūsų prakilnybės ir dvasiški tėvai, milordai, miledi, ledi ir džentelmenai..." — Šo tikėjosi, kad visos šios didžiai gerbiamos asmenybės jo klausosi.

Laida baigėsi štai kokiu raginimu:

„Baigdamas turiu jus perspėti, kad net tada, kai bus padaryta visa, kas tik įmanoma, civilizacija vis tiek priklausys nuo vyriausybės ir pavaldinių sąžiningumo. Iš prigimties mes gal turėjome labai gerą charakterį; bet mus kvailai auklėjo, mes kiaurai persiėmėm įvairiais antivisuomeniškais individualistiniais siekimais ir prietarais, o taip pat snobizmu. Ar nereikėtų mums auklėti savo vaikų taip, kad jie užaugtų geresni piliečiai, negu mes patys? Dabar mes šito visai nesiimam. O rusai jau ėmėsi darbo. Pagalvokit apie tai."

Reikia pasakyti, kad piliečio auklėjimo idėja, kurią Šo skelbia ir pačioje pjesėje, ir jos pratarmėje, metai po metų vis dažniau ir dažniau skamba jo kalbose.

Minėtoje laidoje Šo giliai analizuoja parlamentinę demokratiją ir Abraomo Linkolno demokratijos apibrėžimą, kad tai liaudies valdymas, kuris tarnauja liaudžiai ir remiasi liaudimi. Šo sutinka su pirmąja ir antrąja šio apibrėžimo dalimi, bet ryžtingai neigia trečiąją, remdamasis tuo, kad „liaudis negali valdyti. Tai fiziškai neįmanoma. Kiekvienas pilietis negali būti valdytojas, lygiai kaip kiekvienas vaikėzas negali pasidaryti garvežio mašinistu ar piratų vadu. Ministrų pirmininkų arba diktatorių nacija — tai toks pat absurdas, kaip armija, susidedanti iš feldmaršalų. O valdymo, kuris remtųsi visa liaudimi, nėra ir niekuomet negali būti: tai šūkis, kuriuo demagogai mus kvailina, kad už juos balsuotume."

Toliau Šo vysto pamėgtąją idėją apie socializmo ir komunizmo bruožų skverbimąsi į šiuolaikinės kapitalistinės visuomenės gyvenimą (prisiminkite kad ir samprotavimus apie vietinių mokesčių panaudojimą knygoje „Vadovas apsišvietusiai moteriai socializmo ir kapitalizmo klausimais").

„Ir mums tenka klausti save šiandien,— daro išvadą Šo,— ne apie tai, ar mūsų šalyje bus socializmas ir komunizmas, o apie tai, ar suspėja šiandien demokratija žengti į koją su vieno ir kito vystymusi, nes nacionalinio ir tarptautinio bendradarbiavimo augimas reikalauja, kad vystytume ir viena, ir kita."

DVIDEŠIMT PIRMAS SKYRIUS

Aukščiausia klasė.
Juoda mergaitė ieško dievo.
Skandalas bitininkų tarpe.

1932 metų gruodžio pabaigoje sutuoktiniai Šo leidosi į Pietų Afriką, kur juos ištiko automobilio katastrofa. Apie tai Šo viename laiške pasakojo:

„Mes važiavome į Port Elizabetą iš malonaus pajūrio miestuko, kuris vadinosi Vaildernesas, tai yra dykuma. Aš vairavau ir buvau jau gerą galą nuvažiavęs per kalnų perėjas, meistriškai ringuodamas kelio vingiais prie pat bedugnės, kai staiga išnirome į gana lygų ir nepavojingą, maždaug kilometro ilgio ruožą, čia aš paleidau automobilį visu greičiu. Staiga jis smarkiai vikstelėjo kairėn, važiuodamas per kažkokią duobę ir metėsi į kelio kraštą. Parodžiau aukščiausią klasę: nė akimirkai nepraradau savitvardos; visi mano sąnariai buvo įtempti, nervai kaip plienas. Žaibiškai pasukau vairą į priešingą pusę ir kartu spustelėjau ne tą pedalą. Automobilis idealiai pakluso: šovė skersai kelio, išvertė pakraščio stulpelius, pramušė vielinį užtvarą, nusinešdamas gabalus spygliuotos vielos, o paskui nudūmė lyguma. Taip mes rūkome pirmyn, vis didėjant greičiui: mano koja tvirtai spaudė akseleratorių, ir automobilis, džerkšėdamas ir šokinėdamas, kūrė jau nelygia vieta; paskui nėrė šlaitu į griovą, užlėkė priešingu šlaitu aukštyn, ir, gal būt, aš iki šiol dar tebenardyčiau po duobes, jei kapitonas Niutonas, kurio globon mes buvome atiduoti, nebūtų man šaltai pasakęs: „Gal malonėtumėt nuimti koją nuo akseletoriaus ir perkelti ją ant stabdžio." Aš visuomet pasiruošęs išklausyti gero patarimo. Pasielgiau, kaip jis pasiūlė, ir sustabdžiau automobilį, ant kurio vis dar tebemaskatavo galas spygliuotos vielos, nors mes jau keletą mylių buvome vilkę jį su savimi. Aš buvau sveikut sveikutėlis, bet mano žmona, kuri vartaliojasi kartu su bagažu ant užpakalinės sėdynės, buvo smarkiai sužalota. Kapitonas suteikė jai pirmąją pagalbą; mūsų kelionė baigėsi Knisne, kur temperatūra jai pakilo iki 108° (pagal Farenheitą) — ir

kur ją mėnesiui paguldė į lovą. Aš kasdien maudžiausi ir rašiau pjesę „Juoda mergaitė ieško dievo".

Iki šio nelaimingo atsitikimo sutuoktinių kelionė po Afriką, pasak paties Šo, vyko labai sėkmingai:

„Kalbant apie saulę, peizažą, maudymąsi ir išvykas automobiliu, šių vietų su niekuo nepalyginsi. Keiptaune skaičiau baisiai ilgą paskaitą apie Rusiją; valandą ir tris ketvirčius nė nemirktelėjęs kalbėjau miesto Rotušėje, praturtindamas vietinę Fabianininkų draugiją daugiau, nei jie galėjo tikėtis. Aš taip pat parašiau pirmąją radijo laidą Pietų Afrikos Sąjungai."

Priverstinis užtrukimas Knisne vis tiek nenuėjo veltui. Čia, Afrikos žemyno pietuose, Šo rašė savo pjesę apie juodaodę mergaitę, ieškančią dievo.

Šį kūrinį Šo pavadino pasaka. Paprasta juodaodė mergaitė, maža, nuoga afrikietė, gauna iš misionierės bibliją ir išeina į miškus ieškoti dievo, su kiekvienu žingsniu vis labiau įsitikindama, kad tai nėra taip lengva. Kai ji pagaliau sutinka biblinį dievą tvėrėją ir įsitikina, kad jis jai ne prie širdies, biblijos puslapiai, kuriuose jis minimas, subyra į dulkes. Nors Šo pavaizduota juodaodė mergaitė praeina keletą žmogiškojo supratimo apie dievą stadijų, ji taip jo ir neranda. Jinai suranda tik žmogiškąsias dievo koncepcijas ir galų gale liaujasi ieškojus ir išteka už airio.

Knyga buvo juokinga ir gana nekalto pobūdžio, tačiau papiktino kai kuriuos krikščionių teologus, tarp jų ir šv. Povilo katedros kleboną, kuris atsiliepė į ją pamfletu „Gabrielius ieško misterio Šo". Kembridžo viešoji biblioteka uždraudė knygą, o katalikų savaitraštis „Junivers" ne tik atsisakė ją reklamuoti, bet ir pasisakė prieš ją vedamajame straipsnyje, o tai, žinoma, buvo geresnė reklama, negu bet koks reklaminis skelbimas. Knyga išėjo dviejų šimtų tūkstančių egzempliorių tiražu ir sukėlė daugybę ginčų.

Vienas keisčiausių pasisakymų prieš šią knygą buvo protestas, kurį atsiuntė iš Airijos Veksfordo bitininkų draugija. Šo buvo tapęs jos nariu iki gyvos galvos dėl kažkokių nesu-

prantamų aplinkybių (tikriausiai, draugija kažkada buvo kreipusis į jį, rinkdama pinigus pagal sąrašą).

1932 metų gruodžio 29 dieną kažkoks gydytojas Grinas pasiūlė, kad misterio Džordžo Bernardo Šo vardas būtų išbrauktas iš draugijos narių sąrašo už jo šventvagiškus pareiškimus Kristaus ir jo apaštalų adresu knygoje „Juoda mergaitė ieško dievo". Gydytoją parėmė kažkoks misteris Makdonaldas, kuris taip pat nenorėjo turėti nieko bendro su bedieviu. Šio klausimo sprendimas buvo atidėtas iki metinio susirinkimo, bet šalia to pirmininkaujantis pridūrė, kad nors jis pats „neapsimeta suprantąs šį kūrinį, parašytą vieno didžiausių mūsų epochos protų, vis dėlto jam pasirodė, jog, užsimindamas apie savo jausmus visagalio valdovo atžvilgiu, Šo mini dievo vardą „su derama pagarba". Oratorius taip pat išreiškė apgailestavimą, kad jų „nedidelė draugija nusipelnys paniekos ir pajuokos, mėgindama spręsti apie dalyką, kuris, jeigu iš viso ir vertas minėti, turėtų būti paliktas žmonėms, geriau nusimanantiems šiuose klausimuose". Draugija balsų dauguma atmetė gydytojo Grino prašymą suteikti jam žodį šiuo klausimu, o pastarasis, padavęs sekretoriui pareiškimą dėl atsistatydinimo, pasakė, kad draugija, regis, „Bernardą Šo laiko vertesniu už Jėzų Kristų", ir išdidžiai išėjo iš posėdžio.

Misionierė, matyt, pasielgė neapdairiai, išmokydama juodaodę mergaitę skaityti ir gimimo dieną padovanodama jai bibliją. Mat, mergaitė, aklai sekdama savo mokytojos patarimu, su kelionės lazda rankoje, pasiėmusi bibliją už vadovą, patraukė į Afrikos miškus ieškoti dievo.

Pirmiausia ji sutiko gyvatę mambą, vieną iš nuodingųjų gyvačių, kurios puola žmogų. Misionierė, kuri mėgdavo prisijaukinti gyvulius ir labai mylėjo juos už tai, kad gyvuliai neužduoda jokių klausimų, buvo išmokiusi mergaitę niekuomet neužmušinėti be ypatingo reikalo ir niekuomet nieko nebijoti. Todėl mergaitė tik dar tvirčiau suspaudė savo lazdą ir tarė gyvatei: „Įdomu, kas tave sutvėrė ir kodėl įkvėpė tau norą nužudyti mane ir apdovanojo nuodais, kad galėtum tai padaryti."

Gyvatė davė jai ženklą sekti iš paskos ir atvedė mergaitę prie akmenų krūvos, ant kurios išdidžiai sėdėjo soste stotin-

gas aristokratiškos išvaizdos, gražaus, taisyklingo veido baltaodis žmogus su įspūdinga barzda ir puikiomis it žėrutis garbanomis; jo veidas buvo rūstus ir nuožmus. Rankoje jis laikė lazdą, primenančią lyg skeptrą, lyg kuoką ar afrikietišką trumpakotę ietį: šia lazda jis ir užmušė gyvatę, kai tik jinai, kupina vergiškos pagarbos, prišliaužė prie jo.

Juodaodė mergaitė, kuri buvo išmokyta nieko nebijoti, pajuto širdyje pyktį šiam žmogui, kadangi, jos supratimu, visi stiprūs vyrai turi būti juodaodžiai, ir tik misionierės — baltaodės, ir dar, kad jis užmušė jos bičiulę gyvatę, o iš dalies ir dėl to, kad vilkėjo tokiais juokingais baltais naktiniais marškiniais,— ji prisiminė, kaip mokytoja beviltiškai įtikinėdavo, kad ji privalanti gėdytis savo nuogumo ir nešioti sijonus. Ir kai ji kreipėsi į jį,jos balse nuskambėjo panieka.

— Aš ieškau dievo,— tarė ji. — Ar negalėtumei parodyti man kelio?

— Tu jį radai,— pasigirdo atsakymas. — O dabar pulk ant kelių ir garbink mane, įžūli būtybe, jei ne — saugokis mano rūstybės. Aš dvasių Valdovas: aš sutvėriau dangų ir žemę, ir visa, kas ten gyvena. Aš įliejau gyvatei nuodų ir pieno tavo motinos krūtims. Mano rankose mirtis ir visos ligos, ir griaustiniai, ir žaibai, ir audros, ir maras, ir visi kiti mano galybės ir didybės įrodymai. Klaupkis, mergiote, o kai ateisi pas mane kitą kartą, atnešk man kaip auką savo mylimą kūdikį ir nužudyk jį mano akivaizdoje: aš mėgstu ką tik pralieto kraujo kvapą.

— Aš neturiu vaiko,— pasakė mergaitė. — Aš skaisti mergelė.

— Tada atsivesk tėvą, ir tegul jis čia tave nužudo,— pasakė Dvasių Valdovas. — Ir žiūrėk, kad tavo gentis atgabentų man iki valiai ožkų bei avinų ir keptų juos čia ant atnašavimo laužo — tik šitaip galima suminkštinti man širdį. O jei ne, sunaikinsiu juos visus, užtraukdamas ant jų baisiausią marą, kad jie žinotų, kas jų dievas.

— Aš jums ne paikas kūdikis ir ne suaugusi pusgalvė, kad patikėčiau šiais tūžmingais paistymais,— atkirto juoda mergaitė.— Vardan tikrojo dievo, kurio ieškau, aš sunaikinsiu tave, kaip tu sunaikinai šitą vargšę gyvatę.— Taip tarusi, mojuodama lazda ji puolė kopti akmenimis aukštyn.

Tačiau, kai ji pasiekė viršūnę, pasirodė, kad ten nieko nėra. Ji taip suglumo, kad atsisėdo čia pat ir išsitraukė bibliją, norėdama sužinoti, kas atsitiko. Gal skruzdėlės išgraužė puslapius, o gal visi jie sutrūnijo nuo senumo, bet pirmieji puslapiai subyrėjo į dulkes, vos tik jai atvertus knygą.

Štai ir visa istorija. Nenuostabu, kad juoda mergaitė liovėsi ieškojusi. Tačiau Šo ieškojo toliau.

DVIDEŠIMT ANTRAS SKYRIUS

Karalius, arkivyskupas ir dama.
Airis ir ištikimybės tostai.
„Reginys ne tokiems, kaip aš...“

Nors kritikai laikėsi nuomonės, kad Šo dramaturgijos klestėjimo dienos jau praėjo, jis pats gyvai tebesidomėjo visais pasaulio įvykiais ir visuomet buvo pasiruošęs pareikšti savo nuomonę klausimu, kuris jam atrodė vertas dėmesio. O tokių klausimų jis rasdavo nemaža. Dabar, kai Šo buvo pripažintas vienu didžiųjų protų, anksčiau Anglijoje paplitusi priešiška pažiūra į jį taip pat pamažu išnyko: jis pasidarė tarsi kokia nacionalinė įžymybė, kaip Taueris, Stretfordas ar Britų muziejus. Kada tik jam paskambindavo laikraščių redaktoriai, jis visuomet turėdavo jiems paruošęs ką nors sąmojingo ir tinkamo, norint pacituoti jį, kaip autoritetingą išminčių ir pašaipūnį.

1935 metais karalius Edvardas VIII atsisakė sosto, nes, atkakliai siekdamas vedybų su išsiskyrusia amerikiete misis Simpson, užsitraukė ministro pirmininko, Kenterberio arkivyskupo ir bažnyčios nemalonę.

Savo nuomonę šiuo ginčytinu klausimu Šo išsakė dialogu tarp pagrindinių ginčo dalyvių. Dialogą „Karalius, konstitucija ir dama“ išspausdino Londono „Ivning stendard“. Pradžioje buvo pateikta nedidelė įžanga, trumpai apibūdinanti padėtį Anglijoje arba, kaip ją pavadino Šo, „Puspročių karalystėje“.

„Naujasis karalius,— rašė Šo,— nors ir sulaukęs keturiasdešimt metų amžiaus, tebebuvo viengungis; o dabar, prieš sėsdamas į sostą, jis nusprendė pasirūpinti savo likimu, parodyti gerą pavyzdį tautai ir pagaliau sukurti šeimą. Jam buvo reikalinga švelni, užjaučianti moteris, ir jis rado asmenybę, pasižyminčią kaip tik šitomis savybėmis. Kiek prisimenu, ji vadinosi misis Deizė Bel; ji buvo amerikietė ir jau du kartus ištekėjusi, o dėl to būtų buvusi labai gera žmona mūsų karaliui, kuris nebuvo vedęs dar nė karto. Visa tai atrodė visiškai natūralu, bet šioje puspročių šalyje niekuomet negali ti-

kėtis, kad viskas laimingai susiklostys. Pavyzdžiui, vyriausybė gali ramiai žiūrėti, kaip ištisi šalies rajonai skursta ir baigia nusigyventi; čia ji nė piršto nepajudins; bet užtat paskui ji staiga paskelbs pasaulio pabaigą vien dėl to, kad kažkoks užsienio diktatorius be jokių užuolankų pareiškė, girdi, Duvro kelyje pastatyti kilometriniai stulpai. Todėl karalius visiškai nenustebo, kai vieną gražią dieną jam staiga pranešė, kad atvyko arkivyskupas su ministru pirmininku ir primygtinai reikalauja tučtuojau juos priimti. Karalius, kuris praleido visą rytą su misis Bel, buvo gerai nusiteikęs, priėmė juos ir pasiūlė jiems kokteilio bei cigarų. Tačiau jie ne tik labai griežtai atsisakė vaišintis, bet ir kartu taip aiškiai parodė savo vidinį susierzinimą, kad karalius, šiek tiek sunerimęs, turėjo pasiteirauti, kas gi vis dėlto atsitiko.

Toliau galima pasakoti dialogo forma:

„M i n i s t r a s p i r m i n i n k a s. Ir jūs dar klausiate, sere? Laikraščiai apie tai mirgėte mirga. Mes neišvengėm netgi jos šuniuko fotografijos. Ko jūsų didenybė tikisi iš šito ryšio?

K a r a l i u s. Nieko nepaprasto; gegužės mėnesį mane vainikuos, o balandžio — vesiu Deizę.

M i n i s t r a s p i r m i n i n k a s *(kone šaukdamas)*. Tai neįmanoma! Tai beprotybė!

A r k i v y s k u p a s *(kurio katedroje išlavintas balsas gali būti laikomas aukščiausiu bažnytinės retorikos pasiekimu)*. To nebus. Jūs negalit vesti šitos moters.

K a r a l i u s. Norėčiau, kad ją vadintumėte misis Bel, arba, jeigu jums labiau patinka, Deize.

A r k i v y s k u p a s. Jeigu man tektų dalyvauti jūsų numatomų jungtuvių ceremonijoje, turėčiau kalbėti apie ją būtent kaip apie „tą moterį". O tai, kas jai tiktų dievo namuose, tiks ir čia. Bet aš atsisakysiu dalyvauti šioje ceremonijoje.

M i n i s t r a s p i r m i n i n k a s *(šaukia)*. O aš atsistatydinsiu!

K a r a l i u s. Koks siaubas! Ar tik nebus žiauru iš mano pusės priminti jums, kad atsiras kiti? Sendis Maklosis bet kuriuo momentu suorganizuos man Karališkąją partiją. Tauta mano pusėje. Šiaip ar taip, turėsite atsistatydinti gerokai prieš vainikavimą.

A r k i v y s k u p a s. Jūsų pašaipos manęs neliečia. Bažnyčia atsisakys pašventinti jūsų santuoką, prieštaraujančią konstitucijai."

Čia karalius išvardija precedentus, primindamas arkivyskupui, kad tasai anaiptol nėra visų sielų ganytojas plačioje Britų imperijos teritorijoje.

„Aš turiu skaitytis su 495 milijonais — na, tebūnie su 500 milijonų — savo pavaldinių. Iš jų tik vienuolika procentų krikščionys; ir net ši nežymi mažuma taip susiskaldžiusi ir pasiskirsčiusi į visokiausias sektas, kad aš nė žodžio negaliu pasakyti apie religiją, neužgavęs kieno nors jausmų. Esant tokiai padėčiai, mano atsidavimas protestantizmui įžeidžia popiežių ir jo bažnyčią. Jei mane vainikuos bažnyčioje, o ypač bažnyčioje su smailiu bokštu, įžeisiu kvakerius. Jei išpažinsiu trisdešimt devynis anglikonų bažnyčios įsakymus, būsiu priverstas pasmerkti prakeikimui daugumą savo numylėtų pavaldinių, ir šimtai milijonų iš jų bus priversti laikyti mane savojo dievo priešu. Taigi, nors visi šie religiniai vainikavimo apeigų pokštai labai paseno, negaliu jų keisti, čia jūsų reikalas. Bet aš galiu teisėtai susituokti, neįžeisdamas religinių jausmų nė vienam savo imperijos pavaldiniui. Mano santuoka bus civilinė, užregistruota vietinėje registratūroje. Ką jūs į tai pasakysite?

A r k i v y s k u p a s. Negirdėtas dalykas. Vis dėlto tai, be abejo, atpalaiduos mane nuo nemažų keblumų.

M i n i s t r a s p i r m i n i n k a s. Jūs mane paliekate, arkivyskupe?

A r k i v y s k u p a s. Aš tiesiog neišmanau, kuo galėčiau šiuo momentu atsakyti į labai nelauktą jo didenybės manevrą. Tad jūs geriau konstituciniu požiūriu vertinkite padėtį, kol man pavyks joje susigaudyti.

M i n i s t r a s p i r m i n i n k a s. Jūsų didenybė negali nepaisyti konstitucijos. Parlamentas visagalis.

K a r a l i u s. Jis išsaugoja šią savo reputaciją tik tol, kol nieko nesiima. Aš lygiai taip ištikimas konstitucijai, kaip ir jūs. Tačiau įsidėmėkite, kad jeigu pastūmėsite mane dalyvauti visuotiniuose rinkimuose, norėdami įsitikinti, ką šiuo klausimu galvoja mano tauta, aš pasiruošęs šiai kraštutinei prie-

monei. Jūs būsite neregėtai pažeminti. Laikraščių triukšmas, kuris iš jūsų pusės tėra grubi klaida, nedaro man jokio įspūdžio.

M i n i s t r a s p i r m i n i n k a s. Bet mes kalbame visai ne apie visuotinius rinkimus. Atvirai šnekant, ar jūs pasiruošęs elgtis taip, kaip pataria jūsų ministrai, ar ne? Šitai turime išspręsti.

K a r a l i u s. Na, o kokie gi jūsų patarimai? Ir su kuo jūs man patartumėte susituokti? Aš jau pasirinkau, dabar jūs parinkite. Negalima kalbėti apie santuoką tik šiaip — abstrakčiai. Griebkite jautį už ragų, siūlykite savo kandidatą.

M i n i s t r a s p i r m i n i n k a s. Bet kabinetas dar nesvarstė šio klausimo. Jūs lošiate ne pagal taisykles, sere.

K a r a l i u s. Norite pasakyti, kad jus aplošiau? To aš ir norėjau. Aš ir maniau, kad turiu išlošti.

M i n i s t r a s p i r m i n i n k a s. Aš visai ne apie tai, sere. Juk negaliu išrinkti jums žmonos!

K a r a l i u s. Vadinasi, šiuo klausimu jūs negalite man ir patarinėti. O jei negalite man patarti, tai kaip aš galiu elgtis pagal jūsų norus?

M i n i s t r a s p i r m i n i n k a s. Tai primena paprasčiausią sofizmą. Iš jūsų šito tiesiog nesitikėjau, jūsų didenybe. Jūs puikiai žinote, ką aš turiu galvoje. Ką nors iš karališkos giminės. Ne iš amerikiečių.

K a r a l i u s. Pagaliau mes išgirdome šį tą konkretaus. Anglijos ministras pirmininkas viešai priskiria amerikiečius prie neprisiliečiamųjų. Jūs įžeidžiate naciją, nuo kurios draugystės ir giminystės jausmų priklauso mano imperijos egzistavimas Rytuose. Išmintingiausieji mano bičiuliai politikai laiko Anglijos karaliaus ir amerikietės santuoką diplomatijos šedevru.

M i n i s t r a s p i r m i n i n k a s. Man nereikėjo taip kalbėti. Žinoma, aš apsirikau.

K a r a l i u s. Na, gerai, užmirškim apie tai. Bet jūs tebereikalaujate karališkos kilmės nuotakos. Vis dar svajojate apie dinastinę santuoką septynioliktojo amžiaus stiliumi. Ir aš, anglų karalius ir Didžiosios Britanijos monarchas, turiu keliauti po Europą, ieškodamas kokios penktos ar šeštos eilės pusseserės iš sosto netekusių, išvytų Burbonų arba Habsburgų, Hohencolernų arba Romanovų, į kurią visi spiauna tiek

jos pačios šalyje, tiek ir kitur. Niekuomet nedarysiu tokių kvailysčių, kurios, beje, visai nepopuliarios masių tarpe. Ir jeigu jūs vis dar tebegyvenate septynioliktame amžiuje, tai aš gyvenu dvidešimtame. Tai amžius respublikų ir galingų valstybių, kurias valdo buvę dažytojai, mūrininkai, nusipelnę darbininkai ir avalynės fabriko darbininkų sūnūs. Gal man tuoktis su vieno jų dukterimi? Patys išrinkite man uošvį. Yra Persų šachas. Yra Efendis Kaktotiurkas. Yra sinjoras Bombardinis. Yra her Bitleris. Yra plieninis rusų karalius. Tokia šiandieninė karališkoji giminė. Dar nežinia, ar kuris šių didžiųjų valdovų leis savo giminaitei tekėti už senamadiško karaliaus! Abejoju. Pasakysiu jums, kad nūdienėje Europoje nebeliko nė vienų karališkų namų, iš kurių galėčiau parsivesti nuotaką, nesusilpninęs Anglijos padėties; o jeigu jūs šito nežinote, vadinasi, nieko nežinote.

M i n i s t r a s p i r m i n i n k a s. Jums, atrodo, tiesiog aptemo protas.

K a r a l i u s. Neskaitlingai Londono klikai, atsilikusiai dviem ar trim šimtais metų nuo mūsų laikmečio, be abejo, būtent šitaip ir atrodys. Bet dabartiniam pasauliui geriau matyti...

A r k i v y s k u p a s. Manau, mums verčiau reikėtų aptarti atsisakymo nuo sosto galimybę.

M i n i s t r a s p i r m i n i n k a s. Taip, taip, jūsų didenybe, jūs turite atsisakyti. Tai išspręs visas problemas ir padės mums įveikti visus sunkumus.

K a r a l i u s. Mano pareigos jausmas, apie kurį taip jaudinančiai kalba jūsų draugai, vargu ar leis man palikti postą be jokio pasiteisinimo.

A r k i v y s k u p a s. Jūsų sostas bus sukrėstas iki pamatų.

K a r a l i u s. Palikite man spręsti, kadangi aš pats jame sėdžiu. Bet kas atsitiks su bažnyčios pamatais, jeigu ji privers mane vesti be meilės ir nesusituokus gyventi su moterimi, kurią tikrai myliu?

A r k i v y s k u p a s. Jums nėra ko taip daryti.

K a r a l i u s. Jūs žinote, kad aš pasielgsiu būtent taip, jei paklausysiu jūsų patarimo. Ar drįsite šito primygtinai reikalauti?

A r k i v y s k u p a s. Garbės žodis, premjere, aš manau, mums geriau išeiti. Jei būčiau prietaringas, man imtų rodytis, kad pats nelabasis diktuoja šiuos argumentus jo didenybei. Į juos stačiai nėra ką atsakyti; jie taip nesiderina su įprastine civilizuoto anglo galvosena, kad tiesiog neturi nieko bendro su tuo pasauliu, kuriam priklausome jūs ir aš.

K a r a l i u s *(stojasi, kadangi jo lankytojai irgi pakyla).* Be to, mano brolis, kuris turi paveldėti sostą, gali prieštarauti. Jis kaip tik vedęs paprastą merginą, kuri populiaresnė už bet kokią buvusią užsienio princesę. Be to, kol aš gyvas, jis niekuomet nebus laikomas tikru karaliumi. Jūs gautumėt nukirsti man galvą Negalima juokauti su sostu· jūs turite jį arba iš viso likviduoti, arba jį gerbti.

M i n i s t r a s p i r m i n i n k a s. Jūs užtektinai pasakėte, sere. Dėl dievo meilės, liaukitės.

K a r a l i u s Tąsyk pasilikite pusryčių Deizė taip pat bus. O gal norite, kad jums įsakyčiau tai padaryti?

A r k i v y s k u p a s Man kaip tik metas valgyti, aš baisiai išalkęs. Jeigu liepiate, neprieštarauju.

K a r a l i u s *(šnibžda suglumusiam ministrui pirmininkui, kuris drauge su juo leidžiasi laiptais)* Įspėju jus, brangusis Goldvinai, kad jei priimsite mano iššūkį ir išrinksite kandidatę į nuotakas, jos fotografija jau sekančią dieną pasirodys visuose laikraščiuose greta Deizės fotografijos. Deizės ir jos mažojo šunelio.

(Ministras pirmininkas liūdnai linguoja galva. Jie drauge eina prie stalo. Ministras pirmininkas beveik nepaliečia maisto; už tai arkivyskupas nieko nepalieka savo lėkštėje)."

Iš tikrųjų gyvenime viskas įvyko kitaip, ir Edvardas VIII gavo atsisakyti sosto

Atėjo metas vainikuoti karalių Jurgį VI, ir laikraštyje „Deili voiker" pasirodė toks Bernardo Šo komentaras:

„Vainikavimas — reginys ne tokiems, kaip aš. Iš prigimties aš nejautrus iliuzijoms ir stabų garbinimo atmosferai, kuri nori nenori susidaro tokių ceremonijų metu O kadangi mano profesija kurti iliuzijas teatre, tai žiūrėti į šiuos mėgėjiškus spektaklius man tiesiog nuobodu. Visi šie susigrūdimai gatvių judėjime ir kaimyninių Londono gatvių darkymas tri-

būnomis bei kur papuola iškabinėtomis vėliavomis iš akį rėžiančios raudonos, baltos ir mėlynos medžiagos — visa tai pernelyg nepatogu ir ne vietoje, nors aš anaiptol neketinu atimti malonumo iš žmonių, kuriems tai patinka, o iš mažo kaimelio, kur yra mano namas, nė nemanau atsiimti savo kuklaus indėlio, skirto surengti tokiai dienai priderančią ištikimybės šventę; bet aš, žinoma, sprunku į tolimiausią pajūrio kampelį, kuo toliau nuo viso šito triukšmo, kad, teisindamasis senyvu amžiumi, išvengčiau ir vainikavimui skirto banketo, į kurį mane pakvietė lordas-meras, tuo pačiu pagerbdamas literatūrą nors ir užkietėjusio bolševiko asmenyje. Remiantis akademiniais sumetimais, būtų reikėję priimti šį pakvietimą, nors aš vis dar tebesu airis ir man būtų nejauku ištikimybės ir patriotinių tostų metu.

Paskutinį kartą buvau per iškilmingus pietus Menšn Hauze prieš 50 metų ir, būdamas tada dar jaunas ir nežymus naujai pasirodžiusio laikraščio „Star" reporteris, apsimetinėjau, kad guviai tuštinu aplink einančią taurę (iš tikrųjų aš nė į burną neimu svaigalų). Kitą dieną spaudoje pasirodė mano ataskaita apie viską, kas įvyko. Nuo tada laikraščio „Star" atstovo daugiau niekuomet nekviesdavo.

Ceremonija abatijoje yra kuriozinė senų laikų atgyvena, kada karaliai būdavo įšventinami į aukščiausius žynius, o imperatoriai — į dievus... Konstituciniu požiūriu pasidarė svarbu, kad ši ceremonija turėtų kiek galint daugiau simbolinį charakterį, idant pagrindinis aktorius jos pernelyg rimtai nevertintų, kaip tai padarė vargšas Jokūbas II, ir nemanytų, jog kapitalistai leis daryti jam visa, kas tik ateis į galvą..."

DVIDEŠIMT TREČIAS SKYRIUS

Kol minia klausosi kalbų.
Paplitusi yda.
Kapitonai plukdo ant seklumos.
Disonanso išsprendimas.
Kas yra tiesa?
Perrašinėjant Naująjį testamentą...

Niujorke buvo pastatyta nauja Šo pjesė „Teisybė visada karti". „Pjesė buvo žemiau jo įprastinio lygio",— rašė kritikai, pabrėždami, kad Šo vis dėlto jau septyniasdešimt penkerių metų. Ir iš tiesų pjesė buvo gana supainiota ir padrika, nors joje, žinoma, galėjai rasti keletą visai įdomių ir gyvų dialogų. Vieno šios pjesės personažo — eilinio Miko prototipu buvo pulkininkas Lorensas iš Arabijos, kuris dėl nuopelnų per karą dykumoje pasidarė kone legendinė figūra, bet staiga vėl stojo į Britanijos karines oro pajėgas eiliniu. Šioje pjesėje daug vietos tenka diskusijoms karo etikos ir moralės klausimais, ir nors kai kurias vietas skaityti neabejotinai įdomu, pjesės nesėkmė pernelyg nestebina.

Kita Šo pjesė — „Ant seklumos" — pasakojo apie Anglijos ministro pirmininko ir jos politikierių mėginimą kovoti su nedarbu. Tai buvo aktualia tema parašytas farsas, kur Šo pateikė ryškias ir juokingas to meto politinių veikėjų karikatūras.

Pirmojoje pjesės scenoje policijos viršininkas Bešemas ateina į Dauning-stritą, į ministro pirmininko sero Artūro Čevendero rezidenciją pasitarti, kaip kovoti su nesibaigiančiom bedarbių demonstracijom.

„B e š e m a s *(šaltai).* Jūs mane kvietėte? *(Su nerimu)* Gal kas naujo?

S e r a s A r t ū r a s. Gatvių mitingai nesiliauna, ir tai jau peržengia visas ribas.

B e š e m a s *(su palengvėjimu).* O kokią žalą jie daro? Minia pavojinga, kada jai nėra ko klausytis ir į ką žiūrėti. O šitie mitingai jai teikia pramogą. Ir mums nėra nemalonumų... Ne, premjere, čia jau mano teisybė: tegul minia prasiblaško. Jums tai turėtų būti geriausiai žinoma.

S e r a s A r t ū r a s. Man? Ką norite tuo pasakyti?

B e š e m a s. Svarbiausia — neleisti, kad minia imtųsi kokių priemonių, tiesa?

S e r a s A r t ū r a s. Ko nors piktavališko. Taip, ko gero, jūsų teisybė. Vis dėlto...

B e š e m a s. Bet anglų minia nieko ir nesiims piktavališko ar ne piktavališko, kol klausysis kalbų. O jau tais, kurie sako kalbas, galite pasikliauti, jie aplamai nieko kito niekuomet nedaro. Pirmiausia, jie nežino kaip. Antra, bijo. Mano agentams liepta daryti spaudimą visoms šioms šnekėtojų draugijoms — etinėms, socialistinėms, komunistinėms, fašistinėms, anarchistinėms, sindikalistinėms, oficialioms leiboristinėms, nepriklausomoms leiboristinėms, ateistinėms, „Gelbėjimo armijai" ir bažnytinei armijai -- kad šitos draugijos siųstų į gatves savo geriausius gražbylius, naudotųsi situacija.

S e r a s A r t ū r a s. Kokia situacija?

B e š e m a s. Jie patys nežino, kokia. Niekas nežino, kokia. Tiesiog taip sakoma, tokia frazė, ant jos jie būtinai užkibs. O man reikia, kad darbas Trafalgaro aikštėje nenutrūktų nei dieną, nei naktį. Keletas parlamento narių leiboristų man taip pat labai praverstų. Jūsų žinioje stačiai unikalus niekatauškių sambūris! Jeigu jų bent penketą nukreiptumėt mums į Skotland Jardą, pastatyčiau juos ten, kur jie būtų tikrai naudingi.

S e r a s A r t ū r a s (*širsdamas*). Bešemai, turiu jums pranešti, kad mes nusiteikę labai ryžtingai ir norime padaryti galą šiai madai nepagarbiai atsiliepti apie bendruomenių rūmus. Mes net pasiryžę atiduoti teismui žymius pažeidėjus, nepaisydami jų aukštos padėties.

B e š e m a s. Artūrai, kaip policijos galva, aš ir pats dieną naktį kovoju su panašiais reiškiniais, tačiau pripažinkime faktą, kad dabar visi, išskyrus partinę kliką, bendruomenių rūmus laiko per nieką. *(Stojasi)* Tad padarysite, ko jus prašiau,— tegul ir toliau kalba, gerai?

S e r a s A r t ū r a s. Na, aš... e-e...

B e š e m a s. Jei tik nenusprendėte panaudoti kulkosvaidžių.

S e r a s A r t ū r a s. Ne, išmeskit tai iš galvos, Bešemai. *(Susimąstęs grįžta prie krėslo)*

B e š e m a s. Puiku! Tegul sau kalba. Labai ačiū. Atleiskite, kad sutrukdžiau jums tiek laiko, žinau, koks jis brangus."

Taigi ministras pirmininkas, palydėjęs išmoningą policijos viršininką, nusprendžia drauge su savo sekretore, energinga Hilda, imtis neatidėliotinų reikalų, kurių jis turi begalę. Įdomu, kas tai per reikalai?

„S e r a s A r t ū r a s (*energingai*). O dabar prie darbo. Darbas! Darbas! Darbas! (*Jis atsistoja ir pradeda žingsniuoti priešais stalą*) Noriu, kad užrašytumėt kai kuriuos metmenis kalbai, kurią turiu pasakyti šiandien po pietų bažnytiniame susirinkime. Arkivyskupas sako, kad anglų katalikai stačiai pamišo dėl vadinamojo krikščioniškojo socializmo ir esą aš privaląs juos nuo to sulaikyti.

H i l d a. Išliko tos senosios pastabos apie socializmo pergyvenamus ekonominius sunkumus, kurias naudojote pernai, kalbėdamas Britų asociacijoje.

S e r a s A r t ū r a s. Ne, šie dvasininkai per gerai apie viską informuoti. Be to, dabar ne laikas kalbėti apie ekonominius sunkumus: mes patys lig ausų į juos įklimpom. Arkivyskupas prašė: „Venkite skaičių, akcentuokite tą faktą, kad socializmas ardo šeimą." Aš manau, jo teisybė: trupučiukas emocijų šeimos tema — tai visuomet gerai veikia. Brūkštelėkit trumpai. (*Diktuoja*) Šeima. Civilizacijos atrama. Imperijos atrama.

H i l d a. Ar dalyvaus indusai bei mahometonai?

S e r a s A r t ū r a s. Ne. Šiame bažnytiniame susirinkime nebūna poligamijos šalininkų. Be to, visi žino, kad šeima — tai britų šeima. Tarp kitko, galėčiau tą ir pabrėžti. Užrašykite šią mintį atskira eilute ir didžiąja raide: „Vienas vyras — viena žmona." Dabar pasižiūrėsim, kaip ją būtų galima vystyti toliau. „Vienas vaikas — vienas tėvas." Kaip tai nuskambės?

H i l d a. Manau, atsargiau būtų sakyti: „Viena motina — vienas vaikas."

S e r a s A r t ū r a s. Ne, tai gali sukelti šypseną — kitokią, negu reikia. Verčiau nerizikuoti. Išbraukite. Nederamas juokas, o dar bažnytiniame susirinkime, gali viską sugadinti. Iš kur jūs gavote šiuos karolius? Labai mieli. Niekuomet anksčiau nesu jų pastebėjęs.

H i l d a. Jau du mėnesiai kaip juos nešioju kiekvieną dieną (*Išbraukdama pastabą dėl „vieno vaiko"*) Toliau?

S e r a s A r t ū r a s. Taigi, e-e... apie ką kalbėjome? *(Su apmaudu)* Prašiau jus manęs nepertraukti: aš jau taip gerai buvau sugalvojęs, o dabar viską užmiršau.

H i l d a. Atleiskite. Šeima.

S e r a s A r t ū r a s. Šeima? Kokia šeima? Šventoji šeimyna? Karališkoji šeima? Šveicoriaus Robinsono šeimyna? Paaiškinkite smulkiau, mis Henveiz.

H i l d a *(Su nuolaidžiu atkaklumu).* Ne kokia konkreti šeima. Šeima aplamai. Socializmas ardo šeimą. Šios dienos kalbai bažnytiniame susirinkime.

S e r a s A r t ū r a s. Ak taip, taip, taip, žinoma. Vakar išsėdėjau parlamente iki trečios valandos ryto, ir mano galva tarsi švininė, visiškai išsikvėpiau.

H i l d a. O ko jūs taip ilgai sėdėjot? Reikalas juk buvo menkas.

S e r a s A r t ū r a s *(pasipiktinęs).* Menkas! Ne, garbės žodis. Jums nereikėtų taip kalbėti, mis Henveiz. Didžiausios svarbos diskusija, kieno buvo teisybė, Džeimsono ar Tompsono, ryšium su tuo, ką Džonsonas pasakė kabinete!

H i l d a. Prieš dešimt metų.

S e r a s A r t ū r a s. O bene tai svarbu? Reikalo esmę sudaro pats iškėlimas klausimo, kas melagis — Džeimsonas ar Tompsonas, ir tai labai aktualus, pirmaeilis svarbos klausimas.

H i l d a. Bet juk abu jie melagiai.

S e r a s A r t ū r a s. Žinoma, abu. Vis dėlto balsavimas šiuo klausimu gali turėti įtakos, jiems įeinant į naująjį kabinetą Visi rūmai stojo piestu. Pavartykite rytinius laikraščius. Šiandien apie nieką daugiau ir neišgirsite.

H i l d a. O iš viso trys eilutės apie bedarbius, nors aš gavau 20 minučių brautis čionai pro minią..."

Pjesėje nemaža piktų ir komiškų pastabų, liečiančių šiuolaikinių politikierių gudrybes. Štai nedidelė ištrauka iš ministro pirmininko pokalbio su senu delegatu Hipniu:

„H i p n i s. Jūs gerai pažįstate merą, sere Artūrai. Jūs pavadinote jį „mano senas mielas bičiulis Tomas".

S e r a s A r t ū r a s. Kartą jis atnešė man kėdę rinkiminiame susirinkime. Ir, be to, jis turi vieną dirbtinį dantį, lyg ir

cinkinį. Dėl to jį ir įsidėmėjau. *(Geraširdiškai. Atsistodamas)* Kokiais niekais mums, ministrams pirmininkams, tenka užsiiminėti, misteri Hipni! Jūs ir patys tikriausiai žinote? *(Tiesia ranką, rodydamas, kad pokalbis baigtas)*

M i s t e r i s H i p n i s *(atsistodamas ir su užuojauta spausdamas jam ranką).* Telaimina dievas jūsų nekaltumą, sere Artūrai. Jūs dar nežinote, kas yra apgavikai. Palūkėkite, kas bus vėliau, kai tapsite leiboristų lyderiu. *(Mirktelia šeimininkui, eidamas prie durų)*"

Štai kaip senukas Hipnis aiškina serui Artūrui savo nenorą patekti į parlamentą:

„...Jis mane pribaigs, kaip pribaigė jau daugelį leiboristų, kurie ten pateko, kabinete apstu leiboristų, kurie iš pradžių buvo užkietėję raudonieji socialistai ir pasikeitė tik tiek, kad dabar važinėja į tuos Bakingemo rūmus, tarsi paveldėję perų titulus."

Pervargusiam nuo politinės veiklos ministrui pirmininkui žmona slaptai siunčia homeopatę, kurios diagnozė skamba kiek nelauktai.

„M o t e r i s *(vėl sėdasi).* Jus žudo baisus protinis neveiklumas.

S e r a s A r t ū r a s *(netikėdamas savo ausimis).* Kas... kas... kas jūs pasakėte?

M o t e r i s. Jus kankina labai paplitusi angliška liga — nepakankamas smegenų apkrovimas. Trumpiau sakant, tai sunkus, tačiau, matyt, išgydomo lengvabūdiškumo atvejis.

S e r a s A r t ū r a s. Lengvabūdiškumo! Ir kiek supratau, jūs pasakėte, kad lengvabūdiškumas — paplitusi angliška yda?

M o t e r i s. Taip. Siaubingai paplitusi. Mažne nacionalinis bruožas.

S e r a s A r t ū r a s. Ar jūs suprantate, kad tai beprotybė?

M o t e r i s. Kuris iš mudviejų — aš ar jūs — užplukdėme Angliją ant seklumos?"

Paklausęs šios moters patarimo, seras Artūras išvažiavo gydytis į Velsą ir, prisiskaitęs ten Markso veikalų, sugrįžęs pasiūlė tokį ryžtingą planą kovai su nedarbu, kad pastatė į

keblią padėtį netgi profsąjungas. Baigiamojoje pjesės scenoje iš lauko pro atvirą langą sklinda bedarbių daina: „Anglija, sukilk!" O ministras pirmininkas, prieš nusileidžiant uždangai, sušunka: „Įsivaizduok, kad ji ir iš tiesų sukils!"

Senu papratimu Šo sukūrė šiai pjesei ilgiausią pratarmę, iš esmės mažai susijusią su jos turiniu ir nagrinėjančią žmogžudystės, mirties nuosprendžio ir kitas problemas. Šioje pratarmėje randame gana įdomų tariamą Kristaus ir Pontijaus Piloto ginčą. Apie Kristaus teismo ir bausmės scenas evangelijoje Šo rašė:

„Kai perskaičiau šią istoriją, būdamas jau suaugęs, be to, dar profesionalas kritikas, taip didžiai nusivyliau, kad iki šiol jaučiuosi kaip tas muzikas, kuriam kartą, einant gulti, staiga ausyse pasigirdo neišspręstas disonansas; jis guli lovoje negalėdamas užmigti, kol pagaliau prisiverčia atsikelti, prieiti prie pianino ir pertvarkyti šį disonansą į konsonansą. Tai, ką toliau perskaitysite — mano mėginimas išspręsti Piloto disonansą."

Štai dalis Kristaus ir Piloto ginčo:

„Pilotas. Vadinasi, tu karalius?

Jėzus. Tu pasakei. Aš atėjau į šį pasaulį ir gimiau žmogumi vien dėl to, kad galėčiau atskleisti tiesą. Kiekvienas, kuris gali priimti tiesą, išgirs ją mano žodžiuose.

Pilotas. O kas yra tiesa?

Jėzus. Tu pirmasis, kuriam užteko proto apie tai paklausti.

Pilotas. Gana! Nemėgstu meilikavimo. Aš romėnas ir, žinoma, atrodau žydui nepaprastai protingas. Jūs, žydai, amžinai kalbat apie tiesą, teisumą ir teisingumą. Žodžiai jus maitina, kada nebepajėgiat užsidirbti pinigų ar kai iš skurdo neįstengiat įsigyti kitokio maisto. Šitie žmonės nori, kad tave nukryžiuočiau, tačiau aš dar nematau, kokią blogybę esi padaręs, ir dėl to verčiau ginče priblokšiu tave proto argumentais. Romoje gražiais žodžiais niekas netiki, alkano pasakomis nepapenėsi. Sakai, kad tavo pašaukimas atskleisti tiesą. Tegul taip, bet noriu žinoti, kas yra tiesa.

Jėzus. Tai, ką žmogus privalo tvirtinti, net jei bus apmėtytas akmenimis ir kalamas prie kryžiaus už savo žodžius.

Atskleidžiu tau šią tiesą, nesiekdamas naudos. Atskleidžiu ją be atlyginimo, norėdamas tave išgelbėti ir suprasdamas pavojų savo gyvybei. Argi taip elgčiausi, kai mano kūnas prieštarauja ir raitosi iš baimės, jei viešpats manęs tam neskatintų?

P i l o t a s. Jūs, žydai, naivūs žmonės. Jūs atradote tik vieną dievą. Mes, romėnai, atradome daugelį. Vienas jų — Melo dievas. Netgi jūs, žydai, priversti pripažinti melo Tėvą, kurį vadinate velniu, kaip visada apgaudinėdami save žodžiais. Bet tai labai galingas dievas, ar ne? O kadangi jis linksmina save ne tik melu, bet ir kitomis piktomis išdaigomis, kaip apmėtymas akmenimis ir nukryžiavimas, tai iš kur man žinoti, ar velnias tave gundo aukotis vardan melo, ar Minerva skatina tave aukotis vardan tiesos? Tad vėl tave klausiu, kas yra tiesa?

J ė z u s. Tai, ką jūs iš savo patirties žinot esant tikra, arba jaučiat širdimi, kad tai tikra.

P i l o t a s. Nori pasakyti, kad tiesa — tai žodžio ir fakto atitikmuo. Tikra, kad sėdžiu šiame krėsle, bet aš dar nesu tiesa, ir krėslas nėra tiesa: mes — tiktai faktai. Mano supratimas apie tai, kad sėdžiu čia, gali pasirodyti vien sapnas, o dėl to mano supratimas nėra teisingas.

J ė z u s. Gerai pasakei. Tiesa yra tiesa, ir niekas daugiau. Toks atsakymas tau.

P i l o t a s. Taip, bet kiek ją galima pažinti? Mes abu pripažįstame, kad aš sėdžiu šiame krėsle, nes mūsų pojūčiai tai patvirtina; ir visai nebūtina, kad du žmonės tuo pat laiku sapnuotų vieną ir tą patį. Bet kai tik aš pakilsiu, ši tiesa jau nebebus tiesa. Tiesa liečia dabartį, o ne ateitį, ir jūsų svajonės apie ateitį nėra tiesa. Netgi šiai dienai jūsų sprendimai nėra tiesa. Tiesa yra tai, kad aš sėdžiu šiame krėsle. Bet ar tiesa, kad tavo gentainiams geriau, jog aš sėdėčiau šiame krėsle ir primetinėčiau jiems romėnišką taiką, užuot jiems būtų leista skersti vienas kitą dėl amžino jų nežmoniškumo, kaip kad dabar, kai jie reikalauja, kad nužudyčiau tave?

J ė z u s. Egzistuoja viešpaties taika ir ramybė, kuri neprieinami mūsų protui. Ir ši taika nugalės Romos taiką, kai išmuš viešpaties valanda.

P i l o t a s. Labai miela, bičiuli. Tačiau dievų valanda dabar ir per amžius; visam pasauliui žinoma, ką reiškia tavo judėjų dievo taika. Argi aš nesu skaitęs apie Jėzaus Navino

žygius? O mes romėnai, sumokėjome už savo romėnišką taiką, už pax Romana savo krauju. Ir mes teikiame jai pirmenybę kaip paprastam suprantamam įstatymui, kuris sustabdo peilį, pakeltą prie kaimyno gerklės, norime verčiau jos, o ne tavo taikos, kuri mums nesuprantama, kadangi skatina žudyti vyrus, moteris ir vaikus vardan jūsų dievo. Tačiau taip galvojame tik mes. Bet ne tu. Ir todėl ne būtinai tai tiesa. Aš privalau remtis šia nuomone, nes vietininkas turi kuo nors remtis: jis negali bastytis keliais ir gražbyliauti, kaip darai tu. Jei tu būtum atsakingas vietininkas, o ne poetiškas valkata, greitai pastebėtum, kad pasirinkti man reikia ne tarp teisingumo ir neteisingumo, kurių niekuomet negaliu nustatyti, o tarp protingo, pagrįsto sprendimo ir sentimentalios, faktais nepatvirtintos paskatos.

J ė z u s. Ir vis dėlto sprendimas — negyvas, o paskata — pilna gyvybės. Jūs nesugebėsite primesti man savo protingo ir pagrįsto sprendimo. Jeigu jūs panorėsite nukryžiuoti mane, aš įstengsiu surasti dešimtį įrodymų šiai mirties bausmei pateisinti; ir jūsų policija taip pat pateiks jums šimtus faktų šiems įrodymams paremti. O jeigu jūs panorėsite manęs pasigailėti, aš surasiu jums tiek pat argumentų, pateisinančių šią malonę; o mano mokiniai pateiks jums tiek faktų, kad jums neužteks nei laiko, nei kantrybės išklausyti. Štai kodėl jūsų juristai gali lygiai sėkmingai ginti ir vieną, ir kitą pusę ir tuo būdu, neužsitraukdami nešlovės, ginti tą pusę, kuri jiems užmoka, panašiai kaip samdomas vežikas, kuris už tuos pačius pinigus pasiruošęs nuvežti tave tiek į šiaurę, tiek ir į pietus.

P i l o t a s. Tu protingesnis, nei tikėjausi: tavo teisybė. Tokia mano valia. Tokia ir ciesoriaus valia, kuri aukštesnė už manąją. O už jo valią aukštesnė dievų valia. Bet visos jos tolydžio prieštarauja viena kitai. Dėl to nė viena jų nėra tiesa, nes tiesa viena ir negali prieštarauti pati sau. Yra priešingų nuomonių ir valios pasireiškimų. Tačiau vienintelė tikra trumpalaikė tiesa yra ta, kad aš sėdžiu šiame krėsle. Vis dėlto tu tvirtini, kad atėjai skelbti tiesos! Tu, valkata ir gražbylys, kuriam nė karto gyvenime neprisiėjo skelbti nuosprendžio, lengvinti mokesčių naštos ar leisti edikto! O ką tu galėtum man pasakyti, ko iš tavęs lazda neišgautų mano budeliai, kaip prezumpcijos.

Jėzus. Lazda nėra priemonė prezumpcijai sudaryti, kaip mušimas nėra teisingumas, nors būtent taip tu pavadinsi jį savo pranešime ciesoriui tai žiaurumas. O tai, kad šis žiaurumas ydingas ir niekšiškas, nes jis — ginklas, kuriuo šėtono sūnūs žudo dievo sūnus,— kaip tik ir yra dalis tos amžinos tiesos, kurios tu atkakliai sieki.

Pilotas. Palik ramybėje žiaurumą. Visos vyriausybės žiaurios, nes nėra didesnio žiaurumo, kaip palikti nusikaltėlį nenubaustą. Gydantis griežtumas...

Jėzus. Ne, ne, prašau tavęs! Tu man atleiski, kilnusis vietininke, tačiau jau taip sutvėrė mane viešpats, kad nuo šitų oficialių frazių man širdis pyksta. O gydantis griežtumas man — vimdančios šaknelės. Aš kalbėjau su tavim kaip žmogus su žmogum, gyvais žodžiais. Neatsimokėk man nedėkingumu, paleisdamas apyvarton negyvas frazes.

Pilotas. Romėno lūpose žodžiai turi prasmę, judėjo lūpose jie tik pigus stiprių gėrimų pakaitalas. Jei mes jums leistume, jūs užplūstumėt pasaulį savo raštais ir psalmėmis, ir talmudais, ir žmonijos istorija pavirstų legenda, pilna gražių žodžių ir niekšiškų poelgių.

Jėzus. Ir vis dėlto pirmiausia buvo žodis, kuris vėliau tapo kūnu. Žodis buvo pirmapradis. Dievo žodis egzistavo jau tada, kai dar nebuvo mūsų. Dar daugiau, šis žodis buvo dievas.

Pilotas. Ir ką gi visa tai reiškia, susimildamas?

Jėzus. Skirtumas tarp žmogaus ir romėno tik žodyje; tačiau šis skirtumas esminis. Skirtumas tarp romėno ir judėjo irgi tik žodyje.

Pilotas. Tai tikras faktas.

Jėzus. Faktas, kuris iš pradžių buvo mintis, nes mintis yra žodžio turinys. Aš ne šiaip kaulų ir raumenų sankaupa: jei viskas būtų taip paprasta, aš sutrūnyčiau, subyrėčiau tavo akivaizdoje. Aš dieviškosios minties įkūnijimas: aš Žodis, kuriam suteiktas kūnas. Štai kodėl čia priešais tave aš apsireiškiau dievo pavidalu.

Pilotas. Skamba įtikinamai. Bet kas tinka vienam, pravers ir kitam. Ir jei tu esi Žodis, kuriam suteiktas kūnas, tai tikriausiai aš irgi toks esu.

Jėzus. O argi ne tai aš visą laiką tau sakau? Argi manęs neapmėtė gatvėse akmenimis už šiuos žodžius? Argi aš

nesiuntinėjau savo apaštalų į visus žemės pakraščius skelbti šitos didžios naujienos visiems nežydams ir visiems stabmeldžiams? Žodis yra dievas. Ir dievas mumyse. Tą pačią akimirką, kai ištariau šiuos žodžius, judėjai, mano gentainiai, ėmė kelti nuo žemės akmenis. Bet kodėl gi tu, ne judėjas, man už tai priekaištauji?

P i l o t a s. Aš tau už tai nepriekaištavau. Aš tau tik nurodžiau.

J ė z u s. Atleisk. Aš taip įpratau, kad man prieštarautų...

P i l o t a s. Tas ir yra, kad egzistuoja tiek įvairiausių žodžių, ir visi jie anksčiau ar vėliau įsikūnija. Pavaikštinėk tarp mano kareivių ir išgirsi nemaža biaurių žodžių, pamatysi nemaža žiaurių ir šlykščių poelgių, kurie pirmiau buvo tik mintis. Aš neleidžiu tarti šitų žodžių mano akivaizdoje. Aš baudžiu už tokius poelgius kaip už nusikaltimus. Ir gali pasirodyti, kad tavo tiesa, kaip tu ją vadini, taipogi tiktai mintis, kuriai tu suradai žodžius ir kuri pavirs darbais, jei tik leisiu tau sėti šiuos žodžius žmonėse. Tavo gentainiai, atvedusieji tave, pasakė man, kad tavo mintys šlykščios, o žodžiai niekina dievą. Kuo galiu paneigti jų žodžius? Nematau skirtumo tarp mano kareivių šventvagiško burnojimo, apie kurį praneša mano centurionai, ir tavo piktžodžiavimų, apie kuriuos man pranešė tavo žyniai?

J ė z u s. Vargas tau ir šiam pasauliui, jei tu nematai skirtumo!

P i l o t a s. Šitaip manai tu. Ką gi, manęs tai negąsdina. O kodėl taip manai?

J ė z u s. Aš ne manau: žinau. Šitą žinojimą gavau iš dievo.

P i l o t a s. Aš gavau tokį pat žinojimą iš keleto dievų.

J ė z u s. Jei tu sužinojai tiesą, vadinasi, gavai iš mano dievo, kuris yra tavo dangiškasis tėvas lygiai taip, kaip mano. Jis turi daugelį vardų, ir prigimtis jo įvairialypė. Vadink jį, kaip nori. Ir vis dėlto jis mūsų tėvas. O argi tėvas meluoja savo vaikams?

P i l o t a s. Taip, ir dažnai. Tu turi ir žemiškuosius tėvą ir motiną. Tai jie išmokė tave to, ką skelbi?

J ė z u s. Žinoma, ne!

P i l o t a s. Tokiu atveju tu neklausai tėvo ir motinos. Neklausai bažnyčios. Pažeidi savojo dievo priesakus ir pareiški savo teisę šitaip elgtis. Tu užtari vargšus ir tvirtini, kad

lengviau kupranugariui išlįsti pro adatos skylutę, negu turčiui patekti į dangaus karalystę. Ir vis dėlto tu puotavai pas turtuolius ir skatinai paleistuves eikvoti tavo kojų kvepalams pinigus, kuriuos reikėjo išdalinti vargšams,— šituo taip įširdinai savo iždininką, kad jis išdavė tave vyriausiajam žyniui už saujelę sidabrinių. Na ką gi, puotauk, kiek širdis geidžia: nekaltinu tavęs, kad nenori vaidinti fakyro arba vaizduoti keliuose kvailos asketiškos baidyklės. Tačiau negaliu leisti, kad triukšmautum šventykloje ir švaistytum pinigmainių auksą, dėl kurio tavo mokytiniai ima peštis. Aš turiu laikytis įstatymų. O įstatymas draudžia nepadorumą, kurstymą maištauti ir niekinti dievą. Tu kaltinamas kurstymu maištauti ir dievo niekinimu. Ir tu — nesiteisini, tik šneki man apie tiesą, kuri tėra vien tai, į ką tau norisi tikėti. Man nerūpi tavo piktžodžiavimas dievui: romėno akimis visa judėjų religija — ištisas dievo niekinimas. Bet tavo vyriausiajam žyniui tai labai svarbu; ir aš tegaliu palaikyti tvarką judėjų tarpe tik tada, jei elgiuos su šitais judėjiškais paikšiais, atsižvelgdamas į judėjiškas jų paikystes. Tačiau kurstymas maištauti liečia betarpiškai mane ir mano pavaldinius; o kadangi užsigeidei pakeisti Romos imperiją karalyste, kurios soste sėdėsi tu, o ne ciesorius, tavo nusikaltimas yra baisus. Nenorėčiau tavęs nukryžiuoti; nors tu viso labo tik judėjas, be to, dar ir nesubrendęs jaunuolis, vis dėlto pripažįstu, kad judėjišku mastu esi garbingas žmogus. Todėl man nejauku, pagalvojus, kad turiu atiduoti miniai garbingą žmogų, net jeigu šis jo garbingumas yra judėjiškas garbingumas. Juk aš pats patricijus, vadinasi, garbingas žmogus: o varnas varnui akies nekerta. Ir aš leidžiuosi į tokias ilgas kalbas su tavimi, vildamasis rasti kokią dingstį, kad galėčiau atleisti tau ir už tavo piktžodžiavimą dievui, ir už tavo kurstymą maištauti. O tu apsigynimui nepateiki man nieko, tik tuščias frazes apie tiesą. Aš nuoširdžiai noriu tavęs pasigailėti; nes jei tavęs neišlaisvinsiu, turėsiu paleisti šį niekšą Barabą, kuris nuėjo žymiai toliau, negu tu — kažką užmušė, kai tuo tarpu tu, kiek suprantu, tik prikėlei iš numirusių kažkokį judėją. Dėl to pagalvok paskutinį kartą ir surask kokią tinkamą dingstį, kad galėčiau paleisti dievo niekintoją ir kurstytoją.

Jėzus. Neprašau paleisti manęs. Nė nenorėčiau, kad mane paliktum gyvą Barabo mirties kaina, net jei tikėčiau, kad

gali nukreipti kančią, kuri man skirta. Vis dėlto, norėdamas patenkinti tavąjį tiesos siekimą, pasakysiu tau, kad atsakymas į tavo klausimą — tavo paties žodžiuose, kad nei tu, nei kalinys, kurį teisi, negali įrodyti savo teisumo. Todėl neprivalai teisti manęs, idant nebūtum teisiamas. Be kurstymo maištauti ir piktžodžiavimo dievui pasaulis sustotų vietoje, ir dievo karalystė nepriartėtų prie mūsų nė per žingsnį. Romos imperija prasidėjo nuo to, kad vilkė išpenėjo du žmogaus vaikus. Jei šie vaikai nebūtų buvę protingesni už savo įmotę, jūsų imperija būtų vilkų gauja. Kaip tik dėl vaikų, kurie protingesni už savo tėvus, pavaldinių, išmintingesnių už savo imperatorius, valkatų ir elgetų, gudresnių už savo žynius,— kaip tik dėl jų žmonės nustoja buvę plėšriaisiais žvėrimis, o galų gale ima tikėti į mane ir išsigelbėjimą.

Pilotas. Ką reiškia tikėti į tave?

Jėzus. Tai reiškia matyti pasaulį taip, kaip aš jį matau. Ką gi daugiau tai gali reikšti?

Pilotas. O tu ir esi Kristus, mesijas?

Jėzus. Net jeigu būčiau šėtonas, mano argumentai tebebūtų teisingi.

Pilotas. Vadinasi, aš turiu tausoti ir skatinti kiekvieną eretiką, kiekvieną maištininką, kiekvieną įstatymų pažeidėją ir kiekvieną sukčių dėl to, kad jis staiga gali pasirodyti protingesnis už visas ankstesnes kartas, sukūrusias romėnų įstatymus ir jų pagrindu Romos imperiją?

Jėzus. Juos pažinsi iš jų vaisių. Venk slopinti mintį, kuri atrodys tau nauja. Ši mintis gali pasirodyti dievo karalystės žemėje pagrindas.

Pilotas. Lygiai taip ji gali būti ir visų karalysčių, visų įstatymų ir visos žmonijos pražūtis. Gali paaiškėti, kad tai mintis plėšraus žvėries, kuris trokšta susigrąžinti valdžią.

Jėzus. Plėšrus žvėris netrokšta sugrįžti: ateiti trokšta dievo karalystė. Imperija, kuri iš baimės dairosi atgal, užleis vietą karalystei, su viltimi žiūrinčiai į priekį. Iš baimės žmonės netenka proto, viltis ir tikėjimas teikia jiems nuostabios išminties. Žmonės, kuriuos tu įbauginsi, nesustos prieš jokią piktadarybę ir žus nuodėmėse; žmonės, kuriems aš įžiebsiu tikėjimą, paveldės žemę. Ir aš liepiu tau: pašalink baimę. Nekartok man tuščių žodžių apie Romos didybę. Romos didybė, kaip tu ją vadini, ne kas kita, kaip baimė: jūs bijote praeities,

bijote ateities, bijote vargšų, bijote turčių, bijote vyriausiųjų žynių, bijote judėjų ir graikų, kurie pasiekė išsimokslinimo, bijote galų, gotų ir hunų, kurie yra barbarai, bijote Kartaginos, kurią sugriovėte, norėdami atsikratyti jos keliamos baimės, o dabar jos bijote dar labiau, negu anksčiau, bijote savo majestotiško ciesoriaus, stabo, kurį patys sukūrėte, ir bijote manęs, vargingo valkatos, sudaužyto ir išniekinto, bijote visko, išskyrus tik dievo valią, ir netikite į nieką, tik kraują, auksą ir geležį. Jūs, ginantieji Romą, jūs esat amžinos baimės perimti; aš, kuris ginu dievo karalystę, mečiau iššūkį vis kam, netekau visko ir įgijau amžinąjį vainiką.

Pilotas. Tu įgijai tik erškėčių vainiką ir būsi apvainikuotas juo ant kryžiaus. Tu pavojingesnis, negu aš maniau. Man nerūpi tavo šventvagystės prieš dievą ir aukščiausius žynius: dėl manęs gali nutrempti jų religiją į pragarą. Betgi tu piktžodžiavai prieš ciesorių ir imperiją; tu žinai, ką kalbi, ir sugebi nukreipti prieš ją žmonių širdis, kaip vos nenukreipei maniškės. Todėl aš privalau susidoroti su tavim, kol dar pasaulyje egzistuoja įstatymas.

Jėzus. Įstatymas aklas be patarimo. Tasai patarimas, su kuriuo sutinka žmonės, yra tuštybė: jis tėra jų pačių balsų atgarsis. Milijonas tokių atgarsių nepadės tau teisingai valdyti. Bet tas, kuris nebijo tavęs, kuris gali parodyti tau ir kitą daiktų pusę, tasai tau neįkainojama vertybė. Nužudyk mane, ir tu aklas prasmegsi į savo prarają. Didžiausias iš dieviškųjų vardų — Patarėjas, ir kai tavo imperija subirs į dulkes, o tavo vardas bus tik žodis tautų lūpose, gyvojo dievo šventovės tebešlovins Įstabųjį Patarėją! Amžinąjį pasaulio Tėvą ir Valdovą."

Šo nieko nereiškė iš naujo perrašyti ar patobulinti Naująjį įstatymą, lygiai kaip pagerinti Šekspyrą: jam buvo jau per aštuoniasdešimt, kai jis perrašė paskutinįjį Šekspyro „Cimbelino" veiksmą, tvirtai įsitikinęs, kad Šekspyras būtų jam už tai dėkingas.

Apibendrindamas savo dramatizuotą Kristaus teismą, Šo rašė:

„Kalbant trumpiau ir be dramatizmo, svarbiausia yra tai, kad civilizacija negali vystytis be kritikos, o dėl to, norėdama išsigelbėti nuo sustingimo ir puvimo, ji privalo paskelbti

kritikos laisvę ir nebaudžiamumą. Būtina toleruoti ne tik tuos pasiūlymus, kurie, būdami nauji, atrodo įdomūs, valstybei priimtini bei padorūs, bet ir tuos, kurie stebina nekritiškai nusiteikusius žmones kaip netinkami, kurstytojiški, šventvagiški, eretiški bei revoliucingi. Katalikiškam sveikos minties institutui, kuris vadinasi šėtono kurstymas, šiuo atveju turėtų būti teikiama pirmenybė. Sunkiausia, kai reikia nustatyti, kur prieš mus kritikas, o kur nusikaltėlis arba pamišėlis, kur laisvė nurodyti, o kur laisvė pamokyti pavyzdžiu. Sakysim, gali pasitaikyti gyvybiškai būtina leisti žmogui ginti nudizmą, bet juk gali būti visiškai netikslinga leisti jam vaikštinėti nuogam po Pikadilį. Karlas Marksas, Britų muziejaus skaitykloje pasirašęs mirties nuosprendį privatinei nuosavybei, atliko šventą darbą; tačiau jei Karlas Marksas būtų pasiuntęs buto mokestį už vilą Meitlend Parke tiesiai finansų ministrui ir iššaudęs namo savininko agentus, kai jie būtų atėję uždėti arešto jo baldams arba įvykdyti įsakymo dėl jo iškėlimo, vargu ar jam būtų pavykę išvengti kartuvių, remiantis savo teise į kritiką. Kol kritika nepakeis įstatymų, pareigūnas, vykdantis šiuos įstatymus, negali leisti kritikui naudotis dar neįvykusių permainų vaisiais."

Vargu ar airių mėgėjas bitininkas, kuris taip energingai protestavo prieš pamfletą „Juoda mergaitė ieško dievo", būtų parodęs didelį entuziazmą, perskaitęs Kristaus ir Pontijaus Piloto dialogą.

DVIDEŠIMT KETVIRTAS SKYRIUS

Šo keliauja.
Viena vieta labai panaši į kitą.
Ar verta įsiminti faktus?
Neapsakoma pagunda uždainuoti.
Šimtaprocentinis amerikietis.

Daugiausia Šo keliavo, būdamas jau septyniasdešimt penkerių metų. Jį patį nelabai domino išvykos į užsienį, bet Šarlotė mėgo keliauti. O svarbiausia — ji vis tebemanė, kad tai neblogas būdas atpalaiduoti jį nuo sekinančio darbo. Be to, tai buvo proga pabėgti nuo Anglijos žiemos į šiltesnius kraštus.

„Ji tąsė mane po visą pasaulį",— sakė jis.

„Ketinu apkeliauti žemės rutulį,— rašė jis laiške 1932 metų gruodžio 9 dieną. — Dabar jau nebegrįšiu iki balandžio, jei tik iš viso grįšiu."

Beje, veikiai jis pastebėjo, kad gali rašyti ir laive. Jis net savotiškai išmoko apsisaugoti nuo pašaliečių. Apie tai jis pasakojo laiške bičiuliui:

„Aš išmokau tiksliai išskirti iš publikos tarpo kokią bejėgę damą, kurios vienintelis troškimas — susidraugauti su įžymybe. Radęs ją, pasistatau sau krėslą denyje šalia jos krėslo ir pasiteirauju, ar ji neprieštaraus, jei vietoj pokalbio kiek padirbėsiu, rašydamas naują pjesę. Ji ima neapsakomai džiūgauti, kad jai teko Dži-Bi-Es gynėjos vaidmuo, ir, pašėlusiai mostaguodama rankomis, veja šalin kiekvieną, kuris nori prieiti prie manęs, ir šnibžda: „Misteris Šo rašo naują pjesę." Taip aš įsigyju naują draugą ir užsitikrinu absoliučią ramybę visam kelionės laikui."

Pati kelionė jo netraukdavo. Štai kaip jis aiškino tai 1908 metais laiške draugui:

„Kitą šeštadienį aš leisiu žmonai jėga tempti mane, nelaimingą, jūros ligos nukamuotą, per Šiaurės jūrą, iki pat Švedijos, nors neturiu menkiausio noro pamatyti tą šalį, juoba kad jos kalbos nesuprantu nė žodžio; tačiau žmona mano, kad

ten manęs nepasieks joks paštas ar telegrafas, tribūna ar posėdžių salė, teatras su jo nesibaigiančiomis repeticijomis ir varginantis, žmogų stingdantis literatūros jungas, nuo kurio negaliu atsipalaiduoti namie. Tris ar keturis kartus per metus tolydžio įsiliepsnoja vis ta pati mudviejų kova — prasideda amžini: „Tu privalai išvažiuoti" ir „Ak, palik mane ramybėje, aš neturiu laiko..." Žinoma, apsimetu, kad viskas puiku, gėriuosi kelionėmis, gėriuosi jomis, sakau, kad geriau pavargti ir eikvoti jėgas, negu užsisėdėti, pareiškiu, kad gyvenimas — tai veikla, judėjimas, ir kad tinginys ne gyvena, o gyvalioja ir panašiai, bet viskam yra saikas, ir tokiomis akimirkomis, kaip ši, kai sezonas jau baigiasi, aš svajoju, su kokiu džiaugsmu perskelčiau kiaušą pamokslautojui, garbinančiam gyvenimą nuolatinėse kelionėse."

Jų laivas užsuka į daugelį pasaulio uostų, ir Šo, kaip tarptautinei garsenybei, nedelsiant rengiami priėmimai, kurių, jei tik įmanoma, jis stengiasi išvengti.

Štai Šo pokalbis su Hesketu Pirsonu, dramaturgui sugrįžus iš kelionės aplink pasaulį:

„Sakykite, ar jums kas padarė didelį įspūdį jūsų kelionės metu?

— Niekas. Viena vieta labai panaši į kitą.

— O žmonės?

— Ne. Visi jie žmonės, ir tiek.

— Ar matėte Tadž-Machalą Agroje?

— Ne. Visi kiti mūsų grupės nariai stengėsi apžiūrėti Indiją per savaitę. Aš pasilikau Bombėjuje, kur įsitikinau, kad mano religija vadinasi džainizmas.[1]

— O ar matėte Didžiąją kinų sieną?

— Mes skridome virš jos lėktuvu.

— Kaip patiko?

— Lygiai kaip bet kuri kita.

— Uolėti kalnagūbriai, tikriausiai, padarė jums įspūdį?

— Jų nemačiau. Man užteko trijų uolų netoli Dublino."

Žurnalistui, paklaususiam, ką jis galėtų pasakyti apie aplankytas šalis, Šo atsakė:

[1] Budizmui artimos indusų sektos „džaina", mokymas.

„Siamą verta aplankyti, nes ten jaunoji karta gerbia senių išmintį. Jie netgi kreipiasi patarimo į labiausiai patyrusius senius. Pas mus Anglijoje aš turiu pats lįsti su patarimais, ir niekas nekreipia į juos nė mažiausio dėmesio.

— O Siame jaunimas laikosi senių patarimo?

— Žinoma, ne! Ir kadangi jie neturi savo siamiškojo Šo, būtų labai kvaila, jeigu jie jų laikytųsi. Tačiau jiems bent užtenka takto klausti patarimo."

Honkonge jiems „užteko takto" kreiptis į jį patarimų, ir jis sutiko skaityti paskaitą tenykščiame universitete.

Laikraštyje „Niujork taims" 1933 metų vasario 12 dieną buvo išspausdinta ataskaita apie šią paskaitą:

„Aš tvirtai laikausi nuomonės,— sakė Šo,— kad visus pasaulio universitetus reikia sulyginti su žeme, o vietas, kuriose jie stovėjo, pabarstyti druska.

Niekuomet nesiliausiu kartojęs, kad visai neseniai civilizaciją buvo bemaž sunaikinęs didžiulis karas. Mes netgi nežinome, ar ji nebuvo visiškai sunaikinta, bet tai jau nebeturi reikšmės, nes karas parodė, kiek mažai civilizacijos būta žemėje.

Šį karą vykdė žmonės, baigę universitetus. Pasaulyje yra dvi pavojingos žmonių kategorijos. Tai mokslo nebaigusieji, kurie pusiau sunaikino civilizaciją, ir mokslus užbaigusieji, kurie vos nepražudė pasaulio.

Patariu jums labai atidžiai išstudijuoti profesoriaus Flinderso Petrio veikalus. Mano jaunystėje, o tai buvo prieš dievai žino kiek metų, niekas nieko nežinojo apie senovės civilizacijas. Žinojome šiek tiek apie Graikiją ir apie Romą, žinojome, kad Roma žlugo ir kažkokiu būdu prasidėjo viduramžiai; tačiau kol profesorius Flindersas Petris nepradėjo atkasinėti šitų senovinių civilizacijų, mes net neįsivaizdavome, kiek civilizacijų, panašių į mūsiškę, žlugo. Ir beveik visos jos žlugo dėl išsimokslinimo kaltės.

Manau priežastį čia būsiant tokią, kad civilizacijai išsaugoti reikalingi daugmaž orginalaus proto žmonės. O universitetai išleidžia žmones su dirbtiniu protu. Jūs įstojate ten, ir jie išguja jūsų pačių protą ir mainais įdeda jums dirbtinį. Pagal tai aš numatau ir visišką mūsų civilizacijos krachą; sa-

Vo ruožtu mes taip pat grįšime prie to, ką vadins viduramžiais.

Žinoma, aš nežinau, kaip jums reikia pasielgti. Jūs galite paklausti: „Ar man mesti universitetą?" arba: „Ar ne geriau stačiai išeiti į gatvę?"

Tiesą sakant, nežinau. Universitete vis dėlto galima šį tą gauti. Čia jūs įgyjate visuomeninio gyvenimo įgūdį, o tatai naudinga, ir aš tai rekomenduočiau ir savo sūnui, jei tik jį turėčiau. Pasiųsčiau jį į universitetą, o palydėdamas įspėčiau: „Saugokis, kad negautum ten dirbtinių smegenų. O knygų, kurias jie tau patars skaityti, neskaityk."

Vadovėlis — tai knyga, netinkama skaityti. Už tai, kad aš likau visiškai nemokytu žmogumi, esu dėkingas vadovėliams, kurių stačiai negalėjau skaityti. Per tą laiką, kurį derėjo skirti vadovėlių skaitymui, aš skaičiau tikras knygas, parašytas žmonių, iš tiesų mokančių rašyti, o tatai visai nebūdinga vadovėlių autoriams.

Tad žiūrėkite, skaitykite, kaip jau esu sakęs, tikras knygas, o vadovėlius naudokite tik tiek, kad jūsų gėdingai neišvytų iš universiteto. Skaitykite geras knygas, tikras knygas ir visa širdimi kibkite į revoliucines knygas Gilinkitės į komunizmą ir panašius dalykus. Jei netapsite revoliucionieriais, būdami dvidešimt metų, tai, sulaukę penkiasdešimt, pasidarysite visai nepakenčiamos prieštvaninės baidyklės. O jeigu jūs, būdami dvidešimt metų, tapote raudonaisiais revoliucionieriais, tai sulaukę keturiasdešimt metų turite galimybių pasidaryti visai šiuolaikiniais žmonėmis!

Aš jums viena tepasakysiu: eikite ir toliau ta kryptimi, ginčykitės su savo dėstytojais. Jei įmanoma, išklausę istorijos profesoriaus, kuris išdėstys jums savo pažiūras, pasakykite jam: „Mes susipažinome su jūsų pažiūromis, o dabar norėtume pasiieškoti kito istorijos profesoriaus, kuris su šiomis pažiūromis nesutiktų (tokių galima lengvai rasti). O tada paklausysime, kaip jūs ginčysitės."

Visada pažinkite dalyką prieštaravimuose. Tik tada pastebėsite, kad yra nuolatinis sąmokslas, kurio tikslas dėstyti tą patį dalyką dogmatiškai ir vienpusiškai. Į universitetą ateina daug jaunuolių, kurie visiškai nesugeba nieko įsisavinti, ir vis dėlto čia jiems turi suteikti universiteto laipsnius: atitinkamai juos tenka mokyti, kaip atsakinėti į klausimus.

Jeigu jiems kas sakytų, kad ta ar kita problema turi dvi puses, jie beviltiškai susipainiotų. Norėdami išlaikyti egzaminą, niekuomet nesirauskite, ieškodami tikrosios klausimo esmės. Prieikite prie savo dėstytojo ir paklauskite: „Kaip turiu atsakyti į tokį ir tokį klausimą?"

Jaunystėje man teko būti kritiku. Rašiau kritikos straipsnius savaitraščiams apie paveikslus ir spektaklius. Eidamas į paveikslų galeriją — sakysim, į Karališkosios akademijos parodą,— aš suprasdavau, kad galiu parašyti apie ją tik vieną straipsnį. Geriausiu atveju — du, o ten būdavo po du ar tris tūkstančius paveikslų. Dėl to aš turėdavau peržiūrėti viską probėgšmais ir atrinkti dešimt — penkiolika drobių, išsiskiriančių iš daugybės paveikslų, apie kuriuos paprastai sakoma „ir kiti".

Taip turėsite pasielgti ir jūs. Kai jūsų profesoriai ir dėstytojai pateiks jums atsitiktinį faktų rinkinį, jūs privalote pasakyti: „Šitaip nieko nebus; nėra prasmės visa tai įsiminti." Ir lyg sendaiktininkas, kuris rausiasi istorijos sąšlavyne, jūs turite įvertinti savo radinį, pasilikdami tinkamus dalykus ir kiek tik įmanoma užmiršdami visa kita. Tik tada tapsite išsimokslinusiais žmonėmis; tada žinosite keletą faktų, kuriuos verta įsiminti. Žmogus, kuris laiko galvoje visa, ko neverta prisiminti, kartais pasiekia aukščiausią universitetinį laipsnį. Ir tik viena galima padaryti su tokiu žmogumi,— jį palaidoti."

Paskutinė šalis, kurią aplankė Šo savo kelionės aplink pasaulį metu, buvo Amerika. Jam niekuomet anksčiau neteko lankytis Amerikoje, nors jo vardas ten buvo gerai žinomas, pjesės jau seniai buvo statomos ir jis gaudavo nemaža pajamų.

Trečiajame dešimtmetyje jis buvo pakviestas keliauti su paskaitomis po JAV, tačiau atsakė: „Negaliu pasirodyti Amerikoje. Mane ten mirtinai nukamuos."

Tarp kitko, misis Šo norėjo, kad jis atliktų tokią kelionę, ir sutikęs jis vis dėl to padarė visa, kas įmanoma, kad galėtų šią kelionę sutrumpinti iki minimumo. Jie išlipo iš laivo vakarinėje pakrantėje, Sanfranciske, ir iš ten išskrido lėktuvu į svečius pas Viljamą Rendolfą Herstą, laikraščių magnatą ir multimilijonierių. Paskui Šo vėl sėdo į garlaivį ir nuplau-

kė palei Ramiojo vandenyno krantą į Panamą, o iš ten palei Atlanto vandenyno pakrantę — į Niujorką, kur teišbuvo vieną dieną ir kalbėjo didžiulei auditorijai „Metropoliten Opera Haus" salėje.

Jis niekuomet nepataikavo Amerikai, dažnai erzino jos publiką, jos spaudą. Kartą jis parašė apie amerikiečius:

„Norint sužadinti didelį jų susidomėjimą, ypatingą dėmesį ir pastovią meilę savo asmeniui, tereikia išjuokti juos viso pasaulio akyse. Dikensas amžiams užkariavo jų širdis, negailestingai pavaizdavęs tipišką amerikietį vėjavaikiu, sukčium ir galvažudžiu... Aš pats irgi pasistengiau nė karto nepasakyti apie Jungtines Amerikos Valstijas gero žodžio. Aš išjuokdavau šios šalies gyventojus, vadindamas juos storžieviais. Aš apibūdinau šimtaprocentinį amerikietį kaip 99 procentų idiotą. Ir visi jie mane stačiai dievina."

Jis charakterizavo amerikiečių padorumo ir švaros kultą kaip „rafinuotą sąmokslą prieš gamtą, siekiant apkaltinti ją nešvankumu" ir sakė, kad „...bukaprotystė, tik bukaprotystė trukdo Amerikai mūsų laikais."

„Kurių galų iš Londono važiuoti į Ameriką? — klausė jis.— Aš nenoriu gėrėtis Laisvės statula... Aš Ironijos ir Humoro meistras. Bet netgi mano polinkis ironizuoti nesiekia taip toli."

Kai amerikiečiai nenorėjo sutikti su jo apibrėžimais, jis pareiškė, kad jo pateiktoji amerikiečių charakteristika tinka ir bet kuriai kitai žemės nacijai, todėl amerikiečiai be reikalo pučiasi, tardami, kad jie vieninteliai kvailiai pasaulyje.

Prieš jam atvykstant į Niujorką, amerikiečių spauda užsipuolė jį už repliką, tariamai pasakytą pokalbyje su Elena Keler, genialiąja nerege ir kurčnebyle, kuri išgarsėjo visame pasaulyje savo protu ir išsilavinimu. Rašė, kad, susitikęs su ja, Šo pasakė: „Visi amerikiečiai akli ir kurčnebyliai." Kai Hesketas Pirsonas paklausė Šo, kiek šiame pareiškime tiesos, tasai atsakė: „Nė vieno žodžio. Aš sutikau ją Klivdene, kur ji svečiavosi pas ledi Astor. Vienintelis dalykas, ką galėjau pasakyti ir, tur būt, pasakiau, susipažinęs su ja, tai: „Norėčiau, kad visi amerikiečiai būtų akli ir kurčnebyliai." Mes su ja

puikiai sutarėme. Ji nepabučiavo manęs, bet visa švytėjo šypsena."

Jo paskaitą Amerikoje suruošė moterų organizacija, kuri vadinosi „Politinių žinių akademija", ir Šo sutiko kalbėti kaip tik šios draugijos kvietimu, net gerai nežinodamas, kokia ta draugija, stačiai dėl jos pavadinimo.

Didžiulė teatro „Metropoliten Opera Haus" patalpa buvo pilnutėlė, o auditorija nusiteikusi toli gražu ne priešiškai, ir paskaita jai labai patiko „Aš negailestingai puoliau",— prisimena Šo,— finansinius magnatus ir visą finansinę jų sistemą, o vėliau man pranešė, kad imponuojanti virtinė džentelmenų, sėdėjusių už manęs scenoje, buvo vien tik finansiniai magnatai."

Vėliau šios paskaitos tekstas buvo paskelbtas Anglijos spaudoje su antrašte „Politinis chaosas Amerikoje ir pas mus".

Štai kaip jis pradėjo šią savo amerikietišką kalbą operos teatre „Metropoliten":

„Ponas pirmininke, ledi ir džentelmenai. Kalbėdamas operos teatre tokiai puikiai ir jautriai auditorijai, aš dabar jaučiu neapsakomą pagundą uždainuoti. Tačiau būkštauju, kad apgailėtinas mano amžius neleidžia man pasirodyti šiame žanre. Aš įpainiojau čia savo amžių, kadangi šis dalykas tam tikra prasme susietas su tuo, ką šiandien ketinu pasakyti. Be abejo, aš puikiai žinau, kad seniai paprastai mėgina primesti auditorijai savo silpnėjantį intelektą ir kitus senatviškus trūkumus, paduodami juos kaip neįkainojamas vertybes, kurios teikia jų prakalboms ypatingo autoritetingumo.

Netikėkite jais, ledi ir džentelmenai. Amžius duoda autoritetingumo jų nuomonei tik vienu klausimu. Vienintelis pranašumas, kurį man teikia mano amžius prieš daugelį čia esančių,— kad iš tiesų esu matęs jau tris kartas.

Prieš septyniasdešimt septynerius metus aš atėjau į pasaulį, kurį, kaip man atrodė, sudarė suaugę, vidutinio amžiaus žmonės ir seniai; laikui bėgant teko ir pačiam užaugti. Nešiojau ant rankų kūdikius ir paskui stebėjau, kaip šie kūdikiai užaugdavo, augindavo savo kūdikius, sulaukdavo senyvo ar vidutinio amžiaus ir galų gale mirdavo. Dėl to, atsigręždamas

atgal, iš savo patirties galiu kalbėti apie kartas, kurių jūs niekados nesate matę.“

Po to jis prisiminė savo jaunystės laikų tipišką amerikie-. ir ėmė lyginti tą dėdulę Džonataną su amerikiečiais, sėdinčiais salėje:

„...Pasirodė amerikiečio tipas, nuostabiai nepanašus į dėdulę Džonataną, o ir apskritai į visus kitus žmones žemėje. Pirmučiausia, jis buvo kur kas tvirtesnio sudėjimo, o ir apskritai turėjo savyje kažką sunkiai aprašomo.

Tai buvo nuostabi asmenybė, ir laikėsi jis labai oriai. Susitinki jį ir jauti, kad prieš tave nepaprastai svarbi ir įžymi asmenybė, žmogus kažkuo išsiskiriąs. Bet negali suvokti, kuo būtent. Jis buvo stačiai neįsivaizduojamas patauška, nuostabių oratoriškų manierų ir puikių frazių meistras, oratorius, laidantis gerklę susirinkimuose ir be paliovos gražbyliaująs per pietus. Bet iš esmės jis nieko nepasako. Tai iškalbingumas dėl iškalbingumo: stačiai tam tikras menas menui. Su entuziazmu ploji jam ir jauti, kad štai dabar jau jis kažką pasakys. Bet nieko niekados taip ir nebuvo pasakyta.

Jis buvo baisus reikšmingeiva, jei galima sulipdyti tokį žodį. Jis buvo monumentalus, bet neturėjo krislelio naujumo ar originalumo, todėl mes, europiečiai, nustebę traukome pečiais, matydami šį monumentalumą, didingumą ir visišką nereikšmingumą. Mes nesuprantame, kur glūdi paslaptis šios nepaprastos asmenybės, kuri tiek daug kalba ir neturi ko pasakyti? Ir šio žmogaus protą, nepaisant viso jo intensyvumo bei gyvumo, pilnai galima vertinti kaip visišką proto stoką, nes šitas žmogus, iš visko matyti, nežino nieko esmingesnio. Jis nuolatos griaudžia kaip perkūnas dėl mažiausių menkniekių. Jis svaidosi poezijos citatomis, remdamas bet kokią nesamonę.

Man baisiausiai maga paminėti vieną įžymų amerikietį, dabar jau mirusį, kuris buvo tikras šio tipo atstovas; bet nėra reikalo tai daryti, nes visi jūs — bent jau tie, kuriems nors šiek tiek tenka bendrauti su žmonėmis,— ir taip sugebėsit rasti jam vardą. Jūs pasakysite: „Suprantama, jis turi omenyje tokį ir tokį senatorių, tokį ir tokį kongresmeną arba dar kokį nežinomą monumentą.“

O visa šito žmogaus nelaimė buvo ta, kad jam stigo protinės orientacijos. Jis neturėjo bendros šiuolaikinės visuomenės vystymosi teorijos. Jis neturėjo amerikietiškos amerikiečių visuomenės vystymosi teorijos. Jei leisite pasiskolinti mano draugo matematikos profesoriaus Arčibaldo Hendersono išsireiškimą, jis neturėjo koordinačių sistemos. Jis neturėjo jokių mokslinių postulatų. Jisai skraidė ore, dėl to jūs negalėjote nieko iš jo išpešti, išskyrus orą,— nors, reikia pripažinti, pastarojo galėjote gauti didžiulį kiekį.

Toks buvo — toks ir pasiliko šis žmogiškasis fenomenas, kuris atėjo pakeisti senojo dėdulės Džonatano ir nustebino pasaulį, pasirodęs kaip šimtaprocentinis amerikietis. Jis buvo unikalus. Man teko daug keliauti, bet niekuomet jokioje kitoje šalyje nesu matęs nieko panašaus į šimtaprocentinį amerikietį.

Europai jis apsireiškė kaip dogmatikas politikos srityje; ir, būtent kaip dogmatinis politikas, jis patyrė visišką krachą. Jo nelaimė buvo ta, kad jis neturėjo politinės konstitucijos, su kuria būtų galėjęs derinti savo dogmas.

Jeigu jam būtumėt tai pasakę, jis būtų kone apalpęs, žinoma, kiek tai įmanoma monumentui. „Ką? Nėra politinės konstitucijos? Amerikoje nėra politinės konstitucijos? Jums galvoj negerai. Kaip tik Amerikoje yra konstitucija pilna to žodžio prasme, konstitucija *par exellence*, pavyzdinė. Amerika visą laiką tik ir kalba apie savo konstituciją."

Į tai anglas, jeigu jis būtų netaktiškas žmogus, pasakytų: „Amerika visą laiką kalba apie savo konstituciją. Bet ji taip pat visą laiką taiso ir papildo savo konstituciją, taigi atrodo, kad ši konstitucija visai ne tokia tobula, kaip jūs, regis, manote."

Ir kai imsitės tyrinėti amerikiečių konstituciją, pastebėsite, kad tai iš esmės netgi ne konstitucija, o anarchizmo chartija. Ji niekuomet nė nebuvo įrankis vyriausybės rankose; tai garantija visai amerikiečių nacijai, kad jos apskritai niekas niekad nebevaldys. Kaip tik šito ir nori amerikiečiai.

Turime pripažinti, kad paprastas žmogus,— o tai vienodai teisinga ir eilinio anglo, ir eilinio amerikiečio atžvilgiu,— anarchistas. Jis nori elgtis taip, kaip jam patinka. Jis nori, kad valdytų jo kaimyną, o ne jį patį. Jis mirtinai bijo vyriausybinių valdininkų ir policininkų. Jis neapkenčia mokesčių

rinkėjų. Jis bijo suteikti bet kam oficialią valdžią. Šis anarchizmas egzistavo pasaulyje nuo pat civilizacijos pradžios, o mūsų laikais aukščiausia jo forma yra amerikiečių konstitucija.

Anksčiau jūs neturėjote galimybių daryti įtaką visuomenės moralei ir visuomeninei nuomonei anapus Atlanto. Dabar jūsų šalyje pasirodė įrankis, vadinamas kinematografija, ir centras, vadinamas Holivudu, kuris visur pajungė savo įtakai asmeninę ir visuomeninę moralę.

Vienas žymus amerikietis (jo vardo neminėsiu) atsiuntė man laišką, kurį gavau vakar rytą Jame sakoma: „Nespręskite apie Jungtines Valstijas pagal du jų užkrato židinius — Holivudą ir Niujorką."

Tai manęs nenustebino Holivudas — amoraliausia vieta žemėje. Bet jūs to nepripažįstate, nes, kai tik aš pasakau žodį „amoraliausia", kiekvienas amerikietis pradeda galvoti apie moteriškus baltinius. Taigi prašau negalvoti, kad aš kalbu apie tokį labai reikalingą dalyką, kaip erotikos elementas, *sex appeal*[1], kuris tiek teatre, tiek ir kine yra nepaprastai pageidautinas, žinoma, jei tai daroma išmaningai, ir erotika, kiek tai įmanoma, turi pažintinį pobūdį.

Ne, svarbiausia čia ne tai; doktrina, kuria Holivudas tvirkina pasaulį,— tai anarchizmo doktrina. Savo vaikiškai auditorijai Holivudas šlovina užkietėjusių ir siautėjančių anarchistų galeriją. Toks jaunas herojus gali reaguoti į visa, kas erzina jį patį, įžeidžia jo šalį, jo tėvus, jo merginą arba jo paties vyriško elgesio kodeksą, tik vienaip — duoti įžeidėjui į snukį.

Kodėl jūs nepersekiojate savo kino kompanijų, kad jos kursto jūsų jaunimą pažeidinėti visuomeninę tvarką? Kodėl jūs plojate ekrano herojams, kurie arba bučiuoja heroję, arba daužo kam nors snukį? Juk tai kriminalinis nusikaltimas — daužyti piliečiams snukius. Kada gi pamatysime Holivude sukurtą filmą, kuriame herojus elgtųsi kaip dera civilizuotam žmogui ir, užuot daužęs kam snukį, kviestų polismeną?

Matau, kad mano žodžius jūs šaltai sutinkate. Tur būt, manote, kad polismenas jums įgris. Bet ir blogiausiu atveju jis neįgris jums taip, ledi ir džentelmenai, kaip įgriso man, ir kiek-

[1] Seksualinis patrauklumas.

vienam kultūringam žmogui, šitas amžinas snukių daužymas. Pasistenkite juo atsikratyti!"

Po to, susidorojęs su mormonais ir daugpatyste Amerikoje, jis davė ilgą amerikiečių finansinės sistemos analizę, išjuokė Volstritą ir pritarė bankų nacionalizavimui.

„Jūs matote, kaip visai natūralus juvelyrų ir auksakalių atradimas, kurį panaudojo bankininkai, pagimdė stambiose civilizuotose šalyse, panašiose į jūsiškę, tokią neįveikiamą pinigų valdžią, kad ji ėmė viešpatauti politikoje ir pramonėje, nekalbant jau apie tai, kad ji tapo didžiausia jėga, valdančia religijos srityje. Kiekviena nacija, atiduodanti šią valdžią neatsakingiems asmenims, naudojantiems ją tiktai asmeniškam praturtėjimui, atsiduria ties politinio tamsumo arba politinės beprotystės riba.

Jūs plojate; betgi jūs patys taip darote. Netgi paviršutiniškas susipažinimas su politine ekonomija parodys jums, kad, norėdami išsikapanoti iš dabartinės painiavos, visų pirma, jūs turit nacionalizuoti bankus. Ir kodėl gi jums iš tiesų nepamėginus jų nacionalizuoti, užuot man plojus."

Toliau jis pareiškė amerikiečiams, bijantiems Rusijos, kad jie turėtų daugiau pagrindo baimintis Rusijos, jeigu ji būtų tapusi nacionalistine ir kapitalistine, o ne internacionalistine ir komunistine šalimi.

Baigdamas jis papasakojo, kad už daug ką dėkingas Amerikai:

„Viskam ateina galas, ledi ir džentelmenai, netgi Bernardo Šo kalboms. Aš tik noriu pridurti, kad privalau čia šiandien atsilyginti Amerikai už tai, už ką esu jai skolingas. Jaunystėje aš stojau prieš fundamentalizmą ir norėjau, kad šiuolaikinis mokslas ir šiuolaikinė mintis vystytųsi priešinga jam kryptimi. Mano galva buvo kupina evoliucijos idėjų, naujos astrofizikos ir dailiųjų menų. Bet aš nieko nežinojau nei apie ekonominius visuomenės pagrindus, nei apie jų vaidmenį istorijoje ir politinėje ekonomijoje. Mokslas, mano supratimu, visiškai nesisiejo su politika. Aš net nežinojau, kad egzistuoja toks dalykas, kaip politinė ekonomija.

Ir štai kartą vakare visai atsitiktinai užėjau Londone į kažkokį klubą; ten išgirdau oratorių, kurio kalba apvertė visą mano gyvenimą aukštyn kojomis. Tasai žmogus buvo amerikietis — Henris Džordžas iš Sanfrancisko. Jam teko matyti, kaip vietovės, panašios į Sanfranciską, iš nedidelių gyvenviečių virsdavo itin turtingais miestais; ir jis pastebėjo, kad kuo labiau jie turtėjo, tuo didesnis skurdas juose viešpatavo. Politika ten priėjo tokią aklavietę, kad Amerikos turtų augimą ir pažangą toje srityje, kurią mes vadiname civilizacija, lydėjo pasibaisėtinai smunkantis liaudies gyvenimo lygis. Pažanga visur reiškė skurdą.

Henris Džordžas pastūmėjo mane mokytis ekonomikos, nukreipė į politinės ekonomijos mokslo kelią. Tučtuojau po to aš perskaičiau Karlą Marksą ir visus žymiausius to meto politekonomistus; tačiau mane tam paskatino amerikietis Henris Džordžas. O kadangi tada tai buvo visuomeninės mano veiklos pradžia, manau, kad dabar, šios veiklos pabaigoje, tinka atsilyginti Amerikai, bent iš dalies atiduodant jai tą judėjimo pirmyn stimulą, už kurį esu dėkingas Henriui Džordžui.

Turiu ir kitokių skolų Amerikai. Po kelių metų pas mus Anglijoje buvo imta stebėtis, kas gi vis dėlto aš per žmogus, kad, nepasitenkinęs viena reputacija, įsigijau jų apie penkiolika; o tie, kurie buvo susipažinę su viena mano reputacija, nieko nežino apie kitas; tuo būdu Bernardas Šo pasirodė esąs dešimtimi skirtingų žmonių. Aš taip ir likau nesuvokiama asmenybe, kol vienas amerikietis, matematikos profesorius, kurį čia jau minėjau,— profesorius Arčibaldas Hendersonas — mane pristatė publikai aiškiai ir suprantamai. To pasekmės Anglijoje man buvo labai palankios. Su pasitenkinimu aš pastebėjau, kad esu matematikos tyrinėjimo objektas. Taigi įgijau matematinius išmatavimus ir tapau realia asmenybe.

Dabar jums aišku, kodėl iš daugelio Amerikos organizacijų, kvietusių mane kalbėti, pasirinkau kaip tik jūsiškę — „Politinių žinių akademiją". Tai svarbiausia įstaiga nūdienėje Amerikoje. Kaip tik tas darbas, kurį ji dirba, išgelbės Ameriką, jeigu ją iš viso kas gali išgelbėti. Aš jau nebesulauksiu tų dienų, kai ateis išsigelbėjimas; tačiau tikiuosi, kad jį išpranašavau teisingai."

Tokiai didžiulei auditorijai jis niekuomet nebuvo kalbėjęs nei iki tol, nei paskui, kadangi Niujorko paskaita buvo paskutinė jo kalba auditorijai. „Su kalbomis iš tribūnos ir iš to atsirandančiu išpuikimo jausmu aš atsisveikinau „Metropoliten Opera Haus" salėje Niujorke,— rašė Šo. — Per šias devyniasdešimt minučių man sėkmingai pavyko išlaikyti jų dėmesį; bet tris sekančias dienas aš jaučiausi pavargęs ir supratau, kad tokioms kalboms esu jau per senas."

Jis buvo septyniasdešimt septynerių, ir pusantros valandos kalba didžiulėje salėje pareikalavo per didelio fizinio įtempimo.

„Be to,— sakė jis,— galimybė kalbėti per radiją išstūmė tribūną. Aš vis dar galiu kalbėti keletą minučių per radiją. O kam sakyti prakalbas, atsistojus prieš šimtus žmonių, jei galima be ypatingų pastangų kalbėti milijonams?" (Per radiją jis kalbėjo dar ir po dvidešimt metų.)

Tuo metu daugelis jau ėmė galvoti, kad jis per senas ir rašyti pjeses, bet čia niekas neįstengė jo sulaikyti. Grįždamas 1934 metų gegužės mėnesį iš kelionės į Naująją Zelandiją, jis pranešė misis Norai Sen Džon Ervin:

„Dramaturgija man darosi platoniškos pratybos. Pjesė „Ant seklumos", kuri niekam nieko nesakė, išskyrus nedidelę auditoriją, susidedančią iš fabianininkų ir panašių į juos, pradžioje davė (sumažintomis kainomis) 600 svarų per savaitę, po to pajamos nukrito iki 400 svarų, o paskui ji ir visai sužlugo. Publika rodo dar didesnį entuziazmą, negu bet kada, ypač jos senamadiškoji dalis, bet mano gerbėjų skaičius neauga. Atsiliepia amžius. Aš jau iššaudžiau savo užtaisą, jei kalbėsime apie tam tikrą apibrėžtą tikslą, bet, kadangi mano dramaturginiai sugebėjimai tebeveikia iš inercijos, kuri susikaupė mažne per trisdešimt darbo metų, aš dar tebepyškinu į viršų, su dar didesniu ekstravagantiškumu ir be jokio išankstinio nusistatymo. Pirmoji iš naujų pjesių („Naivuolis iš Netikėtųjų salų"), rašyta daugiausia tropikuose, atvirai painI, archaiška ir beprotiška. Antrosios pjesės („Milijonierė") veiksmas, kaip kontrastas pirmajai, perkeltas į visai nuvalkiotą aplinką, visi trys aktai vyksta metropolijoje (Londone), o jos tema senamadiškai perdėm matrimonialinė, tačiau jos dialogai nuo pradžios iki pabaigos — vien pamišėlio kliedesys. Net

nemėginsiu kreiptis į antreprenerius, kad jie rizikuotų pinigais.

Nemačiau nė vieno laikraščio, neskaitant naujazelandietiškų, nuo pat išvykimo jau trys mėnesiai. Mane apėmęs toks jausmas, kad visi jau išmirė, o ir man laikas... Aš ir toliau ištikimas Sen Džonui, bet mažai susitinku su jumis, iš dalies dėl to, kad jūs gyvenate toli nuo Londono, o iš dalies, kad metai po metų — mums juk aštunta dešimtis baigiasi, o jūs dar pačiame jėgų žydėjime — mes vis rečiau ir rečiau ryžtamės primesti jums savo draugiją Aš vis, kaip ir anksčiau, per daug kalbu, ir, tur būt, visame laive neatsirastų įkyresnio už mane senioko. Vis dėlto mes džiaugiamės, kada į mus dar kreipia dėmesį, dėl to nesigėdykite mūsų."

Kai jaunesnieji kritikai tais metais ėmė jam prikaišioti, kad jis, esą, imąs vaikėti ir kalbąs nesąmones, jis visiškai nuginklavo juos klausimu:

— Aš bent turiu pateisinimą, kai kalbu nesąmones, o jūs?

DVIDEŠIMT PENKTAS SKYRIUS

Liga ir pasveikimas.
Šo prie mikrofono.
Didžiausias liežuvautojas ir negailestingiausias seklys.
Kaip kalbėti angliškai?

1937 metų gale pradėjo reikštis Šo ligos požymiai, sukėlę nerimą jo artimiesiems. Jis pasidarė irzlus, o tai nebuvo jam būdinga. Šarlotė ir draugai įtikino jį išvažiuoti poilsio į mažą kurortinį pajūrio miestelį Sidmutą Devonšire. Tačiau jo sveikata ten beveik nepagerėjo, ir galų gale teko kreiptis konsultacijos į vieną žymų gydytoją, kuris pasakė, kad nesą jokio Šo organizmo sutrikimo, bet vis dėlto jis negaluojąs nuo chroniškos anemijos, ir ji galinti būti išgydyta kepenų ekstrakto injekcijomis. Žinoma, Šo ryžtingai atsisakė tokių injekcijų. Jo draugas ir kaimynas Sen Džonas Ervinas pasakoja:

„Šarlotė viską sutvarkė pati. Jei kepenų injekcijos būtinos jam pasveikti, vadinasi, jis sutiks jas daryti, nepaisant visų vegetariškų įsitikinimų. Ir jis pakluso. Ji būtų ėmusi daryti injekcijas ir prievarta, jeigu jis būtų sugalvojęs priešintis.

Šarlotė ne dažnai reikalaudavo, kad būtų daroma, kaip ji nori, bet jau kada ji tam pasiryždavo, visuomet priversdavo paklusti. Ji atakuodavo pagal visas taisykles. Ir ši kova būdavo žūtbūtinė, kai ją kas pykindavo, o niekas jos negalėjo labiau supykinti, kaip mažiausia grėsmė jo sveikatai."

Blanša Peč, Šo sekretorė, rašė, kad dėl savo pasveikimo jis turi būti dėkingas šioms kepenų ekstrakto injekcijoms. Štai ką ji, pavyzdžiui, sako:

„Iš esmės jis nebuvo nusiteikęs prieš gydytojus ir visada ramiai išklausydavo jų patarimų, bet paskui elgdavosi savo nuožiūra...

Jis geras pacientas, nes visada buvo taikus ir ramus. Savo dienas buvo apskaičiavęs ir paskirstęs, ir jei liga ar nelaimingas atsitikimas nutraukdavo iš anksto apmąstytą jų slinkimą, jis ramiausiai šalindavosi visų, kaip daro gyvuliai, ir ramiai laukdavo, kol pasveiks. Man rodos, kad ši dvasios

ramybė nulėmė ilgą jo gyvenimą tiek pat, kiek dieta ir saikingas valgymas."

Šiaip ar taip, Šo pasveiko, ir spalio pradžioje Šarlotė galėjo pranešti, kad „jis vėl jaučiasi visai gerai. Gydytojai juo stebisi".

Šo tapo šventuoju patronu Malverno festivalių, kur kasmet buvo statoma viena jo pjesių. Šį kartą buvo parinkta nauja istorinė jo pjesė „Auksiniais gerojo karaliaus Karolio laikais".

Šo jau seniai ketino parašyti pjesę, pasakojančią apie Džordžą Foksą, įkūrusį „Bičiulių draugiją", labiau žinomą kvakerių vardu. Jis taip ir neprisiruošė šito padaryti, bet užtai įvedė Foksą kaip personažą į pjesę apie karalių plevėsą Karolį II; vienu šios pjesės personažų buvo ir garsusis mokslininkas Izaokas Niutonas.

Pirmajame veiksme herojai susitinka pas Niutoną, kur įkandin karaliaus viena paskui kitą ateina jo meilužės ir ima ginčytis. Scena, kurioje įvairaus plauko kompanija, susirinkusi šiuose namuose, svarsto apie religiją ir mokslą, apie meną ir moteris, parodė, kad Šo išsaugojo tokį pat aštrų, kaip ir anksčiau, komizmo jausmą ir sugebėjimą kurti dialogą.

Kritikai sakė, kad senasis kerėtojas atgavo buvusią jėgą. O Šarlotė, pats griežčiausias jo kritikas, rašė Sen Džonui Ervinui: „Pjesė suteikė man didelį malonumą, ji man labai patiko."

Šo nutraukė viešas kalbas auditorijai, bet jis dabar pasidarė itin populiarus radijo klausytojų tarpe, nors ir nesutikdavo labai dažnai kalbėti per radiją. Radijas puikiai perduodavo jo patrauklumą ir airiškąjį jo akcentą.

Jis pasakė net specialią kalbą filmui „Bi-Bi-Si — Didžiosios Britanijos balsas". Šioje kalboje pareiškė:

„Man būtinai reikėjo pakalbėti su visais, bet niekuomet negalėjau šito įgyvendinti, kol puikus išradimas, davęs pasauliui radiją ir mikrofoną, suteikė man tokią galimybę. Man gerai žinomas mano draugo misterio Velso pareiškimas, kad, nusipirkę radiją, jo klausotės tik pirmąsias dvi dienas ir kad dabar, vadinasi, aš kalbu visiškai tuščiai, manydamas, jog kreipiuosi į milijonus.

Bet aš tuo netikiu. Aš tikiu ir jaučiu, kad kalbu milijonams žmonių.

Politikai dar nesuprato, kas yra mikrofonas. Jie vis tebemano, kad kalba politiniame mitinge, ir nenutuokia, jog mikrofonas — tai didžiausias liežuvautojas ir negailestingiausias seklys. Jeigu jūs nuoširdžiai sakote ką iš politinio susirinkimo tribūnos, ypač rinkimų metu, tai kuo mažiau nuoširdus jūsų pasisakymas, tuo daugiau entuziazmo ir pasigėrėjimo jis sukelia klausytojams. Tačiau jeigu tą patį išmėginsite priešais mikrofoną, jis čia pat jus išduos. Blaivus klausytojas, sėdėdamas prie savo židinio, teišgirs per radiją vien beprasmiškus oratoriaus plepalus, kurių dirbtinis rimtumas tėra pasekmė perviršišgertos šampano taurės, aptemdžiusios jam smegenis ir atėmusios paskutinius sąžinės bei sveiko proto likučius.

Ir jeigu turite kokių trūkumų, atsiminkite, kad mikrofonas juos tik paryškins. Jei, ruošdamiesi kalbai, išlenksite, sakysim, pusę taurės viskio, mikrofonas sugebės įrodyti klausytojams, kad jūs mirtinai nusigėręs. Klausydamas oratoriaus per radiją, galiu jums pasakyti, ką jis valgė šiandien pietų.

Mikrofonas gali atskleisti jums ir kitką: pavyzdžiui, jūsų gimimo vietą. Jis negailestingai išaiškina ir išryškina jūsų akcentą arba gimtųjų vietų tarmę. Jūsų balso intonacijos, kurių niekuomet neišgirsi paprasta ausimi, puikiai girdėti per mikrofoną ir išduoda mintis bei jausmus, kuriuos ketinote nuslėpti nuo visų alei vieno. Dvasininko veidmainiška prigimtis demaskuojama lygiai taip, kaip ir įgimtas biaurus ministro vertelgiškumas. O kai šios radijo savybės pasidarys žinomos, jos padės pakelti moralinį visuomeninio mūsų gyvenimo lygį. Tai pakels viešo pasisakymo prestižą. Tai net pakels prestižą dabartinių oratorių politikų, kurie kalbės per radiją jau ne kaip kerėtojai, o kaip atgailaujančios menkystės. Kalbos, sakomos prie mikrofono daugiamilijoninei klausytojų auditorijai, turės būti nuo šiol neregėtai nuoširdžios. Kai tik oratoriai prabils nenuoširdžiai ir pretenzingai, jie bus demaskuoti ir pasmerkti gėdai. O juk nelabai malonu — būti demaskuotam. Dar daugiau, aš net pasakysiu, kai visi kalbantieji parlamente pradės naudotis mikrofonu, dauguma nūnai valdančių vyriausybių atsistatydins ir pasitrauks nuo valdžios reikalų su gerokai apgadinta reputacija.

Nemanau, kad kas būtų pastebėjęs šią mikrofono savybę. O juk tai įdomu: mikrofonas faktiškai atveda jus prie klau-

syklos. Jis daro jus visai kitu žmogumi. Atsitraukęs nuo mikrofono ir pradėjęs kalbėtis su draugais, aš pasakoju jiems įvairiausias istorijas, kuriomis pats netikiu, vien dėl to, kad, mano manymu, tai bus jiems malonu. Tačiau, atsidūręs priešais mikrofoną, suvokiu, kad tie iš jūsų, kurie turi gerą klausą, įstengs sugauti mane kiekvieną kartą, kai tik pamėginsiu juos mulkinti. Iš čia išplaukia moralė: įžymių valstybės ar bažnyčios veikėjų kalbų klausykitės tiktai per radiją."

1937 metų birželio mėnesį jis kalbėjo per radiją šeštosios— baigiamosios — klasės mokiniams:

„Sveikinu jus, šeštaklasiai! Manęs paprašė pakalbėti jums, nes aš išgarsėjau toje pat srityje, kaip ir Eschilas, Sofoklas, Euripidas ir Šekspyras. Eschilas rašė mokykloje dėstoma graikų kalba, o Šekspyras — tai „anglų literatūra", kuri taip pat įeina į mokyklos programą. Prancūzų mokyklose mane laiko „anglų literatūra". Atitinkamai visiems prancūzų šeštaklasiams mano vardas kelia pasibiaurėjimą. Tačiau nebijokite: aš neketinu kalbėtis su jumis apie anglų literatūrą. Kurti pjeses, man rodos, nieko čia ypatingo: kiekvienas gali parašyti pjesę, jeigu iš prigimties į tai linkęs, o jeigu ne — negali, štai ir viskas."

Toliau, kaip jau gana dažnai šiuo laiku, Šo kalba apie savo amžių, apie kartas, kurias jis pragyveno, apie tai, ką jam teko pamatyti ir ko dar teks gyvenime sulaukti šiandieniniams šeštaklasiams.

„Visaip gali atsitikti — kai kurie iš jūsų mokslo draugų visai nelauktai gali pakliūti į kartuves. O kiti, kuriuos nieku laikėte, pasirodys esą genijai, didieji mūsų laikų žmonės. Todėl visuomet gerai elkitės su jaunuoliais. Koks žiežula ir prastas sportininkas, ne kartą gavęs nuo jūsų į sprandą už piktą liežuvį ir įžūlius išsišokimus, staiga išaugs prašmatniu dėde, panašiu į Radjardą Kiplingą. Iš anksto negali žinoti."

Baigdamas Šo dėsto savo mintis apie mokyklą:

„Labiausiai varginantis dalykas mokykloje, prie kurio sunkiausia priprasti, tačiau pripratus atrodo visiškai nesunku — tai mokyklos tvarka. Keltis nustatytą valandą, praustis, reng-

tis, pusryčiauti ir imtis darbo — vėl nustatytu laiku. O biauriausia tai, kad, nors laikoma, jog tokia tvarka turi tikti visiems, iš tiesų ji nė vienam netinka. Šeštaklasiai panašūs į visus kitus žmones, jie visi skirtingi. Kiekvienas jų sudaro, kaip sakoma, individualų atvejį ir reikalauja individualaus dėmesio. Bet šito pasiekti mokykloje neįmanoma. Ir laiko, ir pinigų per mažai, kad būtų galima kiekvieną jūsų aprūpinti specialiu mokytoju, o taip pat specialia tvarka, rūpestingai pritaikyta prie jūsų individualybės, kaip kad priderinti prie jūsų ūgio drabužiai ir batai.

Prisimenu laiką, kada anglai, atvykę į Vokietiją, stebėdavosi, kad vokiečiai batų neskirsto į kairįjį ir dešinįjį; batas ir tiek, ir visiškai nesvarbu, ant kurios kojos jį apsiausite, koja pati kaip nors prisitaikys. Gal jums tai atrodys juokinga, bet leiskite paklausti: ar daugelio jūsų kojinės numegztos taip, kad galima būtų atskirti dešiniąją ir kairiąją? O štai man jau penkiasdešimt metų mezga skirtingas kojines ant dešinės ir kairės kojos. Kažkokie mezgėjai tuo užsiiminėja. Tur būt, tai ir juokingiausia; o gal man taip tik atrodo, nes pats užsiiminėju tokiomis kvailystėmis.

Galėčiau dar daug pasakyti jums šia tema, bet mano laikas baigėsi, ir metas atsisveikinti. Puoselėju viltį, kad jūs dėl to apgailestaujate."

Šo balsas išliko serijoje gramofono plokštelių, kurias išleido Britanijos lingafoninė kompanija. Jis įkalbėjo į plokštelę pašnekesį, kurį pavadino „Šnekamoji, arba liūdnoji, anglų kalba." Štai kokį patarimą jis duoda šiame pokalbyje užsieniečiams, besimokantiems anglų kalbos.

„O dabar ketinu kreiptis daugiausia į užsienio klausytojus. Noriu perspėti juos, bet jau dėl kitokių klaidų. Jeigu jūs mokotės anglų kalbos, ketindami keliauti po Angliją ir norėdami, kad jus ten suprastų, nesistenkite kalbėti angliškai pernelyg teisingai, nes tokiu atveju niekas jūsų nesupras. Aš jau aiškinau, kad, nors nėra visiškai teisingos anglų kalbos, vis dėlto yra visai priimtina kalba, kurią mes paprastai vadiname „gera anglų kalba", tačiau Londone devyni šimtai devyniasdešimt devyni žmonės iš kiekvieno tūkstančio ne tik šne-

ka bloga anglų kalba, bet ir prastai ją moka. Jūs gal atsikirsite, kad net jeigu jie patys blogai kalba angliškai, šiaip ar taip, supras tą, kuris kalbės gerai. Taip, supras, bet tik tada, jei kalbantysis pats anglas; o jeigu užsienietis, tai juo geriau jis kalba, tuo sunkiau jį suprasti. Nė vienas užsienietis niekados neįstengs taip tiksliai sukirčiuoti skiemenų, teisingai intonuoti klausimo ir atsakymo, tvirtinimo ir neigimo, norėdamas išreikšti atsisakymą ir sutikimą, atsiklausimą ir pranešimą, kaip žmogus, kalbantis gimtąja kalba. Todėl visų pirma jūs turite kalbėti su stipriu užsienietišku akcentu ir darkyta anglų kalba: tai yra nesilaikant gramatikos taisyklių. Tada kiekvienas anglas, kurį užkalbinsite, iš karto susigaudys, kad jūs užsienietis, ir pasistengs jus suprasti, ir bus pasiruošęs jums padėti. Jis nelauks iš jūsų mandagumo formulių ir sudėtingų gramatinių konstrukcijų. Jis susidomės jumis, kadangi jūs užsienietis, ir bus patenkintas savo nuovokumu, jei įstengs suprasti jus ir paaiškinti tai, ko jums reikia. Jeigu pasakysite: „Gal būtumėt toks geras, sere, ir malonėtumėt nurodyti, kuria kryptimi galėčiau susirasti Čeiring Kroso geležinkelio stotį", puikiai tardami visus balsius ir priebalsius, jis nesupras jūsų ir įtars, kad jūs įkyrus kaulytojas arba aferistas. Bet jeigu užriksite: „Sakykit, kur čia Čeiring Krosas?" jums daugiau nekils jokių sunkumų. Visi praeiviai kaip mat apibers jus patarimais.

Net ir su išsilavinusiais žmonėmis nereikia kalbėti perdaug taisyklingai. Atsižvelkite į tai, kai mokysitės užsienio kalbų, ir niekuomet nesistenkite kalbėti jomis pernelyg taisyklingai. Ir nebijokite kelionių. Jūs tiesiog nustebsite, kiek nedaug žodžių jums tereikės žinoti ir kaip blogai galėsite juos tarti. Net anglai, kurie kalba pernelyg taisyklingai, laikomi pedantais ir norinčiais pasirodyti. Užsieniečiui tai dar blogiau, negu paprastas apsimetimas: tai įžeidžia čiabuvį, kuris negali suprasti savo paties kalbos, kai ja kalbama per gerai. Štai ir viskas, ką galiu jums pasakyti: daugiau netilps plokštelėje. Sudie!"

Iš Šo kalbų per radiją trumpiausiai truko jo pasisakymas karo tematika, kai jis tepasakė vos du žodžius: „Padėkite Rusijai!"

DVIDEŠIMT ŠEŠTAS SKYRIUS

Vėl piratų laive.
Misteris ir misis Šo.

Kai 1939 metais prasidėjo antrasis pasaulinis karas, Šo atsidūrė maždaug tokioje padėtyje, kaip ir 1914-siais. Jis, kaip ir anksčiau, tebeplaukė piratų laivu. Jam buvo jau aštuoniasdešimt treji, bet vėl, kaip ir pirmojo karo metu, jis ėmė aiškinti savo tėvynainiams, kaip jis vertina susidariusią padėtį. 1914 metais jis parašė straipsnį „Sveikai galvojantis apie karą", išėjusį kaip nepriklausomųjų socialistų savaitraščio „Niu steitsmen" priedas ir sukėlusį daugybę ginčų. O spalio 7-ąją jis parašė tam pačiam žurnalui naują straipsnį, pavadintą „Kitaip sveikai galvojantis apie karą", kurį redaktorius išspausdino, papildydamas pastaba, kad „nereikia manyti, jog žurnalas pritaria misterio Šo pažiūroms".

Čia Šo apžvelgia padėtį, susidariusią Europoje 1939 metų spalio mėnesį, žlugus Lenkijai, ir ši apžvalga rodo, kokia painiava tada viešpatavo anglų pažiūrose.

Straipsnio pabaigoje Šo rašo:

„Visa tai tvirtinu be jokio atsakomybės jausmo, nes neatstovauju niekam, išskyrus save patį ir dar saujelę niekinamų ir politiškai beteisių inteligentų, kaip ir aš, sugebančių bešališkai pažvelgti į situaciją. Vienas šių nelaimingųjų atskalūnų — mano draugas H. Dž. Velsas.

Jis parašė į „Taims" iš tiesų svarbų laišką, į kurį niekas neatkreipė nė mažiausio dėmesio. Aš nesutariu su juo tik vienu klausimu ir turiu jį dėl to nuraminti. Jis perspėja, kad mes ne tik rizikuojame pralaimėti, bet ir statome ant kortos civilizacijos ir netgi žmonių giminės likimą. Brangusis H. Dž., nepataikaukime sau. Daugių daugiausia, ką mes galim padaryti,— tai išžudyti, sakysim, dvidešimt penkis milijonus panašių į save ir paversti griuvėsiais stambiausius mūsų miestus bei paminklus, kad juos galėtų lankyti turistinės maorių ekskursijos.

Ką gi, tebūnie taip. Po keleto mėnesių mes reikšime ne ką daugiau, kaip pernykštės musės. Kaip tos dvi musės mudu

dabar ir sielvartaujame dėl viso šito, bet pasaulis apsieis ir be mūsų..."

1940 metų birželio mėnesį Britų radijo transliacijų korporacija (Bi-Bi-Si) kreipėsi į Šo, prašydama pasisakyti apie karą. Tačiau, kai Šo atsiuntė Bi-Bi-Si savo kalbos tekstą, korporacija jį atmetė.

Tai buvo ne visai tokia propogandinė kalba, kokios iš jo laukė radijas.

Prasidėjo ji taip:

„Vakar vienas jaunuolis iš Škotijos pasakė man, jog jis ketina nepaklusti mobilizacijai, pareikšdamas, kad yra tvirtai nusistatęs prieš karą. Paklausiau jo, kodėl. „Todėl, kad tai absurdiškas karas",— atsakė jis. Aš jam pritariau. Mūsų laikais visi karai tarp civilizuotų tautų — absurdiški. Vis dėlto aš pasakiau, kad tai nesustabdys hitlerininkų tankų ir nepavers bombų krepšeliais piknikui. Visai galimas daiktas, kad sąmoningasis mano draugas nenori, jog mes laimėtume šaunią pergalę. Iš tikrųjų nenori: jis mano, kad tokia pergalė mus apsvaigintų, ir mes panaudotume ją piktam. Bet juk jis ir Hitleriui nelinki šaunios pergalės? Žinoma, ne, tuomet būtų dar blogiau, nes nugalėję anglai, patriotinio polėkio apimti, tik savaitę ruoštų demonstracijas, o paskui pamirštų viską; vokiečiai iš to sukurtų filosofiją ir pasistengtų į jos vystymą įtraukti visą Europą. Pagaliau abu priėjome išvadą, kad mūsų uždavinys — niekais paversti ir Hitlerį, ir jo filosofiją. Tada paklausiau jį, ar yra koks kitas būdas pasiekti šį tikslą, nenorint grumtis taip, kad Vokietija galų gale pati paklaustų savo Hitlerį: „Kur tu padėjai mano legionus?" Ir sukiltų prieš jį, kaip prancūzai sukilo prieš Napoleoną. Jaunąjį kaledonietį įtikino mano argumentai. Jis beregint pasiskolino iš manęs du svarus ir užsirašė į kariuomenę."

Savo pašnekesy Šo išjuokė kai kurias oficialiosios karo propagandos puses, ir, gal būt, kaip tik dėl to Bi-Bi-Si jį atmetė.

Be to, Šo rašė ir apie kai kurias labai svarbias anglų viešosios nuomonės permainas:

„Pasakyti blogą žodį prieš socializmą ar komunizmą — dabar valstybės išdavimas. Be jų per trumpą laiką netektume

ir laisvės, ir turto, jei tik aplamai išliktume gyvi. Todėl prašau jus, jei norite pasisakyti, laikykitės to, ką juristai vadina įžeidžiančiais žodžiais, tai įgalins jus nuraminti širdį ir nieko neįžeisti. Tikiuosi, jūs pernelyg didelis džentelmenas (ar ledi), kad galėtumėt pavadinti vokiečius kiaulėmis, bet jeigu norit pasiguosti, išplūsdami Hitlerį kruviną ja pabaisa — prašom; jo tai neįžeis, o jei ir įžeis, jums neverta dėl šito pergyventi. Tačiau būkite atsargūs: jeigu kruviną ja pabaisa pavadintumėt Staliną, jus reikėtų sušaudyti kaip pavojingiausią Penktosios kolonos atstovą, nes draugystė su Rusija mums dabar gyvybiškai reikalinga. Netrukus pasaulio likimas atsidurs Rusijos ir Amerikos rankose."

Baigdamas jis rašo:

„Hitleris lygiai taip įsitikinęs, kad dievas jo pusėje, kaip Čerčilis, jog dievas palaiko mus. Jeigu iš tiesų taip, mes gausime kariauti ne tik su Hitleriu, bet ir su dievu. Bet kadangi dauguma mūsų tiki, kad dievas sutvėrė ir Hitlerį, ir Čerčilį, galime visai pagrįstai laukti, jog dievas pasirūpins, idant žaidimas būtų garbingas. O visa kita priklausys nuo mūsų."

Deja, visi šie samprotavimai taip ir nepasiekė anglų klausytojo.

Tuo metu būdamas škotų socialistinio savaitraščio „Forvard" redaktorius, aš dažnai kreipdavausi į Šo, prašydamas pareikšti savo nuomonę apie vieną ar kitą įvykį, ir jis mielai sutikdavo, visuomet atsiųsdavo mums kokį sąmojingą pasisakymą.

Karo metu jis dažnai pareikšdavo samprotavimus, kurių tuometinė patriotinė spauda nenorėjo skelbti, taigi dar ir todėl jis rašė straipsnius laikraščiui „Forvard", kad šis spausdino tai, ko daugiau niekas nebūtų spausdinęs. Kartais nusiųsdavau jam savo klausimus, kartais jis pats atsiųsdavo man pašto atviruką su kokiu kandžiu ir sąmojingu atsiliepimu į dienos aktualiją; retkarčiais atsiųsdavo ilgesnių straipsnių, kuriuos paskui dažnai cituodavo ne tik anglų laikraščiai, bet ir viso pasaulio spauda. Tai reklamavo mūsų laikraštį ir kėlė jo prestižą.

Kai 1940 metų pavasarį pravažiuodamas lankiausi Londone, parašiau jam apie tai, ir jis pakvietė mane kartu papusryčiauti jo bute — Vaithol Korte — netoli bendruomenių rūmų, ant Temzės kranto.

Žinojau, kad jam be trupučio jau aštuoniasdešimt ketveri metai. Seniai buvau jį matęs ir tikėjausi, kad jis atrodys silpnas ir perkaršęs. Tačiau nustebau, išvydęs, kad jis, kaip ir pirma, labai gyvas ir linksmas, domisi viskuo, kas vyksta pasaulyje, ir trokšta išgirsti tarptautinės ir vidaus politikos naujienas.

Misis Šo irgi dalyvavo pašnekesyje. Ji buvo beveik tokio pat, kaip ir jis, gana senyvo amžiaus; bet ir ji nedarė labai senos moters įspūdžio. Ligos, kuri vėliau prikaustė ją prie patalo, tada dar negalėjai pastebėti.

Per pusryčius Šo visą laiką kalbėjo. Misis Šo sėdėjo tylėdama kitame stalo gale, ir man atrodė, kad ji nori, tačiau niekaip negali įsijungti į pokalbį. Šo prabilo apie agitaciją už balsavimo teisės suteikimą moterims ir prisiminė, kad jis tapo nebepopuliarus, kai vienąkart pareiškė nuomonę, jog moterys pasinaudos savo balsavimo teise dar kvailiau, negu vyrai. Aš pasisukau į ją ir paklausiau: „O ką jūs manote apie tai, misis Šo?" Ji, regis, labai apsidžiaugė, kad ją įtraukiau į pašnekesį, ir atsakė: „Kvailytės! Kiek sykių jau esu apie tai girdėjusi!" Mėlynos jo akys dar pamelsvėjo, ir aš supratau, kad pataikyta į tikslą, nes jis tučtuojau pakeitė pokalbio temą, o ji dabar klausėsi net truputėlį triumfuodama. Jis vis kalbėjo ir kalbėjo — čia apie karą, čia apie Čerčilį, čia apie leiboristų partiją.

Man buvo taip įdomu jo klausytis, o jam taip patiko kalbėti, kad, žinoma, nesiryžau jo nutraukti. Paskui jis staiga nutilo ir, kiek palaukęs, tarė: „Tai kad įsileidau girtis", ir mes visi nusijuokėm. Po to perėjom į gretimą kambarį ir truputį pakalbėjom apie sunkumus, kuriuos patyrė laikraščiai dėl karo. Jis pasiūlė pinigų „Forvard" reikalams, bet aš atsisakiau, nes tuo metu kaip tik mums pinigų netrūko; dar šiek tiek pakalbėjome, paskui priėjo misis Šo ir, švelniai paėmusi jį už parankės, privertė atsigulti ant sofos ir užklojo didele vilnone **skara**, o aš pakilau išeiti. „Užsukite, kai tik vėl atvyksite į Londoną",— pasakė jis atsisveikindamas, o ji pridūrė: „Taip, būtinai užsukite."

Po savaitės ji atsiuntė man į Škotiją laiškutį, kuriame dėkojo, kad užėjau jų aplankyti, ir pabaigoje pridūrė: „Sakydami jums „vėl užsukite", mes kalbėjome nuoširdžiai."

Pagalvojau, kad taip, tikriausiai, ir buvo. Jie jautė artėjant senatvę ir džiaugėsi, kad juos kas lanko.

Per pirmąsias kalėdas po žmonos mirties jis atsiuntė man jos fotografiją, kurią buvo pats padaręs, tiesiog fotografiją be jokio įrašo. Jis nusiuntė tokią fotografiją visiems, kuriuos laikė jos draugais...

Vyko karas, ir produktų trūko, bet pas mus, Škotijoje, kaime kartais galėjai gauti kiek sviesto, o vietinis kepėjas iškepdavo škotiškų paplotėlių, todėl dažnai jiems siųsdavau nedidelius siuntinėlius, už kuriuos ji paprastai dėkodavo man laiškuose.

„Jis juos valgo su malonumu ir ligi soties,— o tai jau daug jam reiškia."

Jinai, kaip ir anksčiau, prižiūrėjo jį — tai buvo visas jos gyvenimas, ir nors kartais juodu nesutardavo, buvo aišku, kad šie nesutarimai trumpalaikiai.

Kai pradėjo bombarduoti Londoną, jie ėmė daugiau laiko praleisti savo namuose Eijot Sent Lorense, o į Londoną atvažiuodavo automobiliu tik trečiadieniais. Grįždavo jie iš Londono penktadienio vakare, ir jis rašė daugiausia savo mažame užmiesčio namelyje. Straipsnius jis rašydavo paprastai ranka, o paskui sekretorė juos perspausdindavo, tačiau, kai nelikdavo laiko perspausdinti, jis atsiųsdavo juos man, parašytus ranka, bet taip švariai, kad mūsų sekretorius be jokių sunkumų juos perspausdindavo. Daug dėmesio jis skyrė korektūrų taisymui, ir nors jo braižas metai po metų darėsi nebe toks lygus, jis tebebuvo gerai įskaitomas, ir kiekviena raidė buvo parašyta aiškiai.

Paprastai jis pats užrašydavo ant vokų, ir aš nė vieno jų neišmečiau. Redaktoriui buvo lengva turėti reikalų su tokiu autoriumi, ir jeigu jis ką parašydavo žemiau įprasto lygio, pats tai puikiausiai jausdavo. „Išmeskite šitai į krepšį ir parašykite ką nors patys",— taip jis kartą užrašė ant korektūros.

DVIDEŠIMT SEPTINTAS SKYRIUS

Šiandien aš tapau našliu.
„Patrankos nudrioksėjo, tegul užgroja muzika."
Liūdna melodija.

Šo įveikė piktybinę anemiją, bet dabar jis labai nerimavo dėl žmonos sveikatos. Ją kamavo skausmai nugaroje ir reumatizmas. Jai darėsi vis sunkiau vaikščioti. Paskui reumatizmas paaštrėjo, ir ji tapo visiška paliegėlė.

1942 metų gale jis rašė draugui:

„Mano vargšę žmoną visiškai pakirto kaulų susirgimas, ji nuolatos kenčia skausmus ir pripažinta nebepagydoma. Mes abu pradėjome prastokai girdėti ir gana blogai suvokti."

Vis dėlto jo paties sveikata buvo ne tokia jau silpna.

„Mano gydytojas ką tik apžiūrėjo mane,— rašė jis Hesketui Pirsonui 1942 metais,— ir pasakė, kad viskas normalu."

Metai tarsi neatsiliepė jo darbingumui. Jis vis dar nužerdavo kastuvu sniegą nuo priebučio ir pasilypėdavo kopėtėlėmis, genėdamas vaismedžių šakeles sode.

„Niekaip negaliu prikalbėti Šarlotės, kad ji taip nesisielotų,— sakė jis Pirsonui. — Aš mažai tenusimanau apie krikščionių mokslą. Žiauru būtų pasakyti jai, kad visiškai nesvarbu, kas atsitiks mums per keletą likusių gyventi mėnesių. Tai kas, kad galime sušalti ar badu numirti? Mes jau savo atgyvenome, ir nėra ko delsti be naudos. Man rodos, tai gana optimistiška pažiūra į gyvenimą, bet Šarlotė gali pagalvoti, kad nerimtai žiūriu į jos kančias."

Hesketas Pirsonas savo knygoje smulkiai pasakoja, kaip mirė Šarlotė ir kaip į tai reagavo Šo:

„Paskutiniaisiais savo gyvenimo metais Šarlotė pasidarė labai reikli, ir dabar jo dienotvarkė didžia dalimi priklausė nuo jos sveikatos. Jis atsikeldavo paprastai aštuntą valandą ir apsirengęs ateidavo pas ją į miegamąjį pasikalbėti. Po pus-

ryčių jis dirbdavo iki pat priešpiečių, kuriuos jinai valgydavo kartu su juo. Paskui jis priguldavo truputį numigti: „Ji visada išpurena man pagalvius arba bent mano, kad išpurena",— kartą jis man pasakė. Paskui jie kartu gerdavo arbatą, po to jis eidavo pasivaikščioti; tačiau „turėdavo pasirodyti jai prieš pietus, kad ji įsitikintų, jog jam nieko neatsitiko". Pietaudami, o taip pat po pietų svetainėje juodu šnekučiuodavo; tačiau pastaruoju metu jos atmintis ir klausa taip susilpnėjo, kad jis daug ką turėdavo kartoti garsiai po keletą sykių, o kartais iš naujo pasakoti tai, apie ką jau buvo pasakojęs iš vakaro. Kai ji užmigdavo, jis klausydavo radijo ar skaitydavo, kol ir pačiam ateidavo metas gultis — paprastai tarp pusės vienuolikos ir vienuolikos. 1943 metų vasarą juodu gyveno savo bute Londone. Tuo metu ją pradėjo kamuoti haliucinacijos, ji visą laiką kalbėjo, kad jos miegamajame slapstosi kažkokie svetimi žmonės ir reikia paprašyti šeimininką juos išvaryti. Už viską, ką pasakysiu toliau, esu labai dėkingas mis Eleonorai O' Konel, kuri keletą metų buvo artima Šo šeimos draugė ir kuriai jis labai daug pasakojo. Ką tik jis kalbėjo, giliai įsmigo atminty tiek jai, tiek misteriui Džonui Vordropui, kuris irgi dalyvaudavo pašnekesiuose. Vėliau ji visa tai užrašė man. „Dži-Bi-Es atrodė toks pat nuotaikingas, kaip visuomet, ir grįžęs kurį laiką kalbėjosi apie savo rankraštį su Vordropu. Paskui, staiga nutraukęs pokalbį, jis paklausė:

— Nei jūs, nei Eleonora šiandien nepastebite manyje nieko naujo?

— Jūs naujomis šlepetėmis,— bandė spėlioti Vordropas.

— O ne, jas avių jau dešimt metų. Aplamai aš neturiu tokio drabužio, kurio nebūtų galima pavadinti senamadišku... Ne, aš tiesiog pagalvojau, kad jūs būsite pastebėję manyje kokių permainų, nes šiandien pusę trijų nakties aš tapau našliu.

Mes suglumę nutilome, nežinodami, ką sakyti, o jis kalbėjo toliau:

— Penktadienį pastebėjau, kad Šarlotė pasikeitė; ji atrodė ramesnė, negu paprastai, raukšlės jos kaktoje išsilygino, ji nebesiskundė skausmais. Po pietų, kaip visuomet, nuvedžiau ją į svetainę, ir ji staiga tarė: „Kur tu buvai visą šį laiką? Aš jau dvi dienos tavęs nemačiau." Atsakiau, kad bu-

vau su ja, kaip visada, o ji nusišypsojo lygiai taip, kaip šypsodavosi, būdama jauna, ir pažvelgęs į ją, pamačiau, kad ji visai tokia, kokia buvo, kai mudu susipažinome su ja pirmą kartą; ir tada pasakiau jai, kad ji vėl pasidarė graži ir kad jos liga praeina. Taip mudu šnekučiavome kurį laiką, tačiau daug ką ji kalbėjo padrikai, ir tik retkarčiais galėjau šį tą suprasti. Paskui ji paprašė, kad nuvesčiau ją į viršų, tur būt, manydama, kad mes savo užmiestiniuose namuose. Žinoma, mūsų bute nebuvo jokių laiptų, bet aš nieko jai nesakiau ir nuvedžiau ją į jos kambarį, o po to palikau ją kiek anksčiau, negu paprastai, tačiau ji neprieštaravo. Vakar anksti rytą mane pažadino tarnaitė ir pasakė, kad Šarlotė guli ant grindų savo miegamajame ir kad jos kakta kruvina. Mes paguldėme ją atgal į lovą. Nemanau, kad ji ilgai išbuvo ant grindų, o ir įdrėskimas buvo menkas. Aš tučtuojau susitariau, kad prie jos budėtų naktinė slaugė. Vakar visą dieną ji buvo geros nuotaikos ir nieku nesiskundė, tačiau sulinkę pečiai spaudė plaučius, ir ji sunkiai kvėpavo, nors, beje, tai tęsėsi jau keletą mėnesių. Mane vėl apstulbino jos atgautas grožis: tokios jos niekuomet anksčiau nebuvau matęs, ji taip lengvai ir linksmai juokėsi, kai pasakiau jai, kad vėl atrodo jauna. Mes ilgai kalbėjomės, ir rodės, kad ji atsikratė visų savo begalinių nuogąstavimų. Nemanyčiau, kad Šarlotė jautė artėjančią pabaigą; esu įsitikinęs, kad ji tarėsi sveikstanti ir dėl to taip džiaugėsi. Aštuntą valandą ryto sesuo pažadino mane ir pasakė: „Jūsų žmona mirė; ji užmerkė akis pusę trijų nakties." Aš įėjau pas ją ir pamačiau, kad ji nebegyva. Jos veidas buvo kaip jaunos mergaitės. Žinote, jūs turit jos portretą, tapytą dar tada, kai jai buvo kokie dvidešimt dveji metai, gerokai anksčiau, negu mudu su ja susipažinome; mūsų visuomet klausdavo, kas čia: negalėdavo patikėti, kad tai Šarlotė. Taigi dabar ji vėl tapo tokia. Aš buvau apstulbintas. Niekuomet nesu matęs tokio grožio, ir negalėjau susilaikyti vis nenuėjęs pas ją į kambarį ir jos nepašnekinęs. Man sykį net pasirodė, kad jos vokai virptelėjo, kai ją užkalbinau, ir ji buvo taip panaši į gyvą, kad prie jos lūpų priartinau stikliuką nuo savo mikroskopo; stačiai negalėjau patikėti, kad jinai mirusi."

Jį kažkaip keistai nustebino ir sujaudino ši jos veido per-

maina ir tai, kad jis pats tą rytą panūdo užeidinėti į jos miegamąjį ir kalbėtis su ja. Bešnekėdamas su mumis šia tema, staiga jis nutilo, o paskui pridūrė šypsodamasis: „Ar galėtų pasaulis įsivaizduoti, kad teatrališkasis Šo šitaip galvojo, jautė ir elgėsi?" Jis dar kiek pabuvo su mumis, o kai jau susiruošė išeiti, Eleonora O' Konel paklausė, ar jis dabar nesigaili, kad neturi vaikų."

„Šarlotė visada tam prieštaravo,— atsakė jis.— Ji nemylėjo vaikų, bet aš kartais gailėdavausi, kad šiuo klausimu nusileidau... Manau, kad man aplamai nereikėjo vesti: aš ne iš tų, kurie tuokiasi, bet Šarlotę domino intelektualus gyvenimas, ir nors pati nieko neįstengė sukurti, jinai padėjo man, o aš ir nebūčiau galėjęs vesti kitokio tipo moters... Ji kartą prašė manęs, jeigu numirtų anksčiau, negu aš, nuvežti jos pelenus į Airiją ir išbarstyti ties trimis uolomis. Tačiau kai prasidėjo karas, į Airiją patekti pasidarė sunku, tai aš pasakiau jai, kad laikysiu jos pelenus šalia savęs ir paliksiu priesaką, kad po mano mirties manuosius pelenus sumaišytų su jos pelenais. Dabar jos pelenus saugos bronzinėje urnoje, kol ateis diena, kai prie jų prisijungs manieji."

„Mes ėjome per Ridžent Parką, ir Šo prisiminė, kad po jo vestuvių vienas draugas jam pasakė, jog „jo žmonos veidas panašus į bandelę", ir, žinote, tai buvo tikra tiesa. Jai aplamai niekuomet nederėjo fotografuotis, ir aš, būdavo, aiškinu jai: venk fotografų, jei tik įmanoma, o jeigu jau nėra kitos išeities, tai nors, dėl dievo meilės, šypsokis!" Šarlotės veido grožis, taip apstulbinęs Šo prieš jos mirtį ir tuoj po mirties, dingo po paros, ir Šarlotė vėl pasidarė tokia, kokią jis ją pažino paskutiniaisiais metais."

„Jis nekantriai laukė kremacijos, nes šis procesas sudomino jį dar tada, kai buvo kremuojamos jo motina ir sesuo. „Vis dėlto kremacija dabar jau nebe ta,— pasakojo jis,— dabar jau nebeduoda žiūrėti, kaip dega kūnas: ši ceremonija mūsų laikais pasidarė visiškai netikusi." Jo sekretorė Blanša Peč ir ledi Astor dalyvavo laidotuvėse. Pradžioje vargonai grojo Hendelio „Largo"; po to jie pradėjo groti himną „Žinau, kad gyvas mano atpirkėjas", kurio pabaigoje Šo ištiesė į priekį rankas ir ėmė patylom giedoti. Grįžtant automobiliu į Vaithol Kortą, ledi Astor pasiūlė važiuoti kartu su ja į Klivdeną. Jis atsakė: „Jūs kviečiate mane pabūti ten tylu-

moje, bet jūs pati žinote, kad pas jus bus mažiausiai trisdešimt žmonių, ir dauguma moterys — o juk aš dabar iš visų Anglijos vyrų tinkamiausia kandidatūra į jaunikius. Ne, nieko nebus." Rytojaus dieną po kremacijos Džonas Vordropas paskambino jam kažkokiu reikalu ir pradėjo atsiprašinėti, kad trikdo ramybę. „Ta-ta! — pasakė Dži-Bi-Es.— Nėra reikalo vilkinti šią būklę. Patrankos nudrioksėjo, tegul užgroja muzika."

Rugsėjo 20 dieną privačių skelbimų skiltelėje „Taims" išspausdino tokį pranešimą: „Misteris Bernardas Šo gavo tiek daug laiškų dėl žmonos mirties, kad jis, nors skaito ir didžiai vertina šiuos užuojautos pareiškimus, tačiau atsakyti į juos visus stačiai nepajėgtų. Dėl to jis prašo savo ir žmonos draugų pasitenkinti šiuo bendru visiems atsakymu ir nori užtikrinti juos, kad toks laimingas ilgo gyvenimo užbaigimas ir jam teikia jėgu visiškai nesijaudinant laukti savo eilės."

Pirmaisiais metais po žmonos mirties jis kai kada prašnekdavo apie ją, ir kiekvieną kartą Eleonora O' Konel pateikdavo man tuos atsiminimus su tikslia data:

1943 metų rugsėjo 26 diena. „Aš pasakiau Šarlotei, kai susituokėme, kad jai reikėtų turėti savo pačios patikėtinį ir atskirą sąskaitą banke, bet kad aš norėčiau išsiderėti santuokoje kai kurias sąlygas. Matote, tada teuždirbau vos 6 svarus per savaitę ir pasakiau jai, kad jeigu man kas atsitiktų, nenorėčiau, jog mano motinai prireiktų prašyti iš jos pinigų... Žinoma, ji tai padarė, bet netrukus po mūsų pokalbio ėmiau gauti daugiau pinigų, negu ji, todėl visa tai jau nebeturėjo reikšmės, ir ši sąlyga vėliau, tikriausiai, buvo panaikinta."

1943 metų spalio 16 diena. „Visi man sako, kad labai gerai atrodau, o aš nedrįstu sakyti, jog man paprasčiausiai palengvėjo, kai mirė žmona, tačiau yra kaip tik taip, ir jūs tai žinote."

1944 metų balandžio 20 diena (Eijot Sent Lorense). „Jeigu jums, kaip kad man, būtų tekę išgyventi keturiasdešimt su viršum meilės ir ištikimybės metų, tai suprastumėt, ką reiškia laisvė, ir dabar aš ja pirmąkart mėgaujuos." „Jums niekada nereikėjo vesti",— pasakė Eleonora O' Konel. „Taip, tikra teisybė",— atsakė jis, gyvai plekšteldamas sau per kelį.

1944 metų gegužės 18 dieną (Eijot Sent Lorense). „Kai žmonės išbūna vedę keturiasdešimt metų, tarp jų atsiranda kažkas absoliučiai nesuardoma, kas neturi nieko bendra su jausmais."

„Ledi Astor pastebėjo, kad mes abu, aš ir mis Peč, ėmėme labai gerai atrodyti nuo tada, kai mirė Šarlotė, bet, žinote, jeigu ji ilgiau būtų išgyvenusi, tur būt, mes būtume anksčiau už ją numirę: ji mudu visai nukamavo."

Paklaustas, ar, jo nuomone, Šarlotė buvo laiminga, Šo atsakė:

„Ne, ji visada jautė nepasitenkinimą, nors ir turėjo visa, ko reikia laimei; jai atrodė, kad laimė kažkur kitoje vietoje, kur ji ketino nuvažiuoti arba iš kur ką tik buvo grįžusi. Kadaise mes nuomojome labai mielą namelį Vokinge. Man jis atrodė nuostabus visais atžvilgiais, bet žinojau, kad jai jis nepatinka, ir tik vėliau paaiškėjo, kad jinai negali jo pakęsti dėl to, jog paradinės durys išeina tiesiai į gatvę ir prie jų veda tik siaurutis takelis, o privažiuojamojo kelio nėra."

„Prieš mūsų vedybas ji turėjo rimtą romaną Italijoje su Akseliu Miunte, ir ji pasakė man, kad jos širdis sugniuždyta. „Nesąmonė! Ji visai nesugniuždyta",— atsakiau. Nuo to laiko jinai, atrodo, ir prisirišo prie manęs. Iš pradžių ji buvo linkusi nepakankamai vertinti tai, ką jai sakydavau, manydama, kad jos pačios pažiūros teisingesnės ir išmintingesnės, bet galų gale ji ėmė kone visada pripažinti, kad mano teisybė... Praeina nemaža laiko, kol dviem žmonėm pavyksta kaip reikiant pažinti vienas kitą; iš jos dienoraščio ir keleto laiškų T. Lorensui neseniai supratau, kad daugelis jos charakterio savybių buvo nežinomos net man, nes tik Lorensui ji išliedavo širdį.

Jei būtume turėję vaikų, Šarlotė dėl jų, tikriausiai, būtų vaidijusis su manimi, jiems manęs pavydėjusi. Beje, ji niekuomet nebūtų sutikusi tapti motina."

1944 metų lapkritis. Paklaustas, kaip atrodė jo žmona pirmaisiais jų pažinties metais, jis pasakė:

„Prisimenu, kada važiavome į „pirmuosius fabianininkų vasaros kursus", ji buvo apsivilkusi siūtu pagal užsakymą kone vyriško kirpimo kostiumu kieta balta apykaklaite; tada pasa-

kiau, kreipdamasis ne į ją pačią, o į kitus, kad man labai nepatinka, kai moterys rėdosi vyriškai: taip jos nustoja moteriško žavumo ir pasidaro stačiai juokingos. Tą vakarą ji atėjo apsivilkusi gražia suknele su gilia iškirpte, ir pro permatomą šifoną maloniai persišvietė jos oda. Po to ji niekada nebedėvėjo tų pusiau vyriškų kostiumų."

Daugelis skaitytojų manė, kad Šo nedaug tepergyvens savo žmoną ir kad po drauge praleistų keturiasdešimt metų netikėta vienatvė jį palauš.

Vis dėlto jis niekuomet nebuvo sentimentalus ir po jos mirties prisipažindavo, kad, netekus žmonos, jam palengvėjo.

Hesketas Pirsonas, praėjus kuriam laikui po jos mirties, atvažiavo į Eijot Sent Lorensą ir paklausė Šo, ar šis nesijaučiąs vienišas šiame kaimo prieglobstyje.

Šo tarė: „Vienišas? Kur ten! O gera būtų nors truputį pagyventi vienatvėje.

Jis mėgo vaikštinėti po Londoną ir nenutraukė šitų pasivaikščiojimų ligi devyniasdešimt metų. Neretai jį galėjai sutikti gana toli nuo Vaithol Korto, ir jis paprastai lankydavo vietas, kur jam dažniausiai teko pabuvoti ankstesniais laikais, dar tais metais, kai jis buvo ką tik atvažiavęs į Londoną.

Kartą sutikęs jį netoli buvusiojo namo Ficroj Skvere, prie Sen Pankraso stoties, Hesketas Pirsonas paklausė, kur jis dar tą dieną buvęs, ir Šo atsakė:

— Ogi visur! Nuvažiavau prie Viktoria Parko, kur gyveno Kandida, o norėdamas ten patekti, turėjau važiuoti traukiniu ligi Šordičo ir paskui stovėti dviejose eilėse, laukdamas autobuso. O dar kažkaip užsukau į Vondsvortą ir aplankiau senąsias savo mūšių vietas, kur kalbėdavau gatvių mitinguose Dokuose, Lambete, Bermondzyje, Klepheme, ir pėsčiomis perėjau visą Fulem Roudą ligi paties Putnio, o pakeliui dar užsukau į Brompton Skverą.

— O ko į Bromton Skverą?

— Ten gyveno Dženė Peterson. (Tai buvo pirmoji jo meilė.) Niekuomet neužmiršiu, kaip viena senė, gyvenusi kaimynystėje, iškišo galvą pro langą trečią valandą nakties, kai Dženė atsisveikino su manimi prie durų, ir visu balsu ėmė

užgauliai ant mūsų šaukti. Tai mums abiem, žinoma, nesuteikė malonumo, ir po to kiek įmanydamas stengdavausi išeiti iš jos paslapčiomis.

Deja, metai po metų jo eisena darėsi nebe tokia tvirta, ir jis liovėsi vaikštinėjęs Londono gatvėmis, būgštaudamas, kaip pats teigė, kad „nesukluptų kur gatvėje ir policija nesuimtų jo kaip girtuoklio".

Tačiau dirbti jis nesiliovė.

DVIDEŠIMT AŠTUNTAS SKYRIUS

Apie prikeverzotas grifelines lentas.
Devyniasdešimtmečio diena.
Nesistenkit tapti didžiais.

Dar karo metais jis gana ilgai rašė paskutinę stambią savo knygą — politinę brošiūrą, pavadintą „Kas ir kaip politikoje" („Politinis vadovas visiems").

„Mano knyga,— rašė jis baigiamajame žodyje,— tėra visai neišmanančio senio mėginimas pateikti žmonėms, dar didesniems neišmanėliams, keletą politinių tiesų, kurias jis suvokė, gilindamasis į mokslą, o taip pat bendraudamas su gyvais žmonėmis bei susidurdamas su žiauriais gyvenimo faktais (o šis gyvenimas, nors ir ne trumpesnis už įprastinį, vis dėlto per trumpas tokiam uždaviniui atlikti), gyvenimo, daugiausia skirto taisyti klaidoms, į kurias jį pastūmėjo politiniai pirmtakai ir aplinka."

„Politinis vadovas visiems" išvystė tuos teiginius ir politines teorijas, kurias Šo jau buvo išdėstęs „Vadove apsišvietusiai moteriai socializmo ir kapitalizmo klausimais" ir gausiose savo pratarmėse bei straipsniuose. Iš esmės tai buvo miniatiūrinė enciklopedija, apimanti visa, ką jis buvo pasakęs šiais klausimais per visą savo gyvenimą iki pat antrojo pasaulinio karo,— visa aprėpiantis straipsnių rinkinys kapitalizmo, komunizmo, demokratijos, švietimo, religijos ir moralės klausimais.

Šo laikėsi nuomonės, kad atėjo laikas Anglijai įsisąmoninti politinio švietimo reikšmę, tiksliau sakant, iš naujo perprasti viską, ko teko mokytis anksčiau, atsižvelgiant į tai, kas dabar vyksta pasaulyje. Naują knygą Šo laikė savo indėliu, vykdant šį be galo svarbų uždavinį.

Šioje knygoje jis kelintą kartą įnirtingai puola šiuolaikinio pasaulio prieštaravimus ir išsigimimą, neteisingą gyvenimo gėrybių paskirstymą. Dar kartą dėsto Karlo Markso idėjas ir pridedamosios vertės teoriją.

Su tokia pat jėga kaip ir seniau, Šo puola ir Anglijos švietimo sistemą:

„Mūsų mokyklinė sistema ryškiausiai įrodo, kad mes nesugebame pritaikyti savo įstaigų prie pasikeitusios visuomenės ir aplinkinio gyvenimo. Labai seniai, kai visos mūsų knygos buvo parašytos lotyniškai, negalėjai nei skaityti knygų, nei rašyti, nemokėdamas lotynų kalbos. Be lotynų kalbos žmogus likdavo neraštingas. Šiandien lotynų kalba — mirusi, ja niekas knygų nerašo. Žmogus, kuris temokės lotynų kalbą, pasirodys mažaraštis ir, iš emės, kurčnebylis. O vis dėlto mūsų mokyklinė sistema ir toliau nekreipia dėmesio į šį faktą, tebesiremdama teiginiu, kad lotynų kalba — literatūros ir kultūros kalba. Todėl mūsų valdančioji klasė, kuri paprastai patenka į paruošiamosios mokyklos, uždaros mokyklos ir universiteto konvejerį, išlieka tiek tamsi, kiek tai aplamai įmanoma civilizuotai klasei, ir jaučia tokią begalinę panieką bet kokiai intelektualinei, meninei ar mokslinei veiklai, kaip patys didžiausi nemokšos. Ir nors gamtoje nėra tokio žvėries, kaip visiškai beraštis Išsimokslinęs žmogus, vis dėlto valstybės veikėjas besimokantį mūsų mokyklose žmogų turėtų traktuoti kaip socialiniu požiūriu visiškai neraštingą ir nekultūringą būtybę.

Daktaras Ingė (Šv. Povilo katedros klebonas) yra išmintingai pasakęs, kad jei panorėsime suformuluoti savąjį išsimokslinimo idealą, turėsime pripažinti, jog mums reikia mokytis visko, ką pageidautume sužinoti, idant galėtume tapti tuo, kuo trokštame būti. Anglo nacionalinė tragedija yra ta, kad, išskyrus bendrą erudiciją, uždara mokykla ir universitetas nedavė jam nieko, ką jis pageidautų žinoti, ir dėl to, labai gaila, tik sugaišino jį siekiant viso to, kuo jis būtų norėjęs tapti, jeigu jis, žinoma, norėjo tapti kuo žymesniu už kleboną, kuriam tenka ganyti apytuštės katedros aveles.

Tačiau labiausiai mums pavojingas ne bemokslių tamsumas, nors dabar, kai visuotiniai rinkimai, pridengti demokratijos skraiste, įvesti pas mus, remiantis tuo, kad neva visi jau susigaudą politiniuose klausimuose, ir ši tamsumo rūšis pasidarė gana pavojinga. Ne, tamsuolį vis dėlto galima mokyti ir šviesti: švarioje grifelinėje lentoje lengva rašyti. Visa nelaimė, kad mūsų mokykloje šios lentos neišlieka švarios:

jos jau prikeverzotos skersai ir išilgai — ir čia ne tik mokymo klastotė, imituojanti lotyniškus eilėraščius, bet ir fantastiška istorija, barbariški prietarai, pasenę kodeksai, įstatymai ir šūkiai, o taip pat surinktos į krūvą ištisų šimtmečių nesąmonės ir kvailystės, nes šios lentos niekuomet nevalomos, ir kiekvienas, kuris nori jas nuvalyti, nusipelno bausmės, o jei bausmė jo ir nepasiekia, jis apkaltinamas dievo ir žmonių priešu. Iš Itono ir Herou, Regbio ir Vinčesterio grifelinių lentų mūsų būsimieji valstybės veikėjai sužino, kad deistai, kaip Volteras, Ruso arba Tomas Peinas, buvo begėdiški ateistai, kad Vašingtonas, Jungas, Marksas ir Leninas buvo klastingos pabaisos. Jie dar sužino, kad mūšiai prie Trafalgaro ir Vaterlo, pakeitusieji Napoleoną Liudviku XVIII, kaip labiau priimtinu Prancūzijai valdovu, reiškė civilizacijos ir anglų sveiko proto triumfą. Čia tik keletas pasipiktinimą keliančių pavyzdžių, rodančių, kokių nesąmonių prikemša mūsų moksleivių galvas. Retai kada prieš jas protestuoja tokie dideli protai, kaip Volteras, kurį buvo išauklėję jėzuitai ir kuris vis dėlto šiandien žinomas visam pasauliui kaip aršus prancūzų bažnyčios priešas. Kai dėl visų šių nesąmonių politinio parsidavėliškumo ir beprasmiško anachronizmo, tai jas demaskavo ir suplėšė į skutus tokia daugybė plunksnų, kad laikysiu tai jau įrodytu dalyku ir čia gvildensiu tik tas klausimo puses, kurių lengviau nepastebėti..."

Toliau, remdamasis vaikystės prisiminimais, Šo puola seną savo priešą — religinį auklėjimą. Beje, šioje brošiūroje jis tolydžio pateikia pavyzdžius iš savo paties gyvenimo:

„Jau jeigu mane vertė mokytis mirusios kalbos, kodėl jie nepradėjo nuo aukštesnio kultūrinio lygio graikų kalbos? Šito man niekados neaiškino, tikriausiai, dėl to, kad priežastis buvo pernelyg kvaila — mūsų mokykla dar nepasistūmėjo pirmyn nuo normanų užkariavimo į Renesanso epochą. Aš pabėgau iš savo klasikinės mokyklos kaip tik tada, kai iškilo man grėsmė mokytis Homerą, bet jau po to, kai man pradėjo kimšti algebrą, nepasakę nė vieno žodžio, kad šis dalykas, man pasidarytų įdomus. Aš mečiau mokyklą, kaip Šekspyras ir Dikensas, šiek tiek pramokęs lotynų ir dar mažiau graikų kalbos, ir netgi šių menkų nuotrupų mane jau iki mokyklos buvo

išmokęs dėdė dvasininkas. Be žinių, gautų mokykloje, aš aplamai būčiau geriau išsivertęs, nes jas sudarė tie negausūs dalykai, kurių kalinys įstengia išmokti iš kameros draugų ir kurių gali išmokyti baimė ir kančios, nors nesiruošiu tvirtinti, kad mokykloje man iš tiesų klojosi taip blogai, jei, žinoma, ne ta aplinkybė, kad tai vis dėlto buvo „nelaisvė..."

Aplamai ši brošiūra — gana įdomus ir aštrus pasisakymas rašytojo, kuriam buvo be trupučio devyniasdešimt metų.

O 1946 metų liepos 26-ąją, savo devyniasdešimtmečio dieną, Šo sutiko kalbėti per televiziją, iš savo namų Eijot Sent Lorense.

Štai ką jis pasakė tą dieną:

„Sveiki! Iš kurgi jūs visi čia dabar susirinkote ir ką jūs ketinat pamatyti? Senį, kuris kadaise buvo žymus dramaturgas ir kalbėjo bei rašė apie viską pasaulyje? Ką gi, žiūrėkite, kas iš jo beliko,— ne taip jau daug, tiesa? Vis dėlto malonu matyti, kad turi tiek draugų. Tai beveik vienintelis dalykas, kuris lieka menininkui — rašytojui, dramaturgui, aktoriui. Karo meto mokesčiai šalia šito visai nedaug man tepaliko, nors jūs visi manote, kad aš labai turtingas. Ir vis dėlto neturiu kuo skųstis, o kai pasidairau į šalis... A! Čia yra amerikiečių! O! Juk čia, matau, irgi užsieniečių esama. Aš visur turiu draugų, ir jūs žinote, jog vienas žmogus — tai buvo tam tikra prasme labai garsus žmogus — sakė, kad aš turiu draugų visur, kad neturiu pasaulyje nė vieno priešo, bet niekas iš mano draugų manęs nemyli. Ir jūs taip manot, ar ne? Man vis dėlto atrodo, kad dabar draugai mane myli labiau, negu anais laikais, ir tai rodo, kad aš senstu ir silpstu, ir daugiau niekas manęs jau nesibijo.

Ir vis dėlto jūs neturite manyti, kad jei aš nusenau, tai pasidariau labai išmintingas; amžius nesuteikia išminties, bet jis užtat suteikia patyrimo, kurio negali turėti jauni. Net pats kvailiausias žmogus iki devyniasdešimt metų spėja pamatyti tokius daiktus, kurių nė vienas jūsų nėra matęs... Asmeniškai man teko būti negarsiam, pergyventi nesėkmes, o dabar pasiekiau šlovę ir pripažinimą. Tikriausiai, daug kas jūsų mano, kad tai puikus dalykas, tačiau jūs klystate.

Aš niekados gyvenime nesusimąstydavau — visuomet buvau be galo užsiėmęs — kad esu didis žmogus, tačiau dabar, kai

aš jau nebe didis žmogus, o viso labo perkaršęs sunykėlis, galiu spręsti, kas tai per daiktas — būti didžiu. Užtikrinu jus, visus malonumus iš šio užsiėmimo gaunate kaip tik jūs — jūs mane garbstote, darydami iš to sau pramogą, o man atitenka visas juodas darbas. Ir dar mane pykinat, kaulydami interviu ar kviesdami pietų, kad aš nuo viso to vos gyvas.

Tad jūs, ypač jaunuoliai, kurie tik pradedat gyventi, nesistenkit tapti didžiais žmonėmis. Jau vien todėl, kad žmonės, kurie ketina tapti didžiais ir netgi jaunystės metais pareiškia jums, kad jie ketina tapti didžiais, labai retai ko pasiekia.

Kai buvau jaunas, visiškai netroškau tapti žinomu rašytoju, vaikystėje svajojau apie piratus ir visa kita, o paskui svajojau būti operos dainininku, po to labiau už viską įsigeidžiau pasidaryti žymiu dailininku. Aš taip pat norėjau tapti didžiu muziku. Vieno dalyko aš niekados nenorėjau — tapti didžiu rašytoju, kaip tik todėl aš apsigimiau rašytoju. Tai man buvo lygiai taip natūralu, kaip vandens skonis burnoje — nejaučiam skonio, nes vanduo visuomet mūsų burnoje. Bent mano burnoje visuomet vanduo — nes juk aš negeriu svaigalų, aš blaivininkas. Tačiau nemanykite, kad, tapę blaivininkais, tapsite didžiais — toli gražu. Aš pažinojau keletą žmonių, kurie tapo garsiais ir netgi itin garsiais didžiais žmonėmis, bet stiprindavosi daugiausia viskiu ir dideliais cigarais, todėl aš jums neketinu primesti savo įpročių.

Tačiau aš jau pradedu svaičioti, kaip visi seniai. O dabar, prieš baigdamas,— nenorėčiau, kad jauni klausytųsi,— leiskite man duoti mažą patarimą tėvams. Jeigu jūsų sūnus ar duktė staiga sugalvos — ir jūs sužinosite iš jų, kad, pavyzdžiui, jūsų sūnus nori tapti tik didžiu aktorium arba tik didžiu muziku — maniau dar pridurti, politiniu veikėju, bet paskui pagalvojau, kad čia dar šis tas yra,— tegul pamėgina, jei patinka, bet jeigu jis sugalvos tapti didžiu aktoriumi, ar dar, ir dar kažkuo panašiu, visomis išgalėmis stenkitės sutrukdyti, neleiskite. Jeigu jį mokote, kad jis privalo užsitikrinti puikų gyvenimą, pelnyti gerą vardą ir taip toliau, tegul verčiau taps krautuvininku ar biržos verteiva. O jeigu turit dukterį ir ji nori tapti didžia aktore ir kartu samprotauja, kad ji ir tik ji viena visame pasaulyje pajėgs suvaidinti mano šventąją Joa-

ną, pasistenkite ją atkalbėti. Įtikinkite ją verčiau ištekėti už krautuvininko ar biržos verteivos. Kaip tik tada ji labiausiai klestės ir bus laiminga; užuot tapusi didžia, ji turės malonumo, garbindama didžius žmones, žavėdamasi jais, skaitydama jų knygas, žiūrėdama jų paveikslus, klausydama jų muzikos ir panašiai. Tik jau tegu nesiima rašyti knygų ir kurti muzikos — tai velniškai sunkus darbas, ir gauni už jį daugiau niuksų, negu šilingų."

DVIDEŠIMT DEVINTAS SKYRIUS

Svečiuose pas veteraną.
Kas nukentės nuo atominės bombos?
Rami gimimo diena.
Visas mano turtas — vitrinoje...

Kai 1945 metų pabaigoje Pietų Eirširo šachtininkai pasiūlė man išstatyti savo kandidatūrą rinkimams į parlamentą, kreipiausi į Šo, prašydamas parašyti ir mane paremti.

Atsakydamas man, jis atsiuntė atviruką:

„Tai liūdniausias iš visų įvykių vidaus fronte. Dar vienas pirmos rūšies veikėjas bus įtrauktas į šitą šnekyklą ir pražudytas. Meldžiuosi dieną naktį, kad pralaimėtumėt."

Jis jautė didžiausią panieką bendruomenių rūmams ir laikėsi nuomonės, kad man reikia pasilikti Glazge, kur redagavau nepriklausomą socialistų savaitraštį „Forvard", kurį, kiek žinojau, jis skaitė labai atidžiai ir su dideliu malonumu.

Aš atsakiau jam atviruku, paaiškindamas, kad noriu padėti naujajai leiboristų vyriausybei statyti socializmą ir kad senas jo draugas Sidnis Vebas buvo pasiruošęs ne tik būti išrinktas į bendruomenių rūmų sudėtį, bet dargi, didžiai aukodamasis, ir į lordų rūmų sudėtį ankstesnėje leiboristų vyriausybėje.

Mano požiūris jam pasirodė vertas dėmesio, jis atlyžo ir atsiuntė ilgą laišką, įtikinėjantį Pietų Eirširo rinkėjus balsuoti už mane. Viena šio laiško frazė visiems laikams išliko mano atmintyje: „Anglių kasimas — tai ne pramonė, tai piktadarybė."

Po mano atvažiavimo į Londoną buvo praėję keli mėnesiai, kai jis parašė man ir paprašė jį aplankyti. Tuo metu jis jau visam laikui buvo įsikūręs užmiestiniuose savo namuose Eijot Sent Lorense. Į laišką buvo įdėta spausdinta kortelė, aiškinanti, kaip ten patekti, o gale laiško prierašas: „Jei važiuosite traukiniu ligi Velvin Garden Sičio, pasiųsiu jums savo automobilį." Jo šoferis pasitiko mane stotyje, ir mes nuvažiavome plentu, paskui pasukome į siauresnį kelią ir keletą kar-

tų sukome dar į kitus, visai jau siaurus keliukus, kurie galiausiai atvedė į Eijot Sent Lorensą. Šią vietą iš tiesų buvo nelengva rasti, ypač karo metu, kai nuėmė visas rodykles.

Namas buvo nedidelis, o ant vartų perskaičiau užrašą: „Šo kampelis". Jis čia išgyvenęs jau keturiasdešimt metų. Anksčiau šis namas priklausė parapijos kunigui.

Tarnaitė, rudaplaukė, iš pažiūros tipiška airė, atidarė duris ir nuvedė mane į svetainę. Virš židinio kabojo akvarelinis misis Šo portretas, nupieštas kaip tik prieš jų vedybas kažkokio italų dailininko. Po keleto minučių įėjo Šo ir pamatė, kad aš žiūriu į portretą. Tą minutę aš kaip tik galvojau apie paskutinįjį mūsų susitikimą Vaithol Korte ir geraširdiškus jos laiškus.

Nežinojau, ar man dera su juo kalbėti apie ją, tačiau paskui nusprendžiau, kad geriau nežadinti senų prisiminimų. Mudu susižvalgėm, ir, kai spaudėm vienas kitam ranką, aš supratau, kad jis įspėjo mano mintis.

Jis atrodė gerokai pasenęs. Jo veidas buvo sulysęs, ir, pažvelgęs į jį, prisiminiau, kad jam jau devyniasdešimt.

Mes atsisėdom gerti arbatos. Tarnaitė atnešė torto ir nedidelį staliuką, ir kokį pusvalandį kalbėjomės, gurkšnodami arbatą. Aš pasiteiravau apie jo sveikatą, ir jis atsakė, kad jaučiasi puikiausiai, tiktai paskutiniu metu kojos jau nebe tokios tvirtos. „Bet aš dėl to nesiskundžiu, kol man štai šičia dar nieko netrūksta",— pridūrė jis, rodydamas pirštu į galvą.

O ten jam iš tiesų nieko netrūko. Paklausiau, ar teko jam skaityti Gandžio pareiškimą, kad jis norėtų išgyventi šimtą keturiasdešimt metų. Bet Šo tik nekantriai numojo ranka. Mes kalbėjome apie bendruomenių rūmus ir apie naująją vyriausybę, kuria jis, regis, labai domėjosi. Jis pasakė, jog ėmė susirašinėti su Hiu Deltonu, finansų ministru, ir paprašė jį įvesti naujus įstatymus, kurie palengvintų pinigų palikimą testamentu jo numatytoms reikmėms. Pagal esamą tvarka tai buvo perdaug sudėtinga. Reikia, kad žmogus galėtų išdėstyti savo pageidavimus ant paprasto atviruko ir jį nunešti į artimiausią pašto skyrių. Pažadėjau, kad pakalbėsiu su Deltonu šiuo klausimu, vėliau tą ir padariau, tačiau iš to nieko neišėjo. Kalbėjome su juo apie kai kuriuos naujosios vyriausybės narius, ir jis labai džiaugėsi, kad mes ketiname nacionalizuoti anglies kasyklas, geležinkelius ir panašiai. Tačiau jis iš-

reiškė viltį, kad nepradėsime mokėti už jas pernelyg didelės kompensacijos ir žlugdyti šių pramonės šakų, reikalaudami iš pat pradžių didelio pelno. Po to jis užsipuolė parlamentinę procedūrą ir partinę sistemą, ir aš pritariau jo argumentams. Nors bendruomenių rūmai posėdžiavo visai netoli jo buto Londone, jis taip nė karto ir nenuėjo į jų posėdį, tvirtindamas, kad parlamentas — paprasčiausia šnekykla ir kad ši įstaiga tarytum tam ir sukurta, kad kuo labiau apsunkintų bet kokį praktinį žingsnį...

Mes atsistojome, ketindami išeiti į pievelę, ir tiktai tada pamačiau, kaip jam nelengva vaikščioti: jis neėmė lazdos, ir man bežiūrint, kaip jis kepėstuoja greta keliuku, ėmė rodytis, kad jis štai ims ir parpuls. Jis nuvedė mane į mažą altanėlę, kur mėgo dirbti. Ją galima sukioti, kad ji būtų nuolatos prieš saulę, paaiškino jis, bet tam būtinai reikia dviejų žmonių. Kai sustojome pievutėje, raina katė, pamačiusi jį, keliais šuoliais pribėgo prie mūsų ir ėmė glaustytis jam apie kojas, murkdama iš pasitenkinimo, tarsi girdamasi privilegijuota savo padėtimi. Aš paklausiau, ar jis prisimena, ką apie kates yra pasakęs profesorius D' Arsi Tomsonas, škotas, emigravęs į Naująją Zelandiją, ir Šo nusišypsojo, kai jam pacitavau ištrauką, prasidedančią džiaugsminga panegirika katei ir pasibaigiančią fraze: „Tačiau ir ties geriausiomis iš jų pleveno lengva, bet neatskiriama Belzebubo dvasia."

Grįžome į namą, o paskui atėjo šoferis nuvežti manęs į stotį. Šo būtinai užsispyrė pats išeiti į kelią ir pasergėti, kad ten nebūtų jokio transporto, kol mes išvažiuosime. Paskutinį kartą mačiau jį pro automobilio langą — vienplaukis jis stovėjo ant kelio ir mojavo man ranka.

Po to mes daug su juo susirašinėjome, kartais paskambindavau jam iš bendruomenių rūmų, bet jaučiau, kad jis neturi ypatingo noro rodyti lankytojams, kaip smarkiai jis paseno. Jis nenorėjo, kad jį prisimintų kaip iškaršusį, klibinkščiuojantį senį.

Tačiau jo protas buvo dar šviesus, ir jam patikdavo, jei kas kreipdavosi į jį patarimo.

Kartkartėmis aš siunčiau jam oficialias ataskaitas apie parlamento posėdžius, kai ten vykdavo tai, kas, mano manymu, galėjo jį sudominti, ir sąmojingos jo pastabos visada būdavo labai taiklios. Kai pasiunčiau jam debatų dėl Civilinio la-

po ataskaitą, kada mano pasiūlymas sumažinti dotaciją karalienei surinko daugumą balsų kuluaruose, jis man parašė: „Dabartinėmis sąlygomis šį balsavimą galima laikyti triumfu, tačiau debatai buvo tiesiog slegiantys." Iš tiesų taip ir buvo. „Tegul parlamentas ne debatuoja, o tvirtina",— parašė jis kitame laiškutyje, pasiūlydamas, kad pasistengčiau įtikinti leiboristų opoziciją nepertraukinėti savo priešininkų: tylėjimas bus veiksmingesnis. Jo nuomone, opozicijos nariai turėtų apriboti savo kalbas septyniomis minutėmis. Jis ir šį kartą sakė teisybę.

Šo ryžtingai rėmė mūsų nedidelę kairiųjų leiboristų grupę, kritikavusią leiboristų vyriausybę, ypač jos užsienio politiką. Mes buvome toli gražu nepopuliarūs tikratikių leiboristinių parlamentarų tarpe, ir „Deili herald" neteikė mums paramos, stengdamasis nekelti viešumon mūsų pažiūrų.

Šo tai suprato. Ir jis žinojo, kad „Deili herald" nesugebės atsisakyti to, ką parašys jis, nes jis įstengs išspausdinti savo straipsnį bet kur. Ir jis pasiuntė ten straipsnį, perspėjęs apie tai mane. Straipsnyje, išspausdintame su antrašte „Daugumos postringavimai", buvo sakoma:

„Leiboristų daugumos postringavimai pasiekė tokią ribą, kai kiekvienam socialistui, kuris suvokia, ką kalba, ir supranta, apie ką kalbama, daugiau nebėra galimybių ne tik visam tam pritarti, bet net ir pasilikti leiboristų partijoje.

Kad ir labai absurdiškai skamba misterio Vinstono Čerčilio kalbos tomis akimirkomis, kada jis, užmiršęs savo tobulai surepetuotą šlovės skelbėjo vaidmenį, nevykusiai įsibrauna į vidaus politikos sferą, jis vis dėlto išlieka nuovokus konservatyvus demokratas, palyginus su misteriu Etliu ir misteriu Bevinu, kurie, postringaudami apie užsienio politiką, užgauliojimams be jokių ceremonijų naudoja visus žodžius, priimtus mūsuose rašyti didžiąja raide.

Kai misteris Čerčilis pavadino Hitlerį kraugerišku makleriu ir kai atsakydamas Hitleris apšaukė misterį Čerčilį senu girtuokliu, šitai palinksmino visus ir nepadarė didelės žalos.

Bet kai misteris Bevinas paskelbia komunizmą priešu, jis paskelbia karą Rusijai.

Kada, aidint torių pritarimo šūksniams, jis pareiškia, kad mes turime teisę būti Berlyne ir kad mes ketiname ten pasilikti pagal Jaltos susitarimą, jis turi galvoje būtent tą faktą, kad

mes ten esame ir ketiname pasilikti pagal Jaltos susitarimą, bet jo žodžiai skamba apgaulingai, tarsi patvirtindami imperializmo teisę į užkariavimą."

Toliau straipsnyje gana būdinga Šo penegerika Stalinui ir griežtas leiboristų vyriausybės užsienio politikos demaskavimas. Pagaliau keliais žodžiais užtaręs kairįjį partijos sparną, Šo baigia:

„Anglikonų bažnyčia jau išdavė krikščionybę, suteikusi palaiminimą atominei bombai. Kam gi leiboristų ministrams išdavinėti socializmą ir griauti gerą reputaciją tokia beprotybe?"

Vienas paskutiniųjų Šo interviu buvo išspausdintas kooperatinio judėjimo laikraštyje „Reinold niuz", praėjus keletui dienų po to, kai Šo atšventė savo 94 metus. Jame buvo kalbama apie atominę bombą.

„Atominė bomba,— pasakė Šo,— gali būti panaudota tik tuo atveju, jei kariaujančios pusės galutinai išprotės nuo šovinistinio karinio tvaiko, kadangi šita bomba yra bumerangas, vienodai pražūtinga ir tam, kas ją numeta, ir jo aukai. Bomba nebus panaudota, kaip kad praėjusiame kare nebuvo panaudotos nuodingosios dujos."

„...Panditas Neru sako, kad padarysiąs viską, kas įmanoma, kad sukliudytų tokiam karui, užkirstų jam kelią. Tą pat galiu pasakyti ir apie save. Vinstonas Čerčilis kalba iš esmės tą patį. Sunku įsivaizduoti didesnę nelaimę. O tuo tarpu šovinistinio tvaiko epidemija jau prasidėjo, ir prezidentas Trumenas rodo pirmuosius jos simptomus."

„Klausimas. Ar jūs komunistas, misteri Šo?

Atsakymas. Žinoma. Ir karas prieš komunizmą — pats didžiausias ir absurdiškiausias nesusipratimas. Be šiuolaikinio tvirto komunizmo ir socializmo pagrindo mūsų civilizacija neišsilaikytų nė savaitės. Būtent jis yra mums atrama. Jeigu ministras Šinvelas[1] pareikštų, kad jis paveda šalies gynybą pavieniams įmonininkams, rytojaus dieną jį pripažintų bepročiu ir nutemptų į psichiatrinę kliniką.

Ateitis priklauso šaliai, kuri vis toliau ir toliau vysto ko-

[1] Tuometinis gynybos ministras.

munizmą. Ir dėl to Rusija nuostabiai pertvarkė tuščius Sibiro plotus.

„Ačiū, misteri Šo,— pasakė žurnalistas,— daugiau vienu kartu nesuvirškinčiau. Ar galiu jus pasveikinti su ramia, anot „Taims", gimimo diena?

— Ramia!! Ramia, kai telefono ir durų skambučiai čirškė visą dieną! O laiškanešys apšlubo nuo sunkių maišų su laiškais ir telegramomis! Kai dideli proginiai tortai, kurių aš nė į burną neimu, pasipylė ant manęs nelyginant malūno girnos. Kai privažiuojamąjį prie namų keliuką apgulė kino operatoriai, televizininkai, fotografai, reporteriai, žurnalistai, ir nė vienas jų nenorėjo pasitraukti tuščiomis rankomis. O man dar reikėjo padaryti nemaža darbo, iki išvežant vietinį paštą. Tegu dangus atleidžia laikraščiui „Taims". O aš atleisti negaliu. Viso labo."

Šo jau buvo per devyniasdešimt, kai jis baigė ruošti nedidelį tomelį, sudarytą iš ištraukų ir įvairių dramaturgo pasisakymų apie patį save. Jo pratarmėse pjesėms buvo daug autobiografinės medžiagos, bet jis taip ir neparašė išsamios savo biografijos tradicine prasme.

Šio tomelio įžangoje Šo taip pasiaiškino:

„Mane klausia, kodėl nerašau savo paties biografijos. Į tai atsakiau, kad biografiniu požiūriu aš neturiu kuo sudominti. Niekuomet nieko nenužudžiau. Nepatyriau jokių įvykių, priešingai, aš pats buvau įvykis, ir visi mano įvykiai įgaudavo knygų ir pjesių formą. Perskaitykite ar peržiūrėkite jas, ir visa mano istorija bus kaip ant delno; likusieji dalykai — tėra pusryčiai, pietūs, miegas, nubudimas ir tualetas, lygiai tokia pat dienotvarkė, kaip ir visų kitų."

Ir dar:

„Kai dėl manęs, tai visas mano turtas — knygų parduotuvės vitrinoje bei scenoje, ir visa, ką buvo galima perduoti kitiems, jau perdaviau per savo ilgą gyvenimą, kuriame, nors ir neišlaikiau garsiojo principo „nė dienos be eilutės", vis dėlto stengiausi priartėti prie šio romėnų idealo, kiek leido sveikata ir žmogiškosios galimybės."

Baigdamas Šo kreipėsi į skaitytojus:

„Aš nė nemanau sakyti jums: „Man metas, likite sveiki!", nes manyje dar pakankamai parako iš naujo plykstelėti."

TRISDEŠIMTAS SKYRIUS

Fotomėgėjo sėkmė.
Pasaulis deramai nepažinojo misterio Šo.
Prasmingai nugyventas gyvenimas.

Paskutines Šo nuotraukas padarė fotografas mėgėjas Alenas Čeperlou 1950 metų liepos mėnesį.

Pirmąkart Čeperlou atvažiavo į Eijot Sent Lorensą kovo mėnesį, bet Šo ūkvedė, misis Elisa Leiden, pasitiko jį griežtu „ne". Prieš atvažiuodamas, Čeperlou padarė keletą Šo draugų nuotraukų — Sidnio Vebo ir H. Dž. Velso, ir tikėjosi, kad, pamatęs šias nuotraukas, Šo taip pat sutiks jam pozuoti. Tačiau Šo liepė nieko pas jį neįleisti. Jis nenorėjo, kad jį fotografuotų tokį seną. Vis dėlto Čeperlou paliko savo nuotraukas, o ūkvedė pasakė: „Pasistengsiu jas perduoti šeimininkui. Misteris Šo labai užsiėmęs, ir jam jau devyniasdešimt ketveri metai." Po šešeto dienų jis gavo laiškutį, mašinėle spausdintą paties Šo, kuriame buvo sakoma:

„Nusenęs devyniasdešimt trijų ir pusės metų skeletas — štai kas iš manęs beliko. Geriau atsisakykit savo sumanymo... Aš ir šiaip nepriimu jokių vizitų, kol dienos pasidarys ilgesnės, nes būnu laisvas ne anksčiau kaip ketvirtą valandą popiet, o tuo metu keliuose jau tamsu, pasiekti mus sunku, ir ūkanos gali pakenkti sveikatai."

Fotografas iš tiesų numojo ranka į savo sumanymą, bet vienąsyk vasarą, būdamas netoli „Šo kampelio", jis nutarė dar kartą pamėginti laimę, ir šįkart jam pasisekė: Šo buvo gerai nusiteikęs ir priėmė fotografą labai svetingai.

Po dramaturgo mirties šis fotografas nusprendė vėl pabuvoti Eijot Sent Lorense ir pasikalbėti su šios vietovės gyventojais, gerai pažinojusiais Šo. Savo interviu Čeperlou išleido atskira knyga, pavadinta „Šo kaime". Joje buvo ir keletas įdomių pasakojimų, koks buvo Dži-Bi-Es paskutiniaisiais gyvenimo metais.

Šo ūkvedė, misis Elisa Leiden, matydavosi su juo dažniau, negu kas kitas, ir jos pasakojimas šiek tiek nušviečia šio mįslingo Mefistofelio, kaip, beje, ir jos pačios charakterį:

„Misteris Šo buvo visuomet linkęs matyti žmonėse gėrio, o ne blogio pradą. Jis niekaip negalėjo patikėti, kad egzistavo vokiečių koncentracijos stovyklos, kaip Dachau ir Belzenas. Jis buvo toks protingas ir kartu daugeliu atžvilgių naivus — labai nepraktiškas ir amžinai skrajojantis kažkur padangėje, kaip daugelis menininkų ir filosofų.

Kartą jis man pasakė: „Manau, kad verčiau turėti nelabai gerą atmintį: užmiršti visokius nemalonius atsitikimus." O aš pasakiau: „Kažin. Manau, kad puikus dalykas — gera atmintis, ir aš kaip tik turiu puikią atmintį."

„...kaime jis apsigyveno todėl, kad čia buvo ramu ir tylu: misteris Šo buvo iš tų žmonių, kurie mėgsta vienatvę. Kartą jį paklausiau: „Kodėl jūs nusprendėt apsigyventi tokiame užkampyje?" Jis atsakė: „Žmonės drumsčia man ramybę. Štai aš ir persikėliau čia, kad galėčiau nuo jų pasislėpti." Kada skambėdavo telefonas, jis man šaukdavo: „Nenoriu su nieku kalbėti, nei su gyvais, nei su mirusiais."

„Bet aš čia kartais jausdavausi vieniša. Eijotas — labai nuošali vieta, nei autobusų, nei nieko, tiktai viena krautuvė. Kartą mane apėmė tokia nuotaika, kad ėmiau ir perspėjau jį: girdi, aš išeinu. Daugiau nebegalėjau tverti, o čia lyg tyčia pasitaikė proga gauti vietą Londone. „Pasieškokit kvailesnės,— išdrožiau.— Kas čia gali gyventi, tokiame užkampyje?"

„Misteris Šo labai sutriko, išgirdęs mano perspėjimą, ir nuėjo į savo altanėlę sodo gilumoje, taip ir žinojau, kad jis ten eis. Tą pačią dieną jis atsiuntė man tokį laiškutį: „Jūs, žinoma, perdaug miela tokiam nuobodžiam darbui, bet ateina sunkūs laikai, ir dirbti bus labai nelengva tiems, kurie iš viso įstengs gauti darbo. Jūs pernelyg jauna ir energinga, kad visam laikui pasiliktumėt šitame užkampyje. Be abejo, jūs sugebėsit susirasti ką geriau, bet aš nesugebėsiu." Na, man neprireikė kažin kiek laiko apsispręsti, nes ir neketinau tikrai išeiti, tik šiaip sau kalbėjau — nebūčiau galėjusi jo palikti."

„Rytojaus dieną jis pasakė man: „Žinote, misis Leiden, jums tereikia mažąjį pirštelį pajudinti, ir aš padvigubinsiu jums algą." Aš kiek įsižeidžiau ir pasakiau: „Kai panorėsiu

priedo, pati jo paprašysiu." Vis dėlto, kai kitą mėnesį aš atsiėmiau algą, pastebėjau, kad jis iš tiesų man ją padvigubino. O po to jis ir vėl padidino man algą. O vieną kartą dar pasiūlė nupirkti televizorių, tik kad man jis nebuvo reikalingas.

Tai buvo labai dosnu, iš jo galėjai tikėtis panašių dalykų. Ir vis dėl to jis visą laiką sakė, kad esąs anaiptol ne toks turtingas, kaip žmonės mano, ir kad jam tenką „susispausti". O aš manydavau, kad čia tiesiog airiškas niurgzlumas. Jis amžinai skundėsi, kad vyriausybė išskaito tiek daug pajamų mokesčio iš jo uždarbių, ir aš dažnai suabejodavau, ar jis iš tiesų širdyje socialistas. Jis atrodė man toks pat toris, kaip ir daugelis turtingų žmonių. Ir, tikriausiai, jis vis dėlto buvo turtingas, jeigu jau gaudavo mokėti tokį didelį mokestį. Kol gyvenau pas jį, penketą ar šešetą metų gyvavo leiboristų vyriausybė, ir visi manė, kad jis pritaria vyriausybės planams. Bet jis, tur būt, manė, kad dauguma šių mokesčių skiriama karui, o pats visa širdim visada buvo prieš karą.

Vienas laikraštis pasiūlė man labai daug pinigų už seriją straipsnių apie misterį Šo. „Čia dideli pinigai",— pasakė man tas žmogus. „Nereikia man jūsų pinigų!"— užrikau ant jo, ir jis kaip mat išrūko. Prisimenu vėl kitą sykį vienas laikraštininkas pasibeldė į duris ir paklausė, ar jis negalėtų pamatyti Šo. Pasakiau jam, kad ne. „Na, jeigu jau taip, tai verčiau tegu mane išvaro pats Šo."— „Ne, to nebus,— pasakiau.— Kaip tik už tai man ir moka misteris Šo, kad pati tai daryčiau." Taip jis išėjo piktas piktas. Cha-cha! (Ji nusijuokė, aiškiai patenkinta.) Ir šitie iš Flit-strito netrukus sužinojo, ką reiškia turėti reikalų su manimi! Jie vadino mane Šo drakonu, jo sarginiu šunimi ir dar visokiais kitoniškais vardais, o aš tuo didžiavausi, tik-r-r-rai didžiavausi. Kai kurie bijojo misterio Šo. Manęs bijojo daugelis.

Ak, jau tie laikraštininkai! Jie kabinosi prie misterio Šo, neduodavo jam ramybės. Kai kurie jų buvo išauklėti, bet kiti visaip iškraipydavo jo žodžius, išgalvodavo apie jį visokiausių istorijų, ir visa tai buvo melas. Po misterio Šo mirties vienas laikraštis išėjo stambiomis antraštėmis, ir ten galėjai rasti, kad misteris Šo buvęs labai šykštus. Tai buvo piktas šmeižtas. Misteris Šo buvo labai dosnus žmogus, tačiau dažnai jis darė gerus darbus slapčiomis. Neretai jis siuntė dideles sumas pini-

gų visokiems kilniems tikslams, tad niekas apie tai ir nežinojo, išskyrus Megę ir mane, o mes matydavom, kaip kartais, siųsdamas laiškus į paštą, jis dėdavo į juos banknotus.

Prisimenu, kai Megė ruošėsi tekėti, jis pasišaukė mane į šalį hole ir, apsidairęs vogčiomis, tarsi bijodamas, kad kas nesiklausytų, pasakė: „Kaip jums atrodo, ne pro šalį būtų pasiųsti mano „rolsą" į vestuves — nuvežti Megę į bažnyčią, o paskui nugabenti drauge su jaunikiu pietų." Man jis taip pat kartais duodavo „rolsą" nuvažiuot į Londoną apsipirkti, ir dar pasiuntė automobilį manęs parvežti patį pirmutinį kartą, kai turėjau atvykti pas jį dirbti. Atsimenu, tada jį radau sode; jis skaldė malkas, užsidėjęs šachtininko šalmą ir apsiavęs bridžiais. Aš pasakiau, kad namą teks dažnai tvarkyti ir aplamai su juo daug rūpesčių ir kad dabar suprantu, kodėl misis Šo labiau mėgo londonišką jų butelį.

Pasaulis deramai nepažinojo misterio Šo. Jis kartais būdavo gerumo įsikūnijimas, bet po akimirkos galėjo pasirodyti nemandagiausiu žmogumi, koks tik gali pasitaikyti...

Aš nepapr-r-rastai prisirišau prie misterio Šo, kol tarnavau pas jį, ir iš tik-r-r-rųjų didžiavausi, kad esu jo ūkvedė. Aš nežinojau visų jo pjesių ir įvairių kitokių kūrinių, bet jau patį misterį Šo pažinojau. Aš pažinojau jį kaip žmogų. O jis buvo puikus žmogus, ger-r-r-ras žmogus, žymiai žmogiškesnis ir žymiai panašesnis į kitus žmones, negu manoma. Truputį keistas ir bambeklis, ir prie jo reikėjo prisitaikyti, jam įtikti, bet už tai, ak, koks jis buvo nuostabus žmogus — dosnus ir geras, ir toks malonus iki pat mirties. Kito jau tokio Ber-r-r-nardo Šo nebus."

Megė, kambarinė, kuri praleido jo namuose paskutiniuosius šešiolika metų, prisimindavo:

„Misteris Šo buvo labai tvarkingas žmogus. Jis visuomet atsistojęs pastatydavo kėdę į vietą, savo kambaryje tvarkingai sulankstydavo pižamą ir dėdavo ant lovos. Daugelis net jaunesnių to nedaro. Ir visus savo daiktus jis visuomet dėjo į vietą, iš kur buvo paėmęs, ir tiksliai visada žinojo, kur kas yra. Prisimenu, aš kartą panorau sutvarkyti jo knygas. Jis pasakė: „Mege, na, ką tu darai? Tu, gal būt, kai ką ir sutvarkysi, bet iš mano darbo padarysi betvarkę."

„Misteriui Šo jau buvo viskas įkyrėję — jis nebenorėjo pasveikti. Buvo labai ryžtingas žmogus, ir niekas nepajėgė jo įtikinti, kad darytų tai, ko jam nesinorėjo.

Kalbėjo, kad misteris Šo nešiojo barzdą, norėdamas paslėpti rauples, bet tai netiesa. Jis, tur būt, šauniai atrodė jaunystėje su šita ryškiai ruda barzda. Bet tuos šešiolika metų, kuriuos čia išgyvenau, jo barzda buvo jau žila. Stačiai nuostabu buvo dirbti pas misterį Šo visus šiuos metus."

Sodininkas Henris Higsas ir jo žmona išgyveno pas Šo keturiasdešimt dvejus metus, ir jie visada su didžiausiu pagyrimu atsiliepdavo apie misterį ir misis Šo. Kai mirė misis Higs, Šo pastatė paminklą kaimo kapinėse su užrašu:

„Bernardas Šo, daugelio pjesių autorius, pastatė šį paminklą šviesiam savo ištikimų draugų ir pagalbininkų atminimui...

Ilgus metus jie prižiūrėjo jo namą ir sodą Eijot Sent Lorense Hertfordširo grafystėje, tuo būdu suteikdami jam galimybę dirbti tą darbą, kurį jis mėgo. Nė vienam dramaturgui niekas niekuomet geriau netarnavo."

Kaimynui fermeriui Takeriui jis nusiuntė savo nuotrauką su įrašu:

„Nuo darbininko darbininkui.
Nuo plunksnos
darbininko
plūgo
darbininkui."

Knygoje, kurią išleido fotografas mėgėjas, buvo surinkti ir jo kirpėjo, dantisto, vaistininko, vietinio smuklininko, kaimo pašto viršininko žmonos ir daugelio kitų gyvenvietės žmonių prisiminimai. Kai kurie buvo užrašyti toli nuo Eijot Sent Lorenso.

Šo knygas spausdino Edinburge spaustuvininkas Viljamas Maksvelas, ir Šo visuomet pasiųsdavo jam knygos egzempliorių su savo parašu.

Pilname savo pjesių rinkinyje jis įrašė:

„Brangusis Viljamai Maksvelai!

Kadangi spaudoje išgyrė mane už šitos knygos apipavidalinimą, o tai yra vien jūsų nuopelnas, man belieka tik per-

duoti pagyrimus tikrajam adresatui, tą aš ir darau savo ranka tūkstantis devyni šimtai trisdešimt pirmųjų metų gegužės dvidešimt antrąją.

Dž. Bernardas Šo."

Kai Šo paklausė Maksvelą, ar šis patartų jam palikti savo pinigus ar bent didesniąją jų dalį naujo angliško raidyno projektui, senasis spaustuvininkas atsakė:

„Per visą laiką, kiek tik jus pažįstu, misteri Šo, aš nesu pagalvojęs, kad jūs toks pasibaisėtinai kvailas, o štai dabar **matau."**

Maksvelas baigė savo prisiminimus taip:

„Bernardas Šo buvo vienas didžiausių žmonių per paskutinius tris šimtmečius. Aš spausdinau Hardį, Kiplingą, Vebus, serą Džeimsą Freizerį, Hiu Volpolą, Virdžiniją Vulf ir daugelį kitų. Tačiau misteris Šo buvo jautriausias ir maloniausias iš visų, su juo būdavo lengviausia ir smagiausia dirbti, jis buvo sąžiningiausias, tiesiausias ir mandagiausias — žodžiu geriausias iš visų, kuriuos pažinojau."

Šo toli gražu nebuvo ortodoksinis krikščionis ir nelankė kaimo bažnyčios. Tačiau jis palaikė draugiškus santykius su kaimo dvasininku ir duodavo pinigų bažnyčios stogui remontuoti, vargonams atnaujinti ir net už dvi ginėjas per metus nuomojo klauptą, kuriame nė karto nesėdėjo.

Štai nedidelė ištrauka iš jo gydytojo prisiminimų:

„Jis buvo žymiai malonesnis su žmonėmis, nei įprasta manyti,— jei tik, žinoma, jie tyčia nebūdavo jam grubūs. Ir viskuo, kas liečia mūsų labiausiai civilizuotus papročius ir įsigalėjusias elgesio normas, jis, žinoma, nebuvo koks ikonoklastas. Aš nustebau, pamatęs, kad jis persirengia kiekvieną vakarą, eidamas pietų..."

Kaimynų, tarnų, visų, kurie jį pažinojo, atsiminimai atskleidžia naujus Šo bruožus, ir nejučia suvoki visų šių atsiminimų, tame tarpe ir pateiktų aukščiau jaudinančių ūkvedės Elisos Leiden pasakojimų apie paskutiniąsias Šo dienas, leitmotyvą: „Pasaulis deramai nepažinojo šio žmogaus..."

Vis dėlto šis paskutinis, kaimo laikotarpis, tokiame ilgame jo gyvenime artėjo prie pabaigos.

Sekmadienio vakare, rugsėjo 10-ąją jis mėgino nukirsti šaką savo sode. Šaka buvo sausa ir lūžo taip netikėtai, kad Šo neteko pusiausvyros ir puldamas susilaužė šlaunikaulį.

Megė prisimena:

„Tai buvo šiurpi akimirka, kai pačią pirmąją dieną po savo sugrįžimo aš išgirdau jį švilpiant. Dabar jis visuomet nešiojosi švilpuką, kad galėtų švilpti, jeigu staiga parpultų ar dar kas nutiktų. Jis kartais visai netvirtai stovėdavo ant kojų. Neužmirškite, kad jam jau buvo devyniasdešimt ketveri. Aš išbėgau į sodą ir pamačiau, kad jis guli ant žemės. Ketvirtį valandos laikiau jį ant kelių. „Palikite mane ir ką nors pašaukite",— pasakė jis, bet aš nenorėjau guldyti jo ant šlapios žolės ir vis švilpiau, kol atskubėjo mano vyras, kuris buvo netoliese, ir padėjo misteriui Šo nusigauti į vidų. O kiek vėliau atėjo gydytojas."

Sanitarinė automašina nuvežė jį į Latoną, į Dansteblio ligoninę, o pirmadienio vakare buvo padaryta operacija. Jis greitai taisėsi, ir jam užteko humoro pasakyti chirurgui:

— Jums bus mažai naudos, jei aš pasveiksiu. Reputaciją gydytojui sudaro tai, kiek garsių žmonių numirė ant jo rankų.

Airių radijo stotis užklausė, ar jis nenorėtų, kad jie transliuotų jam kokią melodiją. Jis pasakė: „Pagrokite tą melodiją, nuo kurios nudvėsė sena karvė."

Misis Leiden prisimena:

„Viena airių radijo stotis nutraukė programą, norėdama paklausti, kokią melodiją jis pageidautų išgirsti. Jie žinojo, kad jis mėgsta taurią muziką, ir, tur būt, tikėjosi, kad pasirinks kokį klasikinį dalyką, o jis nustebino juos visus, pasirinkdamas airišką melodiją, kuri vadinosi „Dvesia sena karvė."

Antrąją dieną po jo sugrįžimo į Eijotą aš išviriau jam ypatingos sriubos, bet atėjo sesuo ir pasakė, kad jam negalima valgyti pietų. Tuomet aš atėjau vėl ir pasakiau, kad čia iš tikr-r-rųjų ypatinga sriuba. Ir tada jis pamėgino trupučiuką ir mane pagyrė, bet išvalgė visiškai nedaug.

Misteris Šo pasidarė visai kitoks žmogus. Jis pastebėdavo aplinkui visokias smulkmenas, į kurias anksčiau nekreipdavo dėmesio. Kartą jis pasakė: „Jūsų nauja mėlyna suknelė."

Aš atsakiau: „Na, ką jūs, jau ne kartą esate ją matęs." Jis neatsakė.

Paskutinės jo dienos buvo be galo man sunkios. Aš, žinoma, buvau labai susikrimtusi. Megė taip pat. Ji vėl atvažiavo man padėti. Misteris Šo priėmė kai kuriuos giminaičius ir draugus, prie jo dieną naktį budėjo dvi slaugės. Mes žinojome, kad jo dienos jau suskaitytos. Jis pasakė giminaičiams: „Mano dainelė sudainuota", o slaugei pareiškė: „Aš labai senas žmogus ir pavargau nuo visko. Prašau, nesistenkite prailginti mano gyvenimo. Neverta to daryti." Tai išgirdusi, aš įėjau ir pasakiau: „Jūs ne šiaip senas žmogus, jūs nacionalinė relikvija." O jis atsakė: „Kokia nauda restauruoti šį senovinį paminklą. Misis Leiden, aš noriu mirti." O aš pasakiau jam: „Norėčiau verčiau numirti aš, negu kad mirtumėt jūs." Jis atsakė: „Jūs nenorėtumėt, jei jums būtų reikėję tiek iškęsti, kiek man." Paskui jo temperatūra pakilo iki 108 laipsnių (pagal Farenheitą),[1] ir jis neteko sąmonės. Jis atrodė baisiai, garsiai be perstogės gargaliavo ištisą parą ir visą laiką buvo išsižiojęs. Bet jo širdis dirbo puikiai iki pat paskutinio atodūsio. Jis turėjo liūto širdį. Gydytojas pasakė, kad tai tiesiog išimtis tokio amžiaus žmogui.

Numiręs jis atrodė nuostabiai — visai kitoniškai; toks ramus veidas, o jame šelmiška šypsenėlė, tarytum pačią paskutinę minutę jis būtų nusišypsojęs.

Jis mirė 1950 metų lapkričio 2 dieną. O prieš penkiasdešimt metų buvo baigęs kalbą Londono Templyje tokiais žodžiais:

„Savo dienas nugyvenkite prasmingai, visiškai pasišvęskite žmonėms, ir tada numirę pasitiksite savo dievą, jei tik jis yra, ne šliaužiodami it skurdūs nusidėjėliai, o garsiai tardami: „Aš padariau viską, ką galėjau, ir dar daugiau, nei man derėjo. O dabar ne prašyti atpildo pas tave atėjau. Aš teisėtai jo reikalauju."

Jo atpildas buvo žinojimas, kad jis dosniai ir ligi galo atidavė savo gyvenimą ir savo genijų žmonijos labui.

---

[1] Maždaug 39,5° C.

TRISDEŠIMT PIRMAS SKYRIUS

Piligrimo kelias ir paskutinės iškilmingos ceremonijos.
„Sveikų sprendimų chaosas"
Jis mylėjo socializmą.
Sudie,
sudie,
sudie...

Anglijoje yra tradicija laidoti didžiuosius rašytojus Vestminsterio abatijoje, ir daugelis manė, kad Šo irgi turi būti ten palaidotas.

Atrodė, kad Šo, kuris, ir gyvas būdamas, visuomet kėlė tiek ginčų ir nesutarimų, vėl atsidurs įnirtingo kivirčo centre. Mat, nors daugelis didžiųjų žmonių, palaidotų abatijoje, negali būti pavadinti krikščionimis, pavyzdžiui, Darvinas ir Tomas Hardis, tačiau nė vienas jų nekalbėjo apie bažnyčią ir ortodoksinę krikščionybę taip atžariai, kaip Bernardas Šo.

Beje, perskaičius Šo testamentą, paaiškėjo, kad jis pats apie tai buvo iš anksto pagalvojęs. Trečiasis testamento paragrafas lietė jo laidotuves:

„Aš noriu, kad mano kūną po mirties sudegintų, ir pelenus sumaišytų su velionės žmonos pelenais, saugomais Koulders Grino krematoriume, o paskui išbarstytų sode prie namo Eijot Sent Lorense, kur mes pragyvenome drauge trisdešimt penkerius metus, jei mano patikėtinis nepareikš pasielgti su jais kitaip. Aš asmeniškai labiau mėgstu sodą, negu vienuolyno sienas."

Kaip matote, šis paragrafas suformuluotas taip, kad patikėtinis galėtų priimti pasiūlymą palaidoti Šo Vestminsterio abatijoje, jei būtų šitaip jam pasiūlyta. Vis dėlto buvo visai aišku, kam teikė pirmenybę pats Šo.

Tačiau sekantis, ketvirtasis, testamento paragrafas praktiškai atmetė tiek patį pasiūlymą, tiek sutikimą jį įgyvendinti. Čia buvo sakoma:

„Kadangi mano religinius įsitikinimus ir mokslines pažiūras tiksliausiai galima apibūdinti kaip tikėjimą į Kuriamąją Evoliuciją, nenorėčiau, kad koks paminklas, meno kūrinys,

užrašas, gedulingos pamaldos arba apeiginės mišios sudarytų įspūdį, tarsi aš išpažįstu kurios nors egzistuojančios bažnyčios ar tikėjimo dogmas, nenorėčiau, kad paminklai turėtų kryžiaus ar kokio kito kankinimo įrankio formą arba būtų kraujo ir aukos atnašavimo simboliai."

Jo, kaip ir žmonos, kremavimas turėjo vykti be pašalinių stebėtojų, vis dėlto minia užplūdo krematoriumą ir visas prieigas. Senas Šo draugas Sidnis Kokerelas perskaitė ištrauką iš Banjano „Piligrimo kelio", kurį Šo laikė vienu įžymiausių kūrinių pasaulyje. Šioje ištraukoje vaizduojama alegorinio knygos personažo mirtis.

Honoraras už knygas ir pjeses plaukė iš visų pasaulio kampų, ir jis paliko didelį turtą — 301 585 svarus sterlingų, tikriausiai, daugiau, negu bet kuris rašytojas. Dalis palikimo buvo perduota keliems nusenusiems, jį pergyvenusiems giminaičiams, o tarnams buvo užrašyta labai stambi metinė renta.

Visa kita buvo palikta naujojo anglų raidyno projektui įgyvendinti. Per savo gyvenimą jis parašė nemažai angliškų žodžių, ir dėl to jį jaudino likimas būsimųjų rašytojų, būsimųjų skaitytojų ir visų tų, kurie panorės mokytis anglų kalbos. Kaip literatui, jam visuomet labai rūpėjo tobulinti bendravimo su skaitytoju priemones.

Tačiau testamentas numatė ir atvejį, jeigu jo ketinimų įvesti naująjį raidyną nebūtų galima įgyvendinti. Šiuo atveju pinigai turėjo būti lygiomis padalinti Airijos nacionalinei galerijai Dubline, kur jis buvo praleidęs tiek laiko paauglystės ir jaunystės metais, Britų muziejaus skaityklai, kur jis taip dažnai buvojo tais laikais, kai dar grindė kelią į pasisekimą, ir Karališkajai dramos meno akademijai, ruošiančiai jaunąją aktorių kartą. Jo palikimas buvo kupinas visuomeninės dvasios, troškimo padėti tokiems pat, kaip jis, rašytojams ir menininkams, siekimo dar kartą būti naudingu žmonėms. Iš to galėjai spręsti, koks jis buvo geras ir pažangus žmogus, pašventęs visą gyvenimą žmonijai, literatūrai ir dramos menui.

Reikia pasakyti, kad priešiškas visuomenės nusistatymas, kuris lydėjo Šo didesnę gyvenimo dalį, paskutiniaisiais metais pasikeitė. Senatvėje į jį imta žiūrėti kaip į kokį patriarchą, kaip į nacionalinę įžymybę, kaip į didį dramaturgą, pripažintą visame pasaulyje, o taip pat kaip į nusenusį džentel-

meną, kurio sąmojo ir originalių posakių neverta per daug dėtis į širdį.

Kai Šo numirė, pastaroji pažiūra atsispindėjo beveik visur, kas tik buvo apie jį pasakyta ar parašyta.

Atsiliepimus ryšium su jo mirtimi atsiuntė Anglijos ministras pirmininkas ir JAV prezidentas. Žinia apie jo mirtį buvo išspausdinta pirmajame visų stambiausių pasaulio laikraščių puslapyje. Žiburiai Brodvėjuje buvo užgesinti, pagerbiant jo atminimą; Indijoje ministras pirmininkas Neru atidavė jam pagarbos duoklę Indijos liaudies vardu, o kabineto posėdžiams buvo paskelbta pertrauka.

Londono „Taims", pusę amžiaus puolęs Šo pažiūras, išspausdino straipsnį, prasidedantį taip:

„Bernardas Šo tapo ir iki pat savo gyvenimo pabaigos (o jis gyveno kur kas ilgiau už kitus) išliko žymiausiu XX amžiaus rašytoju. Jis buvo polemistas pagal savo natūrą ir menininkas iš pašaukimo. Savo kalbomis, pamfletais ar pjesėmis lietė kone visus klausimus, jaudinusius visuomenę pastaruosius šešiasdešimt metų, ir linksma aštri jo polemika su visu tuo, kas prieštarauja neginčijamiems Šo mąstymo argumentams, sudarė palikimą, kurį kažkas apibūdino kaip „protingų sprendimų chaosą". Daug kartų buvo mėginta išskirti iš šito chaoso tas teigiamas ir nekintamas mintis, kurias jis paliko mūsų amžiui, tačiau skirtingų vertinimų vis dar gana daug. Amžininkai, pripažįstantys, kad jo mintys neatsiejamos nuo jų pačių minčių, kol kas tegali ryžtis tik išreikšti įsitikinimą, kad galų gale pagal nuopelnus bus įvertintas ne genialus propagandistas, užsibrėžęs tikslą revoliucionizuoti visuomenės sąmonę, o genialus menininkas, kūrybines galias atskleidęs savo pjesėse."

Laikraštis buvo pasiruošęs pripažinti Šo didžiuoju komedijų kūrėju. Tačiau straipsnis net nekėlė minties, kad Šo buvo socialistas arba kovotojas prieš ydas ir neteisybes, viešpataujančias visuomenėje, kurioje jis gyveno.

Tokiems Šo kritikams, iškraipiusiems jo paveikslą, tada atsakė airių dramaturgas komunistas Šonas O'Keisis:

„Daug kartų bandyta sumenkinti pasaulinio pripažinimo sulaukusią Šo asmenybę. Kritikai šaipėsi iš jo pjesių, politi-

kieriai niekino socialistines jo idėjas, oficialiosios religijos gynėjai iš aukšto žiūrėjo į jo filosofiją..."

Tačiau, įrodinėja Šonas O' Keisis, filosofinės ir politinės pažiūros, kurias išreiškė garsiųjų Šo pjesių personažai,— kaip tik ir yra politinė ir filosofinė jo programa, kadangi „kiekvienas personažas pjesėje, o ir kiekvienas literatūrinis herojus aplamai,— marionetė, tai yra savo žodžiais ir veiksmais jis išreiškia autoriaus poziciją. Ir nėra tokių vaidmenų pjesėje, tebūnie ji bloga, gera ar geniali, kurie būtų nepriklausomi nuo jų kūrėjo".

Komunistinis žurnalas „Leibor mantli", kuriame bendradarbiavo Šo, išleido specialų numerį, skirtą jo atminimui, kur žurnalo redaktorius Palmas Datas rašė:

„Jis mylėjo socializmą. Jis dirbo socializmui. Plušėjo dėl jo, nesigailėdamas jėgų. Visą didžiulę savo energiją jis paskyrė socializmo propagandai. Nebuvo tokios užduoties, nors ir labai ji būtų nuobodi, varginanti ar mažareikšmė, kurios jis nebūtų ėmęsis, norėdamas padėti socializmui... Šo iš tolimo krašto sveikino bolševikų revoliuciją. Kai kiti nusigręžė nuo jos, ir netgi Kautskis, kadaise pompastiškai pedantiškas marksistas, ėmė ją neigti, senas fabianininkas Šo liko ištikimas didžiai tiesai, gyvenusiai jo širdyje, ir paskelbė su didingu paprastumu:

„Mes socialistai. Rusų reikalas — mūsų reikalas."

Šo, kaip ir sutuoktiniai Vebai, nebuvo teoretikas. Jie suprato rusų revoliuciją ir galutinai pripažino demokratinius ir socialistinius jos laimėjimus, remdamiesi tradiciniu anglų empiriniu metodu. Teoriškai jie nesugebėjo iš anksto numatyti rimtos marksistinės partijos atsiradimo (jie iki pat revoliucijos su panieka žiūrėjo į šias partijas tose šalyse, kur jos dar nebuvo nugalėjusios) arba sėkmingos socialistinės revoliucijos — jie seniai jau buvo atmetę tokią koncepciją kaip romantiškus svaičiojimus. Bet vos tik susikūrė kažkas pastovu ir apčiuopiama, jie rado savyje pakankamai drąsos ir sąžiningumo viešai pripažinti šį naująjį laimėjimą ir ateityje grįsti juo savo teorines doktrinas, nors tai apvertė aukštyn kojom ankstesnes jų teorijas. Čia ir buvo jų didybė.

Mes su pagarba vertinam Šo, didįjį humanistą ir įžymųjį menininką, ištikimą kovotoją už žmonijos išvadavimą, socialistinių ir komunistinių idėjų pionierių, žmogų, kurį Maksimas Gorkis apibūdino kaip „vieną drąsiausių mąstytojų Europoje".

„Mane gerbs kaip dramaturgą tiek pat ilgai, kaip Aristofaną, ir gretins su Šekspyru ir Moljeru arba užmirš kaip juokdarį, dar prieš pasibaigiant šimtmečiui", — rašė Šo.

Iki šimtmečio pabaigos beliko ne tiek jau daug. Kaip numanyti, kuris rašytojas vis dar gyvens atmintyje, o kuris pasirodys besąs užmirštas šimtmečio gale. Ir vis dėlto, jei tuo metu žmonės dar tebesidomės tuo, kas vyko XX amžiuje, ir nepanorės visai jo užmiršti, jie statys Bernardo Šo pjeses ir skaitys jo knygas...

Štai jau baigiam pasakojimą apie Džordžą Bernardą Šo — tokį, koks jis išliko mūsų atminty, tokį, koks jis atrodė jo amžininkams, o svarbiausia — tur būt, jau pastebėjote — tokį, koks jis iškyla savo paties knygų, straipsnių, laiškų puslapiuose. Todėl baigiant norėtųsi vėl prisiminti paties Dži-Bi-Es atsisveikinimo žodžius.

Įsivaizduokite senąjį Šo. Štai jis sėdi priešais televizijos kamerą savo namuose Eijot Sent Lorense, baigdamas jubiliejinę kalbą 1946 metų liepos 26 dieną. Šiandien jam sukako devyniasdešimt metų, jis džiaugiasi, galėdamas dar kartą pabendrauti su nematoma auditorija, kas žino, gal jau paskutinį kartą.

„Jeigu žinotumėte viską, ką aš gyvenime turėjau iškęsti, jūs pasakytumėt: „Neduok dieve gyventi taip, kaip šis žmogus gyveno." Tačiau aš nesiskundžiu — kas čia tokio, jei tektų mirti vargeta — o šito, beje, man neatsitiks — svarbu, kad praleidai gyvenimą laimingai, o norint būti laimingam gyvenime, reikia tik visą laiką daryti tai, kas tau patinka, kad neliktų laiko svarstyti, laimingas tu ar ne... betgi aš jau vėl pradėjau paistyti, metas baigti.

Taigi man labai malonu matyti visus jus čia ir žinoti, kad manęs klausotės ir visa kita, kadangi esu apsigimęs aktorius. Myliu auditoriją, šiuo atžvilgiu aš stačiai kaip kūdikis.

Na, tai sudie, sudie, sudie, linkėjimų visiems."

Labai jaudinantis devyniasdešimtmečio Šo atsisveikinimas su auditorija. Beje, gal ir ne visai būdingas Šo dramaturgui. Šis, nepakęsdamas graudaus momento, tikrai būtų leptelėjęs:

„Baisu pagalvoti apie biografus, kurie tik ir laukia mano mirties."

Ir, tur būt, nė kiek nebūtų klydęs.

TURINYS

ЭМРИС ХЬЮЗ
БЕРНАРД ШОУ
На литовском языке

Перевёл с русского Еронимас Шальчюнас
Издательство «ВАГА», Вильнюс, пр. Ленина 50

Emris Hiuzas
BERNARDAS ŠO

Redaktorės *M. Subatavičienė* ir *N. Vildžiūnienė*
Viršelis dail. *J. Vroblevičiaus*
Techn. redaktorius *V. Serapinas*
Korektorės *L. Abramavičienė* ir *L. Greblikienė*

Duota rinkti 1973.IV.5. Pasirašyta spaudai 1973.IX.4. Leidinio Nr. 7328. Popierius spaudos kreidinis $84\times108^{1}/_{32}$ — 4,75 pop. l.=16 sp. l.+0,8 (įkl.) sp. l.; 16,6 leid. l. 25 000 egz. Užsak. Nr. 578.
Kaina 1 rb 4 kp

„Vagos" leidykla, Vilnius, Lenino pr. 50
Spaudė K. Poželos spaustuvė, Kaunas, Gedimino 10

$Н\frac{0763\text{-}226}{М852(10)\text{-}73}238\text{-}73$

8 U(Anglų)
Hi-09